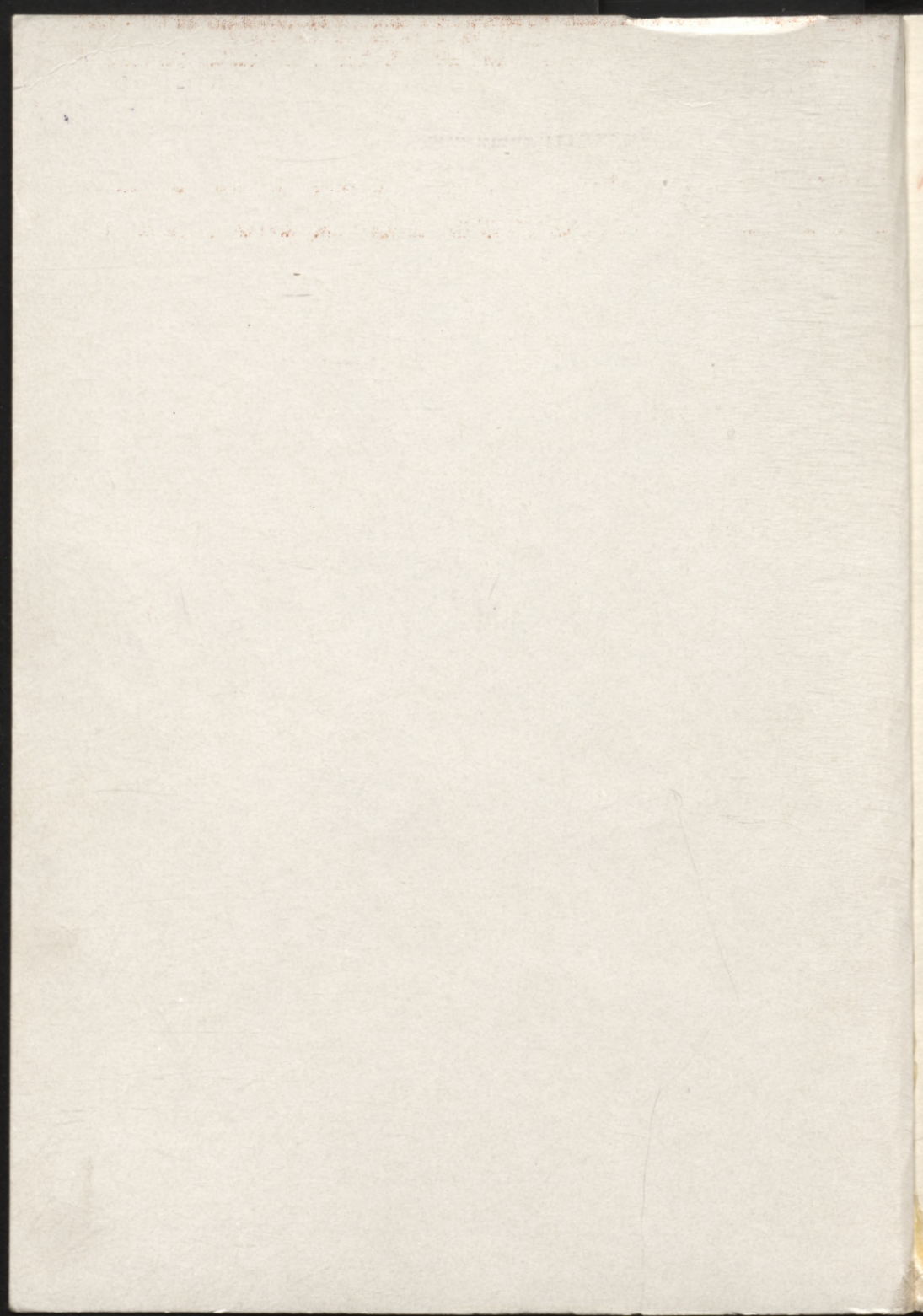

NACIONĀLĀ POLITIKA BALTIJAS VALSTĪS

95-3
663

Obligātais
eksemplārs 32

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADEMĪJA
FILOZOFIJAS UN SOCILOĢIJAS INSTITŪTS

NACIONĀLĀ POLITIKA BALTIJAS VALSTĪS

Latvijas valsts un tautas identitātes interpretācijas procesa konteksts	66
Latvijas valsts un tautas identitātes veidošanās un izmaiņu procesi	84
Latvijas valsts un tautas identitātes veidošanās procesa ietekme uz valsts un tautas identitāti	103
Latvijas valsts un tautas identitātes veidošanās procesa ietekme uz valsts un tautas identitāti	114
Latvijas valsts un tautas identitātes veidošanās procesa ietekme uz valsts un tautas identitāti	127
Latvijas valsts un tautas identitātes veidošanās procesa ietekme uz valsts un tautas identitāti	137
Latvijas valsts un tautas identitātes veidošanās procesa ietekme uz valsts un tautas identitāti	157
Latvijas valsts un tautas identitātes veidošanās procesa ietekme uz valsts un tautas identitāti	174

TREŠĀS DAĻAS NĀCIJAS POLITIKA IERTUVA

Latvijas valsts un tautas identitātes veidošanās un valodas politika Lietuvā	201
Latvijas valsts un tautas identitātes veidošanās un valodas politika Lietuvā	206
Latvijas valsts un tautas identitātes veidošanās un valodas politika Lietuvā	215

RĪGA «ZINĀTNE» 1995

Latvijas Zinātņu Akadēmija (Sociālās zinātnes institūts) 274
1995. gada izdevums

UDK-p 323.1(474)(08)
Na 159

Nacionālā
bibliotēka

~~95-14.690~~

0205029612

ELMĀRA VĒBERA
un RASMAS KĀRKLIŅAS redakcijā

ISBN 5-7966-1129-1

© LZA Filozofijas
un socioloģijas institūts, 1995

SATURA RĀDĪTĀJS

Ievads	5
Pirmā daļa. NACIONĀLĀ POLITIKA IGAUNIJĀ	
<i>Sintija S. Kaplāne, Henrijs E. Breidijs</i> . Igaunija: divu kopienu raksturojums	7
<i>Klāra Hallika</i> . Etniskās attiecības Igaunijā starptautiskajā kontekstā	37
<i>Reins Rutso</i> . Vēsturiskā identitāte un valstiskās neatkarības atjaunošana	50
Otrā daļa. NACIONĀLĀ POLITIKA LATVIJĀ	
<i>Ilga Apine</i> . Latvijas minoritātes integrācijas procesa kontekstā	66
<i>Leo Dribins</i> . Nacionālā valsts un tās etnopolitika	84
<i>Ina Druviete</i> . Lingvistiskās cilvēktiesības Latvijā	103
<i>Nils Muižnieks</i> . Etniskā stratifikācija Latvijā: padomju laikā un tagad	114
<i>Artis Pabriks</i> . Latvijas pilsonība: etnopolitikas mērķis vai līdzeklis	122
<i>Elmārs Vēbers</i> . Etniskā identitāte un politiskā nācija	137
<i>Vladislavs Volkovs</i> . Krievu migrācija un pašapziņa Latvijā	157
<i>Brigita Zepa, Rasma Kārkliņa</i> . Latvija un Eiropa: konkurējošas vai saskanīgas identitātes	174
Trešā daļa. NACIONĀLĀ POLITIKA LIETUVĀ	
<i>Evalda Jakaitiene</i> . Valodas situācija un valodas politika Lietuvā	201
<i>Jozs Laķis</i> . Lietuvas nacionālās minoritātes mainīgajā sabiedriskajā sistēmā	206
<i>Izraelis Lemperts</i> . Lietuvas ebreju identitātes saglabāšanas problēmas	215
Pielikums. ETNOSITUĀCIJA LATVIJĀ (Statistikas dati un komentāri)	224

SATURA RĀDĪTĀJS

2 KĀRĪGĀS VĒRĒJUMS
Pirms daļa NĀCIŅU POLITIKĀ LATVIJĀ
Sānīgs 2. Kaplāns Hovs E. Brēdīns: Igaunija divu kopīgu
T
37
50

Ous daļa NĀCIŅU POLITIKĀ LATVIJĀ

60
84
103
114
122
127
127
174
Igaunija. Latvijas minoritātes integrācijas procesa konteksts
Leo Dabins. Nacionālā valsts un tās etnopolitika
Jāns Dabins. Lingvistiskās cilvēktiesības Latvijā
Vīrs Mārtiņš. Etniskā stratifikācija Latvijā: padomju laikā
un tagad
Jānis Pabars. Latvijas pilsotības etnopolitiskās nozīmes vai līdzības
Eiropas Vēstis. Etniskā identitāte un politiskā nācija
Vēstules Loksos. Krievu migrācija un pašapziņa Latvijā
Būgats Zēns. Romu kārtība. Latvija un Eiropa: konkurētspēja
vai sarežģītas identitātes

Trois daļa NĀCIŅU POLITIKĀ LATVIJĀ

201
208
215
Latvijas iekšējais. Vēstības situācija un valodas politika Lietuvā
Jānis Leks. Latvijas nacionālās minoritātes maiņīgā
spēlētāja lomā
Ivanis Leks. Latvijas etniskā identitātes saglabāšanas
problēmas

IEVADS

Rakstu krājumā "Nacionālā politika Baltijas valstīs"* publicēti konferences "Demokrātija un etnopolitika — Rīga '94"*** materiāli, kas attiecas uz Baltijas valstīm. Grāmatas sagatavošanas gaitā rakstu autori šos materiālus papildināja un pārstrādāja atbilstoši grāmatas kopējai tēmai.

Starptautiskā konference "Demokrātija un etnopolitika — Rīga '94" bija trešā konference, ko rīkoja Latvijas ZA Filozofijas un socioloģijas institūts par šo tēmu. Pirmā konference notika 1990. gadā, un to ievadīja iepriekš izdots materiālu krājums "Demokrātija un nacionālās tiesības" (Rīga, 1990). Toreiz viena no pamattēmām bija nācijas tiesības un šo tiesību īstenošanas iespējas demokrātiskā valstī.

Pēc diviem gadiem, 1992. gadā, notika otra konference ar nosaukumu "Demokrātija un etnopolitika". Šoreiz lielāku uzmanību pievērsa nacionālajai politikai, īpaši akcentējot cilvēktiesību jautājumus. Nozīmīgākie konferences materiāli publicēti "Latvijas ZA Vēstī" — 1992. gada 10. numurā un 1993. gada 5. numurā.

1992. gada, bet it īpaši 1994. gada konferencē etniskā un nacionālā politika tika izprasta ne vien kā valsts īstenota politika, lai sasniegtu iecerētos nacionālos mērķus, bet arī kā politisko partiju, dažādu organizāciju, sociālo, nacionālo un etnisko grupu, arī atsevišķu personu teorētiskie un praktiskie centieni ietekmēt nacionālo un etnisko procesu norisi. Šāda pieeja paplašina nacionālās un etniskās politikas saturu, padara to daudzveidīgāku un niansēm bagātāku.

Šīs pieejas kontekstā nozīmīgi kļūst socioloģiskie pētījumi, kas atsedz faktisko situāciju un šīs situācijas maiņas laika gaitā. Krājumā ir samērā daudz empīriskā materiāla. Datu analīze palīdzēs lasītājiem izvērtēt stāvokli katrā

* Šī grāmata izdota ar IREX (International Research and Exchanges Board) finansiālu atbalstu.

** Konferenci finansēja Sorosa fonds — Latvija, IREX un Džona D. un Katrīnas T. Makartūru fonds.

Baltijas valstī un savstarpēji salīdzināt to. Empīriskajai metodei ir vairākas priekšrocības (iegūtie rezultāti ir uzskatāmāki un kvantitatīvi pārbaudāmi). Krājumā ir arī raksti, kas balstīti uz vēsturisko un filozofiski teorētisko metodi vai vienkārši — uz ikdienas vērojumu sistematizāciju. Katrai no šīm metodēm ir savas priekšrocības, kas ikvienu rakstu padara savdabīgu. Dažādi ir arī autoru politiskie uzskati. Tie mazākā mērā jaušami uz empīriskās zinātnes pamatiem balstītajos rakstos, taču reljefi atklājas visos citos gadījumos. Tas paver iespēju arī lasītājam ne tikai atrast sev tuvāko politisko nostādni, bet arī iepazīties ar argumentiem, ko izmanto atšķirīgo uzskatu autori.

Visbeidzot, par terminoloģisko dažādību. Iespējams, ka tā sagādās uzmanīgam lasītājam lielākās grūtības, jo rakstu krājumā ir lietoti visai atšķirīgi termini, kuru saturu atsegs tikai katra raksta konteksts. Taču terminu dažādība (pretstatā vienotai terminoloģijai) ir neizbēgama parādība, ja ievēro autoru tiesības brīvi izmantot sev piemērotāko pētniecisko paņēmieni un brīvi paust savus politiskos uzskatus.

Elmārs Vēbers

Rasma Kārklīņa

PIRMĀ DAĻA

NACIONĀLĀ POLITIKA IGAUNIJĀ

Sintija S. Kaplāne, Henrijs E. Breidijs

Kalifornijas universitāte

ASV

IGAUNIJA: DIVU KOPIENU RAKSTUROJUMS*

Igaunijas Republikā attiecības starp divām galvenajām etniskajām kopienām — igauņiem un slāviem — ir veidojušās Padomju Savienības struktūru un politikas ietekmē. Šī politika, vismaz igauņu acīs, radīja Maskavai pakļāvīgu politisko eliti un deva labumus nesenaļiem migrantiem, kas visbiežāk bija slāvi, un līdz ar to igauņi nokļuva nelabvēlīgā situācijā paši savā teritorijā. Turklāt slāvu lojalitāte vecajai valstij — PSRS — bija un paliek pretrunā ar lielākās daļas igauņu vēlēšanos atjaunot savu neatkarīgo nacionālo valsti. Slāvi tagad ir nokļuvuši sarežģītā stāvoklī, jo viņi dzīvo Igaunijā, bet kultūra un valoda tos saista ar Krieviju; igauņiem ir vienkāršāka etniskā situācija — jo sevišķi, ja ņem vērā viņu atmiņas par Igaunijas valsti starpkaru periodā.¹ Neparastā varas maiņa valstī palielināja etniskās piederības lomu sabiedrībā. Attīstītas pilsoniskās sabiedrības trūkums, kas ir padomju perioda mantojums, nozīmē, ka maz ir tādu sabiedrisko organizāciju, kas spētu vājināt etniskās piederības īpašo nozīmību.

Tomēr etniskā identitāte pati par sevi nebūt nepasargā no etniskās spriedzes un iespējamām konfliktsituācijām. Pastāv dažādi politikas veidi — tādi kā federālisms, vēlēšanu sistēmas un partiju struktūras, nacionālo grupu priekšrocības, konsociālās struktūras un varas dalīšana starp politiskajām elitēm, kas dod iespēju mazināt etnisko spriedzi demokrātiskā valstī.² Tomēr

* Pateicamies Andrusam Sāram no "Saar Poll Ltd." un viņa darbiniekiem par viņu būtisko ieguldījumu to aptauju veikšanā, uz kurām balstās šis referāts. Pateicamies arī par lielo atbalstu, ko esam saņēmuši no Džona D. un Katrīnas T. Makartūru fonda, Starptautiskās apmaiņas un pētījumu valdes, Amerikas Zinātnisko biedrību padomes, Nacionālā Zinātnes fonda SES - 9122389 un Savienoto Valstu Miera institūta.

šo politikas veidu panākumi ir atkarīgi no nacionālo grupu ģeogrāfiskās izkliedes, no to sociālā raksturojuma un no to sadarbības un konfliktu vēstures. Sniedzam abu Igaunijā dominējošo kopienu — igauņu un slāvu³ — "portretu" posmā pirms Igaunijas neatkarības atgūšanas un pirms Padomju Savienības sabrukuma. Šajā kritiskajā pārejas brīdī mēs pētījām, kā etnisko kopienu struktūra saistās ar protestiem un ar politisko grupu veidošanos Igaunijā.

Šie jautājumi pētīti, izmantojot datus, ko Igaunijā savākuši autori ar Andrusa Sāra palīdzību 1991. gada janvārī un februārī, kā arī 1992. gada vasarā.⁴

VIENDABĪGA SABIEDRĪBA KĻŪST PAR DAUDZNACIONĀLU SABIEDRĪBU

Vēsturiski Igaunija ir pieredzējusi daudzu etnisko grupu klātbūtni, starp kurām bijuši dāņi, zviedri, vācieši, kā arī krievi. Lielākajai daļai no šīm grupām vai nu īslaicīgi bija okupētājas varas loma, vai arī tām piederēja vara segmentētas sociālās, ekonomiskās un politiskās stratifikācijas sistēmā. Šajos gadījumos pirmspadomju perioda neigauņu kopienām bija atsevišķa, noteikta identitāte.⁵ Starpkaru laikā neatkarīgā Igaunija nodrošināja juridisko bāzi kultūrautonomijai izklaidus dzīvojošām etniskām grupām, kā arī īpašas tiesības tām grupām, kas dzīvoja kompakti.⁶ Kaut arī Igaunija atradās Baltijas krustcelēs, pirms tās iekļaušanas Padomju Savienībā igauņu valstī bija gandrīz 90%. Tam bija lemts mainīties. 1950. gadā igauņu daļa bija jau tikai 76%, un arī pēc tam tā turpināja mazināties.⁷ 1. tabulā ir sniegtas ziņas par 1959., 1979. un 1989. gadu. Tikai trīsdesmit gadu laikā pēc 1959. gada krievu iedzīvotāju daļa palielinājās no 20 līdz 30% un kopējais slāvu iedzīvotāju daudzums palielinājās vēl vairāk. Igauņu iedzīvotāju daļa šajā periodā samazinājās no 75 līdz 62%.

Šī slāvu iedzīvotāju daļas palielināšanās nav pārsteidzoša. Kopš savas valdīšanas sākuma Igaunijā padomju varas iestādes piekopa igauņu izsūtīšanas politiku, vienlaikus veicinot krievu un citu slāvu apmešanos lielajos rūpniecības centros, ko Padomju Savienība izveidoja Igaunijā. Šīs politikas rezultātus vēl vairāk pastiprināja igauņu samērā zemais dzimstības līmenis. Tas viss izraisīja ievērojamas pārmaiņas Igaunijā. Līdz 1940. gadam Igaunija bija viendabīga zeme ar vienotu valodu un kultūru. Tagad Igaunija ir zeme, kurā pastāv divas sabiedrības un kultūras: igauņu un krievu. Tas radīja pieaugošu, bet slēptu nepatiku igauņu vidū — tik ilgi, kamēr Igauniju pārvaldīja Maskava un

slāvu minoritāti aizsargāja padomju impērijas administratīvā un militārā hegemonija. Tomēr jau pirms Padomju Savienības sabrukuma igauņu vairākums kļuva arvien nepiekāpīgāks savu tiesību prasībās. Līdz ar valsts apvērsuma sakāvi 1991. gada augustā un straujo Padomju Savienības sabrukumu igauņi guva neatkarību un iespēju izveidot paši savas politiskās struktūras.

Tagad galvenā Igaunijas politiskās dzīves dilemma ir atrast ceļu, kā atjaunot Igaunijas valsti, jo Igaunija — pretēji daudzu igauņu vēlmei — ir fundamentāli izmainījusies piecdesmit padomju okupācijas gados. Apmēram 35% no Igaunijas iedzīvotājiem ir slāvi, kas ieradās daudzu gadu periodā, un daudzus no viņiem tagad ar Igauniju saista stipras saiknes. Šeit mēs aplūkosim igauņu un slāvu iespējamās saskarsmes punktus un šo attiecību ietekmi uz viņu dzīvi.

PLURĀLA SABIEDRĪBA?

Vai igauņi un slāvi dzīvo atšķirīgas dzīves? Viens no veidiem, kā atbildēt uz šo jautājumu, ir izpētīt Igaunijas sabiedrības būtību. Vai Igaunijas sabiedrība ir plurāla? To raksturo horizontālā etnisko grupu stratifikācija un vertikālā stratifikācija grupu iekšienē. Piemēram, etniskā piederība varētu izveidot divas atšķirīgas sabiedrības, kur katras grupas ietvaros būtu noteikts sadalījums pēc nodarbošanās, izglītības, ienākumiem utt. Pagātnē padomju oficiālā informācija nepieļāva sociālās stratifikācijas izpēti, kas parādītu atšķirības starp igauņu un krievu kopienām.⁸

Valodas un reliģijas atšķirības. 2.a tabula sniedz plašas ziņas par būtiskām atšķirībām starp igauņiem un slāviem Igaunijā. Katras grupas pārstāvjus, ja vien nav norādīts citādi, mēs nosakām pēc to atbildes uz jautājumu: "Par kurai tautai piederīgu jūs sevi uzskatāt?" Mūsu pētījumā 61,7% teica, ka viņi ir igauņi, 29,4% — krievi, 3,8% — ukraiņi, 1,6% — baltkrievi un 4,1% — piederīgi citām grupām.⁹ Šie skaitļi ļoti tuvu atbilst tautas skaitīšanas datiem, kas redzami 1. tabulā.¹⁰

2.a tabulā mēs parādām, ka gandrīz visi igauņi runā igauņiski un visi slāvi runā krieviski. Tomēr pastāv asimetrija attiecībā uz to daļu katrā grupā, kas runā arī otrā valodā.¹¹ Tikai 35,4% no slāviem runā arī igauņiski, kamēr 83,6% igauņu runā krieviski.¹² Lai pārbaudītu valodas zināšanas, 1992. gada aptaujā mēs respondentiem uzdevām jautājumu, cik labi viņi pārzina igauņu, krievu un citas valodas. Viņiem tika vaicāts, vai viņi prot valodu "tekoši" — var lasīt un rakstīt; vai viņi to "lieto ikdienas sarunās"; vai var "saprast, bet nerunā";

vai arī "nezina nemaz". 2.b tabulā redzami rezultāti apstiprina mūsu pirmās aptaujas datus. Tie, kas teica, ka viņi zina valodu, norādīja, ka viņi var vai nu brīvi lasīt un rakstīt, vai arī lieto to ikdienas sarunās.¹³ Igaņu valoda ir ļoti grūta valoda, un pirms astoņdesmito gadu beigu notikumiem slāviem bija ļoti maz stimulu to mācīties, kamēr igauņiem bija ļoti daudz stimulu un arī ļoti daudz iespēju mācīties krievu valodu, ieskaitot to, ka no 1981. gada igauņu bērniem krievu valoda tika mācīta skolās jau no pirmās klases. Protams, padomju politika "veicināja" krievu valodas lietošanu. Galvenais sociālais fakts, ar kuru saduras slāvu kopiena Igaunijā šodien, ir tas, ka tikai apmēram trešā daļa no viņiem prot igauņiski sabiedrībā, kurā tagad dominē igauņi. Otrā daļa 2. a tabulā rāda, ka igauņi mājās runā igauņiski, bet slāvi — krieviski. Ir dažas jauktas ģimenes, kurās respondentu etniskā piederība nenosaka mājās lietoto valodu, bet tādas ģimenes ir ne vairāk kā apmēram 4% no igauņiem un 7% no slāviem.

Reliģija Igaunijā nav bijusi cieši saistīta ar politiku — tā pat bijusi pārsteidzoši neuzkrītoša, tomēr tas ir svarīgs cilvēka kultūras identitātes aspekts.¹⁴ Arī šeit mēs atrodam ievērojamas atšķirības: vairāk nekā puse no slāviem apgalvo, ka viņi pieder pie krievu pareizticīgās baznīcas, un vairāk nekā divas trešdaļas no igauņiem uzskata sevi par piederīgiem kādai citai kristīgai reliģijai (3. tabula). Lielākā daļa no šiem igauņiem ir luterāņi, bet viena diezgan ievērojama apakšgrupa sevi identificē tieši kā kristieši. (Katoļi ir ļoti neliela grupa.)¹⁵

Dzīves pieredze. Igaņi un slāvi ne tikai runā dažādās valodās un dod priekšroku dažādām reliģijām, bet viņiem arī ir pilnīgi atšķirīga dzīves pieredze. 4. tabulas pirmajā daļā ir parādīts, ka gandrīz visi igauņi ir dzimuši Igaunijā un nodzīvojuši tur savas dzīves lielāko daļu, kamēr tur ir dzimuši tikai 27% no slāviem un 43% no viņiem tur nav dzīvojuši sava mūža lielāko daļu. Daudzi slāvi, protams, Igaunijā ir nodzīvojuši ļoti ilgu laiku, bet viņiem ir saiknes un atmiņas par citām vietām, kādu nav lielākajai daļai igauņu. Krieviem ne tikai ir saiknes ar vietām, kas atrodas ārpus Igaunijas, bet arī viņu zināšanas par Igauniju ir ļoti vienpusīgas. Apmēram 80% slāvu dzīvo pilsētās ar 50 000 vai vairāk iedzīvotājiem, kamēr 40% igauņu dzīvo mazpilsētās ar 1000 vai mazāk iedzīvotājiem. Tas norāda uz to, ka blakus valodas atšķirībām starp slāviem un igauņiem pastāv arī ģeogrāfiskās atšķirības, jo igauņi vairāk dzīvo lauku rajonos, bet slāvi — pilsētās. Turklāt slāvi ir koncentrēti dažos rajonos: Narvā un Kohtla-Jervē ziemeļaustrumos, galvaspilsētā Tallinā un dažās citās lielākajās pilsētās (Tartu, Pērnavā).

Dzimums, vecums, ģimenes struktūra, izglītība un nodarbošanās. 5.a tabulā parādīti tādi abu grupu rādītāji kā dzimums, vecums un ģimenes struktūra. Spriežot pēc šiem rādītājiem, igauņi ir nedaudz vecāki, viņi biežāk ir vientuļi un to ģimenes ir mazākas. Šī statistika, kā arī vēl igauņu zemais dzimstības līmenis ir viens no iemesliem, kāpēc igauņi uztraucas par slāvu kopienas turpmāko ietekmi uz Igauniju. Tāpat kā frančus Kvebekā, igauņu vairākuma statusu apdraud daudz lielākas kultūras grupas tuvums, kā arī viņu zemais dzimstības līmenis.

Ir mazliet pārsteidzoši, ka atšķirības izglītībā starp abām grupām ir samērā nelielas (sk. 5.b tabulu). Pamatīgākas atšķirības, kā jau to var paredzēt, ņemot vērā augstāk aplūkoto pilsētu un lauku dzīvesvietas sadalījumu, pastāv nodarbošanās veidos abās grupās, kā parādīts 6. tabulā. Galvenais slāvu nodarbinātības nosacījums bija Maskavas politika, saskaņā ar kuru Igaunijā tika celtas rūpnīcas ar slāvu migrantiem kā darbaspēku. To uzskatāmi parāda dati, kas iegūti gan 1991., gan 1992. gada aptaujā. Politisko pārmaiņu priekšvakarā 1991. gadā vairāk nekā 55% slāvu strādāja rūpniecībā vai celtniecībā un transportā, kamēr šajās jomās strādāja tikai 26% igauņu. Piemēram, tikai 13% igauņu strādāja rūpniecībā, bet slāvu — 40%. Gadu vēlāk šis sadalījums bija apmēram tāds pats. No otras puses, apmēram viena trešdaļa igauņu un tikai 6% slāvu strādāja lauksaimniecībā. Kaut arī igauņu relatīvais pārsvars lauksaimniecībā saglabājās, grūtības, ko pārdzīvoja lauksaimniecība, atspoguļojās faktā, ka igauņu lauksaimniecības strādnieku skaits samazinājās par 3,5%. (Slāvu skaits samazinājās par 1,4%.) No šiem skaitļiem var secināt, ka igauņi ir vairāk tradicionāla, zemnieku sabiedrība nekā slāvi. Tomēr aplūkojamā periodā 15% igauņu strādāja zinātnē, masu informācijas līdzekļos, kultūrā, mākslā vai izglītībā, kamēr tikai 8% slāvu strādāja šajās jomās. Atšķirības vēl nedaudz palielinājās 1992. gadā, kad šajā jomā nodarbināto igauņu skaits pieauga par 1%, bet attiecīgais slāvu daudzums samazinājās par 4%. Visās citās jomās igauņu un slāvu attiecības ir aptuveni vienādas.¹⁶ Tātad igauņu sabiedrība ir tradicionāla sabiedrība, bet igauņiem ir arī ārkārtīgi nozīmīga un ietekmīga loma to personu vidū, kas nodrošina zinātnes un kultūras pēctecību Igaunijā.

Ienākumi un labklājība. 7. tabula parāda, ka atšķirības darba un dzīves veidā atspoguļojas ienākumos un labklājībā. Igauņiem ir augstāks vidējo un mediālo ienākumu līmenis nekā slāviem, bet viņiem ir arī lielākas savstarpējās atšķirības. Tas, bez šaubām, atspoguļo faktu, ka lielākā slāvu daļa ir rūpniecības strādnieki, kamēr igauņi ir nodarbināti tiklab lauksaimniecībā, kā arī

augstāka prestiža jomās. Atšķirības labklājībā atspoguļojas datos par to igauņu skaitu, kuriem pieder automašīna un garāža. Daudzo igauņu nodarbinātība lauksaimniecībā un dzīve laukos ir viens no izskaidrojumiem tam, kā pēc 30% no viņiem pieder mājas, kamēr slāviem tās ir tikai 4%, tomēr arī pilsētās daudz vairāk igauņiem pieder mājas (16%) — salīdzinājumā ar slāviem (2%). Arī mazpilsētās (ar 1000 iedzīvotājiem un mazāk) daudz vairāk māju ir igauņiem (40%) nekā slāviem (15%). Tas norāda uz svarīgām atšķirībām, kuras, iespējams, daļēji ir atkarīgas no tradīcijām, kā arī no dzīvošanas ilguma un dzīvesvietas Igaunijā. Kopumā ņemot, pirms neatkarības igauņi vidēji bija labāk situēti nekā slāvi.

Politiskā pieredze un masu informācijas līdzekļi. Tātad abas sabiedrības atšķiras pēc valodas, reliģijas, dzimšanas vietas, dzīvošanas ilguma Igaunijā, pēc tā, vai viņi pārsvarā dzīvo laukos vai pilsētā, pēc darba rakstura, kā arī pēc ienākumiem un labklājības. Tās atšķiras arī pēc savas politiskās pieredzes padomju sistēmā. 8. tabula rāda, ka igauņiem biežāk ir radinieki, kas cietuši no Staļina represijām (31% pret 21%). Slāvi biežāk ir teikuši, ka viņi ir bijuši Komunistiskās partijās biedri — kaut arī daudz vairāk igauņu nekā slāvu bija iesaistīti darbā kultūras jomā.

Abas grupas izmanto atšķirīgus informācijas līdzekļu pakalpojumus. Apmēram 50% no slāviem teica, ka viņi pastāvīgi skatās Krievijas televīziju un izmanto citu Krievijas informācijas līdzekļu pakalpojumus, kamēr 85% igauņu teica, ka viņi pastāvīgi skatās Igaunijas televīziju un izmanto citu Igaunijas informācijas līdzekļu pakalpojumus. Šīs atšķirības, protams, varētu būt vienkārši valodu atšķirības izpausmes. Interesantāks šķiet fakts, ka apmēram 73% slāvu pastāvīgi izmantoja centrālos padomju informācijas līdzekļus. Tas nozīmē, ka, sākot ar 1991. gada februāri (t.i., laikā pēc mūsu pirmās aptaujas) viņi daudz biežāk saņēma informāciju, kas bija labvēlīga Padomju Savienībai, nekā informāciju par labu Igaunijas neatkarībai vai paplašinātām republiku tiesībām.

Balstoties uz mūsu aptauju datiem, Igaunijas sabiedrības plurālais raksturs šķiet acīmredzams. Tomēr mazāk ir zināms par ietekmi, kāda tam ir uz attiecībām starp igauņiem un slāviem. Vai šīs atšķirības noved pie tā, ka pastāv divas relatīvi izolētas sabiedrības, vai arī tās ir savstarpēji saistītas? Pats par sevi tas nenosaka etniskās mijiedarbības sekas, tomēr tas veido vidi, kurā pastāv šīs attiecības.

VAI IGAUŅI UN SLĀVI DZĪVO NOŠĶIRTI?

Sociālā distance. Ir ļoti daudz iemeslu uzskatīt, ka igauņu un slāvu iedzīvotāji Igaunijā savstarpēji ļoti atšķiras. Dažas no šīm atšķirībām — tādas kā dzīvesvieta un nodarbošanās veids — liek domāt, ka viņiem nav daudz kontaktu, bet ir iespējams, ka, pat pastāvot valodas barjerām, dzīvesvietā un darbā viņiem ir savstarpēja svarīga saskarsme. Mūsu aptaujā mēs katram respondentam jautājām, vai viņam (viņai) ir citas tautības radnieki, draugi, kolēģi vai paziņas. Šie rezultāti redzami 9. tabulā. Ievērojiet, ka šie procenti pieaug, kad attiecību raksturs kļūst mazāk intīms, — virzienā no radniekiem uz draugiem un tālāk — uz kolēģiem, kaimiņiem un paziņām. Slāviem biežāk ir igauņu tautības radnieki un draugi, tomēr abu grupu starpā nav atšķirību attiecībā uz paziņām. Faktam, ka slāviem retāk ir igauņu kolēģi, ir liela nozīme, jo ļoti daudz slāvu strādā lielos rūpniecības uzņēmumos, kur darbinieki ir tikai vai pārsvarā slāvi.¹⁷

Šie dati liek domāt, ka ne vairāk kā vienai trešajai daļai no katras iedzīvotāju grupas ir nozīmīgi kontakti ar otru grupu. Tā nav liela mijiedarbība. Patiešām, ja mēs vienkārši saskaitām katras personas attiecību skaitu ar otru grupu, tad varam secināt, ka tikai nelielai katras grupas daļai ir vairāk nekā divi attiecību veidi ar otru grupu. Kā rāda 9. tabulas otrā daļa, 58,5% igauņu un 42,7% slāvu nav pilnīgi nekādu attiecību ar otru grupu. Tikai 10,7% igauņu un 15,9% slāvu ir trīs vai četras attiecības.

Ja mēs salīdzinām šo attiecību biežumu ar augstāk aprakstītajiem sociāli demogrāfiskajiem rādītājiem, tad varam secināt, ka vislielākā sakarība šim attiecību biežumam ir ar otras grupas valodas zināšanu — neatkarīgi no tā, vai šī otra valoda tiek lietota mājās. Izglītībai šai ziņā ir ļoti maza ietekme. Mēs negribam apgalvot, ka otras grupas valodas zināšanas izraisa sociālos kontaktus ar šo otru grupu (cēloņsakarība, iespējams, darbojas arī pretējā virzienā), tomēr ir ļoti interesanti atzīmēt, ka izglītībai, kas parasti saistās ar kosmopolitismu un iecietību, ir maz sakara ar attiecībām starp igauņiem un slāviem — pēc tam, kad ir apgūta otra valoda.

Mēs uzskatām, ka attiecību trūkums starp igauņiem un slāviem pats par sevi ir nozīmīgs faktors, bet apzināties, ka minētie rezultāti var būt daļēji izskaidrojami ar krievu iedzīvotāju ģeogrāfisko izvietojumu. Lai to labāk izprastu, mēs salīdzinājām sociālās distances rādītājus slāvu un igauņu iedzīvotājiem piecos galvenajos Igaunijas ģeogrāfiskajos apvidos, 15 rajonos un divās pilsētās — Tallinā un Narvā.¹⁸ Citu etnisko grupu klātbūtne neapšaubāmi ietekmēja to kontaktu skaitu, kas cilvēkiem bija ar otru etniskajai grupai

piederīgiem cilvēkiem, bet ar to nevar izskaidrot atšķirības starp slāviem un igauņiem, piemēram, Tallinā, kur pilsētas iedzīvotāji gandrīz vienādi sadalās starp abām grupām. Rezultāti ir redzami 10. tabulā. Slāviem Tallinā bija vairāk attiecību ar citu etnisko grupu pārstāvjiem nekā igauņiem. Patiesām, par 5,5% vairāk slāvu nekā igauņu bija 3 vai 4 kontakti ar kādas citas etniskās grupas locekļiem, kamēr starp igauņiem bija par 7,6% vairāk tādu, kuriem bija, augstākais, viena attiecība ar otru etnisko grupu. No slāviem Narvā dzīvojošie ir izolētāki nekā Tallinā dzīvojošie, par ko liek domāt tas, ka viņiem ir mazāk tuvu attiecību ar citām etniskajām grupām (16,1% bija 3 vai 4 kontakti Tallinā, bet Narvā tādu bija tikai 7,7% un Igaunijā kopumā — 15,9%). Kā jau varēja domāt, sociālā distance igauņiem mainās atkarībā no dzīvesvietas — Igaunijas lauku rajonos dzīvo tikai neliels skaits neigauņu. Šos secinājumus apstiprina sociālo attiecību vidējais rādītājs igauņiem un slāviem dažādos rajonos.¹⁹ Tomēr kopumā Igaunijai ir raksturīgs, ka samērā maz igauņiem un slāviem ir tuvas sociālās attiecības ar citu nacionālo grupu pārstāvjiem. Šī izolācijas pakāpe ir pat pārsteidzoši augsta. Šīs atšķirības nevar vienkārši izskaidrot ar etnisko grupu ģeogrāfisko izvietojumu — tās ir arī sekas ne tikai konkrētajiem individuālajiem apstākļiem, bet arī agrākajai valsts politikai, piemēram, izglītībā, dzīvesvietu izkārtojumā, nodarbinātībā.

VAI PLURĀLA SABIEDRĪBA VEICINA ETNISKO KONFLIKTU RAŠANOS?

Protesti. Igaņu protesti bija daļa no plašāka procesa — Padomju Savienības sabrukuma, un, kaut arī dažas tās saknes varēja būt igauņu etniskajā identitātē, tā tikpat lielā mērā balstījās uz daudzo Padomju Savienības sastāvdaļu reakciju pret centru. Pat zināma daļa Igaunijā dzīvojošo slāvu atbalstīja Igaunijas neatkarību (atcerēsimies 1991. gada referendumu rezultātus). Tomēr interesanti būtu noskaidrot, vai Igaunijas virzība uz neatkarību veicināja stipru etnisku naidīgumu igauņu un slāvu vidū. Ir grūti to attiecināt uz igauņiem, jo ir skaidrs, ka vismaz liela protestu daļa īstenībā bija vērstā pret Padomju Savienību, nevis slāviem. Mēs veltām galveno uzmanību slāviem, jo zinām, ka daudzi viņu protesti balstījās uz slāvu identitāti vai vismaz — uz sakariem ar Krieviju. Pārejas perioda divu, galvenokārt slāvu, politisko organizāciju — Interkustības un Apvienotās Darba kolektīvu padomes (nerunājot par Komunistisko partiju) — politika nepārprotami izmantoja slāvu nacionālisma un padomju patriotisma motīvus. Tāpēc būtu interesanti noskaidrot, cik lielā mērā protesti balstījās uz etnisko spriedzi un cik — uz citiem faktoriem.

Vai slāvi protestēja tāpēc, ka viņus neapmierināja neatkarība, vai arī kāda cita iemesla dēļ? Vai Igaunijas sabiedrības plurālais raksturs palīdz izskaidrot slāvu protestus, vai arī to nosaka citi faktori — tādi kā ar Interkustību un ADKP saistīto rūpnīcu direktoru it kā organizētie lokauti?

Mēs jautājām respondentiem, vai viņi bijuši plaši iesaistīti protestu aktivitātēs — tādās kā demonstrācijas, gājieni, piketēšana, petīciju sastādīšana, politiskie streiki, politiskie boikoti u.tml. Protestu raksturs, kā arī gatavība protestēt ir pārsteidzoši atšķirīga igauņu un slāvu vidū. Slāvi ir vairāk noskaņoti uz streikiem un boikotiem, kamēr igauņi neatkarības izcīņas periodā biežāk rakstīja petīcijas un rīkoja piketus. Kaut arī abas grupas piedalījās demonstrācijās, igauņi uz to bija daudz vairāk noskaņoti nekā slāvi (sk. 11. a tabulu). Kad mēs atgriezāmies pie mūsu respondentiem 1992. gadā, mēs interesējāmies par viņu protestu aktivitātēm laikā no 1990. gada jūnija līdz 1992. gada vasarai. Kaut arī bija vērojama krasa to samazināšanās tendence, jo sevišķi — runājot par gājieniem, demonstrācijām un piketēšanu, igauņu nosliece uz petīciju sastādīšanu, bet slāvu — uz streikiem un boikotiem arvien vēl bija saglabājusies (sk. 11. b tabulu). Vai ir kaut kas tāds abu kopienu raksturojumā, respondentu kontaktos ar citām grupām vai arī igauņu un krievu valodas zināšanās, kas mums varētu palīdzēt saprast viņu noslieci iesaistīties dažādās protestu formās?

Lai atbildētu uz šo jautājumu, mēs izpētījām faktorus, kas loģiski varētu būt saistīti ar protestu aktivitātēm, — tādus kā vecums, piederība Komunistiskajai partijai, interese par masu informācijas līdzekļiem, izglītība, sociālā distance un igauņu valodas prasme. No tiem faktoriem, kas bija statistiski nozīmīgi (vecums, sociālā distance, igauņu valodas zināšanas un masu informācijas līdzekļi), pārsteidzoši liela nozīme bija igauņu valodas zināšanām.²⁰ Gadījumos, kad slāvi runāja igauņiski, varbūtība, ka viņi iesaistīsies boikotos vai streikos, bija par 17% mazāka. Citu faktoru diezgan mazā ietekme saskan ar plaši izplatītajām aizdomām, ka līdzdalība šajās aktivitātēs bija strukturāla, proti, tas bija rūpnīcu vadības organizēto lokautu rezultāts.

Lai labāk saprastu slāvu piedalīšanos boikotos un streikos, mēs 1992. gadā jautājām mūsu respondentiem (tiem, kas bija piedalījušies šajās aktivitātēs no 1990. gada jūnija līdz 1992. gada vasarai), kāpēc viņi to darīja. Vispirms atzīmējot, ka cilvēkiem mēdz būt dažādi motīvi piedalīties tādās darbībās, mēs lūdzām respondentiem novērtēt viņiem piedāvāto motīvu sarakstu, norādot tos, kas ietekmējuši viņu lēmumu piedalīties protestos.

12. tabulā ir sniegta mūsu slāvu respondentu atbildes.²¹ Visbiežāk minētie motīvi bija: iespēja ietekmēt politisko varu, paust savu pārlicību, pilsonis-

kā pienākuma apziņa, kā arī iespēja risināt personīgās/ģimenes un etniskās problēmas. Vai šie motīvi var palīdzēt noskaidrot attiecības starp sociālā konformisma spiedienu, varbūtējiem "lokautiem" un mērķtiecīgu streiku un boikotu izmantošanu, lai paustu uzskatus un ietekmētu politiku?

Lai to noskaidrotu, mēs izmantojām 12. tabulā atspoguļoto slāvu minēto motīvu faktoranalīzi.²² Mēs ieguvām trīs dimensijas, kuras kopā izskaidro 72,1% no vidējās izkliedes.²³ Pirmais faktors ļauj secināt, ka tie, kas nevēlējās kādam atteikt (rādītājs 0,80119) vai arī atšķirties no saviem kolēģiem (0,83084), nevēlējās ietekmēt politiku (-0,82214) vai arī paust savu pārliecību (-0,45985). Šī dimensija uzrāda acīmredzamu negatīvu saistību starp tiem, kas jutās "spiesti" piedalīties boikotos un streikos, un tiem, kuri piedalījās, lai ietekmētu politiku un paustu savus uzskatus. Otrajā dimensijā ietilpst tie, kuri šīs aktivitātes izjuta kā kaut ko aizraujošu (0,77275), kā savu pilsonisko pienākumu (0,84251) un kā iespēju paust savu pārliecību (0,62280). Nacionālo problēmu risināšana mazāk raksturo šo dimensiju (0,37085). Pēdējā dimensijā iekļāvās tie, kas minēja iespēju risināt ģimenes / personīgās problēmas (0,84011) un savas nacionālās grupas problēmas (0,63465) un mazākā mērā — paust savu pārliecību (0,41056). Tādējādi, balstoties uz slāvu respondentu atbildēm, var secināt, ka — kaut arī daudzi no viņiem ir gribējuši ietekmēt politiku, paust savu pārliecību un risināt personīgās un etniskās problēmas — pastāvēja arī cilvēku grupa, kas piedalījās boikotos un streikos sociālā spiediena dēļ.

Mēs zinām arī, ka neliela daļa slāvu piedalījās petīciju sastādīšanā un piketēšanā, tas ir — protesta aktivitātēs, kas vairāk raksturīgas igauņu kopienai. Kādi faktori palielināja šādas uzvedības iespējamību slāvu vidū? Liekas, ka trim faktoriem te bija vislielākā nozīme: vecumam, kas noteica par 5% mazāku piedalīšanos; izglītībai — palielināšanās par 5%; un līdzdalībai Komunistiskajā partijā — 6% pieaugums. Tas, ka gados vecāki slāvi mazāk piedalījās šajās aktivitātēs un ka labāk izglītotie varēja būt iecietīgāki, tas ir — vairāk simpatizēja igauņu neatkarības centieniem, šķiet loģiski, bet kā ar PSKP biedriem? Papētot šo jautājumu tuvāk, mēs atklājām, ka to PSKP biedru skaits, kuri piedalījās šajās aktivitātēs un bija saistīti ar etniski jaukto politisko grupu — Igaunijas Tautas fronti, bija nenozīmīgs. Iespējams, ka petīciju sastādīšanu un piketēšanu slāvu vidū rosinājusi tieši Komunistiskā partija.

Respondentiem, kuri norādīja, ka viņi nav piedalījušies streikos, boikotos vai petīciju sastādīšanā kopš 1990. gada jūnija līdz viņu atkārtotajai aptaujāšanai 1992. gada vasarā, tika vaicāts — kāpēc viņi to nav darījuši?

Kā redzams 13. tabulā, ievērojama slāvu daļa, kas dzīvo Igaunijā un kas izlēma nepiedalīties boikotos, streikos un piketos, norādīja, ka viņi tādas darbības uzskata par laika zaudēšanu (70,8%), gribējuši izvairīties no sociāliem konfliktiem (62,4%) vai arī uzskatījuši, ka tādi jautājumi jārisina tiesā vai arī ar kādiem citiem likumīgiem līdzekļiem (62,3%). Šos iemeslus biežāk minēja slāvi nekā igauņi. Slāvi arī atzīmēja, ka protesta aktivitātes varēja radīt viņiem sarežģījumus (18,7%).

Tāpat piedalīšanās protesta aktivitātēs bija atšķirīga igauņu un slāvu kopienās, kā arī šo kopienu ietvaros. Kaut arī slāvu protestiem bieži tika pievērsta liela uzmanība, viņi faktiski protestēja retāk nekā igauņi. Starp aplūkotojiem demogrāfiskajiem un sociālajiem faktoriem vienīgi igauņu valodas zināšanām slāvu vidū bija ievērojama protestus mazinoša ietekme. Daži slāvi, protams, uzskatīja streikus un boikotus par iespēju ietekmēt politiku, tomēr ļoti interesanti ir tas, ka daudzi no viņiem protestus neuzskatīja par sevišķi lietderīgiem. Jāpievērš uzmanība arī tam, ka daļa no slāviem, kas piedalījās protestos, to darīja sociālā konformisma vadīti. Šis fakts, kā arī tas, ka zināma daļa protestos vispār nepiedalījās, ļauj domāt, ka — par spīti slāvu nošķirtajam dzīves veidam — viņi, iespējams, ir gatavi pieņemt Igaunijā notiekošās pārmaiņas, pat ja viņi tām ne vienmēr piekrīt.

POLITISKĀS SIMPĀTIJAS UN ETNISKĀ PIEDERĪBA

Mūsu aptaujā mēs katram respondentam jautājām: "Kura no Igaunijā pastāvošajām partijām, apvienībām, politiskajām kustībām un organizācijām ir jūsu uzskatiem vistuvākā?" Mūsu sarakstā mēs iekļāvām pāri par divdesmit organizāciju, bet šis saraksts netika skaļi nolasīts respondentam. Respondenti varēja izvēlēties vairāk nekā vienu atbildi, un daži tā arī darīja. 14. tabulā minētas visas partijas, izņemot divas mazākās partijas, tās ir sagrupētas četrās galvenajās kategorijās, un ir norādīts, cik daudz no aptaujātajiem ir minējuši katru partiju un cik daudz no viņiem bijuši slāvi. Trīs lielākās partiju grupas mēs nosaucām par "igauņu nacionālistiem",²⁴ "Tautas fronti un sabiedrotajiem"²⁵ un "slāvu federālistiem"²⁶. Politiskās organizācijas tika sakārtotas atkarībā no attieksmes pret neatkarību un ekonomiskās sistēmas raksturu. Brīvās Igaunijas partija ir tuva dažiem konservatīvajiem Tautas frontes segmentiem, bet Igaunijas Komunistiskā partija atrodas kaut kur vidū starp

Tautas fronti un slāvu politiskajām organizācijām, un tās ir grupētas kopā kā ceturrtā kategorija.

Tikai mēram 7% no igauņu nacionālistiem bija slāvi, un tikai 3% no slāvu federālistiem — igauņi. Savukārt no Tautas frontes dalībniekiem apmēram 14% bija slāvi. No trim jaunajām kustībām, kas radās ārpus bijušās Komunistiskās partijas, Tautas fronte bija vienīgā organizācija, kurā bija ievērojams daudzums igauņu un slāvu. Pēdējā kategorijā ietilpst Brīvās Igaunijas partija un Igaunijas Komunistiskā partija ar 35% slāvu.

POLITISKO GRUPO DEMOGRĀFISKAIS UN SOCIĀLAIS RAKSTUROJUMS

15.—19. tabulā aplūkots mūsu četru grupu sociālais un demogrāfiskais raksturs: igauņi, kas sevi pieskaita Igaunijas nacionālistu kustībai; igauņi, kas sevi pieskaita Tautas fronte; slāvi, kas sevi pieskaita Tautas fronte; un slāvi, kas sevi pieskaita slāvu federālistiem. No šīm plašajām tabulām mēs varam rast divas svarīgas atziņas.

Pirmkārt, visas tās atšķirības, kuras mēs iepriekš konstatējām starp igauņiem un slāviem, ir vēl izteiktākas, ja aplūkojam igauņu nacionālistus un slāvu federālistus. Piemēram:

— 4% visu igauņu mājās runā krieviski, turpretī no igauņu nacionālistiem mājās runā krieviski mazāk par 1%; savukārt 7% visu slāvu runā mājās igauņiski, bet no slāvu federālistiem mājās runā igauņiski mazāk par 2% (sk. 15. tabulu);

— 93% visu igauņu ir dzimuši Igaunijā, turpretī no igauņu nacionālistiem Igaunijā ir dzimuši 97%; savukārt 27% visu slāvu ir dzimuši Igaunijā, bet no slāvu federālistiem Igaunijā ir dzimuši tikai 16% (sk. 16. tabulu);

— 13% igauņu un nodarbināti rūpniecībā un 15% — zinātnē, masu informācijas līdzekļos un kultūrā, turpretī no igauņu nacionālistiem rūpniecībā ir nodarbināti tikai 10%; zinātnē, masu informācijas līdzekļos un kultūrā — 21%; savukārt 40% visu slāvu ir nodarbināti rūpniecībā un 8% — zinātnē, masu informācijas līdzekļos un kultūrā, bet no slāvu federālistiem rūpniecībā ir nodarbināti 43% un garīgā darba strādnieku ir tikai 6% (sk. 18. tabulu);

— 15% visu igauņu bija esošie vai bijušie Komunistiskās partijas biedri, turpretī no igauņu nacionālistiem tādi bija tikai 10%, savukārt 20% visu slāvu bija esošie vai bijušie Komunistiskās partijas biedri, bet slāvu federālistu tādi bija veseli 37% (sk. 18. tabulu).

Tāpat, aplūkojot ikvienu rādītāju, igauņu nacionālisti un slāvu federālisti bija savstarpēji vēl vairāk atsvešināti nekā igauņi un slāvi kopumā. 20. tabulā ir parādīts četru politisko grupu salīdzinājums ar abām tautību grupām pēc sociālo attiecību skaita. Tabula ir izveidota tā, ka tās grupas, kas ir vistālāk viena no otras, ir novietotas pretējās tabulas malās. Tie tāpat ir igauņu nacionālisti un slāvu federālisti. Ievērojiet, ka vidējais attiecību skaits ir viszemākais šīm abām grupām (0,84 un 0,93).

Otrs svarīgākais moments ir tas, ka Tautas frontes slāvi ir tuvāki igauņiem nekā slāvi kopumā un ka Tautas frontes igauņi ir nedaudz tuvāki slāviem nekā igauņi kopumā. Runājot par 20. tabulu, mēs varam secināt, ka vidējais attiecību skaits pieaug, sākot no abām pusēm — igauņu nacionālistiem un slāvu federālistiem, kur tas ir vismazākais, virzienā uz centru, kur ir parādīti Tautas frontes dalībnieki — igauņi un slāvi. Starpība ir mazāka tabulas kreisajā pusē, kur parādīti igauņi, jo tik daudz igauņu ir Tautas frontes dalībnieki, ka viņi nevarētu būt ievērojami tuvāk slāviem nekā igauņi kopumā, taču starpība ir lielāka tabulas labajā pusē.

Secinājumi

Šeit aplūkotas aptaujas, kas notika Igaunijā 1991. gada janvārī—februārī un 1992. gada vasarā. Aptauju rezultāti attēlo ļoti izteiktu sadalījumu Igaunijā starp divām stipri atšķirīgām kopienām, starp kurām pastāv ļoti mazs kontakts. Turklāt atšķirības valodā, dzīvesvietā un kultūrā tagad ir pārvērtušās par sarežģītiem politiskajiem jautājumiem, tās ir izveidojušas pamatu galvenajam sadalījumam Igaunijas politikā. Divi politiskie grupējumi — slāvu federālisti un igauņu nacionālisti — sastāv no cilvēkiem, kas ir savstarpēji vēl atšķirīgāki nekā tipiski šo tautību pārstāvji. Divas pārējās grupas — Tautas frontes igauņi un jo sevišķi — Tautas frontes slāvi šķiet esam mērenāki nekā vidējie šo tautību pārstāvji. Būtisks faktors, kas izskaidro šīs atšķirības starp igauņiem un slāviem, kā arī pašas slāvu kopienas ietvaros, ir igauņu valodas zināšanas. Un tomēr — par spīti daudzajām atšķirībām starp abām etniskajām kopienām — līdz ko tika iegūta neatkarība, politiskie protesti krasī samazinājās. Pārsteidz fakts, ka slāvu protesti Igaunijā ir notikuši dažādu iemeslu dēļ, ieskaitot sociālo konformismu. 1992. gadā daudzi slāvi jau izlēma nepiedalīties protestos, vai nu samierinoties, vai arī dodot priekšroku savu interešu aizstāvēšanai ar citiem juridiskiem vai nepolitiskiem līdzekļiem.

Tautas skaitīšanas dati par tautībām Igaunijā

Visi iedzīvotāji	Gads	Igaņņi	Krievi	Ukraiņi	Baltkrievi	Slāvi*
1 197 000	1959	74,6	20,1	—	—	—
1 464 476	1979	64,7	27,9	2,5	1,6	32,0
1 565 662	1989	61,5	30,3	3,1	1,8	35,2

* Ēit un turpmāk — krievi, ukraiņi un baltkrievi kopā.

AVOTT:

1. The Nationalities Question in the Soviet Union / Ed. by Graham Smith. — London: Longman's. — 1990. — Table 3.
2. Eesti — statistika, 1990. — Tallin, 1990.

Valodas lietošana pa tautībām
(procentos)

	Igaņņi	Slāvi
Valodas, kādās runā:		
igaņņu	99,6	35,4
krievu	83,6	99,4
Valodas, kādās runā mājās:		
igaņņu	95,8	4,7
krievu	2,3	92,4
abās	1,5	2,2

AVOTS: Pilsoņu līdzdalība politikā: Igaunija. Izlases aptauja. — 1991.

Valodas zināšanas pa tautībām*
(procentos)

	Igauni	Slāvi
Tekoši lasa un raksta		
igauņu	98,9	13,9
krievu	33,5	96,3
Lieto ikdienā		
igauņu	0,2	19,1
krievu	49,7	2,6
Klausās un saprot, bet nerunā		
igauņu	0,2	28,9
krievu	12,0	0,7
Nezina valodu		
igauņu	—	35,1
krievu	2,8	0,2
Atteicās / neatbildēja		
igauņu	0,8	2,2
krievu	2,1	0,2

* Tautība minēta, balstoties uz pašidentifikāciju 1991. gada izlases aptaujā.
AVOTS: Pilsoņu līdzdalība politikā: Igaunija. Atkārtotā aptauja. — 1992.

3. tabula

Reliģija pa tautībām
(procentos)

	Igauni	Slāvi
Nekāda	26,5	32,6
Krievu pareizticīgā	3,7	52,6
Luterāņu	37,9	1,4
Kristīgā + katoļu	29,6	12,5
Cita	2,3	0,9

AVOTS: Pilsoņu līdzdalība politikā: Igaunija. Izlases aptauja. — 1991.

Dzimšanas vieta un dzīves ilgums Igaunijā
(procentos)

	Igauņi	Slāvi
Dzimuši Igaunijā -	93,4	27,4
Nodzīvojuši Igaunijā visu mūžu	96,0	30,6
Pusi mūža vai mazāk	0,7	43,4

Dzīvesvietas lielums
(procentos)

	Igauņi	Slāvi
Pilsētās ar 50 000 un vairāk iedz.	37,6	80,2
Mazpilsētās ar 1000 vai mazāk iedz.	39,7	19,8

AVOTS: Pilsoņu līdzdalība politikā: Igaunija. Izlases aptauja. — 1991.

Dzimums, vecums, ģimenes struktūra pa tautībām
(procentos)

Dzimums un ģimene	Igauņi	Slāvi
Vīrieši	46,4	46,8
Zem 39 g.	39,7	41,6
Virs 60 g.	19,0	16,7
Precējušies / dzīvo kopā	69,2	76,1
Neprecējušies	12,9	8,0
Ģimenē viens cilvēks	14,1	8,2
Trīs un vairāk	62,5	68,3

Izglītība pa tautībām
(procentos)

Izglītība	Igauni	Slāvi
Nepabeigta vidējā vai nekāda	19,5	17,6
Arodskola	11,2	8,9
Vidusskola	21,3	23,4
Speciālā vidējā	26,4	29,9
Augstākā	20,4	19,2
Zinātņu kandidāti un doktori	1,1	0,6

AVOTS: Pilsoņu līdzdalība politikā: Igaunija. Izlases aptauja. — 1991.

6. tabula

Nodarbošanās pa tautībām

	Igauni	Slāvi
Rūpniecība	13,4	39,9
Celtniecība + transports	12,9	15,4
Lauksaimniecība	32,2	6,4
Zinātne + masu inform. līdz. + kul- tūra / māksla + izglītība	14,7	8,4
Dzīvokļu saimniec. + finanses + tirdzniecība + sab. ēdināšana + vese- lība + sports + sociālie pakalpojumi + valsts dienests	21,7	18,3
Policija / tiesu iestādes + valsts / vald. + sabiedriskās organizācijas	4,4	3,8

AVOTS: Pilsoņu līdzdalība politikā: Igaunija. Izlases aptauja. — 1991.

Ienākumi un labklājība pa tautībām
(procentos, ja nav norādīts citādi)

Ienākumi	Igaņi	Slāvi
Vidējie ienākumi rubļos	219,0	198,0
Mediālie ienākumi rubļos	194,0	170,0
Standarta novirze rubļos	176,0	122,0
Sadalījuma novirze	10,9	6,0
Labklājība		
Pieder māja	30,0	3,9
Pieder vasarnīca	15,1	24,9
Pieder auto	50,6	30,3
Pieder garāža	37,9	23,7
Pieder krāsu TV	72,4	75,1

Politiskā pieredze un masu informācijas līdzekļi pa tautībām
(procentos)

Politiskā pieredze	Igaņi	Slāvi
PSKP	15,2	19,6
Represēti radnieki	31,3	20,5
Interese par ārzemju masu informācijas līdzekļiem		
Pastāvīgi skatās Igaunijas Republikas TV	85,0	12,3
Pastāvīgi izmanto Krievijas masu informācijas līdzekļus	5,5	49,8
Pastāvīgi izmanto centrālos padomju masu informācijas līdzekļus	9,6	73,2

Vai respondentam ir citas tautības radnieki, draugi, darba biedri vai paziņas?
(procentos)

	Igaņi	Slāvi
Radnieki	8,7	15,2
Draugi	21,5	28,3
Darba biedri	34,4	31,7
Paziņas	35,5	35,7
Attiecību skaits		
0	58,5	42,7
1	27,5	24,4
2	19,1	17,1
3	8,3	11,2
4	2,4	4,7

Sociālā distance Tallinā un Narvā pa etniskajām grupām

Igaunī

Attiecību skaits	4,00	3,00	2,00	1,00	0	Kopā
Tallina	28 2,8	87 8,8	232 23,6	308 31,3	330 33,5	985 89,3
Narva	14 11,9	20 16,9	33 28,0	29 24,6	22 18,6	118 10,7
						1103

Slāvi

Attiecību skaits	4,00	3,00	2,00	1,00	0	Kopā
Tallina	36 3,4	136 12,7	179 16,7	280 26,2	439 41,0	1070 62,2
Narva	8 1,2	42 6,5	127 19,5	176 27,0	298 45,8	651 37,8
						1721

* Jaūtājums: "Vai respondentam ir kādas citas tautības radnieki, draugi, darba biedri vai paziņas?"
Visi rezultāti ir statistiski nozīmīgi 0,01 līmenī.

Līdzdalība politikā pa tautībām*
(procentos)

Protesta aktivitātes 1986.—1991. g.	Igaunī	Slāvi
Petīciju sastādīšana	74,0	26,0
Mītiņi / demonstrācijas	34,0	20,0
Streiki / boikoti	2,0	15,0
Piketēšana	7,0	6,7

* Tautība norādīta, balstoties uz pašidentifikāciju.

AVOTS: Pilsoņu līdzdalība politikā: Igaunija. Izlases aptauja. — 1991.

Līdzdalība politikā pa tautībām
(procentos)

Protesta aktivitātes 1990. g. jūnijs — 1992. g. vasara	Igaunī	Slāvi
Petīciju sastādīšana	19,0	5,6
Mītiņi / demonstrācijas	10,6	8,9
Streiki / boikoti	3,3	11,4
Piketēšana	3,3	2,5

* Tautība norādīta pēc ieraksta respondenta pasē.
AVOTS: Pilsoņu līdzdalība politikā: Igaunija. Atkārtotā aptauja. — 1992.

12. tabula

Motīvi, kāpēc slāvi piedalījās boikotos vai streikos
(1990. g. jūnijs — 1992. g. vasara)
(procentos)

	Ļoti svarīgi	Svarīgi	Ne pārāk svarīgi
Tas bija <i>interesanti, aizraujoši</i>	1,3	9,1	45,4
Iespēja <i>ietekmēt politisko varu</i>	25,0	25,0	13,2
Tas bija mans <i>pilsoniskais pienākums</i>	13,3	29,3	16
Iespēja <i>paust manu pārlicību</i>	24,3	27,0	10,8
Es negribēju <i>atteikt cilvēkam, kas mani aicināja</i>	5,4	6,8	51,4
Tas varēja <i>palīdzēt man atrisināt manas personīgās vai ģimenes problēmas</i>	5,4	10,8	45,9
Iespēja atrisināt <i>manas tautības cilvēku problēmas</i>	24,3	21,6	16,2
Es negribēju <i>atšķirties no maniem kolēģiem vai darba biedriem</i>	4,1	9,5	45,9

* Tautība norādīta pēc ieraksta respondenta pasē.
AVOTS: Pilsoņu līdzdalība politikā: Igaunija. Atkārtotā aptauja. — 1992.

Motīvi, kāpēc respondenti nepiedalījās boikotos, streikos vai piketos*
(1990. g. jūnijs — 1992. g. vasara)
(procentos)

	Igaņi	Slāvi
Tas varētu radīt man sarežģījumus	8,1	18,7
Es to uzskatu par laika zaudēšanu	55,5	70,8
Es cenšos izvairīties no darbībām, kas var palielināt sociālo spriedzi un radīt konfliktus	56,4	62,4
Mani draugi negribēja, lai es piedalos	16,0	17,0
Es uzskatu, ka tādi jautājumi jārisina tiesā vai arī ar kādiem citiem likumīgiem līdzekļiem	29,3	62,3
Neviens mani neaicināja	42,9	31,0

* Jautājums: "Cilvēki nepiedalās protesta aktos dažādu iemeslu dēļ. Kādu iemeslu dēļ jūs nepiedalījāties tādos centienos?" Motīvi tika nolasīti respondentiem. Procenti kopumā nesastāda 100%, jo tika dota arī atbilde "grūti atbildēt". Minēta tā etniskā piederība, kas norādīta respondenta pasē.

AVOTS: Pilsoņu līdzdalība politikā: Igaunija. Atkārtotā aptauja. — 1992.

Piederība partijām
(procentos)

Partiju grupas / organizācijas nosaukums	Aptaujāto daļa, kas sevi pieskaita šai organizācijai	Cik no viņiem ir slāvi
<i>Igaunų nacionālisti</i>		
Tautas konservatīvā partija	0,4	6,1
Mantojuma partija	5,0	5,5
Nacionālās neatkarības partija	2,5	9,6
Kristīgi demokrātiskā partija	0,6	11,6
Kristīgi demokrātiskā savienība	1,1	3,7
Apvienotie kristieši	0,8	5,0
<i>Tautas fronte un sabiedrotie</i>		
Demokrātiskā partija	1,9	44,9
Liberāli demokrātiskā partija	1,0	7,3
Zemnieku centrālā partija	0,7	7,0
Zemnieku centrālā savienība	2,4	4,3
Zemnieku savienība	2,2	4,1
Sieviešu savienība	6,6	10,5
Sieviešu asociācija	1,5	20,0
Zaļo kustība	14,1	18,8
Zaļā partija	2,7	31,4
Sociāldemokrāti	2,4	15,9
Tautas fronte	25,8	5,5
<i>Slāvu federālisti</i>		
Komunistiskā partija (PSKP orientācija)	3,8	88,4
Interkustība	3,5	92,9
ADKP	1,9	94,3
<i>Citi</i>		
Brīvā Igaunija	2,8	16,4
Igaunijas Komunistiskā partija	1,2	43,7

Valoda un reliģija pa politiskajām grupām
(procentos)

Valoda un reliģija	Igauņu nacionālisti	Tautas frontes igauņi	Tautas frontes slāvi	Slāvu federālisti
Valodas, kurās runā				
igauņu	100,0	99,9	55,6	23,8
krievu	82,6	85,7	98,0	100,0
Valodas, kurās runā mājās				
igauņu	99,3	97,1	13,3	0,3
krievu	0,4	1,4	80,0	97,5
abas	0,0	1,2	5,0	1,1
Reliģija				
Nekāda	15,5	22,4	25,7	37,0
Krievu pareizticīgā	1,6	3,8	50,9	51,3
Luterāņu	46,1	39,8	4,8	0,2
Kristīgā + katoļu	30,0	32,2	17,2	10,7
Citas	6,9	1,8	1,5	0,7
Aptaujāto skaits	322	2514	420	469

Dzimšanas vieta un dzīvesvieta pa politiskajām grupām
(procentos)

Dzimšanas vieta un dzīvošanas ilgums Igaunijā	Igaņu nacionālisti	Tautas frontes igauņi	Tautas frontes slāvi	Slāvu federālisti
Dzimuši Igaunijā	96,9	94,3	36,2	15,9
Nodzīvojuši visu mūžu	98,1	97,0	40,3	19,4
Pusmūžu vai mazāk	0,3	0,1	26,7	43,5
<i>Dzīvesvietas lielums</i>				
Pilsētas ar vairāk nekā 50 000 iedz.	45,1	35,6	69,7	83,1
Mazpilsētas ar 1000 vai mazāk iedz.	35,5	42,0	13,1	14,4

Dzimums, vecums, ģimenes struktūra pa politiskajām grupām
(procentos)

Dzimums un ģimene	Igaņu nacionālisti	Tautas frontes igauņi	Tautas frontes slāvi	Slāvu federālisti
Vīrieši	55,5	44,2	46,6	62,6
Zem 39 g.	37,6	28,4	49,5	34,9
Virs 60 g.	19,0	17,9	10,2	18,1
Precējušies / dzīvo kopā	64,5	71,7	76,0	85,7
Neprecējušies	17,6	11,9	9,3	4,3
Ģimenē viens cilvēks	15,5	12,5	7,0	6,4
Trīs un vairāk	62,2	65,5	72,9	70,2

Nodarbošanās pa politiskajām grupām
(procentos)

	Igauņu nacionālisti	Tautas frontes igauņi	Tautas frontes slāvi	Slāvu federālisti
Rūpniecība	9,7	12,4	35,5	42,6
Celtniecība + transports	15,1	11,6	17,0	17,0
Lauksaimniecība	27,2	34,3	10,1	2,2
Zinātne + masu inform. līdz. + kultūra / māksla + izglītība	20,8	15,0	12,4	5,7
Dzīvokļu saimniec. + fi- nanses + tirdzniecība + sab. ēdināšana + veselī- ba + sports + sociālie pakalpojumi + valsts dienests	18,2	22,4	16,0	13,2
Policija / tiesu iestādes + valsts / vald. + sabied- riskās organizācijas	6,7	4,0	3,4	6,3

19. tabula

Politiskā pieredze pa politiskajām grupām
(procentos)

	Igauņu nacionālisti	Tautas frontes igauņi	Tautas frontes slāvi	Slāvu federālisti
Komunistiskās partijas biedrs	10,0	15,8	19,0	37,1
Kāds radnieks repre- sētš Staļina laikā	40,0	31,5	32,4	15,4

**Attiecību skaits pa tautībām un politiskajām grupām
(procentos)**

Attiecību skaits	Igauņu nacionālisti	Igauņi	Tautas frontes igauņi	Tautas frontes slāvi	Slāvi	Slāvu federālisti
0	48,4	42,7	40,2	35,9	42,7	48,7
1	29,6	27,5	28,7	22,4	24,4	24,2
2	12,7	19,1	20,3	19,5	17,1	14,0
3	8,3	8,3	8,6	13,3	11,2	11,2
4	1,0	2,4	2,2	9,0	4,7	1,9
Vidējais skaits	0,84	1,0	1,04	1,37	1,11	0,93
Aptaujāto skaits	322	4250	2514	420	2348	469

Atsauces un piezīmes

- ¹ *Heisler O. Martin*. Ethnicity and Ethnic Relations in the Modern West // Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies / Ed. by Joseph V. Montville. — Lexington, Mass.: Lexington Books, 1991. — P. 34.
- ² Daži no šiem politikas veidiem ir savstarpēji izslēdzdoši. Divu galveno pieeju piemērus sk.: *Lijphart Arend*. Democracy in Plural Societies. — New Haven: Yale University Press, 1977; *Horowitz Donald L*. Ethnic Groups in Conflict. — Berkeley: University of California Press, 1985. Mūsdienu etnisko teoriju pārskats ir atrodams darbā: Conflict and Peacemaking in... — 1991.
- ³ Mēs aplūkojam slāvu kopienu, tas ir — tos, kas sevi atzīst par krieviem, ukraiņiem un baltkrieviem, kā vienu grupu, jo starp viņiem netika atklātas statistiski nozīmīgas atšķirības uzvedībā. Saprotais, ka arī neslāvi var būt krieviski runājoši, bet viņi nav iekļauti šai analizē, jo veido neviendabīgu grupu, kas sastāv no daudzām mazām etniskām grupām.
- ⁴ Dati, kas izmantoti šai analizē, ir ņemti no divpakāpju pētījuma par pilsoņu līdzdalību politikā Igaunijā. Paralēls pētījums tika veikts Krievijā. Pirmā aptaujas kārtā tika veikta Igaunijā 1991. gada janvārī un februārī. Otrajā aptaujas kārtā — 1992. gada jūnijā — jūlijā Igaunijā — tika aptaujāti politiskie aktivisti, kas tika identificēti pirmajā kārtā. Šeit izmantotie dati ir no pirmās aptaujas (1991. gadā), ja vien nav īpaši norādīts, ka tie ņemti no 1992. gada aptaujas. Visas aptaujas bija personīgas. Pirmā atlase (6884 intervijas) bija pieaugušo iedzīvotāju izlases modelis. Otrās kārtas aptaujas tika veiktas ar stratificētu modeli (1211 nobeigtas intervijas), kas bija ņemts no pirmās aptaujas. Otrajā pakāpē vairāk bija pārstāvēti politiskie aktivisti, slāvi

un citas grupas. Pētījuma autori bija Sintija S. Kaplāne, Viljams V. Smirnovs, Andruss Sārs, Vladimirs G. Andrejenkovs, Henrijs Breidijs un Prīts Jerve. Pirmo pētījuma daļu Igaunijā atbalstīja Džona D. un Katrīnas T. Makartūru fonds, bet sākotnējo palīdzību sniedza Starptautiskā apmaiņas un pētījumu valde un Amerikas Zinātnisko biedrību padome. Otro pētījuma daļu Igaunijā atbalstīja Nacionālais Zinātnes fonds SES - 9122389 (galvenais pētnieks: Sintija S. Kaplāne, līdzpētnieks — Henrijs E. Breidijs), bet analīzi atbalstīja Savienoto Valstu Miera institūts. Praktisko aptaujas darbu veica Andruss Sārs.

- 5 No nesenajām monogrāfijām, kas īsi aplūko Igaunijas vēsturi, tai skaitā cittautiešu grupu lomu, sk.: *Raun Tovia U.* Estonia and the Estonians Stanford: Hoover Institution Press, 1991; *Lieven Anatol.* The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence. — New Haven: Yale University Press, 1993 un *Taagepera Rein.* Estonia: Return to Independence. — Boulder: Westview Press, 1993.
- 6 Sk.: *Garlieff Michael.* Die kulturelle Selbstverwaltung der nationalen Minderheiten in den baltischen Staaten // Die Baltischen Nationen: Estland, Lettland, Litauen / Red. Boris Meissner. — Cologne: Markus Verlag, 1990. — S. 87—107.
- 7 Pēc inkorporācijas Igaunijas robežas mazliet mainījās, bet šīm izmaiņām bija tikai neliela ietekme uz iedzīvotāju sastāvu. Skaitlis "gandrīz 90%" un 1950. gada situācijas novērtējums ir ņemti no: *Kionka Riina.* Estonians // The Nationalities Question in the Soviet Union / Ed. by Graham Smith. — London: Longman's, 1990. — P. 47. Citos avotos ir apgalvots, ka igauņu iedzīvotāju daļa ir tuvojusies 95% vai pat vairāk. Mūsu ziņas liecina, ka apmēram 15% no slāviem, kas tagad dzīvo Igaunijā, ir teikuši, ka viņi ieradās Igaunijā starp 1944. un 1950. gadu.
- 8 Piemēram, sk.: *Shau Wilfred.* Der Wandel in der sozialen Struktur der baltischen Länder // Die baltischen Nationen... — S. 219—43 un *Meissner Boris.* The Change in the Social Structure of Estonia // Regional Identity under Soviet Rule: The Case of the Baltic States / Ed by Loeber Dietrich Andre, Vardys V. Stanley, and Kitching Laurence P.A. — Hackettstown, N.J.: Institute for the Study of Law, Politics and Society of Socialist States, University of Kiel, 1990. — P. 165—86.
- 9 Kad respondenti tika atkārtoti intervēti otrajā pētījuma kārtā, mēs jautājām, kāda tautība ir ierakstīta viņu pasēs un vai viņi jūtas saistīti ar kādām citām etniskajām grupām. Salīdzinot aptaujā ietvertu respondentu pašidentifikāciju ar pasē ierakstīto tautību, izrādījās, ka 1,4% no tiem, kas paši sevi uzskata par igauņiem, pasē ir atzīmēta piederība slāviem vai kādai citai tautībai (n=19) un 5,2% no slāviem (n=28) apgalvoja, ka viņu pasēs ir norādīta kāda cita, neslāvu tautība.
- 10 Patiesām, mēs salīdzinājām mūsu datus ar tautas skaitīšanas datiem 33 Igaunijas apvidos un atklājām ļoti labu atbilstību, izņemot vienā apvidū, kur, kā mums šķiet, šo neatbilstību izraisa liela padomju militārā bāze. Mūsu pētījumā, starp citu, nebija iekļauta Silamē, kura mūsu pētījuma laikā vēl bija slēgta pilsēta. Kas attiecas uz tautību sadalījumu mūsu aptaujātajā grupā, tad no 4,1%, kas nebija ne igauņi, ne arī slāvi, lielākā grupa bija somi — 1,3%. Visas citas grupas bija mazākas par 4% no mūsu aptaujātās grupas. Mēs, protams, varbūt iegūtu vairāk citu tautību cilvēku atbildes, ja būtu intervējuši citās valodās — ne tikai krievu un igauņu.
- 11 Respondentiem tika uzdots atklāts jautājums par to, kādas valodas viņi var lietot — kādās viņi var lasīt un kādās — sarunāties.
- 12 Mūsu pētījuma 1991. gada dati atšķiras no 1979. gada datiem, kurus sniedzis Egils Levits rakstā: Die demographische Situation in der UdSSR und in den baltischen Staaten unter

- besonderer Berücksichtigung von nationalen und sprachsoziologischen Aspekten // Acta Baltica XXI. — 1981. — S. 18—142. Viņa sniegtie dati rāda, ka tikai 23,1% igauņu nosauca krievu valodu kā savu otro valodu un 11,4% krievu nosauca igauņu valodu kā savu otro valodu. Iespējams, ka šis ziņas atspoguļo patiesās izmaiņas kopš 1979. gada. Sk. arī: *Taagepera Rein. Who Assimilates Whom? — The World and the Baltic Region // Regional Identity. — P. 137 — 50.*
- 13 Mūsu valodas zināšanu analīze balstījās uz etnisko pašidentifikāciju, ziņas par ko tika iegūtas pirmajās aptaujās. Minētie procenti ir iegūti pēc otrās aptaujas kārtas, tālab var pieņemt, ka tie atspoguļo visus Igaunijas iedzīvotājus.
- 14 Sk.: *Goeckel Robert F. The Baltic Churches and the Democratization Process. — Referāts nolasīts konferencē "Reliģija un politika bijušajā Padomju Savienībā" Vašingtonā 1993. g. 4. novembrī.*
- 15 Mēs nevaicājām ateistiem vai arī tiem, kas nekad nav daudz domājuši par reliģiju, pie kādas ticības viņi pieder, bet mēs to jautājām ticīgajiem, svārstīgajiem un pat agnostikiem.
- 16 Tā kā izmaiņas ir samērā nelielas, tad tiek sniegti 1991. gada aptaujas dati, jo tajā bija ietverts lielāks respondentu skaits un līdz ar to bija mazāka kļūdas iespējamība.
- 17 Dažas rūpnīcas, kas apkalpoja militāri industriālo kompleksu, igauņiem bija slēgtas.
- 18 Šie pieci apvidi bija Ziemeļrietumi (ieskaitot Tallinu), Ziemeļaustrumi (ieskaitot Kohtla-Jervi un Narvu), Dienvidaustrumi (ieskaitot Tartu), Dienvidrietumi (ieskaitot Pērnavu un Viljandi) un Rietumi (ieskaitot Hāpsalu, Sāremā un Hjūmā).
- 19 Visiem respondentiem vidējais attiecību skaits bija 1,01. Igauņiem tas bija 0,99, bet dažādos rajonos tas svārstījās no 0,61 (piekrastes salās) līdz 1,23 Ziemeļaustrumos. Slāviem šis vidējais rādītājs bija 1,11, bet zemākais vidējo kontaktu skaits bija Ziemeļaustrumos (0,94) un augstākais — Dienvidrietumos (1,94), kas ir rajons ar igauņu vairākumu un ar vietējiem krievu lauku iedzīvotājiem.
- 20 Tika analizēta minēto faktoru ietekmes pakāpe. Statistiski nozīmīgo faktoru rādītājs bija 0,01 vai 0,05. Sociālā distance nedaudz — par 2% — palielināja iespējamību, ka slāvi boikotēs vai streikos, bet masu informācijas līdzekļi — par 5%. Vecumam bija 2% liels negatīvs efekts. Vislielākais negatīvais efekts bija igauņu valodas zināšanām — pārsteidzošā kārtā šis faktors samazina varbūtību, ka slāvi iesaistītos protesta streikos vai boikotos, par veseliem 17%. Jāatzīmē, ka igauņu valodas zināšanas korelē ar sociālo distanci par 0,26, kas norāda, ka abiem faktoriem ir neatkarīga ietekme.
- 21 Balstoties uz pasē norādīto tautību.
- 22 Mēs sniedzam galveno komponentu analīzes rezultātus, izmantojot variantu maksimumu rotāciju [varimax rotation]. Mēs nesniedzam ziņas par igauņiem, jo to igauņu skaits, kas piedalījās šādās aktivitātēs, bija pārāk mazs, lai varētu iegūt nozīmīgus rezultātus.
- 23 1. faktors izskaidro 33% no vidējās izkļiedes, 2. faktors — 22,6% un 3. faktors — 16,5%.
- 24 Pie igauņu nacionālistiem pieskaitītas partijas, kas stingri iestājās par Igaunijas neatkarību un igauņu kultūras hegemoniju. Starp tām ir Igaunijas Mantojuma [Heritage] partija, Kristīgi demokrātiskā partija un Kristīgi demokrātiskā savienība, Igaunijas Nacionālās neatkarības partija un Igaunijas Tautas konservatīvā partija.

- 25 Tautas fronte pati lietoja šo nosaukumu, un šajā grupā ietilpa dalībnieki no lauku partijām, sieviešu kustībām, zaļo kustībām, sociāldemokrātiskajām partijām un liberāli demokrātiskajām partijām. Tautas fronte un tās sabiedrotie atbalstīja lielāku autonomiju no Maskavas, un šajā grupā bija gan slāvi, gan igauņi.
- 26 Slāvu federālisti vēlējās saglabāt Padomju Savienības veselumu. Šajā grupā ietilpa Komunistiskā partija uz PSKP platformas, Interkustība un Apvienotā Darba kolektīvu padome.

Klāra Hallika

Starptautisko un sociālo pētījumu institūts

IGAUNIJA

ETNISKĀS ATTIECĪBAS IGAUNIJĀ STARPTAUTISKAJĀ KONTEKSTĀ

Etniskās attiecības jebkurā valstī iegūst starptautisko nozīmību vismaz divos gadījumos:

- 1) kad valsts politika aizskar tās minoritāšu tiesības, kuras nosaka starptautiskās normas vai starpvalstu līgumi,
- 2) kad etniskās pretrunas ir organiski saistītas ar starpvalstu pretrunām vai pat — kad tās ir šo pēdējo izraisītas.

Pirmajā gadījumā starptautiskā sabiedrība izmanto politisko spiedienu ar mērķi mainīt attiecīgās valsts likumdošanu vai tās politiku. Šim spiedienam ir noteikta ietekme uz valstīm, kurās pastāv vismaz minimāla demokrātija vai arī priekšnoteikumi tai. Tomēr gadījumos, kad minoritāšu nacionālo un cilvēktiesību pārkāpšana izvēršas to atklātā apspiešanā, tad starptautiskās politiskās sankcijas izrādās bezspēcīgas. Pašreizējo etnisko karu traģēdijas liecina, ka šādas sankcijas aplāpē nevis nacionālo naidu, bet gan pastiprina to, padarot arvien jaunas paaudzes par etniskā naida upuriem.

Otrajā gadījumā etniskajos konfliktos izpaužas starpvalstu pretrunas, un šie konflikti parasti ir sekas lielu valstu vardarbībai un virskundzībai pār mazākām valstīm. Jāņem vērā, ka lielo valstu spēks bieži vien rodas savu vājāko kaimiņu apspiešanas rezultātā. Priekšrocības, kas tādā veidā iegūtas, tiek pamatotas ar mītiem par "elites" vēsturisko misiju, ko pavada augstprātīga attieksme pret masu apziņu. Tie atbrīvo daudzus pašreizējos politiķus no jebkādam ētiskajām normām un ļauj uzņemties "nacionālo interešu" aizstāvju lomu. Šo interešu zonas tiek noteiktas diezgan patvarīgi. Tā, piemēram, Krievijas politiskajās tradīcijās kopš seniem laikiem mājā uzmācīga ideja par to, ka tās robežas sargājamas nevis no valsts iekšpuses, bet gan no ārpuses. Tāpēc rodas pastiprinātas "rūpes" par kaimiņu uzticamību, pamatot novārtā savas tautas labklājību.

Var minēt neskaitāmus šīs sīkstās tradīcijas piemērus mūsdienu Krievijas presē un analītiskajos rakstos. V. Mihailovs, ietekmīga persona Krievijas etnopolitikā, nesen deklarēja, ka viena no Krievijas starptautiskās politikas priori-

tātēm ir "nepieļaut izveidoties Krievijai naidīgām valstīm, kas uzskatītu Krieviju par briesmu perēkli. Krievijai nevajadzētu baidīties no apvainojumiem impēriskās ambīcijās, un tai atklāti jāpaziņo par savām prioritātēm tuvajās ārzemēs"¹.

Igaunijā sarežģītās iekšējo etnisko attiecību problēmas ir cieši savijušās ar Krievijas-Igaunijas starpvalstu attiecībām. Galvenokārt šis apstāklis var izraisīt etniskā konflikta internacionalizāciju, kā arī apdraudēt Igaunijas valsts pastāvēšanu un nacionālo neatkarību.

JURIDISKI POLITISKAIS KONFLIKTS

Juridiski politiskais konflikts starp Igauniju un Krieviju ir saistīts ar plašu jautājumu loku, kas izriet no abu šo valstu attiecībām nesenaajā pagātnē. Šis attiecības savukārt tieši ietekmē pašreizējos etniskos un sociāli politiskos procesus Igaunijā. Konflikta būtība visspilgtāk parādās:

a) abu valstu — Igaunijas un Krievijas — attiecību juridiskās bāzes interpretācijā.

Igaunija uzskata, ka izejas punkts šajā jautājumā ir 1920. gada Tartu miera līgums, saskaņā ar kuru Krievija atzina Igaunijas Republikas neatkarību un paziņoja, ka tai nav teritoriālu pretenziju pret Igauniju. Divdesmitajos un trīsdesmitajos gados starp Igauniju un Padomju Savienību tika noslēgtas vairākas vienošanās, kas pamatojās uz Tartu miera līgumu. Tartu līgums Igaunijai pavēra ceļu uz starptautisko atzišanu un uz Tautu Savienību. Krievija de facto nenoliedz Igaunijas nacionālās neatkarības leģitimitāti 1918. — 1940. gadā, bet neuzskata, ka 1920. gada Tartu miera līgums būtu tai saistošs, jo līdz ar Igaunijas inkorporāciju Padomju Savienībā visi līgumi un vienošanās, kas noslēgti starp Igauniju un Padomju Savienību (Krieviju) 1920. — 1940. gadā, faktiski esot zaudējuši spēku;

b) nacionālā valstiskuma juridiskās pēctecības atšķirīgā interpretācijā.

Igaunija uzskata Igaunijas inkorporāciju Padomju Savienībā (saskaņā ar 1939. gada paktu starp Padomju Savienību un Vāciju) par militāru aneksiju un okupāciju, kuras laikā Igaunijas valsts nezaudēja savu juridisko pēctecību. Tādēļ arī tās atbrīvošanās no Padomju Savienības virskundzības ir uzskatāma par okupācijas izbeigšanos.

1940. gadā Igaunija, tāpat kā PSRS, atzina starptautisko "agresijas" definīciju, arī mūsdienās Krievija to nenoliedz. Šķiet, ka nav nekādu juridisku šķēršļu, lai Krievija atzītu, ka PSRS izdarīja agresiju un aneksiju, un atbilstoši novērtētu to sekas. Tomēr Krievijai ērtāk ir uzskatīt Baltijas valstis par jau-

nām valstīm, kas radušās tikai pēc PSRS sabrukuma. Krievija, mantojot PSRS tiesības uz vēsturiski juridiskās pēctecības pamata, negrib uzņemt pienāku-
mus, kas izriet no šīs pēctecības;

c) robežu un teritoriālo jautājumu kontekstā.

Te atklājas šādiem gadījumiem raksturīgs strupceļš. Igaunijas un Krievijas robeža izveidojās Igaunijas Neatkarības kara rezultātā (1918.—1920.). Kopš tā laika daži reģioni Peipusa ezera tuvumā un aiz Narvas upes (tajos dzīvoja krievi un ingeri, tomēr etniskās robežas ar pārējo Igauniju bija izplūdušas) kļuva par Igaunijas sastāvdaļu. 1944. gadā šie reģioni tika pievienoti blakus esošajiem Krievijas apgabaliem. Līdz ar to starp Igauniju un Krieviju tika sadalīta vienotā un ar Igauniju saistītā setu apdzīvotā vieta Peipusa ezera tuvumā. Krievijas pusei nav pieņemama robežas atjaunošana atbilstoši Tartu miera līgumam, jo tas radītu precedentu robežu jautājumu pārskatīšanai un turklāt arī "emigrācijā" būtu Pečoru klosteris, kas ir nozīmīgs krievu pareizticīgās baznīcas centrs. Līdz šim Krievija ir atteikusies atzīt jebkādu citu robežu kā vienīgi administratīvo kontroles līniju, ko padomju administrācija nosprauda 1944. gadā.

Padomju laiku administratīvā robeža nav pieņemama Igaunijai kā valsts robeža, jo to ir ārkārtīgi grūti kontrolēt, turklāt tā sadala setu etnokultūras apvidu. No otras puses, ņemot vērā Igaunijas etniskās drošības intereses, tai būtu bīstama 1920. gadā noteikto robežu atjaunošana, jo līdz ar to tiktu palielināta krievu iedzīvotāju proporcija Igaunijā. Un īstenībā jau igauņiem nav vēsturisko tiesību uz šo zemes gabalu. Tas ir bijis pārsvarā krievu apdzīvots apgabals un Krievijas valsts daļa, un tas ir piederējis Igaunijai tikai 20 gadus.

Igaunū politiķi arī nepietiekami ņem vērā iespēju, ka Krievija savukārt var neatzīt Oktobra revolūciju un tās sekas par spēkā esošām un tādējādi pamatot impērijas atjaunošanas ideoloģiju, balstoties uz vēsturiski juridiskās pēctecības principu — kā to dara Igaunija. Būtu loģiski pieņemt, ka šāda veida uzskati būs tikai zināma perioda ideoloģiska eksotika.

Prezidenta Jeļcina administrācija ir nolēmusi atrisināt šo robežjautājumu vienpusējā kārtā. 1994. gada 21. jūnijā Krievijas prezidents pieņēma dekrētu, saskaņā ar kuru Krievijas Federācija uzsāka iezīmēt robežu ar Igauniju. Šī robeža tika novilkta saskaņā ar stāvokli 1991. gada 24. augustā, kad Krievija atzina Igaunijas neatkarību, un šis darbs bija jāpabeidz 1994. gada beigās.²

Šajā gadījumā Krievija atteicās ievērot starptautiskās normas un principus, kas prasa, lai tāda veida problēmas tiktu risinātas sarunu ceļā, nevis ar vienpusēju rīcību. Bet, ņemot vērā pieaugošo nacionālistu spiedienu un neiz-

slēdzot varbūtību, ka pie varas Krievijā varētu nākt impēriski domājošās revanšistu grupas, iespējams, ka šis variants labāk pasargās Igauniju nākotnē nekā faktiski atvērtā un diskutējamā Tartu miera līguma robeža. Diemžēl specifiskās vietējās Igaunijas intereses netika ņemtas vērā, un veids, kādā tika atrisināts šis robežjautājums, nav veicinājis draudzīgu kaimiņattiecību nostiprināšanos;

d) jautājumos, kas saistīti ar Krievijas armijas bijušo klātbūtni un tās sekām.

Padomju stratēģiskajā sistēmā Igaunija bija viens no visvairāk militarizētajiem reģioniem. Armijai tieši piederēja pāri par 500 bāzēm un dažādiem objektiem. Blakus tiem pastāvēja arī neskaitāmi militāri rūpnieciskie uzņēmumi un organizācijas. Militārās bāzes aizņēma vairāk nekā 83 tūkstošus hektāru zemes. Pēc Igaunijas neatkarības atjaunošanas tām vairs nebija juridisko tiesību palikt Igaunijā. Padomju militārais personāls ir atstājis valsti, tomēr arī šis process nenoritēja atbilstoši labām kaimiņattiecībām un neliecināja par labas gribas izpausmi. Proti, Krievijas puse neiesniedza Igaunijai visu informāciju ne par šajā reģionā izvietotās padomju armijas skaitlisko sastāvu, ne arī par tās militāri tehnisko bruņojumu. Armijas atvilkšana noritēja bez kādas oficiālas vienošanās, un tāpēc daudzas bāzes netika pienācīgi nodotas Igaunijas varas iestādēm, bet gan atstātas briesmīgā stāvoklī. Lielvalsts armija pameta Igauniju, nemaz neraizēdamās par savu "mundiera godu". Igaunijas drošībai vislielākās briesmas radīja "melnā tirgus" darījumi un spekulācija ar armijas īpašumiem. Bija neskaitāmi gadījumi, kad šos īpašumus ieguva civilās struktūras, kas iepriekš bija saistītas ar armiju, kā arī nelegāli saimnieciski veidojumi un kriminālā pasaule. Pēc tam kad armija pārgāja Krievijas jurisdikcijā, virsnieki tika demobilizēti un palika Igaunijā kā civiliedzīvotāji. Par spīti Igaunijas valdības prasībām, ka vispirms Igaunija ir jāatstāj mobilajiem spēkiem un galvaspilsētā izvietotajiem bataljoniem, tomēr tieši šīs daļas palika nemainīgas līdz pat pēdējam laikam. Turklāt Igaunijā dzīvojošie Krievijas pilsoņi tika rekrutēti kā brīvprātīgie šajās armijas daļās.

Armijas izvešanas problēma ir bijusi kā karsts kartupelis, krievu iestādes divarpus gadus ir svārstījušās starp "jā" un "nē" šajos jautājumos. Vairākkārt tika pieņemts lēmums apturēt armijas izvešanu dažādu ieganstu dēļ (minoritāšu cilvēktiesību pārkāpšana, Igaunijas likumu neatbilstība starptautiskajām normām, sagatavotu bāžu un dzīvokļu trūkums militārpersonām utt.). Visbeidzot, ne bez starptautiskā politiskā spiediena 1994. gada 26. jūlijā Maskavā tika parakstīta vienošanās par Krievijas armijas izvešanu. Saskaņā ar šo vienošanos 2400 vīru lielajai armijas daļai bija jāatstāj Igaunija līdz 1994.

gada 31. augustam, izņemot darba grupu, kas nodarbojas ar Paldiski reaktora demontāžu. Šo vienošanos augsti ir novērtējuši daudzi Rietumu politiķi, un tas tiek uzskatīts par pagrieziena punktu starptautiskajā situācijā.

Padomju okupācijas un ilgstošās militārās klātbūtnes rezultātā daudzas bijušās militārpersonas, kas tagad jau ir pensijā, pastāvīgi dzīvo Igaunijā. No apmēram 10 tūkstošiem atvaļināto armijas virsnieku 1600 ir jaunāki par 50 gadiem un pāri par 2400 ir vecumā no 50 līdz 60 gadiem.³ Saskaņā ar pētījumu, ko 1994. gada aprīlī veica Starptautisko un sociālo pētījumu institūts (zinātniece Olga Osipova), 18,5% no šīm Krievijas militārpersonām tikuši atvaļināti no armijas 1992. gadā vai vēlāk.⁴ Kopā ar ģimenes locekļiem šī grupa ir apmēram 40 tūkstoši liela, un Igaunijas varas iestādēm bija pamatotas tiesības cerēt, ka Krievijas valsts pilnībā parūpēsies par šiem ļaudīm un palīdzēs viņiem atgriezties dzimtenē. Turpretim Krievija uzstāja, ka Igaunijai bez jebkādiem nosacījumiem ir jāļauj viņiem palikt un jādod sociālās garantijas. Daļēji šis jautājums tika atrisināts Maskavā 1994. gada 26. jūlija tikšanās laikā starp Igaunijas un Krievijas prezidentiem, kad tika panākta vienošanās par sociālajām garantijām krievu militārajiem pensionāriem. Saskaņā ar šo vienošanos atvaļinātās militārpersonas var prasīt uzturēšanās atļaujas (tas agrāk bija aizliegts saskaņā ar 1993. gada 12. janvāra Likumu par ārvalstniekiem) un Igaunijas valstij jāizstāv viņu vispārīgās ekonomiskās un sociālās tiesības.⁵ Tomēr Igaunijai ir tiesības nedot uzturēšanās atļauju, ja tā konstatē, ka attiecīgā persona var radīt draudus Igaunijas drošībai.

KRIEVU DIASPORA UN IGAUNIJAS-KRIEVIJAS KONFLIKTS

Krievu (un krieviski runājošā) diaspora Igaunijā tās pašreizējā formā izveidojās pēc Igaunijas inkorporācijas valsts rosinātas un atbalstītas imigrācijas rezultātā. Migrācijas lielais apjoms, lielā imigrantu koncentrācija pilsētās un viņu sociālās atšķirības no vietējiem iedzīvotājiem padarīja viņus par alternatīvu, nošķirtu kopienu, kas bija maz saistīta ar vietējiem iedzīvotājiem. Neigauņu vairākums ir dzimuši ārpus Igaunijas, viņu radniecības saiknes un kultūras orientācijas organiski saista viņus ar tām kopienām, no kurām viņi nākuši.

Iespēja kontrolēt un regulēt imigrāciju Igaunijai radās tikai 1990. g. jūlijā. Izmantojot tā laika Migrācijas likumu, Igaunija apturēja līdz tam neierobežoto imigrāciju, taču tā nevarēja izmainīt pusgadsimtu ilgās iebraukšanas rezultātus.

Visdramatiskākais padomju varas rezultāts Igaunijā ir tās demogrāfiskā denacionalizācija. Etniskais līdzsvars visvairāk tika izjaukts, izraisot masveida mehānisko imigrāciju tūlī pēc kara. Vidēji 20—30 tūkstoši cilvēku katru gadu ieradās Igaunijā. Šis rādītājs pakāpeniski sāka samazināties tikai 80. gados, un 1990. gadā pirmo reizi emigrantu skaits pārsniedza imigrantu skaitu.

Tā kā iedzīvotāju kustībā pamatā piedalās gados jauni cilvēki, tad arī dabiskais pieaugums nav igauņu labā. Sniegsim dažus aptuvenus datus par igauņu daļu iedzīvotāju dabiskajā pieaugumā (procentos):

1960	— 33
1965	— 24,4
1970—1974	— 27,7
1975—1979	— 3,6
1980—1984	— 5,1
1985—1989	— 24,4
1990—1991	— 30,5 ⁶

Sakarā ar imigrācijas samazināšanās tendenci samazinās arī Igaunijā dzimušo ārvalstnieku skaits. Saskaņā ar 1989. g. iedzīvotāju skaitīšanas datiem 42,9% no Igaunijā dzīvojošajiem krieviem ir šeit dzimuši, puse no viņiem ir dzimuši Krievijā; 21,1% no ukraiņiem ir dzimuši Igaunijā un 64,4% — Ukrainā. Kopumā 60% no Igaunijas ārvalstniekiem nāk no citām bijušās Padomju Savienības daļām. Šis rādītājs daudzkārt pārsniedz ārzemēs dzimušo iedzīvotāju skaitu valstīs ar augstu imigrācijas procentu.

Pirmās paaudzes adaptācijas problēmas atšķiras no tām, kas pastāv Rietumos. Tā kā Tallina un ziemeļaustrumu Igaunija bija galvenie imigrācijas reģioni, tajos ir liels krievu kopienas un krievu uzņēmumu pārsvars. Tāpēc imigrantiem bija jāpielāgojas tikai sociālajām izmaiņām, bet ne Igaunijas etniskajai un kultūras sistēmai un viņiem, piemēram, tagad ir ļoti grūti pieņemt prasību mācīties igauņu valodu.

Tādējādi imigrācijas rezultātā Krievijas etniskā telpa ir iespiedusies Igaunijā un Krievijas-Igaunijas etniskā robeža ir pārvietojusies igauņu vēsturiskajā telpā. Kopējā etnodemogrāfiskā situācija ir sekojoša (1989. gada skaitīšanas dati):

— igauņu daļa iedzīvotāju kopumā: 61,5% (1934. g. — 88,2%); igauņu skaits salīdzinājumā ar pirmskara laiku ir samazinājies par 3,7%;

— krievu daļa iedzīvotāju kopumā: 30,3%; krievu skaits salīdzinājumā ar pirmskara laiku ir palielinājies 5 reizes;

— citu tautību pārstāvji: 8,2%; šis skaits ir pieaudzis 3 reizes;

— jaunāku par 30 gadiem cilvēku daļa starp igauņiem: 43%; starp krieviem — 46%;

— cilvēki, kas pārvalda igauņu valodu (kā dzimto vai kā otru valodu): 67%;

— cilvēki, kas pārvalda krievu valodu: 59%.⁷

Jautājums ir — vai Igaunijas demogrāfiskā situācija sniedz pietiekamu pamatojumu, lai šeit (tāpat kā Latvijā) ar imigrāciju saistītās problēmas tiktu risinātas īpašā veidā salīdzinājumā ar citām valstīm — tiklab Rietumos, kā Centrāleiropā?

Mūsu situācija, protams, ir ārkārtēja. Ne tāpēc, ka agrāk un citās vietās koloniālais imperiālisms būtu bijis cēlāks un demokrātiskāks attiecībā pret pakļautajām nācijām. Problēma ir tā, ka Baltijas nācijas, atkal atbrīvojušās no Krievijas impērijas virsvaras, atkārtoti Eiropas nacionālās atbrīvošanās kustību ar tās ideoloģiju un stereotipiem, kas bija ļoti populāri pirms gadsimta. Šajā nozīmē savstarpējās attiecības starp integrējošos Eiropu un Baltijas valstīm, ko stipri ietekmējis lielvalsts sabrukuma process, varētu raksturot kā attiecības starp dažādu līmeņu etnosociālajām sistēmām. Tipiskā Eiropas sabiedrība ir vispirms pilsoniska sabiedrība, kas līdz minimumam samazina viendimensi-onālo cilvēka un grupas identifikāciju. M.O.Heislars uzsver, "ka etniskās grupas modernajos Rietumos maz atgādina funkcionāli un strukturāli aptverošās sociālās grupas, kādas pastāv citur. Grupas un attiecības starp tām atspoguļo sociālos, ekonomiskos un politiskos spēkus, kas ir raksturīgi valstij, nevis etniskumam piemītošās iezīmes."⁸

Un otrādi — sociālisma totalitārās sistēmas krīzes rezultātā etniskā mobilizācija kļuva par noteicošo tautas kopīgo interešu izteiksmes līdzekli. Tāpēc attieksme pret migrantiem Rietumos ir centrēta uz indivīdu, bet pie mums tā ir etnocentriska.

Turklāt šo problēmu rada antagonisms, kāds pastāv padomju laika imigrācijas vēsturiskajā, juridiskajā un cilvēciskajā vērtējumā. Igaunijas Republika ir atzinusi Padomju Savienības varas pastāvēšanu Igaunijā par nelikumīgu okupācijas režīmu. Saskaņā ar šo atziņu Igaunijas valsts juridiski turpināja pastāvēt. Tāpēc ir pamats uzskatīt padomju laika imigrāciju kā 1949. gada IV Ženēvas konvencijas rupju pārkāpumu, kā kolonizāciju militārā spēka aizsegā. Tātad no vēsturiskā un juridiskā viedokļa mēs varam uzskatīt šos imigrantus par nelikumīgiem, kuri šeit apmetušies kā citas valsts pilsoņi un kuru loma objektīvi bija stiprināt Igaunijas inkorporāciju.

Tomēr patiesībā neviens Igaunijas likums nedarbojās pusgadsimtu ilgi. Vietējām varas iestādēm nebija varas pār teritoriju, Padomju Igaunijai nebija no Padomju Savienības atšķirīgas pilsonības. Tātad migranti no Krievijas un

citām PSRS daļām pārvietojās saskaņā ar padomju likumiem un nepārkāpa faktiski spēkā neesošos Igaunijas likumus. Turklāt oficiālā ideoloģija veicināja cilvēku pārceļošanu uz nekrievu reģioniem, balstoties uz pseidointernacionālistiskiem mītiem par kopējo padomju tautu un tās īpašo vēsturisko misiju. Tomēr pat tad, ja cilvēki šiem mītiem neticēja, tie objektīvi bija noderīgi, jo tie radīja izdevīgu režīmu un atbrīvoja jaunatnācējus no morālā pienākuma respektēt vietējās tautas identitāti, valodu un dzīvesveidu.

Migrantu attieksmi pret etnisko vidi ietekmē apstākļi viņu dzimtenē. Ir jāņem vērā milzīgās atšķirības starp reģioniem, jo sevišķi lauku rajonu sociālā atpalicība un to pusfeodālā ekspluatācija. Miljoniem cilvēku devās uz pilsētām un progresīvākiem reģioniem, jo tur bija kaut kāds brīvības minimums. Viņu prasības pret dzīves kvalitāti un cilvēku attiecībām, ieskaitot etniskās attiecības, nevarēja būt pārāk augstas. Pilsoniskās sabiedrības sagraušana Igaunijā padomju režīma laikā izārdīja tradicionālās saiknes starp cilvēkiem un vājināja to vērtību ietekmi, kam cilvēki bija sekojuši gadsimtiem ilgi. Sabiedrības "atomizācijas" procesu pastiprināja masveida deportācijas. Turklāt darba spēka mobilizācija uz "komunistiskajām" jeb "gadsimta" triecienceltnēm maskēja reāli pastāvošo masveida spaidu darbu sistēmu. Diemžēl arī Ziemeļigaunijas kolonizācijas "pionieri" bija ieslodzītie un notiesātie. Padomju realitāte padarīja ļoti izplatītu tādu cilvēku tipu, kuri bija migranti bez savām saknēm un kuru mentalitāte ļoti atšķīrās no vietējo iedzīvotāju vērtībām neatkarīgi no viņu nacionālās piederības.

Imigrācijas rezultātā Igaunijā izveidojās uz krieviem balstīta padomju sabiedrības organiska daļa, kas kļuva par alternatīvu igauņu sabiedrībai. Pēc Igaunijas valsts atjaunošanas šī kopiena nejutās vairs nekur piederīga. Igaunijas sabiedrība dažu iemeslu dēļ to nebija piesaistījusi ne etnokultūras ziņā, ne arī politiski.

Līdz ar militāro bāzu ierīkošanu un tai sekojošo aneksiju Padomju Savienība šeit veidoja savas militārās zonas, kuras vietējiem iedzīvotājiem vajadzēja atstāt. Pusgadsimtu ilgi liela daļa Baltijas piekrastes un Igaunijas salas bija slēgtas civiliedzīvotājiem. Mūsdienās migranti apdzīvo stratēģiski svarīgus punktus Igaunijas teritorijā. Puse no viņiem dzīvo galvaspilsētā un tās apkārtnē un apmēram viena trešdaļa — Ziemeļigaunijas pilsētu reģionā. Tādējādi trīs ceturtdaļas neigauņu dzīvo pilsētās, kurās viņi veido etnisko vairākumu. Tas ir diezgan kompakts iebraucēju apdzīvots apgabals, kas igauņu apdzīvotos apgabalus ir atspiedis no rajoniem, kuri robežojas ar Krieviju, no rietumu robežas, no rajoniem, kas bagāti ar izrakteniem un no svarīgiem sakaru centriem.

Igaunijas nodarbinātības sistēmai ir raksturīga stipra etniskā diferenciācija. Tās galvenais cēlonis ir tas, ka gandrīz 90% rūpniecības bija pakļauta vissavienības ministrijām. Šīs vissavienības pakļautās vienības kļuva par alternatīvām struktūrām attiecībā pret vietējo sabiedrību un par bāzēm pastāvīgai migrācijai. Centrālāzijā šī darba dalīšana bija hierarhiska, bet Baltijas valstīs — segmentēta. Igaunija un Latvija spēja izturēt strukturālās ekspansijas spiedienu kādus 10—15 gadus, bet pēc tam nodarbinātības sistēmas polarizācija starp tehniskajām grupām pastiprinājās, un tagad tai ir dažas hierarhiskas iezīmes.

Segmentētās darba dalīšanas pāraugšanu hierarhiskajā starp abām valodu grupām veicināja privilēģijas, kuras tika piešķirtas vissavienības uzņēmumiem, jo sevišķi — militārajiem, kur igauņu vispār nebija.

Igaunijas sabiedrības etnosociālā un lingvistiskā polarizācija nenovēršami sasniedza arī politisko līmeni. Tas notika 1980.—1990. gadā. Pirmie neatkarības kustības soļi Igaunijā apvienoja vienu daļu vietējo demokrātiski noskaņoto iecerotāju ar nacionālajiem politiķiem un inteliģenci. Daudzi no viņiem atbalstīja nacionāli demokrātiskos mērķus, cīņu pret impērisko birokrātiju, kā arī Igaunijas nacionālās tiesības.

Igaunijas valsts atjaunošanas periodā pastiprinājās strikti nacionālistiskās orientācijas piekritēju ietekme gan ideoloģijā, gan arī politikā. Tas savukārt padarīja piesardzīgus krievu demokrātus, kas bija līdzdarbojušies atbrīvošanās kustībā, un viņi atgāja malā. Kādu laiku viņi palika politiski "neitrālā zonā", kas nespēja būt kā savienošais posms starp atsvešinātajām nacionālajām grupām.

VALSTISKUMA VEIDOŠANAS DILEMMA

Igaunijas sabiedrība pusgadsimtu ir bijusi aizsardzības pozīcijās pret neigauņu sabiedrību, jo šī pēdējā bija organiska krieviski runājošās padomju sabiedrības sastāvdaļa un tā veica Igaunijas inkorporācijas un varmācīgas integrācijas uzdevumu. Pēc Igaunijas nacionālās neatkarības atjaunošanas Igaunijas sabiedrības un valsts pienākums ir kļuvis tieši pretējs — radīt apstākļus stabilas sabiedrības izveidei, kā arī atšķirīgu tās apakšsistēmu apvienošanai, arī — etnisko grupu apvienošanai. Tai pašā laikā ir skaidrs, ka atjaunotajam valstiskumam ir jāgarantē igauņu nācijas etniskā drošība, tās valodas un kultūras saglabāšanās, sabiedrības attīstība atbilstoši vispārējām cilvēciskajām vērtībām. Iedzīvotāju etniskais sastāvs ir svarīgs no nācijas etniskās drošī-

bas viedokļa, bet ne tikai. Nevieni nezina, kāda ir kritiskā kvantitatīvā robeža, kas ir nepieciešama nācijas vispārējās kultūras sistēmas saglabāšanai. Varbūt šī robeža ir kaut kur citur, piemēram, kultūras kvalitātē un tās vērtībās?

Igaunijā nacionālās valsts princips ir formulēts, balstoties uz retrospektīvu kritēriju — tas ir, juridisko pēctecību, saskaņā ar kuru valsts balstās uz igauņu etnokultūras sistēmu. Ir pilnīgi skaidrs, ka to nav iespējams praktiski īstenot modernajos apstākļos. Un problēmas būtība ir — vai ideja par nacionālo valsti ir savienojama ar nepilsoņu integrāciju un valsts demokrātiskajām perspektīvām?

Jebkuras valsts veidošanas koncepcijas pamatjautājums ir — kā atrast ceļus un veidus, lai iespējami plašāk iekļautu grupas un individuus demokrātiskajā procesā, kā vadīt valsti, ievērojot politiskās līdzdalības principu. Individu izvēles brīvību piedalīties politikā vai nepiedalīties ir iespējams īstenot, vienīgi ja sabiedrībā nepastāv ierobežojumi pret noteiktām grupām, balstoties uz to dažādu juridisko statusu.

Ekonomiskās dzīves struktūras izmaiņām un politiskajām reformām nenovēršami sekoja iepriekšējās sabiedrības destabilizācija un dezintegrācija. Visspilgtāk šīs tendences parādās etniskajā jomā, jo papildus vienmēr pastāvējušajām lingvistiskajām un kultūras atšķirībām abas kopienas ieguva atšķirīgu juridisko statusu — pilsoņi un ārpilsoņi.

Atbilstoši valsts atjaunošanas koncepcijai pārejas posma likumdevējs — Igaunijas Augstākā Padome — ar dažiem papildinājumiem atjaunoja pirmskara republikas pilsonības likumu (1938.). Saskaņā ar šo likumu un tā īstenošanas noteikumiem visi tie, kas bija pilsoņi 1940. gada 16. jūnijā, kā arī viņu pēcnācēji tika atzīti par pilsoņiem. Visiem citiem Igaunijas pastāvīgajiem iedzīvotājiem jāiesniedz iesniegums par pilsonības piešķiršanu, un viņi to var iegūt naturalizācijas ceļā. Lai gan naturalizācijas nosacījumi ir ļoti liberāli (dzīvošana Igaunijā divus gadus, sākot ar 1990. gada 30. martu, un valodas pārbaudījuma izturēšana), Igaunijas pilsonības iegūšana notiek ļoti lēni. Līdz šim par pilsoņiem kļuvuši tikai 41,2 tūkstoši cilvēku, starp tiem arī etniskie igauņi.⁹

Līdz ar to ārpilsoņu daļa Igaunijas iedzīvotāju vidū vēl arvien ir ārkārtīgi augsta. Pašreizējais Igaunijas pilsonības likums pēc formāli etniskiem kritērijiem nav diskriminējošs ne pret vienu, tomēr tam ir reāls politisks efekts, jo tas izslēdz gandrīz vienu trešo daļu pastāvīgo iedzīvotāju no politisko lēmumu pieņemšanas procesa un "protams, var tikt interpretēts etniskā aspektā"¹⁰.

Patiesība ir tā, ka pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas, bet jo sevišķi pēc 1992. gada parlamenta vēlēšanām Igaunijas valsts un politiskie vadītāji

nav darijuši nekā vērā ņemama un konstruktīva, lai integrētu imigrantu sabiedrību kopējā valstī un demokrātijas celtniecības procesā. Gluži otrādi — ir veikti daži radikāli pasākumi, lai izslēgtu ārpilsoņus no politiskās dzīves, un ļoti daudzos gadījumos politikas veidotāji ir atklāti demonstrējuši savu vēlmi apgrūtināt ārpilsoņiem iespēju iesaistīties Igaunijas oficiālajā sabiedrībā. Šāda taktika jo bieži parādās birokrātiskajās spēlēs ap pilsonības likumu. Visasākā kritika no ārvalstu puses ir izskanējusi laikā, kad tika pieņemts likums par ārpilsoņiem (1993. gada jūlijā), un šis likums radīja lielu spriedzi. Saskaņā ar šo likumprojektu (to iesniedza valdošā koalīcija) visi ārpilsoņi, kuri agrāk (atbilstoši 1990. gada Migrācijas likumam) bija atzīti par pastāvīgajiem iedzīvotājiem, tagad būtu spiesti lūgt viņiem izsniegt uzturēšanās atļaujas (tām faktiski būtu pagaidu raksturs). Starptautiskā spiediena rezultātā šie likuma panti tika mainīti, bet īpašie noteikumi likuma īstenošanai, kas beidzot tika pieņemti 1994. gada aprīlī, izraisīja jaunu sašutuma vilni. Rezultātā datums, kad jāiesniedz pieteikumi par uzturēšanās atļaujām, tika atbīdīts par gadu. Bet jautājums, kuru ir vērts uzdot, principā ir cits — vai Igaunijas valstij ir vajadzīga viena trešā daļa iedzīvotāju, kas ir bezvalstnieki vai Krievijas pilsoņi, vai arī tai būtu labāk, ja lielākā iedzīvotāju daļa būtu savi pilsoņi?

Neapšaubāmi, Igaunijas etnodemogrāfiskā situācija ir īpaša un sarežģīta, un tāpēc, protams, arī risinājumi nav viegli un vienkārši. Jebkurā gadījumā šie risinājumi nedrīkst radīt netaisnību, vardarbību, neuzticību un nedrošību, un tie nedrīkst pakļaut riskam valsts neatkarību.

Dramatiski izmainītā etnodemogrātiskā situācija, piemēram, padara apšaubāmu pat iespēju īstenot dzīvē likumu par nacionālo minoritāšu kultūrautonomiju (1993. gada 26. oktobris), kas atbilst 1925. gadā pieņemtā likuma principiem. Tā kā tikai apmēram 1/5 no Igaunijas neigauņu iedzīvotājiem ir pilsoņi, ir apsveicama iespēja attiecināt tiesības uz kultūrautonomiju uz etniskajām grupām, neņemot vērā viņu pilsonību. Labvēlīgas iekšējās un ārējās attīstības gadījumā kultūrautonomija kļūs par līdzekli etnisko grupu konsolidācijai neatkarīgi no pilsonības.

Šāds variants ir vairāk pieņemams attiecībā uz mazskaitlīgākām grupām, bet tas neatrisinās Igaunijas krievu problēmu. Krievu dominēšana vairākās svarīgās ekonomikas nozarēs, kā arī viņu skaitliskais pārsvars vairākās pilsētās palielinās krievu kā atšķirīgas sabiedrības konsolidāciju. Tālākā perspektīvā uz šī fona var rasties prasības pēc federāla valstiskuma. (Īpaša statusa piešķiršana Ziemeļaustrumigaunijai un Narvai ir ideja, kas jau pazīstama šī reģiona iedzīvotājiem no 1990.—1993. gada.) Saglabājoties vājai kopsaiknei ar Igaunijas valsti un sabiedrību, etnokulturālā orientācija uz Krieviju nenovēršami

pieaugs un radīs nosacījumus kustībai par apvienošanos ar Krieviju vai arī pamatojumu ārzemēm iekļauties "apstrīdamu" reģionu gadījumā.

Secinājums ir tāds, ka kultūras pašvaldība, kas ir ļoti svarīga, aizstādot un veidojot minoritāšu etnisko un kultūras identitāti, nevar kompensēt politiskās līdzdalības liegšanu.

Pašreizējā Igaunijas sabiedrības etnopolitiskā pluralizācija ievērojami ierobežo demokrātiskās attīstības iespējas. Krieviski runājošie Igaunijas iedzīvotāji, tāpat kā igauņi, ir ievērojami politizējušies pēdējo gadu notikumu ietekmē. Turklāt padomju cilvēki vienmēr ir bijuši atkarīgi no valsts (vai no partijas aparāta, vai no administrācijas), jo sevišķi padomju laika krieviskajā politiskajā kultūrā. Valsts "atņemšana" viņiem nozīmē, ka viņi it kā zaudē garantijas un aizsardzību, tiek izspiesti no sabiedrības. Ir dabiski pieņemt, ka — liedzot krieviem iespējas piedalīties Igaunijas valsts sabiedriskajā dzīvē — tiek meklēti ceļi un līdzekļi, lai īstenotu politisko mobilizāciju savas kopienas iekšienē. Tādējādi tiek veicināta divu alternatīvu politisko kultūru nostiprināšanās. Tādu sabiedrību ir grūti pārvaldīt, un pati sabiedrība var pārvērsties par valsti ar tai pāri stāvošu administrāciju. Turklāt tiek radītas papildus grūtības valsts iekšējās drošības garantēšanai.

Etnisko spriedzi Igaunijā lielā mērā uztur Krievijas divdomīgā politika attiecībā pret Igauniju. "Tuvējās ārvalsts" statuss, ekonomiskie ierobežojumi un politiskais spiediens izraisa igauņos dabisku nacionālās paš aizsardzības refleksu un izņēmuma stāvokļa sajūtas, kā arī uztur zināmas imperiālistiskas ilūzijas vienā krievu daļā, bet padara divdomīgu to krievu stāvokli, kuri nolēmuši saistīt sevi ar Igaunijas valsti un tautu. Mēģinot skaidrot šo politiku, mums jāvaicā, vai tā ir radusies no:

1) bailēm no precedenta (25 miljoni krievu dzīvo "tuvējās ārzemēs", un visu viņu repatriāciju nav iespējams veikt);

2) vēlmes iegūt "Krievijas daļu" ārpus tās robežām kā ģeopolitisko interešu garantiju;

3) nevēlēšanās reemigrācijas ceļā palielināt politiski "eksplozīvo" iedzīvotāju kontingentu Krievijā.

Ir acīmredzams, ka praktiski visi politiskie spēki Krievijā — sākot no reformistiem un beidzot ar impēriskajiem revanšistiem — pieņem šos aspektus kā motīvus "cilvēktiesību aizstāvēšanai". Zināmā mērā Igaunijas krievi ir "ķīlnieki". Vai ar viņiem arī turpmāk varēs manipulēt politiķi no viņu etniskās dzimtenes — tas arvien vairāk būs atkarīgs no Igaunijas etnopolitikas.

Pasaules kārtība, kas balstīta uz antagonismu (vai spēka līdzsvaru), nav devusi Baltijas jūras valstīm ilgtermiņa drošības garantijas. Mazu valstu suve-

renitāte paliks problemātiska tik ilgi, kamēr pastāvēs tāda kārtība, jo viens no šī antagonisma cēloņiem ir tradicionālais interešu konflikts starp Krieviju un šī reģiona valstīm.

Igaunijas ārpolitikas centieni, līdzīgi kā tas ir abās pārējās Baltijas valstīs, ir virzīti uz šo valstu strauju integrāciju Rietumu pasaulē, un notiek diskusijas par iestāšanos NATO un par nākotnes Eiropas drošības sistēmu. Tiek apsvērtas arī iespējas veidot kopīgu Ziemeļu — Baltijas sistēmu. Tomēr šīs idejas faktiski ir "antagonistisko spēku" paradigmas turpinājums, un to īstenošanas rezultātā krievu diasporas loma principā nemainītos, jo saglabājas izvēle: vai nu jūs esat ar "mums", vai ar "viņiem".

Var secināt, ka nepastāv viens vienīgs noteikts risinājums sarežģītajām problēmām Igaunijā, kas apmierinātu visus. Ir svarīgi saglabāt pārvaldāma konflikta stāvokli, lai novērstu krīzes eskalāciju un dotu iespēju gan igauņiem, gan arī Igaunijas krieviem veidot Igaunijas valsts nākotnes paradigmu.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- 1 Михайлов В. Россия перед выбором // Андрющенко Е. и др. Россия: проблемы национально-государственной политики. Москва: Агентство "Обозреватель". — 1993. — С. 23.
- 2 The Baltic Independent. — 1994. — July 1—7. — Vol. 5. — N 219.
- 3 Dati saņemti no Krievijas vēstniecības Igaunijā.
- 4 Uz anketas jautājumiem atbildēja 261 atvaļinātais Krievijas virsnieks, 28% no viņiem bija līdz 50 gadiem veci, 30% bija vecumā no 51 līdz 60 gadiem un 42% — 61 gadu veci un vecāki. Tikai 17,6% bija iesaukti Igaunijā, un tikai 21% bija dienējuši Igaunijā.
- 5 Eestis elavate Vene sõjaväepensionäride ja nende perekonnaliikmete sotsiaalse kaitse leping (Vienošanās par Igaunijā dzīvojošo krievu militāro pensionāru un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību) // Postimees. — 1994. — 27. 07.
- 6 Estonia. A Statistical Profile 1992. Statistical Office of Estonia. — 1992. — P. 35.
- 7 Hallik Klara, Kirch Marika. On Interethnic Relations in Estonia // Collapsing Empire. Underdevelopment, Ethnic Conflict and Nationalism in the Soviet Union / Ed. by Marko Buttino. — Annali Fondazione Giacomo Feltrinelli, 1992. — P. 150, 152, 155.
- 8 Heisler Martin O. Ethnicity and Ethnic Relations in the Modern West // Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies / Ed. by J.V. Montville. — Lexington Books, 1990. — P. 26.
- 9 Igaunijas Republikas Pilsonības un migrācijas departamenta dati, 5.08.94.
- 10 Park Andrus. Ethnicity and Independence: The Case of Estonia in Comparative Perspective // Europa-Asia Studies. — Vol. 46. — 1994. — N 1. — P. 73.

Reins Rutso

Starptautisko un sociālo pētījumu institūts

IGAUNIJA

VĒSTURISKĀ IDENTITĀTE UN VALSTISKĀS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANA

Attieksme pret vēsturi, atvadišanās no komunistiskās pagātnes ir būtiska problēma bijušās Padomju Savienības teritorijā. "Komunisma celtniecības" neveiksme līdz ar izpostīto vidi ir radījusi garīgu bezpajumtību. Krieviem, kurus komunismam vajadzēja padarīt par pasaules valdniekiem, Padomju Savienības sabrukums nozīmē arī viņu nacionālās identitātes sabrukumu. "Saniknots skatiens atpakaļ" — tā īsumā varētu raksturot viņu attieksmi pret savu pēdējo 70 gadu vēsturi.¹ Sovetologi, kas Padomju Savienību aplūko kā vienotu veselumu un Baltijas nācijas apskata līdzās pārējām "brālīgajām tautām", rada nepārvaramas problēmas Baltijas procesu un iespēju izpratnē.

Baltijas neatkarības atjaunošana visvairāk ir aplūkota no ekonomiskās puses, kā arī pievēršot uzmanību pārmaiņām politiskajos apstākļos. Benedikta Andersona klasiskās nācijas definīcijas ("iedomātā kopība") racionālais grauds ir apziņas uzsveršana nācijas liktenī. Garīgo procesu loma Baltijas neatkarības atjaunošanā ir bijusi ievērojama.

Lai izprastu tās pārmaiņas, kas notikušas vēsturiskās apziņas dimensijās, ir nepieciešams šo notikumu izvērtējums. Tas ļautu precizēt līdzšinējos priekšstatus par vēsturiskās identitātes lomu Baltijā.

1. Tam, ka par atskaites punktu krievu propagandas ietekmē tiek ņemta "atdalīšanās", nevis "neatkarības atjaunošanas" koncepcija, ir negatīva ietekme uz nacionālās atdzimšanas izpratni. Atdalīšanās koncepcijas neadekvātums pirmām kārtām balstās uz vēstures neievērošanu.

2. Labi attīstītā vēsturiskā apziņa un tās spēks ir viena no galvenajām atšķirībām starp Baltijas nācijām un citām padomju impērijas minoritātēm, kuru nacionālā "vēsturiskā apziņa" bija tiktāl asimilēta, ka vienīgie vēsturiskie notikumi, kurus tās varēja nosaukt, bija Oktobra revolūcija, Lielais Tēvijas karš un citi imperiālistiski ideoloģizētās vēstures robežstabi.²

3. Baltijas nāciju vēsturiskās atmiņas loma ir sagrozīta daudzās publicētajos pētījumos, jo krievu pētnieki to uztver kā nacionālisma un agresīvi nacionālistiskas propagandas — tas ir, mākslīga veidojuma³ — rezultātu, tādējādi

apgriežot cēloņa un seku attiecības ar kājām gaisā. Šajā ziņā "vienotās padomju tautas ar vienoto vēsturisko likteni" koncepcija turpina pastāvēt, neņemot vērā vēsturiskos faktus un apskatot padomju impērijas sairšanu (Baltijas neatkarības atjaunošanu) kā "nacionālistu aģitācijas" rezultātu.

4. Vēsturiskās apziņas "mainīgie veidojumi" vislabāk ir aprakstāmi identitātes jēdzienos. Mierīgā, pakāpeniskā taktika un stratēģija, kas tika izmantota Baltijas neatkarības cīņā, savā attīstībā līdzinājās vairākiem citiem, plašāka mēroga nāciju vēsturiskās identitātes attīstības modeļiem.

5. Pašreizējā nacionālā valstiskuma un nacionālisma attīstības būtība var tikt aprakstīta kā jauna "identitātes krīze", tas ir — kā neatbilstība starp vēsturiski "mantoto" (diahronisko) un "doto" (sinhrono, Eiropas, moderno u.tml.) identitātes modeli.

NACIONĀLĀ IDENTITĀTE: "BRĪVĪBA" UN "ATBRĪVOŠANĀS"

Nacionālā identitāte tiek definēta kā "aktīvi izstrādāts garīgs veidojums, kas ir tikai viena daļa no indivīda sociālās identitātes, — sistematizācijas rezultātā radies veidojums, ko sabiedrība piedāvā cilvēkam, lai veicinātu savas nacionālās iekšējās grupas uztveri".⁴ Sociālā un nacionālā apziņa balstās uz dabisko vēsturisko identitāti. Pēc Jerna Rīzena (Jörn Rüsen), vēsture ir "praktiskās" identitātes veidošanas organiska sastāvdaļa: "Vēsturiskā apziņa ir nepieciešams priekšnoteikums, lai samierinātu vērtības un uz darbību vērsto realitāti."⁵ Paradoksāli, bet vēsturiskā apziņa jeb kolektīvā apziņa, kas pastāv "atcerēšanās" dimensijā, ir orientēta uz nākotni: "Vēsturiskā apziņa darbojas kā specifisks orientējošs moduss reālās tagadnes dzīves situācijās: tā darbojas, palīdzot mums saprast pagātņi, lai izprastu tagadņi."⁶ Tādas nācijas likteni, ar kuru notiek dramatiskas pārmaiņas un vardarbīgi pavērsieni, kā tas ir bijis ar igauņiem XX gadsimtā, ir acīmredzams, ka vēsturiskā apziņa nepārprotami kalpo kā galvenais orientējošais elements, dodot reālajai dzīvei pagaidu karaku un matricu, laika tecējuma koncepciju.

Vēsturiskajai argumentācijai un vēsturiskajai identitātei ir bijusi tik milzīga loma neatkarības cīņā, ka igauņi pat ir izpelņējušies "vēsturisko fundamentālistu" apzīmējumu. Tomēr igauņu un abu pārējo Baltijas nāciju dramatiskie pūliņi atrast savu vēsturisko identitāti un izmantot to kā savu "spēka avotu", mobilizēt vēsturi būtībā ir daudz vairāk pamatoti nekā tamlīdzīgi viņu kaimiņu centieni. Tā ir sabiedrības kā organiska materiālo, sociālo un garīgo struk-

tūru veidojuma tīekšanās atrast līdzsvaru, reaģēšana uz "nevēsturisko" (t.i., neautentisko), varmācīgi uzspiesto ekonomisko, sociālo un politisko deformāciju. Vēsturiskā identitāte nav vienkārši "etnocentriska apziņa", bet gan sabiedrības "sekundārās atmiņas" izpausme. Sabiedrības dzīves materiālās puses apspiestā iekšējā loģika atrod atbalstu ideālā — garīgā struktūrā, kas ir bijusi noturīgāka pret aneksijas spiedienu. Tāpēc mēs nevaram piekrist plaši izplatītajam, lai neteiktu — vispārpieņemtajam, uzskatam, ka Austrumeiropas nāciju centieni pēc brīvības un savas identitātes atjaunošanas apdraud demokrātiju vai pat ir vērsti pret to. "Liekas, ka 1989. gada revolūcijas ir vispirmām kārtām saistītas ar kolektīvo identitāti, ar iepriekš apspiestu sociālo grupu atzišanu un to pārvēršanos par politiskiem veselumiem. Viņu kaujas sauciens nav tik daudz *brīvība*, cik *atbrīvošanās*. Atbrīvošanās akts ir kolektīvas pašizveides un paškonstituēšanās akts, pie tam indivīda pašapziņai ir raksturīgs snaudošs pirmpolitisks, kvazidabisks stāvoklis, kas izpaužas izteiktā kopības garā."⁷

Gluzi pretēji tam Igaunija un visa Baltija kopumā ir parādījusi "brīvības" un "atbrīvošanās" sintēzes paraugu. Utopiskais, bet saprotamais mērķis - dot savu ieguldījumu impērijas demokratizēšanā, kas arī tika darīts 1988. -1990. gadā, jo Krievija ir Igaunijas mūžīgais kaimiņš, — bija lemts neveiksmēi. Nav nekā "nacionālistiska" šī vārda pierastajā nozīmē, ja maza Eiropas nācija cenšas tikt prom no mirstošās un pūstošās "ļauņuma impērijas" (šķiet, ka šis jēdziens atkal iegūst zināmu nozīmi Rietumos, tiem tagad atkopjoties no gorbomānijas). Tāda projām tikšana bija iespējama, vienīgi atjaunojot savu nacionālo valstiskumu (t.i., noteiktu organisku kopību). Tieši pievēršanās pagātnei bija tā, kas ļāva visātrāk atrast vajadzīgos resursus, lai izstrādātu demokratizācijas programmu. "Antinacionālistiem" jeb nacionālisma kritiķiem ir jāsaprot, ka arī šeit patiesība ir konkrēta un ka "etnocentriskais" periods ir loģiska attīstības pakāpe jaunajā indivīda, nacionāli kolektīvās un reģionālās identitātes paškonstituēšanās procesā. Attīstības pakāpes ceļā uz identitātes paplašināšanu un integrāciju var pastāvēt tikai kā iepriekšējo pakāpju turpinājums.

PERESTROIKAS "IZDEVĪBU STRUKTŪRAS" UN IGAUŅU NACIONĀLĀS VĒSTURISKĀS IDENTITĀTES PAMATMODEĻI

Igaunju etniskās, reģionālās, politiskās u.c. identitātes un to vēsture nav pamatīgāk pētītas. Tomēr tāda izpēte būtu svarīga, jo nācijas attīstība balstās uz to, ko tā grib un kā tā sevi uztver. Tāpat arī nav sistemātiski pētīta tā radošā

(vai ārdošā) loma, kāda identitātēm ir bijusi Igaunijas vēsturē. (Profesoram Reinam Tāgeperam ir dažas interesantas idejas, piemēram, par iespējamo cariskās Krievijas identitātes ietekmi uz Igaunijas Republikas vadītājiem 1939.—1940. gada traģēdijā.⁸ Neatkarības atjaunošanas pieredze ir aktualizējusi šo problēmu un dinamiski demonstrējusi daudzus "kolektīvās apziņas" un "uz pagātņi orientētos" istenības uzveres modeļus; Maskava apgalvoja, Rietumi ticēja un Igaunija baidījās, ka tie jau vairs nepastāv. Vēsturiskā identitāte atklājas kā noteikta resursu krātuve, kā politiskais, kultūras, humānisma, emocionālais u.tml. kapitāls. Vairāku nacionālās identitātes modeļu atdzimšana ļāva atgūt tos uz pieredzi un ideoloģiju balstītos vēsturiskos demokrātijas resursus, kuri ir tik ļoti nepieciešami šodien.

Igaunijas pieredze ļauj mums apstrīdēt uzskatus, kas strikti pretnostata nacionālisma un brīvības ideālus. Lai izpētītu nacionālisma emancipējošo potenciālu, mums ir "jānoraida koncepcija, kas nacionālismu saprot vienkārši kā nekustīgu ideju bloku, kurš tieši atbilst kādai noteiktai šķirai vai arī noteiktam etniskam kopumam, līdz ar atbilstošiem stereotipiskiem tā apzīmējumiem ("nacionālisms ir sīkburžuāzijas ideoloģija" u.tml.). Nacionālisms nodrošina vienu no (vienmēr pastāvošām?) ideoloģiskajām formām, kas ļauj cilvēkam apzināties vai piešķirt jēgu savai sabiedriskajai pastāvēšanai, tai pārveidojoties laika gaitā."⁹

Neraugoties uz apgalvojumiem, ka Baltijas nācijas ir sava veida "disidentu nācijas"¹⁰, igauņi bija gluži veiksmīgi sašķelti un integrēti padomju politiskajā sistēmā astoņdesmito gadu vidū. Izņemot kultūru, bija sagrautas visas sociālās simbolizācijas iespējas, ar kuru palīdzību tiek radīta kolektīvā pašapziņa, "mēs" izjūta (identitāte). Plašāka atbalsta nacionālistu un disidentu politiskajam protestam nebija. Pretēji Lietuvai, igauņiem pat nebija savas reliģiskās identifikācijas, uz ko paļauties. Reliģijas loma gan tad, gan arī vēlāk nacionālistu kustībā bija nenozīmīga. Aneksācijas perioda "pretestības" vai "protesta" struktūru izskaidrošana ir viena no galvenajām izpētes problēmām.

Pagaidām mēs teiksim tikai to, ka sociālajai apziņai mūsdienu Igaunijā trūka jebkāda dabiska centrējuma padomju identitātē, tāpēc perestroikai Gorbačova stilā kā "masu kustībai par padomju varas atjaunināšanu" nebija nekādu lielo izredžu Igaunijā. Sabiedrība bija izteikti polarizēta kolaborantos un "klusējošajā vairākumā", kuru vienoja "negatīvā identificēšanās" ar sistēmu. Tas arī izskaidro, kāpēc reformām bija tik stipra pretestība Igaunijā. Jaunas, efektīvas pozitīvās identitātes veidošanu, nacionālās kopības izjūtas atjaunošanu, saskaņotas darbības veikšanu, lai sasniegtu sociālu un nacionālu vienošanos par mērķiem, ir grūti uzsākt no nulles, rodoties jaunām iespējām,

jaunām izdevībām. Vēsturiskās identitātes apzināšanās, tradīciju nozīme kļūst skaidra tad, kad parādās jaunas vēsturiskas "izdevību struktūras" un kļūst iespējams tās izmantot vai palaist garām.

Tas, ka īstenais komunisti Gorbačovs piedāvāja divas "publiskās iespējas", proti, pilsoņu iniciatīvu pieļaušanu un politisko diskusiju deideoloģizāciju (=racionalizāciju) —, izrādījās bīstami sistēmai un pilnībā atklāja savu demokrātisko potenciālu tikai Baltijā. Pilsoņu iniciatīvas izpaudās kā pretestība "svešajai" valstij, un politiskās varas racionalizācija pieļāva kā pašsaprotamu izvērīt jautājumu par citas zemes varas taisnīgumu un leģitimitāti Igaunijā. Atsvešinātās nācijas identitāte deva iespēju kritiski novērtēt padomju sistēmu. No valsts neatkarīgas pilsoniskās sabiedrības ideja savijās ar ideju par valsts atjaunošanu uz demokrātiskiem pamatiem. Atbalsta punkts tam visam tika atrasts pagātnē — bijušajā demokrātijas pieredzē.

Tomēr līdzās "atjaunošanas" identitātēm ekonomiskās reformas, izmaiņas vēlēšanu procedūrās utt. (jo sevišķi apstākļos, kad "iespēju horizonts" varēja jebkurā brīdī noslēgties) radīja priekšnoteikumus tam, lai parādītos arī "evolucionāri" projekti: tas ir, Igaunijas nākotnes modeļi, kas balstīti uz pastāvošās dzīves reformu idejām (piemēram, mēģinājumi piepildīt pilnīgi fiktīvo "padomju Igaunijas" identitāti ar tādu saturu kā Igaunijas ekonomiskās autonomijas projekts, padomju Igaunijas pilsonība u.tml.). Tomēr, ja runa bija par nacionālās identitātes atjaunošanu vai "mobilizāciju", tad galvenais ideju avots bija Igaunijas vēsture, kurā bija trīs sevis apzināšanās un organizēšanās pamataspekti. Tie tika apzīmēti ar terminiem "nacionālā atmoda", "Igaunijas laiki" un "robežvalsts" (Rietumu priekšpostenis).

"NACIONĀLĀS ATMODAS" IDENTITĀTES MOBILIZĀCIJA

Nacionālās atmodas koncepcijas un tai atbilstošās terminoloģijas plašajai izmantošanai un sabiedrības sevis identifikācijai ar šo lozungu astoņdesmito gadu otrajā pusē bija milzīga politiskā nozīme, un tā bija ne vien politiski, bet arī "socioloģiski" pamatota. Par "atmodu" dēvētajam Igaunijas vēstures posmam XIX gadsimta otrajā pusē arvien ir bijusi milzīga simboliska nozīme. Tai pašā laikā šis simbols kā "lozungs" bija politiski legāls okupācijas apstākļos, tas bija labi zināms katram igauņim, un visi saprata tā plašāko nacionālo jēgu (neraugoties uz padomju interpretāciju).

Meklējot garīgus avotus, lai "kulturāli" leģitimētu savu vardarbību, okupācijas iestādes bija atzinušas nacionālās atmodas periodu, uzsverot tā pretvācī-

ko saturu un pārspīlējot dažu igauņu kultūras darbinieku taktisko motīvu mudināto prokrievismu. Izmantojot lojalitātes apliecinājumus cara impērijai un taktisko savienību ar Krieviju pret vācu muižniekiem, okupācijas iestādes mēģināja atrast vēsturisko pamatojumu, lai igauņiem izstrādātu tādu kā pretrietumniecisku, krieviski-padomisku identitāti. Tai pašā laikā padomju ideologi izmantoja nacionālās atmodas periodu, lai pasniegtu to kā "pozitīvo" nacionālismu un tādā veidā diskreditētu Igaunijas Republikas laika "buržuāzisko nacionālismu".

Kaut arī krievu cenzori sabiedrībai pieejamu bija atstājuši tikai sīku Igaunijas vēstures fragmentu, viss nostājās savās vietās, tiklīdz vājinājās komunistiskās partijas vara, un XIX gadsimta otrās puses nacionālās atmodas patiesais saturs un tās vēsturiskā loma tika atjaunota igauņu identitātes apziņā. Pievēršanās "atmodas" identitātei atspoguļoja igauņu nācijas pilnīgi atsvešināto stāvokli un sašķelto apziņu. "Atmodas" jēdziena izmantošanai bija divējāds saturs: vispirms, tas bija aicinājums atklāti paust nacionālismu un pretestības noskaņas, aizsargājot igauņu kultūru, un otrkārt — tas bija uzdevums nācijai pašorganizēties.

Jāatzīmē, ka paši krievi neilgi pirms tam bija sagatavojuši labu augsni šādai reakcijai. Astoņdesmito gadu sākumā pastiprinājās sistemātiskā igauņu valodas, kultūras, organizāciju neatkarības u.tml. apspiešana, izraisot protesta noskaņu paplašināšanos inteliģences aprindās. Astoņdesmito gadu atmoda vispirms un galvenokārt bija politiska kustība, kaut arī tā balstījās uz kultūru. Tās vadītāji nāca no mākslinieku un humanitārās inteliģences aprindām. Svarīgāka nozīme par Kultūras mantojuma biedrības politiskajām kampaņām bija kultūras darbinieku runām 1988. gada pavasarī (tā saucamajā radošo savienību plenārsēdē). Šis notikums legalizēja kultūras centienus un izstrādāja darbības programmu. Tas bija arī atklāts protests pret nacionālās identitātes noniecināšanu, ko uzspieda padomju impērija. Tika no jauna atgādāta doma, kuru izteica viens no XIX gadsimta nacionālās atmodas vadošajiem darbiniekiem: igauņi nekad nebūs vareni ar savu skaitu un spēku, bet viņi var kļūt vareni ar savu kultūru.

Īpaši jāuzsver tā nozīme, kas visu laiku piemītusi kultūras identitātei un "kultūras relativisma" pieejai nacionālajai identitātei. Šīs idejas bija pārņemas no vācu apgaismības laikmeta domātājiem un "estofīliem", un pat padomju okupācijas laikā tas bija kā vairogs, kurš sargāja nacionālo pašapziņu, ko centās sagraut impēriskā šovinistiskā domāšana, kura noniecināja minoritātes. Igauņi par savu nacionālo misiju uzskatīja citu rusifikācijas apdraudēto apspiesto minoritāšu tautu, jo sevišķi — radniecīgo etnisko grupu aizstāvēša-

nu. (Vēlāk Igaunija kļuva par vienu no līderēm "nepārstāvēto nāciju" kustībā, kas apvienoja tautas, kuras nebija oficiāli starptautiski pārstāvētas.) Par igauņu identitātes sastāvdaļu atkal kļuva priekšstats par sevi kā par "sīkstu", "racionālu" mazu nāciju. Tāda pašapzināšanās ieguva svarīgu nozīmi turpmākajā igauņu neatkarības cīņas taktikā. (Salīdzinājumam: lietuviešu identitāti lielā mērā veidoja viņu pagātnes valsts varenība — Lietuvas lielkņaziste, un, uztverot sevi kā "lielu nāciju", viņi iesaistījās atklātā divcīņā ar Maskavu, pasludinot savu neatkarību 1990. gadā.)

Primitīvā padomju sabiedrība un sociālistiskais pseidokolektīvisms veicināja atmodas identitātes rašanos. Garīgi emocionālais atmodas identitātes konteksts skaidri un apzināti atkārtoja iepriekšējā atmodas perioda idejas. Tādas dziesmas kā "Ir lepnī un labi būt igauņim" atklāti cēla godā nacionālās vērtības un veidoja bāzi "nacionāli kolektivistiskās glābšanas" ideoloģijai. Dzejnieka Paula Ērika Rummo metafora par "salipšanu kopā kā bišu stropam, lai tiktu pāri jūrai" uz laiku pārvarēja igauņiem raksturīgo individuālismu un padomju laiku radīto atsvešinātību.

Otra svarīgākā atmodas identitātes ideja bija aicinājums veidot "mūsu pašu" sabiedrību padomju sistēmas iekšienē. XIX gadsimta nacionālās atmodas periodā uzplauka igauņu pašu veidotās organizācijas un pasākumi — kultūras biedrības, bibliotēkas, dziesmu svētki u.tml. — par spīti rusifikācijai. Tagad atkal bija pienācis laiks veidot "pašiem savu pasauli" svešās valsts iekšienē. Fakts, ka "jaunā atmoda", pašorganizēšanās vispirms sākās "kopienas attiecībās" (Vergemeinschaftung — izmantojot Maksa Vēbera terminu), atspoguļoja tās organizatoriskās iespējas, kādas cilvēkiem tajā laikā visvairāk bija pieejamas. Sabiedrība uzsvērti polarizējās "viņos" un "mūsējos". To simbolizēja arī Igaunijas Republikas karoga un himnas legalizēšana blakus padomju Igaunijas valstiskajai atribūtikai. Padomju valstiskums un igauņu nācija tika strikti pretstatīti viens otram. Padomju ierēdņu centieni uzurpēt nacionālos simbolus sastapās ar nikniem nacionālistu protestiem. Nacionālās identitātes "tīrības" saglabāšana kļuva par svarīgu brīvības cīņas sastāvdaļu. Nacionālās atmodas perioda simbols — dziesmu svētki — likumīgi atguva to funkciju, kas tiem faktiski piemita visu okupācijas laiku. Tomēr kā nacionālā protesta demonstrācija tie vēl arvien palika reizē spēka un vājuma izpausme. Tāpēc būtu nepareizi vilkt paralēles starp igauņu dziesmoto revolūciju un samta revolūciju, kas izbeidza krievu virskundzību Čehoslovākijā. Nav iespējams "izdziedāt" vai "izdemonstrēt" sevi no impērijas. Tāpēc termins "dziedošā okupācija" būtu trāpīgāks reālās situācijas apzīmējums.

IGAUNIJAS REPUBLIKA UN NACIONĀLISMS POLITISKĀS IDENTITĀTES MEKLĒJUMOS

Nacionālā valsts kā nacionālās identitātes politiskā izpausme ir kļuvusi par normu XX gadsimta Eiropā. Tāpēc valstiskums, ideja par "mūsu pašu valsti" kļuva par kolektīvās apziņas neatņemamu sastāvdaļu. Okupācijas iestāžu izveidotais Igaunijas PSR valstiskums bija pirmskara Igaunijas Republikas parodija — nepietiekams aizvietotājs neatkarības apziņai, tā uzdevums bija identitātes tukšuma aizstāšana un Krievijas varas leģitimācija. Tam bija zināmi ārēji valstiskuma atribūti.

Tomēr Igaunijas PSR leģitimitāte jeb likumība bija nenozīmīga cilvēku apziņā. Igaunijas PSR nepauda igauņu gribu, un tā arī nepārstāvēja nacionālās intereses, kas vispirms un galvenokārt nozīmē — nācijas pastāvēšanas nodrošināšanu.

Igaunijas Republikas identitātei bija galvenā nozīme igauņu centienos atgūt savu valstiskumu. (Tas bija arī spēcīgs, bet tomēr nepārliciecināšs arguments krieviem, no kuriem pat paši liberālākie uzskatīja neatkarīgu Igaunijas valstiskumu par smieklīgu ideju.) Šajā ziņā Igaunijai bija izdevīgāka pozīcija gan no starptautisko tiesību, gan arī no sociālā un psiholoģiskā viedokļa nekā, piemēram, Slovēnijai, kura nekad iepriekš nebija bijusi neatkarīga valsts.

"Jaunās atmodas" sākumā sabiedriskā apziņa bija saglabājusi divus galvenos 1940. gadā anektētās Igaunijas Republikas identitātes aspektus. Šaurākā nozīmē tā balstījās uz divdesmito un trīsdesmito gadu kultūru un to priekšstatu par sociālajām attiecībām, kurš bija veidojis šo kultūru. Bagātais kultūras slānis, kas bija radīts pirmskara Igaunijas Republikā, ietvēra sevī arī politiskos un sociālos ideālus, t.i., Igaunijas valsts identitāti. (Propagandistiskie apgalvojumi par to, ka "kultūru veidoja strādnieku šķira un progresīvā inteliģence pēc progresīvajiem krievu modeļiem, spītējot buržuāzijas diktatūrai", bija smieklīgi.)

Igaunijas Republika simbolizēja igauņu iespējas pašiem lemt savu likteni, būt savas zemes kungiem un simbolizēja Igauniju kā politiski neatkarīgu valsti, Ziemeļu un Eiropas nāciju kopienas dalībnieci. Igaunijas PSR pseidovalstiskums, pati valstiskuma idejas pasludināšana zināmā mērā palīdzēja saglabāt Igaunijas Republikas ideālus. Tomēr piepildīt šo abstrakto identitāti ar konkrētu pozitīvu identitāti bija sarežģītāk. Politiskās struktūras (partijas), varas institūcijas, pilsoniskā sabiedrība, īpašuma attiecības utt. bija sagrautas.

Vecākajai paaudzei bija skaidrs priekšstats idealizētu atmiņu veidā. Igaunijas valsts daudziem cilvēkiem nozīmēja nevis vienkārši neatkarīga valstisku-

ma atjaunošanu, bet arī atgriešanos pie "Igaunijas laikiem", pilnīgu šo laiku atjaunošanu. Igaunijas Republika tika vispirmām kārtām identificēta ar "mūsu mazo Igauniju", t.i., privātajām zemnieku sētām, progresīvu civilizāciju, likumību un kārtību, tīru apkārtējo vidi, minimālu noziedzību un dzīvi bez krieviem un citiem ieceļotājiem. Staļina ēras šausmas un rusifikācija lielā mērā bija izdzēsušas atmiņas par sociālo antagonismu, kas raksturīgs tirgus ekonomikai, politisko spiedienu u.tml.

Vairākumam igauņu Igaunijas Republika nozīmēja starptautisku tiesisku veidojumu, kura centrālais elements ir pilsonība. Abstraktais pagātnes tēls izrādījās pietiekami spēcīgs, lai īstenotu visu atjaunošanas ideoloģiju. Igaunijas Republikas pilsoņu reģistrācijas kampaņa aneksijas apstākļos 1989.—1990. gadā bija unikāla procedūra, un tā piedāvāja svarīgu identifikācijas mehānismu sabiedrībai kopumā un katram indivīdam, viņam pašam izdarot izvēli. No igauņu politiskās kultūras attīstības viedokļa saiknes apzināšanās starp pilsonību un valsti ieguva lielu izziņas un politisko nozīmīgumu. Blakus nacionāli kolektivistiskajai identitātei, kas dominēja "atmodas" perioda laikā, radās iespēja sākt veidoties "republikāniskajai" identitātei. Atbilstoši starpkaru perioda normām Igaunijas Republika bija ļoti moderna nacionāla valsts. Tomēr, cenšoties noteikt Igaunijas Republikas "nacionālā valstiskuma" būtību, radās konflikts starp "republikānisko" un "nacionāli kolektivistisko" paradigmu. Dominējošais politiķu vairākums izprata Igaunijas Republikas izveidošanu (atjaunošanu) ne tik daudz kā demokrātijas un konstitucionālas valsts atjaunošanu teritorijā, kurā 50 gadus bija apturēta pilsonisko tiesību darbība, bet kā tādas nācijas tiesību atjaunošanu, kas ir pirmspolitiska kopības forma. Tas tā bija ne tikai tāpēc, ka 1920. gadā Igaunijas Republika bija izveidojusies progresīvās pilsoniskās sabiedrības un tirgus ekonomikas gaisotnē, bet arī tāpēc, ka pašreizējie apstākļi vienlīdz ietvēra rusifikācijas spiedienu un nacionāli kolektivistisko ideoloģiju, kas bija pamats jaunajai republikai. Igaunijas Republikas liberālā politika balstījās uz igauņu dominanti etniskajās struktūrās, tas nozīmēja, ka nācijas pastāvēšana nebija apdraudēta.

Tādējādi pirmskara Igaunijas Republikas tēla krīze bija ieprogrammēta šajā "atjaunošanas" idejā. Atjaunošanas priekšstatu rigorismam bija jāpakļūp pār reālo dzīves īstenību un tām vērtībām, kas bija izveidotas pēdējos gadu desmitos. Izrādījās, ka Eiropas modeļi, kuriem bija svarīga nozīme pirmskara Igaunijā, tagad ietver tādas juridiskās normas, piemēram, pilsonības jautājumā, kas nav piemērotas Igaunijai, kura mantojusi okupācijas gados radītas, šīm normām neatbilstošas problēmas.

PADOMJU OKUPĀCIJAS ATSPoguĻojums NACIONĀLAJĀ IDENTITĀTĒ

Igaunijas Republikas un Igaunijas PSR nesavienojamība bija galvenais neatkarības cīņas konflikta pamats. Svarīgākā iezīme bija to "sadursme" sabiedriskajā apziņā. No Igaunijas Republikas kā suverēna neatkarības garanta viedokļa Igaunijas PSR varēja tikt aplūkota vienīgi kā brīvības pseidoalternatīva, kā garīgs šķērslis istai identitātei un istai brīvības izpratnei. Aicinājums "atbrīvoties no okupācijas sevi" bija reakcija uz šīm briesmām. No apziņas veidošanas viedokļa 50 aneksijas gadi bija dziļa identitātes konflikta periods. Igaunija un nacionālā identitāte tika definēta no jauna visos aspektos, izņemot nacionālo. Padomju laikā nebija atļauts runāt par "igauņu nāciju", kas ar tā saucamās "jaunvalodas" palīdzību bija sadalīta savstarpēji pretstatīgos "strādniekos" un "kapitālistos", "darba zemniekos" un "kulakos", "tautas inteliģencē" un "buržuāziskajā inteliģencē". "Igaunijas nacionālā vienotība" tika pasludināta par mītu, ko buržuāzija uzspiedusi tautai pretstatā proletāriskajam internacionālismam. Pat vārds "Igaunija" bija pārvērstš par tabu, kas labāk aizstājams ar vārdu "republika".

Tomēr okupācijas četri gadu desmiti bija visai ilgs laiks — veselas divas paaudzes. Apmēram 80 procentiem igauņu tā bija vienīgā dzīves īstenība, kuru viņi pazina. Iespēja pozitīvi saistīt šo periodu ar nacionālo identitāti bija atkarīga no tā, ko šis periods deva nācijas attīstībai, kā veidojās tās uzvaru un zaudējumu bilance. Daži priekšnoteikumi pozitīvai identitātei varēja tikt ņemti no svarīgām objektīvām pārmaiņām šajā periodā, piemēram, infrastruktūrā (modernizācija), ražošanā (industrializācija), sociālajā sfērā. Tas bija tas, ko uzsvēra oficiālā propaganda. (No "kartupeļu republikas" — par industrializētu zemi.) Tomēr — par spīti indoktrinācijai — arī šie sasniegumi ieguva negatīvo "industriālās kolonizācijas" apzīmējumu, tās cena bija rusifikācija un vides piesārņošana.

"Igaunijas sociālistiskās nācijas" un "sociālistiskā valstiskuma" krīze un šīs identitātes noliegšana Igaunijā bija daudz dziļāka nekā vairākumā citu Austrum- un Centrāleiropas postkomunisma valstu. Igaunijas attieksme pret savu "sociālistisko pagātņi" bija daudz neiecietīgāka un noliedzošāka nekā vairākumā Austrum- un Centrāleiropas valstīs, kurās saglabātais valstiskums leģitimēja komunistisko diktatūru, it sevišķi tad, ja režīms sāka atklāti izmantot nacionālismu savās interesēs (Rumānijā, Polijā, Bulgārijā). Daudzām Austrumeiropas nācijām piederēja kaut kas tāds, kas sociālistisko periodu sasaistīja ar nacionāliem mērķiem, kaut kas, ko tās varēja uztvert kā nacionālos

sasniegumus, savas pašu valsts "uzvaras". Krievijā tā bija "uzvara pār fašismu", Vācijā — "Aufbau" jeb valsts atjaunošana, Čehoslovākijā — "Prāgas pavasaris" utt. "Labs sākums un sliktas beigas" — saka austrumvācieši par savu bijušo valsti. Austrumvāciešiem konflikts ar gaidīto nākotni ir radījis tik dziļu identitātes krīzi, ka to procents, kuri sevi uzskata par Vācijas Demokrātiskās Republikas (VDR) pilsoņiem un tās identitātes nesējiem, ir pieaudzis no 23 līdz 70 procentiem.¹¹

Igaunijai nav pašai savas sociālistiskās vēstures. Igaunijas PSR bija fikcija, bez savas vēstures. Tikai Krievijai bija vēsture. Igaunijā vēsturiskā apziņa beidza pastāvēt. Vienīgais, kas palika, bija sagrautu mītu kaudze, kuras smagums nomāca vēsturisko apziņu. Tādēļ pat visstingrākajiem komunistiem bija grūti saglabāt Igaunijas PSR identitāti. Vai pareizāk — IPSR identitāte pastāvēja vienīgi kā galēji abstrakts, tukšs pamatojums.

Dīvas teorētiskās konstrukcijas, kuru mērķis bija iemūžināt imperiālistisko apziņu un kuras balstījās uz tādiem jēdzieniem kā "šķira" (proletariāts) un "jaunais padomju cilvēks", izrādījās pilnīgi neefektīvas padomiski-krieviskikomunistiskās identitātes radīšanā. Ideja par "proletārisko identitāti" pati par sevi bija konceptuāli bezperspektīva. Kā rakstīja P.Picions — "marksisms īstenībā nekad neizplatījās proletariāta vidū, jo īstenībā pastāvošie proletārieši", kuri bija tālu no vēlēšanās vispārināt savu statusu par kaut kādu mitoloģisku bezšķiru sabiedrību, parasti ir vairāk ieinteresēti pārvarēt savu nožēlojamo stāvokli, kuru viņi labprātāk uzskata par gadījumu, un tādēļ — potenciāli tikai par pagaidu stāvokli"¹².

Vislielākais klupšanas akmens ceļā uz PSRS un Igaunijas PSR identitātes izveidi, uz "padomju cilvēka" apziņu bija fakts, ka Padomju Savienība — vēl lielākā mērā nekā cariskā Krievija — bija impērija. Integrācija varētu būt bijusi veiksmīga "pilsoniskajā demokrātijā", kas nebalstās uz rusifikāciju vai "padomju cilvēka" radīšanu. "Pilsoniskas nācijas identitāte nebalstās uz kādām kopīgām etniskām vai kultūras iezīmēm, bet gan uz pilsoņu praksi, tiem aktīvi izmantojot savas pilsoniskās tiesības. Šajā ziņā "republikāniskais" priekšstats par "pilsonību" pilnīgi atšķiras no idejas par piederību kādai pirmspolitisķai kopībai, kuras vienotība balstās uz izcelsmi, kopīgām tradīcijām un valodu."¹³ Tomēr igauņu nācija no Krievijas impērijas guva arī kādu labumu — tika nostiprināts pirmspolitisķais etniskais nacionālisms, tādējādi garantējot "atmodas" tipa nacionālisma panākumus.

Padomju Savienības un Austrumu bloka ekonomiskais noriets deleģitimēja sociālisma ideju un padziļināja masu protesta apziņu. Par centrālo apziņas faktu kļuva krievu un Krievijas valsts "vainīgā tēls", to sasaistot ar vardarbību.

Pat tā propaganda, kas attēloja krievus un igauņus kā — vienādā mērā — "sistēmas" upurus ar zināmu kopīgu likteni, neizveidoja solidaritāti ar igauņiem uzspiesto "brāļu tautu" (krievu oficiālais apzīmējums). Nebija nekāda pamata nacionālai solidaritātei, kura varētu vienot valsti, jo "labsirdīgie nevainīgie krievu cilvēki" neizrādīja ne mazāko izpratni par nelaimi, kas bija piemeklējusi igauņus (nemaz jau nerunājot par protestiem pret rusifikāciju). Šajā ziņā situācija bija radikāli atšķirīga no tās, kas bija gadsimta sākumā, kad bolševiku kustība ar tās šķietamo solidaritāti spēja radīt "starptautisko identitāti" lielā daļā igauņu.

Pilnīgā nacionālā atsvešinātība atspoguļojās arī nesenajā cīņā par brīvību. Perestroikas gadu solidaritātes lozungā — "par jūsu un mūsu brīvību" — nebija nekā, uz ko paļauties, tam nebija nekādas ticamības, jo tas bija pieņemts vienīgi taktisku apsvērumu dēļ un nepauda nekādu dziļāku igauņu identifikāciju ar Krieviju un tās problēmām. Tas, ka nepastāvēja masu politiskā identifikācija ar Igaunijas PSR, neizslēdz individu, paaudžu, grupu identifikāciju ar neseno pagātni noteiktos līmeņos. Personīgā piedalīšanās pēckara dramatiskajā atjaunošanas darbā (līdzīgi "Aufbau" VDR), "zelta sešdesmito gadu" liberalizācija u.tml. rosināja emocijas. Izvēle, kuras priekšā bija nostādīti desmitiem tūkstošu cilvēku pagājušās desmitgades beigās, bija nežēlīga. Iespējams, ka bija vēl citas slepenas identitātes krīzes, kas rūga kaut kur dziļi apakšā, kamēr citas — kuras uzpeldēja virspusē — atspoguļoja plašākus sociālos procesus nekā tikai indivīda likteni. Ir grūti atzīt pagātni, savas dzīves gadus par nebijušiem vai bezjēdzīgiem, tādējādi sagraujot personīgo identitāti.

Galīgo triecienu Igaunijas PSR identitātei deva konservatīvo komunistu "Interfronte", kura, piesavinoties ar igauņu komunistu palīdzību radītās pseidovalsts atribūtiku, visiem atklāja Igaunijas PSR būtību — Krievijas (respektīvi, krievu) virskundzību Igaunijā. Tomēr ir gluži dabiski, ka Igaunijas "tikšanās ar nākotni" nozīmē ne tikai uzvaras, bet arī sakāves — pat salīdzinājumā ar neseno pagātni. Ir daudzi notikumi, kurus labāk aplūkot no attāluma, un tāpēc, iespējams, pēc kāda laika mūsu priekšstats par IPSR gadiem būs atšķirīgs.

REGIONĀLĀS VĒSTURISKĀS IDENTITĀTES LOMA NEATKARĪBAS CENTIENOS

Baltija, kā to atgādināja Semjuels P. Hantingtons savā populārajā darbā "Civilizāciju sadursme", atrodas uz divu kontrastējošu civilizāciju robežas. Tas padara situāciju dramatiskāku. "Šķiru un ideoloģiskajos konfliktos pamatjau-

tājums bija — "kurai pusei tu piederi?", un cilvēki varēja izvēlēties un arī izvēlējas puses un pārmaiņas. Konfliktos starp civilizācijām jautājums ir — "kas tu esi?". Tas ir dotais, ko nevar izmainīt."¹⁴

Vēl grūtāk nekā saglabāt nacionālo identitāti krievu okupācijas laikā bija saglabāt patiesu reģionālo identitāti un attīstīt identitātes, kas būtu alternatīvas rusifikācijai apstākļos, kādi pastāvēja saskaņā ar Jaltas vienošanos sadalītajā Eiropā. Krievu-padomju identitāte un komunisms kā Āzijas un totalitārais "Krievijas ceļš" igauņiem bija nepieņemami. Tomēr no mums uzspiestajām izvēlēm — sociālisms pret kapitālismu, Austrumi pret Rietumiem — idealizēts Austrumeiropas tēls bija praktisks veids, kā mazināt identitātes krīzi. Tai pašā laikā Austrumeiropas identitāte bija puslegāla alternatīva sovetizācijai, praktisks variants sapnīm par izbēgšanu no impērijas. Īpaša vieta "trešā ceļa" identitātes meklējumos bija Čehoslovākijai ar tās centieniem izveidot "sociālismu ar cilvēcisku seju". Austrumeiropas orientācija atbilda diviem galvenajiem nacionālās pašidentifikācijas parametriem: demokrātiskai sociālai sistēmai un piederībai Rietumiem. Daļēja sociālisma lomas atzīšana pasaules vēsturē, kā arī tā atzīšana par nacionālās identitātes daļu bija ideoloģiska gatavošanās "perestroikas perioda" procesiem Igaunijā, kad pat radikālie nacionālisti (Trivimi Velliste) saistīja Igaunijas nākotni ar Ungārijai līdzīga statusa iegūšanu. (Tomēr sociālisma celtniecība kā mērķis — vienalga, kādā formā — jebkurā gadījumā bija tikai ārējs mērķis lielākajai daļai igauņu.)

Pašas impērijas iekšienē Baltijas identitātes nostiprināšanās kļuva par vienu no intuitīvām aizsargreakcijām. Kopējais liktenis aneksijas gados radīja drošāku pamatu Baltijas identitātei nekā jebkurš cits periods. Baltijas identitātes graušana, ārdot un aizliedzot kopējos Baltijas tautu pasākumus, kļuva par vienu no galvenajiem Maskavas uzdevumiem. "Baltijas ceļš" 1989. gadā — kopējā likteņa simbols — bija vēl viena spilgta lappuse Baltijas cīņā par brīvību.

Atšķirībā no abām pārējām Baltijas nācijām igauņiem viņu identitātes meklējumos bija viena īpatnība, proti, viņi pastāvīgi salīdzināja sevi ar saviem etniskajiem radniekiem — somiem. Somija bija Igaunijas "alter ego", Somija stiprināja Igaunijas Republikas ideju, uzturot dzīvu igauņu priekšstatu par to, kāda varētu būt viņu valsts, ja viņi būtu noturējušies cīņā pret krieviem. Somu Ziemas karš (pret krieviem) lielā mērā bija arī karš, kuru igauņi būtu vēlējušies sev. Tomēr Igaunijas neatkarības cīņas piesardzīgā taktika daudzos aspektos atspoguļoja identifikāciju ar ziemeļu kaimiņu vēlāko sekmīgās politikas paraugu.

M.Gorbačova ideoloģiskajiem jauninājumiem — deklarācijām par "cilvēcisko vērtību prioritāti pār sociālistiskajām" un viņa retorikai par "kopīgajām

Eiropas mājām" — bija svarīga loma igauņu identitātē, likvidējot ideoloģiskos tabu. ("Klanīšanās" Rietumiem nozīmēja nodevību pret Maskavu.) Igaunija tagad varēja atklāti rehabilitēt savu "buržuāzisko" pagātņi un izteikt vēlēšanos būt par Eiropas sastāvdaļu. Līdz ar to sāka grūt pamats varmācīgajai PSRS (krievu) identitātes uzspiešanai. Tā bija balstījusies uz agresīvo "negatīvo identitāti", kas pretstatīja Padomju Savienību Eiropai, kapitālistiskās vērtības — sociālistiskajām. Tai pašā laikā Gorbačova priekšlikumi tika uztverti ar šausmām, jo to realizācija nozīmētu, ka zustu jebkādas cerības jebkad tikt vaļā no Krievijas. Pastāvīgā Austrumu-Rietumu konfrontācija ir Igaunijas identitātes mantota sastāvdaļa.

MODERNĀS IDENTITĀTES APRISES

Baltija un Krievija virzās pa izteikti atšķirīgiem ceļiem uz nākotni. Ir grūti ieraudzīt izmaiņu saknes Baltijā un Krievijā, galveno to atšķirību cēloņus padomju "materiālajā" realitātē, kura visiem pamatā bija viena un tā pati. Atšķirība starp Baltijas un citu nāciju vairākumu bijušajās padomju republikās ir to mentalitātē, vēsturiskajā sevis uzlverē, kas noveda pie diametrāli pretējas reakcijas. Krieviem tas pirmkārt un galvenokārt bija pārpratums, šoks, krievu-padomju imperiālistiskā pasaules skatījuma sabrukums. Savukārt baltiešiem viņu valstiskuma atjaunošana nozīmēja tās šizofrēniskās situācijas beigas, kad viņi dzīvoja divās atšķirīgās, savstarpēji nesavienojamās un viena otru izslēdzošās pasaulēs. Igaunų nacionālās identitātes īpatnība salīdzinājumā ar brīvi (organiski) attīstījušos un modernizēto Eiropu ir tā, ka atkārtotie lēcieni no vienas formācijas otrā, no nacionālā valstiskuma uz impēriju utt. sekmēja vairāku vēsturisko identitāšu apspiešanu, bet citu — atdzīvināšanu. To savstarpējā integrācija bija sarežģīta, un politiskā, nacionālā un kultūras identitāte pastāvēja kā atsevišķi slāņi igauņu identitātē atsevišķos funkcionālos līmeņos.

Igaunų vairākuma prātos gadu desmitiem ilgi ir sadūrušās vismaz trīs nesaskanīgas identitātes. Ikdienas dzīve bija ērmīgs "Igaunijas laiku" un "krievu laiku" sajaukums. Piespiedu kārtā un baiļu dēļ tika izteikta lojalitāte okupācijas iestādēm, kamēr impērija un krievi tika lādēti privātajā dzīvē un cilvēki iedomājās sevi par skandināviem un eiropiešiem.

Jaunu "izdevību struktūru" atklāšanās padarīja identitātes konfliktu publisku. Cerību horizonts paplašinājās un piepildījās ar sapņiem un vēlmēm, ar pašidentitāti, kas tika saukta arī par brīvību. "Dziedošās revolūcijas" laimes sajūtas noslēpums vislabāk izskaidrojams ar to, ka tika atjaunots indivīda

iekšējais dialogs un līdz ar to izbeidzās "iekšējās trimdas" murgs. Brīvības cīņas labā organizācija, tās elastīgums un masveidīgums pierādīja, ka vēsturisko identitāšu modeļu embrionālais "kapitāls" un "krātuve", kas bija ņemta no pagātnes un bija saglabāta cilvēku atmiņās, bija pietiekama, lai nācija spētu revolucionarizēt savu pašuztveri un apzināties vēsturiskās perspektīvas. Nacionālās identitātes atjaunošana daudzējādā ziņā atkārtoja tās vēsturisko izveidošanos.

Neatkarības atjaunošanas straujums, ko paātrināja veiksmīgā identitāšu atjaunošana, koncentrēja dažādu līmeņu nacionālo apziņu īsajā periodā starp 1987. un 1991. gadu. Identitātes konflikts dažādos līmeņos bija dabiska dinamiska procesa sastāvdaļa. Iedomātās Igaunijas Republikas identitātes krīzei vajadzēja rasties, kad to sāka īstenot praksē. Jautājums — "vai šī ir valsts, kuru mēs gribējām?" — atspoguļo to atšķirīgo saturu, kāds Igaunijas valstij tika piešķirts dažādos līmeņos. Eiforiskā citam cita atklāšana atmodas periodā, pilnīgā šī laika solidaritāte (brālība) nevarēja ilgt mūžīgi. Īstās igauņu nācijas sadalīšanās uz grupu interešu pamata bija viens no galvenajiem attīstības priekšnosacījumiem. Pieaugošā ekonomiskā depresija, "tirgus racionālisma" iejaukšanās palīdzēja ātri definēt dažādas intereses. Kolektīvo "brīvības stratēģiju" aizstāja individuālo panākumu sasniegšana (nostiprināšana) jaunajos apstākļos. Tomēr kopības izjūta, ko radīja "dziedošā revolūcija", nacionālās vienotības pieredze ir vērtīgs un nepieciešams atjaunotais (jaunieģūtais) kapitāls.

"Nacionālā kolektīvisma" un "republikānisma" jeb "etniskās valsts" un "nacionālās valsts" idejas radās un sadūrās neatkarīgā valstiskuma ideālos. Būtībā tāds konflikts bija gaidāms: "Tāda sabiedrība, kura noteiktā aspektā definē sevi un savas galvenās īpašības pirmspolitiskos terminos — tādos kā etniskums, nonāk paradoksālā situācijā: lai varētu izveidot politisku kopību un nodibināt politiskas institūcijas, tai jāpaļaujas uz to sociālo enerģiju, kura šīm pašām institūcijām ir jāpārvar."¹⁵

Šodienas Igaunijā tā saucamās pirmās Igaunijas Republikas nacionālo liberālismu dramatisēja krievu okupācijas iestāžu vēlēšanās iemūžināt aneksiju, legalizējot Krievijas "civilo garnizonu" Igaunijā. Igauniem drošības un ilgstošas organiskas identitātes izjūtu garantē brīva izvēle, sabiedriskā iekārta, kas tai pašā laikā ir demokrātiska (atklāta) un reizē arī nodrošina tautai iespēju veidot savu nākotni. No robežvalsts identitātes viedokļa tas nozīmē — aizstāt pagātnes "priekšposteņa" identitāti ar "gaiteņa" mentalitāti, kas orientēta uz nākotni.

ATSAUCES

- ¹ *Sanders J. Thomas*. Historical Concourses and the Incorporation of the Soviet Past // Post-Communist Studies and Political Science. Methodology and Empirical Theory in Sovietology / Ed. by Frederick J. Fleron, Jr. and Erik P. Hoffman. — Boulder, San-Francisco, Oxford: Westview Press, 1992. — P. 145.
- ² Political Stereotypes Among Students and Instructors in Higher Education // Russian Education and Society. — Vol. 35. — 1993. — N 5. — May. — P. 49.
- ³ Turpat. — 48.lpp.
- ⁴ *Cepely György*. Structures and Content of Hungarian National Identity. — Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang GmbH, 1989. — P. 116—117.
- ⁵ *Rüsen Jörn*. The Development of Narrative Competence in Historical Learning. An Ontogenetic Hypotheses Concerning Moral Concourses // History and Memory. — Vol. 2. — 1989. — N 2. — P. 37.
- ⁶ Turpat. — 38.lpp.
- ⁷ *Preuß Ulrich K*. Feature: Constitution-Making and Nation-Building: Reflections on Political Transformations in East and West Europe // European Journal of Philosophy. — Vol. 1. — 1993. — N1. — P. 18.
- ⁸ *Taagepera Rein*. Estonia: Return to Independence. — Boulder: Westview Press, 1993. — P. 73.
- ⁹ *Day Graham and Sugett Richard*. Conceptions of Wales and Welshness: Aspects of Nationalism in Nineteenth-Century Wales // Political Action and Social Identity / Ed. by Gareth Rees. — London: MacMillan Press, 1985. — P. 98.
- ¹⁰ *Pekinis Andrejs*. Reflections on Baltic Exceptionalism // Nationalities Papers (With Special Focus on the Baltics). — Vol. XVII. — Fall 1989. — N 2. — P.162—163.
- ¹¹ *Von Plato Alexander*. Unfamiliar Germany // Oral History. — Vol. 21. — Spring 1993. — N 1. — P. 16.
- ¹² *Piccione Paul*. The Actuality of Traditions // Telos (Special Issue on Traditions). — Vol. 94. — Winter 1992 — 1993. — P. 96.
- ¹³ *Habermas Jürgen*. Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe // Praxis International. — Vol. 12. — 1992. — N 1. — P. 3.
- ¹⁴ *Huntington Samuel P*. The Clash of Civilizations // Foreign Affairs. — Vol. 72. — Summer 1993. — N 3. — P. 27.
- ¹⁵ *Preuß Ulrich K*. Feature: Constitution-Making.. — P. 15.

OTRĀ DAĻA

NACIONĀLĀ POLITIKA LATVIJĀ

Ilga Apine

Filozofijas un socioloģijas institūts

LATVIJA

LATVIJAS MINORITĀTES INTEGRĀCIJAS PROCESA KONTEKSTĀ

1. KO VAR SAUKT PAR NACIONĀLU UN ETNISKU MINORITĀTI?

Eiropas Padomes Parlamentārās asamblejas sanāksme 1993. g. februārī Strasbūrā ieteica uzskatīt, ka minoritāte ir personu grupa, kam ar mītneš valsti ir ilgstoši, pastāvīgi sakari. Būdamā mazskaitlīgāka par pamatnāciju, tā tomēr ir pietiekami reprezentatīva. Tai ir arī specifiskas atšķirības (valoda, izcelsme, reliģija, kultūra) un vēlēšanās šīs īpatnības saglabāt. Tātad nacionālā minoritāte ir apzināta un gribēta kopība.

Saskaņā ar šīm rekomendācijām minoritāte ir jau zināmā mērā ieaugusi sabiedrībā, tātad būtībā pilsoņu kopuma sastāvdaļa.

Par nacionālām grupām pieņemts uzskatīt minoritātes, kam ir sava nacionālā valsts, par etniskām grupām — tās, kurām nekur nav savas nacionālās valsts. Starptautisko organizāciju (ANO un Eiropas institūciju) priekšlikumiem ir rekomendāciju raksturs, taču katrai valstij ir tiesības saskaņā ar savām vēsturiskajām un citām īpatnībām dot savu definīciju un vadīties pēc tās.

Latvijā nevienā oficiālā dokumentā minoritāte pagaidām nav definēta. Ikdienas politikā un publicistikā atspoguļojas divi viedokļi:

- 1) stingri akadēmiskais un reizē arī formāli juridiskais — par nacionālām minoritātēm atzīst tos nelatviešus, kas jau pieder pilsoņu kopumam.
- 2) pragmatiski politiskais — minoritātes ir visi Latvijā pastāvīgi dzīvojošie nelatvieši, atskaitot ārvalstu militāro personālu un īslaicīgos viesstrādniekus.

Jebkurā gadījumā, lai arī kādu definīciju lietotu, būtu jāievēro sekojošie trīs momenti: 1. Piederību nacionālai minoritātei katrs nosaka individuāli, nevis viņu automātiski tai pieskaita, ņemot vērā nacionālo vai etnisko izcelsmi. 2. Piederība nacionālai minoritātei nedrīkstētu būt saistīta ne ar privilē-

ģijām, ne ar tiesību ierobežojumiem. 3. Starp klasisku nacionālu minoritāti, kura atbilst visām augstāk minētām prasībām, un jaunienācējiem nav nepārejamas robežas. Laika gaitā notiek pāreja no otrās grupas (imigranti) pirmajā (nacionālā minoritāte).

Latvijā ir vairāk nekā 1 miljons nelatviešu. No tiem 1/3 ir pilsoņi, 2/3 nav — tātad pēckara ieceļotāji vai to bērni.¹ Visus nelatviešus nosacīti varam iedalīt četrās grupās. Klasifikācijas pamatā likti sekojoši kritēriji: minoritātes lielums, dzīvošanas ilgums un vēsturiskās saknes Latvijā, kā arī sakari ar etnisko tēvzemi. Pirmā grupa — lielās, tradicionālās nacionālās grupas ar vēsturisko kodolu un savām kultūras darba tradīcijām Latvijā: krievi (849 245 cilv.), baltkrievi (105 131 cilv.), poļi (57 209 cilv.). Pievienojam šai grupai arī daudzskaitlīgo ukraiņu nacionālo grupu (78 169 cilv.) ar piebildi, ka ukraiņi Latvijā nav vēsturiska minoritāte. Visām šīm minoritātēm ir savas nacionālās valstis ārpus Latvijas, kā arī sakari ar tām. Šo nacionālo grupu klātbūtne Latvijā jūtama visvairāk, un to problemātika ieņem pirmšķirīgu vietu Latvijas etnopolitikā. Pasaulē izstrādātā etnisko grupu un iespējamo etnisko konfliktu tipoloģija aptver dažādu kontinentu pieredzi.² Kalifornijas Universitātes profesore Geila Lapidusa, veidojot savu etnisko konfliktu tipoloģiju, aprakstīja 10 etnisko nesaskaņu variantus bijušajā PSRS teritorijā.³ Viens no tiem atbilst šeit aplūkotajam variantam: pamattautas skaits tikai nedaudz pārsniedz nacionālo grupu piederīgo skaitu, mantojumā no padomju režīma palikušas pamattautas un īpaši lielās ienācēju masas atšķirīgās intereses.

Otrajā grupā varam iedalīt mazskaitlīgākās, bet ar Latviju arī sen vēsturiski saistītās un iesakņotās nacionālās grupas: ebrejus (13 325 cilv.), lietuviešus (33 162 cilv.), vāciešus (2349 cilv.), igauņus (3041 cilv.). Visām tām ir savas nacionālās kultūras attīstības tradīcijas Latvijā, tās uztur sakarus ar savu vēsturisko dzimteni. Salīdzinājumā ar pirmo minoritāšu grupu otrās grupas piederīgie ir iekšēji konsolidētāki, kamēr pašām lielākajām un iekšēji dziļāk diferencētām (krievi, baltkrievi, ukraiņi) pašorganizācijas process rit sarežģītāk un gausāk.

Trešajā grupā ietilpst tikai divas etniskās grupas, kam nav savas vēsturiskās dzimtenes citur, — lībieši un čigāni. Lībieši Latvijā īstenībā nav etniska minoritāte, bet viena no pamattautām, kura apdzīvo Latviju jau piecus tūkstošus gadu. Lībiešu asimilācijas — pārlatviskošanas — process aizgāja tālu jau iepriekšējos gadsimtos. Tomēr šī īpatnējā somugru kultūrai piederīgā grupa Otrā pasaules kara beigās vēl saglabāja savu etnisko teritoriju Kurzemes piekrastē, kompaktu izvietojumu, saimniecisko vienotību un arī nacionālās kultūras elementus — lībiešu valodu un pašapziņu. To visu viņi gandrīz

zaudēja padomju totalitārisma laikā. Latvijas valsts uzņēmusies vēsturisko atbildību par lībiešu valodas un kultūras saglabāšanu. Lībiešu piederīgo skaits no 135 cilvēkiem 1989. gadā ir pieaudzis līdz 203 cilvēkiem 1994. gada sākumā.

Čigāni Latvijā (7344 cilvēki) — senie Latvijas iedzīvotāji, ienākuši šeit jau XV—XVI gadsimtā. Čigāni samērā kompakti dzīvo Kurzemē, ir integrēti Latvijas dzīvē. Viņiem ir bagāta un savdabīga folklorā. Čigānu minoritātes izcelsme un vēsturiskās, kā arī sadzīves īpatnības apgrūtina viņu kultūras un izglītības augšupeju. Lībiešu un čigānu problēmas ir pasaules mēroga problēma — mazo etnosu eksistences apdraudētība modernajā pasaulē. Pie tādām tautām pieder indiāņi Amerikā un Kanādā, sāmi Ziemeļeiropā, ģanti un mansi Krievijā un citi. Viņu saglabāšana prasa īpašus aizsardzības līdzekļus, dominējošās tautas un valsts institūciju atbalstu.

Ceturtajā grupā ieskaitām Latvijai netradicionālās un mazskaitlīgās nacionālās grupas: armēņus (2353 cilvēki), tatārus (3350 cilvēki), azerbaidžāņus (1455 cilvēki), moldāvus (1831 cilvēki), čuvašus (1025 cilvēki), kā arī citas, kuru piederīgo skaits ir mazāks par tūkstoši. Viņu klātbūtne Latvijā saistīta ar padomju laikā notikušiem migrācijas procesiem PSRS republiku ietvaros.

Tālākai analīzei izvēlējamies trīs nacionālās minoritātes no pirmās grupas — poļus, baltkrievus un ukraiņus, kā arī ebrejus — kā otrās grupas raksturīgu piemēru.

2. POĻI

Viena no visnenākajām minoritātēm Latvijā. Ar Latvijas likteņiem tā saistīta kopš XVI gadsimta, kad, Livonijas ordenim sabrūkot, Latgale un Vidzeme nonāca Polijas-Lietuvas karalistes sastāvā. Poļu kultūra atstāja spilgtas pēdas Latgalē — baznīcu arhitektūrā, grāmatniecībā, sadzīvē. Arī poļi, ilgstoši dzīvojot Latvijā, saauguši ar Latvijas vidi. Poļu skaits Latvijā un to īpatsvars pēdējo simts gadu laikā (1897—1993) nav krasi mainījies. Kopš Latvijas neatkarības gadiem poļu ir 50—60 tūkstoši, veidojot 2,9—2,3% no Latvijas iedzīvotāju kopskaita.⁴ 1994. gada sākumā Latvijā dzīvoja 57 209 poļi (2,2%).

Stabils ir poļu skaits Rīgā: pēdējo 50 gadu laikā tas svārstījies starp 15 un 17 tūkstošiem cilvēku. Atšķirībā no citām Latvijas vēsturiskajām minoritātēm poļi neizkusa pēckara migrācijas plūdos un atrodas vistuvāk savam pirmskara tēlam. Poļi ir pārsvarā pilsētnieki, viņu vidū — dažādu pilsētu profesiju pārstāvji, tie maz nodarbināti lauksaimniecībā. Ir saglabājusies poļiem raksturīgais ģeogrāfiskais izvietojums Latvijā — puse visu poļu dzīvo Rīgā un Daugav-

pilī, bet otra puse — citās Latvijas pilsētās, tātad samērā koncentrēti. Tas palīdz kopienas iekšējās konsolidācijas un pašorganizācijas procesā.

Latvijas poļu aktivitāti kultūras laukā apliecina reāli pastāvošā poļu kultūras infrastruktūra Latvijā. Darbojas 6 poļu skolas (skolēnu skaits tuvu 400) ar tālākas augšanas tendenci, jo palielinās bērnu skaits bērnudārzos. Ir vairākas biedrības, bibliotēka Rīgā, sava prese (žurnāls "Polak na Lotwie" ar metienu 1000 eks., iznāk 6 reizes gadā), kā arī pašdarbība un sistemātiski kultūras pasākumi, radioraidījumi poļu valodā. Pedagogi poļu skolām tiek gatavoti Latvijā un Polijā.

Poļiem Latvijā ir stabilas savas iekšējās dzīves tradīcijas. Viņi vēl nav sasnieguši to pašorganizācijas līmeni, kāds viņiem bija 20.—30. gados. Tomēr arī pašreizējā organizētības pakāpe, aktīva darbība savas nacionālās specifikas izkopšanā jāatzīst par visai augstu. Visi poļi ir apvienojušies vienā organizācijā — Latvijas poļu savienībā ar 10 teritoriālām nodaļām (Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Krāslavā u.c.). Savienībā aktīvi darbojas ap 3 tūkstoši cilvēku. Savienības darbs ir sistemātisks: regulāri notiek kongresi, valdes sēdes, parādās atskaites presē. Nodaļas ir autonomas, un arī pašas darbojas aktīvi. Daugavpils nodaļa 1993. gadā sarīkoja II poļu kultūras festivālu Latgalē.⁵

Latvijas poļu savienībai ir līderu grupa (M.Šimanska, M.Lučkina, Zb.Meškovskis, M.Kudrjavceva, M.Bartuševičs, H.Svirkovskis, M.Fomina u.c.) ar augstu izglītības potenciālu, autoritāti poļu kopienā un ciešiem saskariem latviešu sabiedrībā. Poļu minoritātes kodols pilnīgi spējīgs integrēt vēlākos iebraucējus, ja tie vēlētos atgriezties pie savām nacionālajām saknēm (poļu skolās šis process jau norisinās). Latvijas poļu pašapziņas stāvoklis un demogrāfiskā uzvedība ļauj visai optimistiski vērtēt šīs kopienas perspektīvas Latvijā. Poļiem raksturīga aktīva nacionālā pašapziņa. Aktivitātes un gara možuma cēloņi meklējami Latvijas un Polijas vēsturē.

Poļi Latvijā agrākajos laikos nākuši no muižnieku, garīdznieku, ierēdņu vidus. Viņu toreiz ieņemtajai sociālajai nišai bija barjeras loma, un tā neļāva saplūst ar latviešu un baltkrievu zemniekiem Latgalē. Poliskumu sargājošs faktors visos laikos bija katolicisms. Pašlaik, kā liecina laulību statistika, palielinās viendabīgo laulību skaits poļu vidē (tāpat kā latviešiem un ebrejiem). Tanī pašā laikā var runāt par poļu iekļautību Latvijas dzīvē un viņu tuvību latviešu etnokulturālajai videi. Jau 1989. gadā poļi labāk pārvaldīja latviešu valodu (37,6%) nekā savu dzimto (27%). Rīgā no visiem tās iedzīvotājiem — nelatviešiem poļi (tāpat kā lietuvieši un igauņi) vislabāk prata latviešu valodu. Poļu-latviešu jaukto laulību gadījumā vairākums šādās laulībās dzimušo pēcteču iekļaujas latviešu vidē.

Nav paredzama kaut cik ievērojama poļu izbraukšana no Latvijas. Var prognozēt poļu iedzīvotāju nelielas daļas asimilāciju krievu un latviešu vidē un visas kopienas ciešāku ieaugšanu Latvijas dzīvē. Latvijas poļu savienībai ir ieceres paplašināt savu darbību. Tiek plānota Poļu kultūras centra celtniecība Rīgā. Samērojot šos procesus ar integrācijas kritērijiem, varētu secināt, ka poļu kopiena jau ir integrēta Latvijā. To pierāda arī pilsoņu īpatsvars poļu vidū — 2/3 (39 tūkst. no 57 tūkst.).⁶ Naturalizācija kā juridisks akts šinī gadījumā atpaliek no faktiski notiekošās integrācijas.

3. BALKKRIEVI

Balkkrievu sakari ar latviešiem ir senāki un dziļāki nekā ar citām Latvijas nacionālajām grupām, jo tie aizsākušies jau etnoģenēzes stadijā vienā kopīgā areālā Daugavas — Dņepras — Vislas augštecē (pastāv koncepcija par baltu substrātu baltkrievos).⁷ Vēlākos gadsimtos Latgales teritorijā baltkrievu un latviešu zemniekus tuvināja viena kopīga sociālā niša, bet tā savukārt noteica vienādas saimnieciskās intereses un līdzīgu dzīvesveidu.

Pašreizējo baltkrievu nacionālo atdzimšanu var uzskatīt par otro Latvijas teritorijā. Pirmā reize bija baltkrievu negaidīti spēcīgā pievēršanās savai nacionālajai kultūrai (1919.—1934. g.). Otrā baltkrievu atdzimšana atnāca pēc īpaši smagiem triecieniem baltkrievu valodai, kultūrai un pašapziņai pašā Baltkrievijā un līdz ar to arī šeit, Latvijā. Tautskaites dati ļauj secināt, ka Latvijā kopš XIX gs. beigām un līdz 1945. gadam pastāvīgi dzīvojuši ap 40—60 tūkstoši baltkrievu.⁸ Pēckāra migrācijas rezultātā baltkrievu skaits ir divkārtšojies, kā arī strauji pieaug viņu īpatsvars. 1989. gadā viņu bija ap 120 tūkstoši, bet īpatsvars pieauga no 2,9% līdz 4,5%. 1994. gada sākumā Latvijā dzīvoja 105 131 baltkrievs (4,1%).

Statistika atspoguļo baltkrievu ienākšanas tempus Latvijā: no 1959. g. līdz 1970. g. ienāca 33 tūkstoši, no 1970. g. līdz 1979. g. — 17 tūkstoši, bet no 1979. g. līdz 1989. g. — 8 tūkstoši, tātad kopumā ap 60 tūkstošiem cilvēku.⁹ Līdz ar to baltkrievi Latvijā kļuva par trešo pēc lieluma nacionālo grupu un vislielāko baltkrievu kopienu Baltijā (Lietuvā — 1,7%, Igaunijā — 1,8%).¹⁰ Ieceļoja jau pārkrieivoti baltkrievi, un viņu pārkrievošanās turpinājās Latvijā, jo baltkrievu kultūras vide vairs nepastāvēja. 1989. gadā 77 tūkstoši — 2/3 Latvijas baltkrievu par dzimto valodu atzina krievu valodu.¹¹

Baltkrievu sociālā portreta īpatnības ir tās, ka viņi nepieder pie visurbani-zētākajām nacionālajām grupām — kā ebreji un ukraiņi. Ceturtā daļa baltkrievu joprojām dzīvo Latgalē un 10 tūkstoši nodarbināti lauksaimniecībā.

Tomēr relatīvi vislielākā baltkrievu daļa nodarbināta rūpniecībā un dzīvo lielajās pilsētās (Rīgā — 38 tūkstoši, Daugavpilī — 10 tūkstoši).¹² Baltkrievu nodarbinātības raksturu un izglītības līmeni nosaka pēckara ieceļotāju kontingents. Viņu vidū ir relatīvi augstāks par vidējo (56,5%) darbspējīgo īpatsvars — 67%. Baltkrievu vidū absolūtā pārsvarā ir strādājošo slānis ar vidējo speciālo izglītību. Skaidri iezīmējusies ir prombraukšanas tendence. 1991. gadā no Latvijas izbrauca 1603 baltkrievi (galvenais virziens — uz Austrumiem, uz Baltkrieviju), 1992. gadā visvairāk — 7070, bet 1993. gadā — 3681 baltkrievs, tātad kopumā vairāk nekā 12 tūkstoši cilvēku.¹³

Baltkrievu integrēšanos Latvijas dzīvē sekmēs viņu saknes Latgalē, sakars ar Latgales zemi un dabu, baltkrievu kompaktā dzīvošana Robežniekos, Indrā, Krāslavā, kā arī vēsturiski veidojušies saimnieciskie, kultūras un konfesionālie sakari ar Latgales latviešiem. 20,7 tūkstoši baltkrievu no vairāk nekā 100 tūkstošiem reģistrēto ir pilsoņi, 31% visu baltkrievu ir dzimuši Latvijā.¹⁴ Baltkrievu ģeogrāfiskā izvietojuma īpatnības ļauj cerēt, ka Latgalē, kur viņi dzīvo samērā koncentrēti (Krāslavas iedzīvotāju sastāvā ap 20% ir baltkrievi), varētu atdzimt interese par savu valodu un citām nacionālās kultūras vērtībām.

Aktīvi darbojas baltkrievu inteliģence Rīgā. Ar viņu pūlēm sāk veidoties baltkrievu kultūras infrastruktūra. Lielākā ir baltkrievu kultūras biedrība "Svitanak" Rīgā (Vjačeslavs Celešs, Mikola Jarčaks, Sergejs Kuzņecovs) un "Pramieņ" (Aless Karpovičs). 1993. gadā sāka iznākt žurnāls "Svitanak". 1994. gada rudenī 15. vidusskolas telpās pirmo mācību gadu sāka baltkrievu dienas skola (klase). Arī Daugavpilī pastāv baltkrievu biedrība "Uzdim". Latvijas baltkrieviem ir sakari ar Baltkrievijas rakstniekiem un zinātniekiem, ar starptautisko baltkrievu organizāciju "Batjkavščina".

1993. gada decembrī Latvijas baltkrievi kopā ar Latvijas Rakstnieku savienību atzīmēja sava novadnieka, Daugavpilī dzimušā Konstantīna Jezovitova — rakstnieka, pedagoga un sabiedriskā darbinieka 100 gadu jubileju.¹⁵ 1994. gada aprīlī notika zinātniski praktiskā konference par godu Sergejam Saharovam — skolotājam un folkloristam, kura mūža lielākais guvums bija Latgales baltkrievu folkloras vākšana un sakārtošana. Četros sējumos sakārtotā vietējo baltkrievu folkloras spilgti apliecina baltkrievu vides pastāvēšanu Latgalē.¹⁶

Baltkrievu integrēšanās procesu palēnina daži objektīvi apstākļi. Nelielais baltkrievu kultūras veicinātāju slānis Latvijā vēl nespēj aptvert ar savu ietekmi baltkrievu masas, vājāki nekā poļiem un ebrejiem ir baltkrievu inteliģences sakari ar latviešu vidi. Baltkrievu labilā, viegli ietekmējamā nacionālā pašap-

ziņa, kā atzīmē-etnosociologi, ir vēsturiski izskaidrojama parādība. 200 gadu laikā baltkrievu apziņā iepotēts nacionālais nihilisms, viņi konsekventi pārkrieivoti un pārpoļoti. Padomju laikā pašā Baltkrievijā baltkrievu valoda izspiesta gandrīz no visām dzīves sfērām, ieskaitot arī ģimeni. 1988. gadā vairs tikai 14% bērnu mācījās baltkrievu skolās, pilsētu vidē tikai 1,5% baltkrievu lietoja dzimto valodu.¹⁷

Varam prognozēt izteiktāku nekā poļiem asimilāciju abos virzienos — gan pārkrievošanu, gan pāreju latviešos. Var arī pieņemt, ka baltkrievu integrācijas gaita būs lēnāka nekā poļiem un ebrejiem, bet noteiktāka nekā ukraiņiem Latvijā. Tuvākā laikā nevar gaidīt straujus pavērsienus, jo ļoti pakāpeniska un lēna ir baltkrievu kultūras atdzimšana pašā Baltkrievijā.

4. UKRAIŅI

Ukraiņu klātbūtne Latvijā zināma no XIX gadsimta. Rīgas Politehniskajā institūtā mācījās ukraiņu studenti, veidodami šeit nelielu koloniju. 1911. gadā pastāvēja sabiedriska organizācija "Ukrainiskaja gromada". Pirmā pasaules kara laikā 1917. gadā XII armijas sastāvā bija ukraiņu zaldātu organizācijas. Ukrainas Tautas Republikai 1919.—1921. gadā bija sava sūtniecība neatkarīgajā Latvijā, bet 30. gados radās kultūras sakaru veicināšanas biedrība ar J.Kreichbergu priekšgalā.¹⁸

Tomēr ukraiņi ir Latvijai netradicionāla grupa, un agrākos laikos šeit nebija stabilas ukraiņu kopienas ar savu skolu. Ukraiņi Latvijā ir iebraukuši padomju laikā, un 1989. gadā to skaits bija 92 tūkstoši, bet īpatsvars iedzīvotāju vidū — 3,5%.¹⁹ 1994. gada sākumā Latvijā bija 78 169 ukraiņi. Lielākā daļa no tiem dzīvo lielajās pilsētās. Piemēram, Rīgā — 38,5 tūkstoši (4,5% no Rīgas iedzīvotājiem), Daugavpilī — 3,5 tūkstoši, Ventspilī — 2,5 tūkstoši. Ukraiņiem Latvijā raksturīgs samērā augsts izglītības līmenis, to vidū ir tautsaimniecības speciālisti, zinātnieki, administratori. Pēdējā laikā daļa ukraiņu pārprofilējas uz tirdzniecību un servisu. Ukraiņi Latvijā, kā liecina rādītāji par dzimto valodu, ir lielā mērā pārkrieivoti: 1989. gadā puse ukraiņu atzina par savu dzimto valodu krievu valodu. Vairākums (84—85%) stājās laulībā ar cittautiešiem. Viņu pārkrievošanās turpinās. Ukraiņu masas integrētiība Latvijas dzīvē ir vāji izteikta. Tikai nepilni 9% ukraiņu 1989. gadā pārvaldīja latviešu valodu.²⁰ Niecīgs ir pilsoņu skaits ukraiņu vidū: ap 4 tūkstoši no 63,7 tūkstošiem reģistrēto.²¹ Acīmredzot tās galvenokārt ir Latvijā noslēgto jaukto laulību atvases.

Ukraiņi vēl atrodas izvēles priekšā. Industriālās ekonomikas sabrukums lielai daļai draud ar bezdarbu un nedrošību. Sarežģīti veidojas vietējo ukraiņu attiecības ar savu etnisko dzimteni. Ukraina atsaka Ukrainas pilsonību šeit dzīvojošiem ukraiņiem, taču Krievija un Baltkrievija tādas iespējas saviem tautiešiem paver. Repatriācijas kustība ukraiņu vidū notiek: ukraiņu skaits samazinājās par 30 tūkstošiem (1989.—1993. g.).

Latvijas ukraiņu vidū ir aktīvi, enerģiski cilvēki. Darbojas ukraiņu kultūras biedrība "Dņipro", ukraiņu skola Rīgā ar 127 bērniem (direktore L.Kravčenko). Ukraiņu kultūras pasākumi Rīgā saista ap 200—300 cilvēku. Pilnīgi iespējams, ka, paplašinoties vietējo ukraiņu kultūras un izglītības iestāžu tīklam (tāda tendence ir, jo stabila un dzīvotspējīga ir ukraiņu skola), radīsies pamats nelielai vietējo ukraiņu kopienai — Latvijas minoritātei, kuras piederīgie būs spējīgi apgūt latviešu valodu un integrēties Latvijas dzīvē.

5. EBREJI

Ebreji dzīvo Latvijā kopš XVI—XVII gadsimta, tātad tā ir tradicionāla, vēsturiska Latvijas minoritāte. Vislielākais ebreju skaits Latvijas vēsturē konstatējams pirms Pirmā pasaules kara: 142 tūkstoši cilvēku, kas veidoja gandrīz 7% no iedzīvotāju skaita.²² Neatkarīgajā Latvijas valstī viņu vairs bija nedaudz vairāk par 93 tūkstošiem.²³ Ebreji ir izteikti pilsētnieki. 1935. gadā gandrīz puse visu Latvijas ebreju dzīvoja Rīgā — 43 tūkstoši. Šinī laikā mainījās ebreju nodarbinātības raksturs — no tradicionālās tirdzniecības un amatniecības viņi sāka pāriet uz rūpniecību un garīgā darba sfēru.

Katastrofālas izmaiņas ebreju dzīvē — faktisku agrākās ebreju kopienas izzušanu — atnesa Otrais pasaules karš un divi totalitārie režīmi. Jau pirmajā padomju okupācijas gadā tika deportēti 5 tūkstoši ebreju — bijušie Saeimas deputāti, rabīni, rūpnieki, zinātnieki. Holokausts Latvijas teritorijā hitleriskā režīma laikā nozīmēja ebreju totālu fizisku iznīcināšanu par etnisku un reliģisku piederību. Gāja bojā ap 75 tūkstošiem cilvēku.²⁴ Pēc kara pavisam sarukušu vietējo ebreju kopu papildināja ieceļotāji no citām PSRS republikām. Vairāki autori (G.Krupņikovs u.c.) uzskata to par savdabīgu politisku emigrāciju, jo tā bija bēgšana no negantā padomju antisemitisma, kura izpausmes vairāk jūtamas bija PSRS centrā. Ieceļotāji bija lielā mērā asimilēti un krieviski runājoši ebreji. 70.gados sākās prombraukšana uz Izraēlu. Līdz ar to ebreju skaits no 36,6 tūkstošiem 1959. gadā samazinājās līdz 22,9 tūkstošiem 1989. gadā.²⁵ 1994. gada sākumā Latvijā bija 13 325 ebreji, to vidū 6728 ir LR pilsoņi.

Ebreju kopiena Latvijā ir labi organizēta, izglītota un aktīva. Atjaunota ir ebreju kultūras dzīve. Jau 1989. gada 1. septembrī sāka funkcionēt ebreju skola Rīgā. Skolēnu skaits tajā tuvojas 500. Ir arī bērnudārzs. Kopienas centrā Skolas ielā 6 darbojas bibliotēka, pētnieciskais centrs "Ebreji Latvijā" (vad. M.Vestermanis), rit bagāta un daudzveidīga dzīve: darbojas vairākas teātra trupas, ansamblis "Kinnor", sporta vienības, vairākas sabiedriskās apvienības. Atjaunota ebreju slimnīca Bikur-holim Maskavas ielā. Aktivizējušies pētījumi par ebreju vēsturi Latvijā, iznāk grāmatas Rīgā un Daugavpilī. Augstu pašorganizācijas līmeni nodrošina ebreju kopienas vadība: E.Rapiņa, G.Krupņikovs, Ā.Kļockins, M.Vestermanis u.c. Latvijas ebreju kopienai ir stabili starptautiskie sakari ne tikai ar vēsturisko dzimteni — Izraēlu, bet arī ar Ebreju memoriālo fondu Ņujorkā, kā arī Ebreju kopienu Eiropas padomi, kuras locekle Latvijas ebreju kopiena ir kopš 1992. gada.

Katras nacionālās kopienas saglabāšanai svarīgs ir subjektīvais faktors: nacionālās pašapziņas stāvoklis. Etnoss vai tā atzars (nacionālā grupa) ļoti nelabvēlīgos apstākļos var samierināties ar neizbēgamo asimilāciju vai saslēties pret to (etniskā mobilizācija).

Baltijas ebreju nacionālajā pašapziņā notiek krasas transformācijas. Hiteriskais holokausts nozīmēja ebreju fizisku iznīcināšanu, savukārt padomju antisemitisms un 40. — 50. gados inspirētās kampaņas (cīņa ar kosmopolitismu, t.s. ārstu lieta) bija trieciens ebreju pašapziņai, tā rezultātā strauji pastiprinājās ebreju asimilācija Padomju Savienībā.

Tomēr Latvijas ebreju pašapziņa arī tad bija dzīva, par to liecināja viņu cīņa par tiesībām atgriezties senču zemē, kā arī par holokausta bojā gājušo piemiņas pienācīgu saglabāšanu. Pārvarot milzīgu padomju administrācijas pretestību, Rīgas un Daugavpils ebrejiem izdevās panākt piemiņas zīmju uzstādīšanu. Šie kopīgie pūliņi konsolidēja viņus pašus. Taču skaidrs, ka īstā nacionālā atdzimšana un kultūras dzīves aktivizācija sākas reizē ar latviešu nacionālo Atmodu.

Pašlaik ebreju vidū kļuvusi raksturīga tieksme saglabāt ebreju kultūru un ebreju diasporu. Tā ir atbildība bojā gājušo priekšā un ticība ebreju tautas nākotnei. Izraēlas Valsts ir lepnuma objekts ārpus tās dzīvojošiem ebrejiem. Tā rada ebrejos arī drošības sajūtu agrākās neaizsargātības vietā. Šāds Latvijas ebreju pašapziņas stāvoklis veicina gan viņu iekšējo saliedēšanos, gan integrēšanos Latvijas sabiedrībā.

6. INTEGRĀCIJA, ASIMILĀCIJA, MARGINALIZĀCIJA

Mūsdienu pasaulē iezīmējušies vairāki ar etnopolitiku saistīti valstu modeļi. Vairāku kopienu (etnisku, lingvistisku) vienlaicīga un ilgstoša kopdzīve vēsturiski noveda pie konsensusa modeļa izveidošanas Beļģijā, Šveicē. Šīs valstīs veidojas pastāvīgas koalīcijas, tiek konstruēta visu kopienu pārstāvniecība varas iestādēs. Plaši izplatīts indiferentā liberālisma modelis, kur galvenā uzmanība pievērsta cilvēktiesībām un indivīda brīvībai. Francijā, Lielbritānijā u.c. līdzīga tipa valstīs imigranti samērā ātri var kļūt pilntiesīgi pilsoņi, bet nekādi likumi negarantē viņu agrākās identitātes saglabāšanu. Ieceļotāji asimilējas, bet valsts paliek homogēna. Trešais ceļš ir minoritāšu, arī ieceļotāju integrācija ar kultūrautonomijas modeļa izmantošanu. Vēsturiskās tradīcijas liek domāt, ka Latvijai vispiemērotākais būtu šis ceļš — nacionāla valsts un multikulturāla sabiedrība.

Ar integrāciju mūsdienu pasaulē saprot nacionālo minoritāšu (nacionālo un etnisko grupu), kā arī imigrantu aizvien dziļāku iekļaušanos sabiedrībā, tanī pašā laikā saglabājot savas valodā, reliģijā, kultūrā sakņotās īpatnības. Starptautiskās institūcijas (Eiropas Padome u.c.) rekomendē valstīm, kuru sastāvā ir tādas kopas, pavērt integrācijai plašāku ceļu, palīdzēt ātrāk integrēties, jo lielu masu neintegrētība, vāja līdzdalība valsts dzīvē liecina par iekšēju nestabilitāti.²⁶

Integrācija un asimilācija atrodas vienā etnisko procesu sfērā (tāpat kā adaptācija, akulturācija). Tās visas ir apvienošanās tendences izpausmes un pakāpes. Tomēr integrācija un asimilācija nav sinonīmi. Protams, apvienošanās process var noslēgties ar savas identitātes zaudēšanu un pāreju citā etnosā — ar asimilāciju.

Latvijā asimilācija notiek dažādos virzienos. Turpinās ukraiņu, baltkrievu, ebreju pārkrievošana. Nelatvieši arī pāriet latviskā vidē — piemēram, ar jauktajām ģimenēm. Nelielas imigrantu kopas un atsevišķas ģimenes parasti pilnīgi asimilējas ceturtajā paaudzē. Taču kompakti dzīvojošas nacionālās grupas spēj gadsimtu laikā saglabāt savas specifiskās iezīmes un identitāti. Etnosu dzīvotspējas mehānisms vēl nav pilnībā izpētīts. Vērā ņemamas ir krievu zinātnieka Ļeva Gumīlova idejas par etnosu kā etnoekoloģisku veselumu, par to autonomo dabu ar savu iekšējo pašorganizācijas un pašsaglabāšanās mehānismu.²⁷

Alternatīva integrācijai ir marginalizācija — neiesakņotība, vāja pārstāvniecība valsts un sabiedriskajās institūcijās, atsvešinātība. Tā var pārvērsties

arī lumpenizācijā. Jebkura sabiedrība, rūpējoties par savu stabilitāti, morālo un fizisko veselību, cenšas nepieļaut tādu attīstības virzienu.

Integrācija nav nekas jauns, tā pastāvēja vienmēr. Tikai tagad šī problēma aktualizējusies sakarā ar daudzu pasaules valstu (VFR, Zviedrijas u.c.) etniskā sastāva maiņu. Savulaik labdabīgi sākušos nelatviešu (vāciešu, ebreju, poļu u.c.) integrāciju neatkarīgajā Latvijas valstī varmācīgi pārtrauca divu totalitāro režīmu iejaukšanās. Ar vāciešu totālo repatriāciju 1939. gadā faktiski šī Latvijas minoritāte beidza pastāvēt. Fiziski tika iznīcināta Latvijā dziļi integrētā un intelektuāli bagātā ebreju kopiena. Baltkrievi, tikko sākuši atgūt savu nacionālo seju, tika atsviesti atpakaļ. Migrācijas plūdi nomāca savdabīgo vietējo krievu kultūras dzīvi. Latvijas nacionālo grupu jauna atdzimšana atnāca tikai pirms pieciem gadiem, sākoties latviešu Atmodas un demokratizācijas procesiem Latvijā. Atmodas sākums parādīja, ka vēsturiskās minoritātes, izņemot krievus, cietušas vairāk nekā latvieši: to kultūras infrastruktūra tika iznīcināta pilnīgi.

Integrācijai var būt dažādas šķautnes un pakāpes. Iespējama daļēja un ļoti vienusīga integrācija. Piemēram, jau imigrantu pati pirmā paaudze tika spēji integrēta Latvijas industriālajā ekonomikā, kura savukārt bija PSRS ekonomikas sastāvdaļa. Iespējama ir arī tikpat vienusīga kādas nacionālās grupas sabiedriskā rošība — vērsta tikai uz savas kopienas iekšējām vajadzībām. Tā nepaplašina kontaktus un neveicina ieaugšanu Latvijas dzīves dažādās sfērās. Atslēga patiesai integrēšanai ir latviešu valodas apgūšana tādā līmenī, lai kļūtu iespējama latviešu kultūras un tradīciju izpratne, dvēseliska tuvošanās tai.

Integrētības objektīvās iespējas var novērtēt ar statistikas palīdzību, konstatējot, cik ilgi un stabili valstī dzīvo kāda nacionālā grupa. To apgrūtina imigrantu pastāvīgs un masveidīgs pieplūdums. Migrācijai Latvijā pēckara gados bija rotējošs raksturs. 1959.—1979. gadā vērojams vislielākais imigrantu pieplūdums (baltkrievu skaits pieauga par 50 tūkstošiem, ukraiņu — par 60 tūkstošiem, bet krievu — par 270 tūkstošiem).²⁸ Tanī pašā laikā notika arī reemigrācija: 60. gados no Latvijas izbrauca ap 220 tūkstoši cilvēku, bet 70. gados — ap 300 tūkstoši (sk. V.Volkova rakstu šajā krājumā). Tāda tipa migrācija atstāj vissmagākās sekas un kavē iebraucēju iesakņošanos. Tomēr migrācijas viļņi nedaudz pierima 80. gados, un kopš 1989. gada iedzīvotāju mehāniskais pieaugums apturēts. Vērtējot stāvokli kopumā, redzams, ka iecerotāju lielākā daļa Latvijā jau ir nodzīvojuši 20—30 un pat vairāk gadu, te ir apglabāti tuvinieki, iegādāts kaut kāds īpašums, bet aptuveni trešā daļa jau šeit

ir dzimuši. Tā rodas integrēšanās motīvi, ko atspoguļo socioloģisko aptauju rezultāti, proti, ka 68—70% ieceļotāju vēlas LR pilsonību.²⁹

Viena no visbūtiskākajām integrētības pazīmēm — latviešu valodas apgūšana. Mūsu rīcībā nav jaunu statistikas ziņu par latviešu valodas prasmi cittautiešu vidū, jo 1989. gada rādītāji noteikti ir novecojuši, kaur arī esam spiesti tos vēl lietot. Ir ziņas par atestācijas rezultātiem. 1992.—1993.gadā 40 valsts valodas atestācijas komisijas atestēja 67% no to personu skaita, kam šī atestācija bija obligāta. Tie ir 150 tūkstoši cilvēku. 1994. gada sākumā atestēto skaits varētu būt pāri par 200 tūkstošiem cilvēku.³⁰ Svarīgs ir arī valodas lietojums ikdienā. E.Vēbera vadībā veiktajā socioloģiskajā aptaujā konstatēts, ka 30—42% nelatviešu lieto latviešu valodu dažādās dzīves sfērās, kontaktējoties ar draugiem, kaimiņiem, priekšniekiem (sk. E.Vēbera rakstu šajā krājumā). Valsts valoda tiek stingrāk mācīta arī skolās ar krievu macībvalodu. Labu latviešu valodas prasmi parasti uzrāda skolēni no krievu skolām Vidzemē un Kurzemē (olimpiādēs, eksāmenos), jo tur ir arī latviskā vide, kur latviešu valodu plaši lieto.

Integrācijas ceļi saistīti ar nacionālo kultūru biedrību un NKB asociācijas (vad. Rafi Haradžanjans) darbību. Pašlaik asociācija apvieno 19 nacionālās kultūras biedrības un 9,5 tūkstošus aktīvistu. Vairākas citas biedrības funkcionē ārpus asociācijas. Piecu gadu laikā NKBA apliecinājusi savu nozīmīgumu kā autoritatīva organizācija, kas akumulē nacionālo kultūras biedrību pieredzi, uzkrāj informāciju par nacionālo minoritāšu dzīvi Latvijā. Vladimira Meņšikova Daugavpilī veiktie pētījumi parāda šo organizāciju stabilizējošo lomu starpterniskajās attiecībās.³¹

Nacionālo minoritāšu skolas varētu uzskatīt par īpaši svarīgu cittautiešu integrācijas kanālu. Integrācijas ideja ietverta nacionālo skolu koncepcijā, kuru izstrādā LR Izglītības un zinātnes ministrija. Latvijas Republikas valdības finansētās nacionālās skolas ir valsts skolas. Bērni tiek gatavoti dzīvei un darbam Latvijā, nevis Polijā, Lietuvā vai Igaunijā. Viņiem māca nacionālās valodas, iepazīstina ar etnisko tēvzemi, tās vēsturi un kultūru. Tanī pašā laikā liela uzmanība tiek veltīta latviešu valodai: vai nu to māca no "0" klases, vai arī (kā ukraiņu skolā) tanī jau pirmajā klasē notiek mācības. Latvijas vēsture un ģeogrāfija tiek pasniegta latviešu valodā. Šinīs skolās jaunā paaudze tiek ievadīta divās kultūrās: savā nacionālajā un latviešu. Pašreiz Latvijā 11 minoritāšu skolās vai klasēs mācās apmēram 1000 bērnu.³² Nacionālo minoritāšu ieaugšanā Latvijas dzīvē liela nozīme ir viņu pašu iekšējai pašorganizācijai.

7. NACIONĀLO MINORITĀŠU PAŠORGANIZĀCIJA

Etnosu iekšējās pašorganizācijas mehānismus atsedzis amerikāņu sociologs F.Nilsens, kā arī krievu etnosociologs A.Susokolovs. Etnosa augstas pašorganizācijas pazīmes ir 1) nacionālā elite (inteliģence) ar zināmu neatkarību no administratīvās varas (pakļaušanās varai — zemas pašorganizācijas rādītājs); 2) paša etnosa un nacionālās elites sociāli profesionālā daudzveidība. Normāli funkcionējošs etnoss ir tāds, kura sastāvā ir gan biznesmeņi, gan politiķi, zemnieki un industriālie strādnieki, mākslinieki utt.; 3) lokālās subkultūras (reģionālas vai kādai sociālai grupai raksturīgas), kā arī visu etnosu kopā saturoši kultūras veidi; 4) pilsētu etniskā mikrovide, kur dzimst un veidojas profesionālā kultūra — mūsdienu etniskās pašapziņas svarīgs elements. A.Susokolovs uzsver, ka šīs pazīmes piemita Baltijas nācijām un izskaidro nacionālās Atmosodas dinamismu.³³

Etnosu pašorganizācijas pazīmes nevar burtiski attiecināt uz nacionālajām grupām — etnosu atzariem citā etniskā vidē, tomēr galvenās atziņas būtu jāņem vērā. Pirmajā vietā būtu liekama nacionālās elites pastāvēšana. Nacionālās minoritātes priekšgalā jābūt līderiem — zināmam skaitam aktīvu, darbīgu cilvēku, kas veido tādu kritisko masu, kura spēj atražot savu nacionālo kultūru ārpus etniskās tēvzemes un rosināt plašākas nacionālās kopienas masas. Šīs masas nenovēršami ir pasīvākas, bet, saņemot impulsu no pazīstamiem, autoritatīviem cilvēkiem, tās būs spējīgas atsaukties uz līderu aicinājumiem. Šo spēju reaģēt uz līderu aicinājumiem mēdz dēvēt par etnisku mobilitāti.

Piemērojot pašorganizācijas kritērijus nacionālajām minoritātēm Latvijā pašreizējos apstākļos, par labas organizētības pazīmēm var uzskatīt kopienas saliedētību, vienas organizatoriskas struktūras pastāvēšanu (pretēji tam, ka kopienu cenšas vadīt vairākas savstarpēji nesaistītas biedrības), sazarotu infrastruktūru (skolas, bibliotēkas, klubi), savus preses izdevumus, darbības sistemātiskumu. Nacionālo pašapziņu aktivizē un kopības izjūtu veicina regulāri organizētā kultūras dzīve. Pastāv tiešā proporcionālā saikne starp minētajām pazīmēm un nacionālās pašapziņas aktivitāti, nacionālās elites prasmī ciešāk saistīties ar latviešu vidi un apliecināt sevi Latvijas sabiedrībā. Pašorganizācijas spējas norāda arī uz prognozējamiem minoritātes integrācijas tempiem un izredzēm.

Vairāki autori ir raksturojuši baltkrievu pašapziņu kā ļoti īpatnēju. Tajā nav distancēšanās no citām tautām.³⁴ Baltkrievu pašapziņa Baltkrievijā ikdienas apziņas līmenī nav aktualizēta, nav politizēta, kā tas ir Baltijas tautām.

Nereti mēs spriežam par baltkrieviem pēc saviem kanoniem un negribam redzēt to, kas viņiem organiski nepiemīt un neizriet no viņu iekšējās attīstības loģikas.

Latvijas vēsturiskās minoritātes arī agrākajos laikos bija ļoti atšķirīgas, un atšķirīgs bija to organizētības līmenis. Vāciešiem visos laikos piemita saliedētība, korporatīvais gars, disciplinētība un savas kopienas iekšienē stingri organizēta dzīve — skolas, biedrības utt. Citādi viņi nebūtu spējuši pakļaut latviešu un igauņu tautas.

Ebrejus saturēja kopā un saliedēja jūdaisms, kā arī rūpes par tautas saglabāšanos — sauksim to par nacionālu ideālismu. XIX gs. beigu posmā, kā arī Latvijas neatkarības gados ebreji un poļi Latvijā bija labi organizēti — viņiem bija daudz biedrību, skolu, sava izglītotā elite. Savukārt krievi Latvijā, kā agrāk, piemēram, XXgs. sākumā, tā arī vēlākajā laikā, bija dziļi sašķelti — sociālajā un konfesionālajā ziņā, tie nekad nav varējuši veidot vienu saliedētu kopienu.

Rēķinoties ar katras nacionālās grupas vēsturiskajām tradīcijām, individuālo dabu un atsakoties no nepamatotas iejaukšanās etniskajos procesos, izteiksim piesardzīgas prognozes par minoritāšu integrācijas perspektīvām.

Visām Baltijas tautām ir līdzīgi vēsturiskie likteņi XX gadsimtā un vienāds totalitārisma mantojums nacionālajās attiecībās. Acīmredzot arī cittautiešu — nacionālo minoritāšu — integrācijas ceļi, ieaugšana atjaunoto nacionālo valstu sabiedriskajā un kultūras dzīvē būs līdzīgi. Jozs Laķis paredz, ka cittautiešu integrācija Lietuvā notiks individuāli un nelielām grupām savās dzīves un darba vietās (sk. viņa rakstu šajā krājumā). Arī Latvijā nelielās un iekšēji konsolidētākās nacionālās grupas (ebreji, poļi, lietuvieši) integrējas kā kopienas, ar savām struktūrām. Lielas, iekšēji dziļi diferencētās nacionālās grupas (krievi, baltkrievi) integrēsies pa daļām, kā lokāli veidojumi.

Integrācijas ceļi nevar būt vienādi visiem: Daugavpils krieviem, vecticībniekiem, krievu humanitārajai inteliģencei. Tie nebūs vienādi ukraiņiem, lietuviešiem, poļiem un ebrejiem. Latvijas nacionālās minoritātes un to vietējās lokālās kultūras ies šo integrācijas ceļu katra savā tempā — atbilstoši vēsturiskajām īpatnībām, iekšējai struktūrai, nacionālās elites briedumam un pašapziņai. Tas ir brīvas izvēles un iekšējo nacionālo potenci atraišanās jautājums.

Nacionālo minoritāšu integrācijas procesā paliek vēl viena šķautne, ko var uzskatīt par ārējo faktoru — kā valstī valdošā atmosfēra, pamatnācijas nostādes un valdības politika veicina (vai arī bremzē) integrācijas procesu. Pašlaik Latvijā šie ārējie faktori ir visumā labvēlīgi integrācijai. Kaut arī kopš 1991.

gada 3. marta aptaujas starpetniskās attiecības Latvijā kļuvušas vēsākas un Latvijā ir sašķelta sabiedrība (pilsoņi — ārpilsoņi, latvieši — cittautieši), tomēr šīm attiecībām nav tikai viena attīstības tendence — polarizācija. To apstiprina arī socioloģiskie un etnopolitiskie pētījumi.

Protams, identitātes un pašidentifikācijas kritēriji latviešiem un nelatviešiem ir atšķirīgi. It sevišķi tas atklājas, vērtējot potenciālos draudus no Krievijas, — 73% latviešu un tikai 19% nelatviešu tos atzīst par reāliem.³⁵ Tajā pašā laikā zināma tuvošanās parādās vērtējumos par reformu gaitu Latvijā, savu sociālekonomisko stāvokli un spriedumos par Latvijas politiku reitingu.

Pievērsīsim uzmanību nelatviešu orientāciju izmaiņām. R.Kārkliņas grāmatā "Etnopolitika un attīstība uz demokrātiju" parādīta pašidentifikācijas sarežģītā struktūra. Katram indivīdam ir vairākas identitātes: viņš sevi identificē ar teritoriju, reģionu, tautību, etnisko kopību, paaudzi utt.³⁶ Gan R.Kārkliņa, gan vairāki krievu autori konstatē krievu cilvēka (plašāk ņemot — krieviski runājoša cilvēka) smagu identitātes krīzi 90.gadu sākumā.³⁷ Sabrukuši agrākie orientieri, kas vedināja sevi identificēt ar plašo PSRS, ar padomju tautu, bet jaunie vēl tikai veidojas.

Latvijas Sociālo pētījumu centrs 1991. gada novembrī konstatēja, ka 28% nelatviešu par dzimteni uzskata Latviju, 28% — PSRS, bet 13% — Krieviju. Ļoti raksturīgu transformācijas līniju atspoguļo latviešu un nelatviešu attieksme pret Latvijas neatkarību 1989.—1991. gadā. Latviešu atbalsts neatkarīgās valsts idejai šinī laikā mainījās no 55 līdz 84%, bet nelatviešu — no 9 līdz 39%.³⁸ Tātad tik ļoti būtiskā jautājumā kā Latvijas neatkarība nelatviešu pozitīvā attieksme ir augusi četrkārtīgi. Jādomā, ka turpmākajos trīs gados neatkarīgās Latvijas piekritēju skaits nelatviešu vidū ir kļuvis vēl lielāks.

Vairāki šī krājuma autori (Klāra Hallika, Sintija Kaplāne), runājot par etnopolitisko gaisotni Igaunijā, konstatē, ka Igaunijā pašlaik ir ne vien sašķelta sabiedrība (tāda ir arī Latvijā), bet pilnīgi sadalīta sabiedrība, kur starp igauņiem un neigauņiem pastāv krasi izteikta sociālā un psiholoģiskā distanču. 58% igauņu socioloģiskajā aptaujā atzīmēja, ka viņiem nav nekādu kontaktu ar neigauņiem. Varbūt tāpēc, būdami izolēti no igauņu sabiedrības, neigauņi nereti kļūst agresīvi un lieto uzbrūkošu taktiku. Klāra Hallika atzīst, ka neigauņu masveida repatriācija no Igaunijas nav iespējama un tāpēc ir jāveicina pakāpeniska, selektīva integrācija.

Šādas izolētības gaisotnes Latvijā nav, un tā praktiski arī nav iespējama. Latvijā ir vēsturiski ilgstoša latviešu un nelatviešu sadzīvošanas pieredze. Latvijas lielākās pilsētas, it sevišķi Rīga, jau sen kļuvušas kosmopolitiskākas

nekā Igaunijas pilsētas. Igaņu nacionālajā raksturā nostiprinājies cits uzvedības stereotips attiecībā ar neigauņiem,³⁹ savukārt latviešiem ir raksturīgāks pragmatisms, tie ir atvērtāki.

M. Zirņītes un D. Fišmeistes ar mutvārdu vēstures metodi veiktais pētījums par gados vecu latviešu un lībiešu attieksmi pret cittautiešiem apstiprina šo pašu pieņēmumu. Vecie latvieši un lībieši (vecāki par 80 gadiem) izrādīja stingru apņēmību etniski saglabāties, nevēlēšanos sajaukties ar cittautiešiem, bet tanī pašā laikā pauda iecietību un iejūtību pret citu tautu pārstāvjiem.⁴⁰

Par integrācijas ceļiem tiek spriests Eiropas Padomē, 1993. gada augustā — septembrī Minsterē, Internacionālās Vēstures Universitātē, tika aplūkots valsts tips: nacionāla valsts ar multikulturālisma izredzēm.⁴¹ Starptautisko institūciju rekomendācijas skan viennozīmīgi: cittautiešu integrācija atvieglo valstisko struktūru dialogu ar viņiem. Integrēto nacionālo kopienu līderi ir dabisks partneris harmonisku attiecību veidošanai nākotnē.⁴² Etnopolitiskajam modelim Latvijā, kā arī sabiedrībai ar tai pieejamiem līdzekļiem jāveicina lojālu cittautiešu pakāpeniska integrācija Latvijas sabiedrībā, jāstimulē tolerance un iecietīgas attiecības starp latviešiem un cittautiešiem.

ATSAUCES

- ¹ Latvija un tās ļaudis. Statistika // Latvijas Vēstnesis. — 1994. — 28. jūl. — 3. lpp. (Rādītāji uz 1994. g. 1. janvāri.) Visi rakstā tālāk minētie statistikas dati par Latvijas iedzīvotāju etnisko sastāvu uz 1994. g. sākumu ņemti no šī avota.
- ² Horowitz Donald L. Ethnic Group in Conflict. — Berkley: University of California press, 1985.
- ³ Balancing and Sharing political power in multiethnic Societies. Summary of a Workshop. — Washington, D.C.: National Academy Press, 1993. — P. 6—8.
- ⁴ Jēkabsons Ē. Poļu minoritāte Latvijā // Latvijas ZA Vēstis, A. — 1993. — Nr. 2 (547). — 6.—8. lpp.
- ⁵ Materiāli no žurnāla "Polak na Lotwie" 1992.—1994. g., kā arī no Latvijas poļu savienības 5. kongresa Rīgā 1994. g. 12. februārī.
- ⁶ Latvijas Vēstnesis. — 1994. — 28. jūl. — 3. lpp.; *Mežs Ilmārs*. Latvieši Latvijā. Etnodemogrāfisks apskats. — R.: Zinātne, 1994. — 25. lpp.
- ⁷ Седов В. К. К происхождению белоруссов (проблема балтского субстрата в этногенезе белоруссов) // Советская этнография. — 1967. — № 2. — С. 112—129; 1969. — № 1. — С. 105—121.
- ⁸ Skujenieks M. Zeme un iedzīvotāji. — R., 1920. — 170. lpp.; Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā / Red. M.Skujenieks. — R., 1937. — 286. lpp.; *Mežs Ilmārs*. Latvieši Latvijā.. — 15. lpp.

- ⁹ Etnosituācija Latvijā / Red. E.Vēbers. — Rīga, 1994. — 4. lpp.
- ¹⁰ *Zvidriņš Pēteris*. Changes of Ethnic Structure in Latvia, Lithuania and Estonia // Humanities and Social Sciences. Latvia. — R., 1993. — Nr. 1. — P. 20.
- ¹¹ Etnosituācija Latvijā. — 10. lpp.
- ¹² Latvijas Vēstnesis. — 1994. — 28. jūl. — 3. lpp.
- ¹³ Etnosituācija Latvijā. — 9. lpp.
- ¹⁴ *Григорьева Р. А.* Некоторые особенности социально-культурных процессов у белорусов в Латвии // Этнокультурные процессы в национально-смешанной среде. — М., 1989. — С. 205—212; *Diena*. — 1994. — 26. janv.
- ¹⁵ *Arīne I.* Izcilākais Latvijas baltkrievs // *Diena*. — 1994. — 8. janv.
- ¹⁶ *Апине Илга*. На берегах Даўгавы — Дзвіны // *Культура*. — Минск. — 1994. — № 37.
- ¹⁷ *Терешкович П. В.* Современная этнокультурная ситуация в Белоруссии // Национальные процессы в СССР. — М., 1991. — С. 153—154.
- ¹⁸ *Винниченко У.* Українці в державах копишнього СРСР: Історико-географічний нарис. — Житомир: Льонок, 1992.
- ¹⁹ Etnosituācija Latvijā. — 4. lpp.
- ²⁰ *Turpat*. — 10. lpp.
- ²¹ *Vēbers Elmārs, Kamups Viesturs P.* Ārvalstnieku problēmas ir Rīgas lieta // *Diena*. — 1994. — 26. janv.
- ²² *Skujenieks M.* Zeme un iedzīvotāji. — 170. lpp.
- ²³ Etnosituācija Latvijā. — 4. lpp.
- ²⁴ *Bregmanis H.* Ebreji Latvijas vēsturē // *Latvijas likteņgadi*. IV. — R.: Avots, 1990. — 122., 141.—145. lpp.
- ²⁵ Etnosituācija Latvijā. — 4. lpp.
- ²⁶ Council of Europe. Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report. — Strasbourg, 1994. — Nov.
- ²⁷ *Гумилев Л.* Этносфера. История людей и история природы. — М.: Экспрос, 1993. — С. 52, 222.
- ²⁸ Etnosituācija Latvijā. — 4. lpp.
- ²⁹ *Ivanovs A.* The Showing of the Attitude of Ethnic Groups Towards the Real Political Power // *Ceļā uz demokrātiju: Latvija un pasaules pieredze*. - Rīga: Latvijas Universitāte, 1994. — 331. lpp.
- ³⁰ Atestēti 150 000 // *Neatkarīgā Cīņa*. — 1993. — 3. nov.; *Valodu likuma pirmie pieci gadi. I.Druvietes saruna ar Dz.Hiršu // Labrīt*. — 1994. — 5. maijs.
- ³¹ *Меньшиков В.* Национально-культурные общества — что они могут? // *Ежедневник АТБ - Экспресс*. — 1992. — № 16. — С. 7.
- ³² Nacionālo kultūras biedrību asociācijas 5. konference 1994. g. martā.
- ³³ *Сусоколов А.* Структурные факторы самоорганизации этноса. Расы и народы, 20. — М.: Наука, 1990. — С. 5, 8, 27—28.

- 34 Ковальская Галина. Белоруссия. Когда господь хочет наказать... // Новое время. — 1994. — № 6. — С. 18.
- 35 Muļžnieks Nils. Ceļš uz vienotu Latvijas sabiedrību // Diena. — 1994. — 7. maijs.
- 36 Karklins Rasma. Ethnopolitics and Transition to Democracy. — The Woodrow Wilson Center Press, 1994. — P. 47—48.
- 37 Иванова Н. Русский вопрос // Знамя. — 1992. — № 1. — С. 191 — 204; Дробижева Л. М. О тенденциях в этническом самосознании на рубеже последнего десятилетия XX века // Современные процессы в СССР и СФРЮ. — М., 1992.
- 38 Karklins Rasma. Ethnopolitics and Transition.. — P. 49—50.
- 39 Белинский Г. В Эстляндской губернии // От Лифляндии к Латвии / Сост. Ю. И. Абызов. — М., 1993. — С. 74—75.
- 40 Fišmeistere D., Zirnīte M. Lībiešu un latviešu attieksme pret cittautiešiem nacionālās mutvārdu vēstures pētījumā // Literatūra un Māksla. — 1994. — 18. febr.
- 41 Dāboliņš Aigars. Latvijas zinātnieki kļīst pa Eiropu // Diena. — 1993. — 10. sept.
- 42 Council of Europe. Framework Convention.; The Unesco Courier. June 1993. Minorities. — P. 9, 12, 19—21, 35.

Leo Dribins

Filozofijas un socioloģijas institūts

LATVIJA

NACIONĀLĀ VALSTS UN TĀS ETNOPOLITIKA

PAR NACIONĀLO VALSTI

Kopš XVIII gadsimta valstu veidošanas, pastāvēšanu un attīstību būtiski ietekmē nacionālais faktors. Nācijas cenšas īstenot savas tiesības un gribu ar savas valsts varas palīdzību. Tāda ir industriālajai sabiedrībai piemētoša raksturīga iezīme, kas īpaši spēcīgi izpaudusies Eiropas vēsturē. XVIII gadsimta beigās Francija, XIX gadsimtā Vācija un Itālija kļūst par izteikti nacionālām valstīm, kuru piemērs rosināja šāda tipa valstu veidošanās tendenci visā pasaulē. Šī valsts tipa galvenās iezīmes: valsts vara pieder nācijai, valsts iekšējo un ārējo politiku nosaka šīs nācijas intereses.

Pirmais nacionālās valsts teorētiķis bija jakobīnis bīskaps Abe Greguārs (Gregoires), kas Lielās franču revolūcijas laikā formulēja jaunās valstiskuma iekārtas leģitimitātes principu: valsts būtību un veidu nosaka nācija; valsts pieder nācijai.¹ Klasiskais vācu filozofs G.V.F. Hēgelis, apjaušot nacionālo procesu virzību, jau XIX gadsimta sākumā izteica domu, ka nācija sāk pilntiesīgu dzīvi tikai pēc tam, kad tā iegūst savām interesēm atbilstošu valsti.² Pēc 100 gadiem marksistiskais zinātnieks H.Kunovs secina, ka nacionālo valstu dibināšanas nepieciešamību vispirms esot noteikušas ekonomiskās attīstības vajadzības; tikai tā varēja nodrošināt tautsaimniecības efektīvu modernizāciju, kā arī kultūras izaugsmi, vispār — progresu Eiropā.³

No pilsoniskās zinātnes skolas pētniekiem lieli nopelni šajā nozarē ir vācu tiesībniekam G.Jelinekam. Viņa pazīstamajā grāmatā "Valsts komunikāciju mācība" pausts uzskats, ka katra tauta, kas pacēlusies līdz nācijas līmenim, tiecas savu dabīgo pastāvēšanu papildināt ar tiesisku eksistenci, tādējādi kļūstot par tiesiski organizētu nāciju, par valsts tautu. Tikai jāņemot vērā, ka viena nācija var būt saskaldīta vairākās valsts tautās, savukārt vienas valsts tautas sastāvā blakus nācijai var būt arī citi tai "neadekvāti elementi" (minoritātes).⁴ Tātad — nacionālā valsts var nodibināties ne tikai tajās zemēs, kur iedzīvotāju etniskais sastāvs ir homogēns, bet arī — heterogēns.

XX gadsimta sākumā sešos izdevumos nāca klajā F.Meinekes fundamentālais darbs "Pasaules pilsonība un nacionālvalsts", kurā izklāstīts viedoklis par valstu "nacionalizācijas" procesu.⁵ Šis autors ataino divus variantus.

1. Valsts veidošanās uz nacionālās kultūras pamata. Galvenais subjekts te ir kultūras nācija, kas apvieno vienas kultūras un valodas cilvēkus.

2. Nacionālo valsti veido spēki, kas cīnās par tautas politisko un tiesisko vienību. Šādas valsts ietvaros top politiskā nācija, ko galvenokārt saliedē kopīgas politiskās intereses, kuras radušās ilgstošās vēsturiskās kopdzīves laikā.

Pēc F. Meinekes domām, ideāla būtu abu variantu sintēze: kultūras nācija kļūst arī politiski vienota valsts mērogā un nodibina savu nacionālo valsti (piemēram, Francijā). Taču ne vienmēr tas ir iespējams. Piemēram, Šveices politiskās nācijas valsti izveido dažādu nacionālo kultūru pārstāvji.⁶

Nacionālās valsts tapšanā ļoti liela loma ir etniskajam faktoram. Visos gadījumos iniciators, pirmsācējs ir kāds noteikts etnoss, kas kļūst par citu etnosu pievilkšanas un asimilēšanas kodolu. Tādā nozīmē arī nacionālās valsts kopība ir radusies uz kāda viena etnosa ekonomisko, politisko, garīgo vērtību un tradīciju bāzes. Nacionālais izaug no etniskā, taču nav tam identisks.

F.Meinekes ieskatā — negācijas parādās tur, kur valsts dibinātāju un radītāju darbības motīvus ietekmē konservatīvas nacionālvalstiskas idejas, kas orientē tikai uz homogēnas valsts uzbūvi, turklāt pieskaņojoties viena vadošā etnosa interesēm un tradīcijām. Viņiem ir vajadzīga ne pilsoņu nacionālas vienības valsts, bet tikai vienas etniskas nācijas valsts.⁷ Minoritātes tiek izslēgtas no darbības valsts pārvaldē. Acīmredzot F.Meineke viedi saskatīja tādu valstu rašanās briesmas. Drīz vien fašistiskā Itālija un nacistiskā Vācija īstenoja antihumānu etnokrātisku un pat rasistisku politiku. Tas negatīvi ietekmēja arī citu valstu etnopolitiku, īpaši Ungārijā, Spānijā, daļēji — Polijā un citās valstīs, kur pastiprinājās neiecietība pret nacionālajām un etniskajām grupām (ebrejiem, kataloniešiem, ukraiņiem u.c.). Vēlāk šāda attieksme radīja Eiropas sabiedrībā vispār negatīvu spriedumu par nacionālo valsti. Pēc Otrā pasaules kara Rietumu zinātniskajā literatūrā netiek pietiekami parādīta būtiskā atšķirība starp etnokrātisku un demokrātisku nacionālu valsti. Bet tāda ir!

Etnokrātiska diktatūra uzspiež vienas nācijas vai šīs nācijas zināmas daļas gribu citiem valsts pilsoņiem, piespiežot viņus asimilēties vai emigrēt. Var notikt arī etniskā tīrīšana, varmācīgi padzenot cittautiešus no valsts teritorijas vai tos fiziski iznīcinot.

Demokrātiska nacionālā valsts savas nācijas prioritāti panāk ar taisnīgu likumību un demokrātiskajai piemītošiem līdzekļiem, cenšoties saskaņot visu

iedzīvotāju, bet it īpaši pilsoņu dažādās nacionālās intereses un vēlmes. To visai pārliecinoši ilūstrē Skandināvijas valstu, Somijas, Holandes, Lielbritānijas, mūsdienu Itālijas un citu valstu vēsture.

Līdz šim gaužām maz ir pētīta un izgaismota Austrumeiropas nacionālo valstu pieredze. Pirms 1914. gada par to tikpat kā nerakstīja, uzskatot, ka tur nācijas vēl tikai veidojas. Izvērtējot šīs Eiropas daļas valstu veidošanos pēc Pirmā pasaules kara, savukārt tiek uzskatīts, ka tās pārsvarā ir bijušas multinacionālas. T. Feiters dēvē 1918.—1919. gadā tur nodibinātās (vai paplašinātās) republikas un monarhijas par neīstām, netiesīgām (unrechte) nacionālvalstīm, kuras kontrastējušas ar savu iedzīvotāju daudztnisko nogrupēšanos.⁸ Viņš izsmej čehoslovaku nācijas fikciju, norāda uz etnisko konfliktu mezglu savilkšanos Polijā, Rumānijā u.c.⁹ Tas veicinājis Otrā pasaules kara izcelšanos, jo deva ieganstus un argumentus agresoriem.

Pēc 1945. gada, kad Austrumeiropas lielākā daļa nonāca PSRS ietekmes sfērā, par nacionālo valsti tur drīkstēja runāt un rakstīt tikai kritiskā un nolieguma garā.

Pēdējā laikā gan Rietumeiropas un Ziemeļamerikas zinātniskā doma, pievērsoties nacionālās valsts tēmai, parāda arī zināmu interesi par nacionālo valstu problēmu uz austrumiem no Elbas un Adrijas jūras. It īpaši pēc tam, kad uz Dienvidslāvijas drupām radušās nacionālās valstis sāk brāļu karu savā starpā.

VAI NACIONĀLĀ VALSTS CILVĒCEI VĒL IR VAJADZĪGA?

Jautājums par nacionālās valsts lomu cilvēces vēsturē, tās atbilstību mūsdienu prasībām un par tās nākotnes perspektīvām pašreiz guvis īpaši lielu zinātnisku un politisku aktualitāti. To acīmredzot nosaka divi procesi.

Pirmkārt — Eiropas valstu integrācija, Eiropas Savienības dibināšana, kas iezīmē jaunas valstiskās kopības veidošanos.

Otrkārt — nacionālo valstu atjaunošanās bijušā komunistiskā bloka teritorijā.

Abi šie procesi ir it kā pretējas virzības, pirmajā tiek sašaurināta, bet otrajā — paplašināta nacionālā faktora prioritāte valsts dzīvē. Savukārt — abi noris visai pretrunīgi. Rietumeiropā nacionālo interešu aizstāvji cenšas nepieļaut pārāk lielas pārnacionālo institūciju pilnvaras, prasa saglabāt katras valsts lomu nacionālās identitātes garantēšanā. Austrumeiropā un Balkānos, konkrēti, bijušās PSRS un Dienvidslāvijas teritorijās, aktīvi darbojas spēki,

kuri tiecas atjaunot pārnacionālās valstis, pretojas nacionālo valstu celtniecībai.

Jebkurš mēģinājums vājināt nacionālo valsti sastop pretestību, bet darbība ar mērķi to sagraut nenovēršami rada aktīvu pretdarbību. Ja metode ir varmācīga, tad neizbēgama ir tāda pati atbilde un rezultātā — varmācību eskalācija.

Nacionālo valstu stabilitāti būtiski ietekmē to attiecības ar minoritātēm. Te redzamas divas bīstamas noslieces. Pirmā — mēģinājumi ierobežot vai pat apspiest minoritāšu pašdarbību to iekšējā dzīvē un otrā — nacionālo valstu pretinieku mēģinājumi izmantot minoritāšu neapmierinātību pretvalstisku akciju sarīkošanai. Pēdējā laikā šajā pašā nolūkā cenšas izspēlēt arī nacionālajā valstī esošo ārvalstnieku kārti.

Gan Rietumos, gan Austrumos ir diezgan daudz etnisko attiecību pētnieku un politiķu, kuri nacionālo konfliktu un sadursmju cēloņus saskata pašā nacionālo valstu pastāvēšanā vai cīņā par to atdzimšanu. Jau valsts nacionālais pamatojums radot iebildumus no kosmopolitiski, internacionālistiski, cittautiski domājošo cilvēku puses. Vācu zinātnieks Dīters Obernderfers savā grāmatā "Atklātā republika" un rakstos¹⁰ pauž uzskatu, ka pašreiz cilvēku savstarpējās sabiedriskās satiksmes stabili komunikāciju sistēmu var veidot un stiprināt tikai tāda valstiska pārvalde, kas ir nenacionāla. Pēc viņa ieskata, pati nacionālā kopība ir tikai uz mītiem balstīta tautu iedoma, kurai nav sakņu notikumu realitātēs. Šī "iedoma" nu esot kļuvusi par šķērsli modernas, demokrātiskas valsts uzbūvei, jo mūsdienu valsts smeļot savu spēku ne šaurajā nacionālajā pamatā, bet pasaules mēroga garīgajās vērtībās.¹¹

Nacionālo valstu atjaunošanas tendenci Austrumeiropā D. Obernderfers izskaidro ar to, ka komunistiskais totalitārisms tur nav ļāvis cilvēkiem iepazīt tās demokrātiskās idejas, kuras veidojušas mūsdienu brīvās pasaules garīgo gaisotni un tradīcijas. Tādēļ "sarkanajā ledusskapī" dzīvas palikušas tur iesaldētās pirmskomunistiskā nacionālisma baktērijas, kuras brīvības atkusnī atkal tikušas pie sava šķeļošā darba.¹²

Vēl kategoriskāk par šo jautājumu raksta Brēmenes universitātes profesors Imanuels Geiss, kuram šķiet, ka nacionālisma uzplūdi Eiropā ir bojā ejošā komunisma "bankrota diversija", lai tā atspēlētos Rietumu demokrātijai, kas tiecas pārvarēt nacionālo valstu ietvarus. Tā nu nacionālā valsts velkot cilvēci atpakaļ no mūsdienu civilizācijas uz primitīvu "dabisko stāvokli".¹³

Hamburgas Ekonomiskās un politiskās augstskolas profesors Frīdrihs Hekmans monogrāfijā "Etniskās minoritātes, tauta un nācija" cenšas pierādīt, ka daudzu sabiedrisko struktūru pieaugošā internacionalizācija plus iedzīvo-

tāju nacionālā sastāva un kultūras dzīves pluralizācijas tendences sagrauj nacionālās valsts pastāvēšanas iespējas.¹⁴

Nacionālo valsti kategoriski noraida sociāldemokrātu publicists Pēteris Glocs, kas brīdina: "Tie, kuri veicina nacionālo valstu renesansi vai tikai samierinās ar to, būs līdzvainīgi simtu tūkstošu bojāejā."¹⁵ Tiek apgalvots, ka tieši nacionālā valsts ir XX gadsimta nogales bīstamo sadursmju provocētāja Eiropā.

Arī ASV un Kanādas zinātnieku aprindās ir ne mazums nacionālo valstu noliedzēju. Tā, piemēram, izcilais sociologs un politologs Daniels Bells saka: "Nacionālā valsts ir par mazu, lai atrisinātu lielās problēmas, un tā ir par lielu mazo problēmu risināšanai."¹⁶ Rietumos daudziem šķiet autoritatīva E. Frensis akcentētā doma, ka jebkura nacionālā valsts tiecas uz homogenitāti, tādēļ tā centīsies vai nu asimilēt, vai arī izspiest no savas teritorijas cilvēkus, kuriem ir citāda etniskā izcelsme un mentalitāte.¹⁷

Ievērojama daļa Rietumu etnopolitikas pētnieku domā, ka nacionālo valstu pastāvēšana ir saistīta ar industriālās sabiedrības noteiktām fāzēm — tās izcelsmi, izaugsmi, norietu, kam seko attiecīgi nacionālās valsts esamības periodi. Tādēļ, piemēram, vācu eksperts Tilmans Maijers secina, ka laikā, kad Rietumeiropā nacionālā valsts savas pastāvēšanas limitu ir tikpat kā izsmēlusi, Krievijā vēl nav pat radušies vēsturiskie apstākļi nacionālās valsts izveidošanai, bet citur (Austrumeiropā) šis valsts veids vēl var dot pozitīvus augļus.¹⁸ Tikai esot jāaskata un jānovērs trīs briesmas.

1. Autoritārisma atdzimšana. To var iedibināt harizmātiskie nacionālie līderi, kuri bijusi izcila loma komunisma varas gāšanās.
2. Izolacionisms, pie kā var novest nacionālo interešu kļūdaina, deformējoša izpratne.
3. Resentimentālā nacionālisma drauds. Tas rodas no tautas mazvērtības kompleksa iedomas. Šāds nacionālisms var uzkvēlināt aizspriedumus pret "veiklākiem" un "nekaunīgākiem" cittautiešiem, radot ksenofobiju. Tā būs īpaši postoša, ja valsts nepretosies šādai destruktīvai noskaņai.

Protams, demokrātiskās nacionālās valsts uzdevums ir nepieļaut šo triju briesmu realizēšanos. Vai tā to spēj?

Vācu Nansena biedrības priekšsēdētājs Oto Kimminih uzskata, ka briesmas rodas tad, kad valsts politika pietiekami nereaģē uz iedzīvotāju dažādajām nacionālajām interesēm, kuras sakņojas dažādās etniskās kopībās.¹⁹ Tādēļ heterogēnās zemēs (ar ievērojamu minoritāšu īpatsvaru) piemērota ir tāda nacionālā valsts, kurā vadošā nācija zināmā mērā daļa varu ar citu etnosu nacionālajām grupām, noslēdz ar tām politisku kompromisu. Minoritātes

atzīst nācijas prioritāti valstī, bet valsts atzīst to nacionālās tiesības uz zināmu iekšēju pašpārvaldi.

Jozefs Stingls iesaka saglabāt ierobežotas suverenitātes nacionālo valsti, kura daļu no savām līdzšinējām virstiesībām atdod starptautiskiem orgāniem, valstu kopējām institūcijām, bet daļu — saviem iekšējiem reģioniem vai atsevišķām nacionālajām vai etniskajām grupām, it sevišķi ja tās dzīvo kompakti kādā teritorijā.²⁰ Līdzīgs viedoklis ir franču zinātniekam Gijam Herotam (Héraud). Viņa ieskatā jāatsakās no tā valstsnācijas priekšstata, kas prasa nacionālmonopolistisku valsts varu.²¹

Pēdējā laikā arī Rietumeiropā arvien biežāk nāk klajā zinātnieku un politiķu publikācijas, kurās tiek argumentēta nacionālās valsts saglabāšanas nepieciešamība apvienotā Eiropā. To īpaši izteiksmīgi propagandē vācu profesors Kārlis Rūdolfs Korte savā 1993. gadā iznākušajā monogrāfijā "Nācija un nacionālvalsts. Eiropas identitātes būvakmeņi"²², kā arī rakstos²³. Viņš prognozē, ka nacionālās identitātes saglabāšana un izkopšana vēl ilgi būs nozīmīgs valstisks uzdevums Eiropā. To izpildīt var tikai demokrātiskas nacionālās valstis, kuras kopīgi veidos Eiropas Savienību — tautu un valstu kopumu. Tiesa, K.R. Korte atzīst, ka sabiedrības identitāte mūsdienās ir kļuvusi tik daudzveidīga, ka to vairs nevar ietvert strikti nacionālajā satvarā. Mūsdienu Rietumvalstu cilvēks izjūt savu kopsaikni ne tikai ar savu nāciju un dzimteni, bet arī ar visu savas zemes sabiedrību, ar valsti, ar Eiropu un ar visas pasaules sabiedrību — cilvēci. Nacionālajai valstij ir jāatsaucas uz šo realitāti, jāpārveidojas. Dzimst jauna tipa nacionālās valsts modelis. Pie šāda secinājuma nāk arī citi ievērojami Rietumu autori.²⁵ Tiek uzsvērts — ja nacionālā valsts spēj izslēgt no savas realitātes negatīvās nacionālnosliece, tā vēl var būt spēcīgs faktors Eiropas un visas pasaules sadzīvē.

Jāpaskaidro, ka nacionālās valsts piekritēji nebūt neaicina cilvēci atgriezties pie pagātnes veidojuma, kur nu vēl pie tāda, kāds bija 30. un 40. gadu Vācijā, Itālijā, Spānijā vai, piemēram, nesen Rumānijā. Nacionālās valsts renesanse formē mūsdienīgas valsts veidolu, kam ir pilnīgi jaunas iezīmes:

— Daļu no savas suverenitātes šī valsts deleģē starptautiskajiem orgāniem, gūstot no tā lielāku drošību, aizsardzību un ekonomiskās iespējas.

— Tā atsakās no varas striktas centralizācijas un piešķir lielas pašpārvaldes tiesības saviem reģioniem, apgabaliem, pilsētām. Var būt arī iekšēja federācija.

— Nacionālisms te nav valsts ideoloģija, bet tikai viens no garīgā satvara radītājiem. Plurālisms ideoloģiskajā un politiskajā jomā nodrošina sociālo slāņu un etnisko kopumu interešu saskaņošanu.

— Valsts pamats ir politiska nācija, tas ir, tāda, kura apvieno visus šīs valsts pilsoņus (neatkarīgi no viņu etniskās izcelsmes). Šo nāciju raksturo vienojoša valsts valoda, spēcīgas kopīgās politiskās un ekonomiskās intereses, patriotiska attieksme pret zemi, kur visi dzīvo, cieņa pret tās nacionālo vēsturi, tradīcijām, garamantām.

— Vienas nacionālās kultūras pārsvars te neizslēdz citu kultūru pastāvēšanu, pieļauj multikulturālas sabiedrības attīstības iespēju.

Politiskai nācijai, protams, ir sava nacionālā identitāte: valoda, pamatkultūra, vēsture, simboli, kuri visi atspoguļojas tās kopīgajā nacionālajā apziņā. Šīs identitātes saknes veido tas etnoss, kas licis nācijai pamatu, bet savu ieguldījumu devušas arī autohtonās (seno pamatiedzīvotāju) un vēlāk radušās vēsturiskās minoritātes, kuras ielūdušas nācijā.

NACIONĀLĀS VALSTS ETNOPOLITIKA

Jebkuras valsts etnopolitikas mērķis ir tajā dzīvojošo etnosu savstarpējo attiecību ietekmēšana un regulēšana nolūkā stiprināt valsts iekšējo stabilitāti. Demokrātiska valsts cenšas to panākt ar nevardarbīgiem līdzekļiem, ievērojot cilvēktiesību starptautiski atzītās normas. To dēvē arī par liberālās etniskās politikas modeli.²⁶ Nedemokrātiska, sevišķi totalitāra valsts, šovinistisku motīvu vadīta, bieži vien praktizē administratīvus, arī varmācīgus pasākumus, neatzīst cilvēktiesības par sev saistošām vai atzīst tikai formāli, praksē ignorējot vai pārkāpjot tās, ja valstij tas šķiet izdevīgi.

Pārnacionālas valsts etnopolitikas misija ir būt par arbitru starp nacionālitātēm un etniskajām grupām, ievērojot valsts kopības intereses, tās suverenitātes un teritoriālās integritātes nodrošināšanas vajadzības. Taču reāli šādās valstīs (piemēram, savulaik Austroungārijā, Dienvidslāvijā, PSRS u.c.) valsts tomēr galvenokārt centās stimulēt vienas vai dažu "vadošo" nāciju lomas pastiprināšanos, ierobežojot citu etnisko kopību attīstības iespējas.

Multinacionālajās jeb nacionalitāšu valstīs (Beļģija, bijusī Čehoslovākija, Kanāda u.c.) asāko problēmu rada saskaņas un politiskā līdzsvara uzturēšana starp nācijām, kuras kopīgi formē valsts pārvaldi. Te notiek nemitīga cīņa starp etnosu pārstāvjiem par savas ietekmes saglabāšanu un palielināšanu. Šādā valstī parasti ir arī minoritātes, kuras nepieder ne pie vienas no valdošajām nācijām, tādēļ atrodas īpašā statusā (piemēram, vācieši Beļģijā).

Nacionālo valstu etnopolitikā var saskatīt divus galvenos virzienus:

— Pamatnācijas pastāvēšanas un attīstības nodrošināšana, tās nacionālās identitātes spēcīnāšana.

— Minoritāšu politika, tas ir, attiecību regulēšana starp valsti un mazākumtautībām, kā arī pamatnācijas un minoritāšu vai — minoritāšu savstarpējo attiecību ietekmēšana. Primāras te ir valsts intereses. Taču jāievēro, ka demokrātiskā valstī tās nekad nebūs pilnīgi analogas pamatnācijas interesēm. Valstij saistošas ir starptautiski atzītas tiesību normas, kuras paredz minoritāšu aizsardzību. Savukārt iekšpolitikā ir tāda īpatnība, ka etnisko attiecību sfērai nav piemērojams demokrātijas princips — vairākums nolemj, mazākumam ir jāpakļaujas. Šajā jomā mazākumam taču nav iespēju demokrātiski cīnīties par noteicošā pārsvara iegūšanu, tas permanenti būs vadošajai nācijai. Tādēļ demokrātiskas balsu proporcijas stingra ievērošana te varētu novest pie vairākuma interešu diktatoriskas realizēšanas, nepavisam nerēķinoties ar mazākuma vēlmēm un iecerēm.

T. Feiters un citi Rietumu pētnieki uzskata, ka starp nacionālo valsti un minoritātēm vienmēr būs nopietnas pretrunas, jo pēdējo eksistence nesaderas ar šādas valsts uzbūves mononacionālo principu.²⁷ Te ir divas atšķirīgas nevardarbīga risinājuma iespējas: asimilācijas stimulēšana, pakāpeniski iesūcot minoritātes pamatnācijā (etnolīze), vai arī — nacionālās valsts kontrole pār minoritātēm, ietekmējot to izturēšanos pret valsti un pamatnāciju sev vēlamā gaisotnē.

O. Kimminiha skatījumā tieši to arī nodrošina nacionālās valsts kompromiss ar minoritātēm, uz kura pamata varētu veidot polietnisku varas organizāciju, tas ir, tādu, kur minoritātēm ir zināma līdzrunāšana valsts lietās un jautājumus, kas skar minoritāšu nacionālo iekšējo dzīvi, izlemj konsensuālās vienošanās veidā.²⁸ Te būs noderīga ANO Ģenerālās Asamblejas 1992. gada 18. decembrī pieņemtā "Nacionālajām vai etniskajām, reliģiskajām un valodiskajām minoritātēm piederīgo personu tiesību deklarācija". Tās 5. pants nosaka, ka nacionālā politika tiek "plānota un īstenota pilnīgā saskaņā ar minoritātēm piederīgo personu likumīgajām interesēm".²⁹ Dokuments orientē realizēt tādu etnopolitiku, kura nodrošina minoritāšu pastāvēšanu un attīstību, to nacionālās identitātes saglabāšanu, panākot to pārstāvju aktīvu dalību valsts ekonomiskajā, politiskajā un garīgajā dzīvē. Valstij jāizdod likumi, kas to nodrošina. Tie garantē visiem saviem pilsoņiem vienādas tiesības un bez tam atļauj minoritātēm patstāvīgi organizēties savās kopībās iekšējo nacionālo vajadzību apmierināšanai. Visefektīvākā šeit būs minoritāšu autonomija izglītības un kultūras jomā. Netiek izslēgta arī teritoriāla politiska autonomija, ja viena minoritāte kādā valsts iekšējā reģionā ir tā iedzīvotāju lielum lielais vairākums, tādēļ šim reģionam ir atšķirīga nacionālā seja. O. Kimminihs norāda: šādi piekāpībai ir savas robežas, ko nosaka valsts kopības saglabāšanas

(nedalāmības) un kopējās integrācijas intereses.³⁰ Citiem vārdiem — nacionālā valsts var piekopt zināmu multinacionālu politiku, kura nav pretrunā ar tās nacionālās uzbūves koncepciju.

Ļoti svarīgi šajā aspektā ir ANO apakškomisijās izstrādātie minoritāšu aizsardzības sistēmas ieviešanas priekšnoteikumi:

1. Minoritāte apvieno tikai tādus ārpus pamatnācijas esošus valsts pilsoņus, kuri paši vēlas stabili saglabāt savas īpašās etniskās, reliģiskās vai valodiskās tradīcijas; 2. Nacionālās grupas gūst kolektīvās tiesības tad, ja tās ir pietiekami daudzskaitlīgas, lai spētu kopīgi pārstāvēt savas specifiskās intereses; 3. Minoritātei ir jābūt lojālai pret valsti, kurai tā ir piederīga.³¹

Ja minoritāte nav lojāla, tad no valsts nevar prasīt tās tiesību aizsardzību. Kompromiss ir iespējams, tikai abpusēji respektējot katra tiesības, savstarpēji piekāpjoties uz to pamata. Protams, valsts tiesības te būs daudz apjomīgākas, un minoritātei tas ir jāatzīst. Citādi — tā vēlēšies uzspiest suverēnas tautas vairākumam sava mazākuma gribu. Tad neizbēgams ir ass konflikts. Tas būs jo bīstamāks, ja aiz nelojālās minoritātes stāvēs kādas ārvalsts intereses. Tad nacionālā valsts (un jebkura valsts) būs spiesta veikt pasākumus, kuri ierobežos nelojālo spēku rīcības brīvību. Katra suverēna valsts ir tiesīga to darīt.

Nevajadzētu gan sajaukt divus dažādus jēdzienus: lojalitāti pret valsti un lojalitāti pret valstī dominējošo nāciju. Pirmajā gadījumā tiek pausta lojalitāte pret visu valsts pilsoņu kopumu, tā demokrātiski veidotām institūcijām un likumību.

Lojalitāte pret kādu etnosu ir ētiski, morāli iezīmēta attieksme. To nevar prasīt ar likumu un regulēt ar administratīvu spēku. Tā veidojas etnosu savstarpējo attiecību attīstības procesā, it īpaši sadzīves jomā. Te izšķirošais vārds pieder kultūrai, audzināšanai, skolai un ģimenei, daudzkārt arī reliģijai. Valsts uzdevums ir veicināt saprašanos, bet to rada sabiedrības pašdarbība.

Nacionālās valsts etnopolitikas uzdevumu klāstā ir arī pasākumi normālas starptautiskas sadzīves ētikas iesakņošanā. ANO 1966. gada 16. decembrī pieņemtā "Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām" 20. pantā noteikts: "Jebkura rīcība, kas aizstāv nacionālu, rasu vai reliģisku naidu un ir kūdīšana uz diskrimināciju, ienaidu vai vardarbību, jāaizliedz ar likumu."³² Valstij ir tiesības aizliegt jebkuru darbību, kas kurina nacionālu naidu, provocē etnosu sadursmes. Protams, ja šādi gadījumi ir reti un krasi disonē ar sabiedrības kopnoskaņojumu, tad tos var lokalizēt un izskaust ar argumentētu kritiku, ar sabiedriska nosodījuma palīdzību. Bet, ja sākas kādas organizācijas vai partijas ierosināta ksenofobiska kampaņa ar tieksmi orientēt iedzīvotājus uz starptautisku konfrontāciju, tad valstij jāliek

lietā likuma un varas spēks. Tas atbilst arī starptautisko cilvēktiesību prasībām, īpaši prasībai aizstāvēt cilvēka cieņu un drošību.

Ar etnopolitiku netieši ir saistīta valsts migrācijas politika, kurai ir sava neatkarīga specifika.

Šeit to skarsim, tikai norādot, ka nedrīkst sajaukt nacionālās valsts attieksmes principus pret minoritātēm ar tās nostāju iebraukušo ārvalstnieku jautājumā. Pēdējie nav valstij tieši piederīgas personas. Viņu statusu nosaka starptautisko tiesību normas (arī jau minētais ANO 1966.g. 16.decembra pakts) un īpaši katras valsts likumi, atsevišķos gadījumos arī nolīgumi starp divām suverēnām valstīm, kuru starpā notiek intensīva iedzīvotāju pārvietošanās.

Paši ārvalstnieki te nav kolektīvs tiesību subjekts. Viņiem obligāti jāpieņem tā likumīgā kārtība, kādu noteikusi mītnes devēja valsts.

Nacionālā valsts ir tiesīga īstenot tādu migrācijas politiku, kura izriet no tās nacionālajām interesēm. Tā var pilnīgi patstāvīgi izlemt — veicināt vai neveicināt ieceļotāju integrāciju savu iedzīvotāju sabiedriskajā dzīvē, stimulēt vai ierobežot viņu naturalizāciju. Tomēr ir svarīgi, lai šie jautājumi tiktu risināti starptautiski atzītu principu un normu garā, humānistiski. Arī šie risinājumi var būtiski ietekmēt ne tikai katras valsts iekšējo, bet arī starptautisko stāvokli.

Kā minoritātes, tā legālie ārvalstnieki var būt gan tilts, kas vieno zemes un tautas, gan traucēklis, kas tās sašķeļ un sanaido.

Atbildīgas par saskaņu ir abas puses.

LATVIJAS NACIONĀLĀS VALSTS ETNOPOLITIKA

1918.gada 18.novembrī proklamētā Latvijas neatkarīgā valsts neapšaubāmi bija nacionāla. To nodibināja tikai latviešu politiskās partijas, kuras pārstāvēja nācijas zemniecību, pilsētu pilsonību, nacionālo inteliģenci un zināmu strādniecības daļu (kas sekoja nelielinieciskajai sociāldemokrātijai). Latvijas Tautas Padomes un Latvijas Pagaidu valdības uzsaukumā "Latvijas pilsoņiem" bija norādīts valsts veidošanas nacionālais princips: "Latvija, apvienota etnogrāfiskās (tautiskās) robežās (Kurzeme, Vidzeme un Latgale).."³³ Tautas Padomes platformā par valsti un ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa runā 18. novembrī uzsvērts, ka top demokrātiska valsts, kas nodrošinās visu savu pilsoņu līdztiesību neatkarīgi no viņu etniskās izcelsmes, kā arī dos minoritātēm iespēju deleģēt savus pārstāvjus likumdošanas orgānos un valdībā, res-

pektēs nacionālo grupu īpašās tiesības kultūras laukā. Tas tika apstiprināts, vēlot valsts pārstāvniecības, pašvaldības, veidojot valdības, kā arī 1919. gada 8. decembra likumā par izglītības iestādēm, saskaņā ar kuru minoritātes varēja veidot savu nacionālo skolu autonomu sistēmu.³⁴

Latvijas Republika no savas pastāvēšanas sākuma ir nacionāla demokrātiska valsts, kurā dominējošā nācija iesaista minoritāšu politiskos spēkus valsts dzīvē. (Latvijas valdību sastāvā 1919.—1930.g. bija 8 vācu, 3 krievu un 2 ebreju ministri un ministru biedri. Satversmes sapulcē bija 17 (no 150), Saeimās 15—18 (no 100) minoritāšu deputāti.) Te var runāt par polietniskas valsts organizācijas iedīgļiem, orientāciju uz politiskās nācijas — vienotas Latvijas tautas perspektīvu. Tas arī tika pateikts Tautas Padomes sēdē 1918.gada 17.novembrī, nospraužot valsts uzbūves principus. Proti, ka augstākās varas nesējai jābūt Latvijas nācijai "bez jebkādas izšķirības, ieskaitot arī mūsu cittautiešu līdzpilsoņus".³⁵ Tomēr tolaik reāli valsti organizēja latviešu etniskā nācija, jo citas kopienas bija atturīgas.

Latviešu vēsturnieki ir argumentēti noraidījuši vācbaltu historiogrāfijā savulaik bieži izteikto domu, ka Latvijā nav bijuši priekšnoteikumi nacionālas valsts pastāvēšanai un attīstībai, jo tās kultūras pamatu esot radījuši vācieši, bet iedzīvotāju nacionālā struktūra esot bijusi pārāk heterogēna.³⁶ Diemžēl tamlīdzīgi priekšstati dažkārt atkārtoti arī publikācijās, kas tapušas pēc Otrā pasaules kara. Pat nesen Berlīnē izdotajā Ingridas Osvaldes brošūrā "Nacionālie konflikti Eiropas Austrumdaļā" 18. novembra Latvija ierindota kontinenta daudznacionālo valstu skaitā.³⁷

Tādi secinājumi neatbilst patiesībai. Latvijas teritorijā iedzīvotāju lielais vairākums bija latvieši. 1914. gadā viņu te bija ap 60%, 1920. gadā — 72,8%, 1935. gadā — 77% no kopējā iedzīvotāju skaita. Latviešu valodas dominanti noteica ne tikai 1918. gada 6. decembrī tai piešķirtais valsts valodas statuss,³⁸ bet arī šīs valodas lietošana sabiedrības sadzīvē. 1920. gadā latviešu valodu prata 78,48%, 1925. gadā — 83,6%, bet 1935. gadā — jau ap 90% no iedzīvotājiem.³⁹ Ap 80% ģimeņu ikdienā runāja latviski. Arī kultūras dzīvē dominēja latviešu māksla, literatūra, prese. Tas pats bija arī sportā. Valsts pārvaldes aparātā — administratīvajās iestādēs un tiesās — 81,9% no ierēdņiem bija latvieši, 9,8% — vācieši, 2,2% — krievi, 1,8% — poļi, armijā 84,2% virsnieku un karavīru bija latvieši.⁴⁰ 1922. gadā no pilsētu 726 domniekiem latviešu bija 577, ebreju — 67, vāciešu — 60.⁴¹ Te jāpiezīmē: šāds stāvoklis radās ne tādēļ, ka latviešiem ar likumu būtu noteiktas īpašas privilēģijas. Viņu inteliģence bija daudz lojālāka pret savu valsti nekā minoritāšu izglītotie ļaudis; te darbojās uz lojalitāti dibinātā atlase. Vācu, krievu, daļēji arī ebreju kopiena divdes-

mitajos gados izturējās pret Latvijas valsti vēl politiski visai rezervēti. Vācbaltu virsotne pat kādu laiku cīnījās par divkopies latviešu-vācu (vai otrādi) valsts veidošanu.⁴² Tikai pēc tam, kad neatkarīgā Latvija bija pastāvējusi jau desmit gadu, viņu autori atzīst, ka tā tiešām ir stabila tautas valsts, bet ne Versaļas miera līguma sistēmas radīts nedabīgs auglis. Minoritātēm nācās atmet savus īpašos "valstiskos sapņus", kuri bija krasā pretrunā ar latviešu tautas nacionālo vēlēšanos būt noteicējai savā vēsturiskajā zemē.⁴³ Minoritāšu noskaņas izmaiņu veicināja divi faktori: latviešu spēja racionāli pārvaldīt savu valsti un šīs valsts iejūtība pret minoritāšu kultūras vajadzībām.⁴⁴

Minoritāšu lojalitāti sevišķi stiprināja valsts ekonomiskās dzīves uzplaukums. Nelatviešiem bija liels kapitāla īpatsvars. Vēl 1935. gadā 36% no akciju sabiedrību pamatkapitāliem piederēja ebreju, 35% vācu un tikai 25% — latviešu īpašniekiem.⁴⁵ Šāda stāvokļa dēļ 1930. gadā ebreju gada ienākums uz 1 cilvēku līdzinājās 2100 latiem, vācu — 1600, bet latviešu — tikai 800 latiem.⁴⁶ Nevienmērīgais īpašumu un ienākumu sadalījums sakņojās dzimtbūšanas pagātnē (XV—XVIII gs.) un kļuva par problēmu laika (XIX gs.), kad latviešu zemnieku tautai tika atņemta iespēja uzkrāt līdzekļus savu īpašumu attīstīšanai. Latviešu kapitālisms radās tikai XIX gadsimta beigās, un tam nebija tik plašu starptautisku sakaru kā vācu, ebreju, krievu uzņēmējiem Latvijā. Šis īpatnais vēstures mantojums bija jāpārņem Latvijas Republikai grūtos pēckara apstākļos, kad atjaunotni daudzkārt noteica minoritāšu kapitālistu spēja piesaistīt līdzekļus no ārvalstīm. Tas arī determinēja Latvijas valdību uzsvērtu toleranci pret to saimniecisko darbību.

Pašu latviešu vidū šāda politika tika uzņemta ar dalītām jūtām. Latvijas valdību nacionālā politika 1920.—1930. gadā visu laiku atradās it kā starp divām ugunīm.

No vienas puses, minoritāšu pārstāvji vairāk vai mazāk kritizēja valsts valodas prasības un valsts ierēdniecības komplektēšanas praksi, nemītīgi sūdzējās par atsevišķu valsts darbinieku ksenofobiskiem un antisemitiskiem izlēcieniem.

No otras puses, latviešu labējās nacionālistiskās partijas un organizācijas izmantoja latviešu mazturīgo iedzīvotāju neapmierinātību ar nevienmērīgo ienākumu sadali, lai apvainotu valdības mīkstčaulīgā izdabāšanā minoritātēm, it kā atstājot novārtā pašu latviešu akūtās nepieciešamības. Sevišķi asu kritiku piekopa A. Berga vadītā Bezpartijiskā nacionālā apvienība, kā arī ekstrēmistiskais Nacionālais klubs, uz kura bāzes vēlāk radās fašistiskais "Ugunskrusts" un tā pēctecis — "Pērkonkrusts". Asa kritiska nostāja bija arī Demokrātiskajam centram, Sociāldemokrātu — maziņu partijai, Kristīgi nacionālajai savienībai u.c.

Nacionālās opozīcijas straumē aktīvi iekļāvās arī daudzi rakstnieki, žurnālisti, piemēram, K. Skalbe, J. Akuraters, bet jo sevišķi — E. Virza.

Pasaules ekonomiskās krīzes gados (1929—1933), kad Latvijas saimnieciskais stāvoklis pasliktinājās, saasinājās arī nacionālās attiecības, jo latviešu uzņēmēji un strādnieki no krīzes cieta visvairāk. Tādā situācijā nacionālās Progresīvās apvienības līdera M. Skujenieka vadītā valdība (1931—1933) uzsāka jaunu etnopolitikas kursu ar mērķi — sniegt lielāku valsts atbalstu latviešu saimnieciskajai darbībai. Taču vienlaikus tika ierobežota minoritāšu izglītības sistēma, noteikti stingrāki valsts valodas obligātās lietošanas noteikumi. Pats M. Skujenieks un izglītības ministrs A. Ķeniņš uzsvēra savu viedokli, ka neatkarīgās Latvijas valsts pastāvēšanas jēga ir — kalpošanā latviešu nācijai. Valstī esot jāisteno "plānveidīga nacionāla politika", lai panāktu "vairākuma tautības materiālā un kultūras iespaida palielināšanos" (neizslēdzot arī cittautiešu plašu asimilēšanos).⁴⁷ Protams, šāda politika neveicināja starpnacionālo saprašanos. Taču valdība nevarēja nereaģēt arī uz latviešu noskaņojumu krīzes gados. Tieši tad visai skaļi izskanēja "Pērkonkrusta" lozungi "Latviju — latviešiem! Latviešiem darbu un maizi!", kuri sludināja etnokrātiskas diktatūras vajadzību (ar antisemītisku un antivācisku saturu). Tam pretstatījums bija valdības konstruktīvā nacionālā stāja.

K. Ulmanis un viņa domu biedri Zemnieku savienībā savukārt pievienojās devīzei — "Par latvisku Latviju", kas bija visai tuva M. Skujenieka formulētajai nacionālās politikas platformai. Tās mērķis bija — latviešu dominantes palielināšana visās valsts dzīves jomās, sevišķi — tautsaimniecībā. Pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma šī līnija kļuva par valsts nacionālās politikas kodolu. To varētu nosaukt par K. Ulmaņa — M. Skujenieka (līdz 1938. gadam ministru prezidenta biedrs) līniju.

Tā izpaudās pirmkārt arī 1934. gada 12. jūlija Izglītības likumā, kas sašaurināja minoritāšu kultūras un izglītības autonomijas ietvarus, taču pati autonomijas sistēma netika likvidēta, jo valsts un privātajā finansējumā palika tās minoritāšu skolas, kurās bērni mācījās savā dzimtajā valodā. Netika aizskartas arī lojālās kultūrorganizācijas. 1938. gadā Latvijā iznāca 17 vācu, 8 krievu, 5 ebreju, 1 poļu, 1 lietuviešu, 1 igauņu periodiskais preses izdevums.

Īpaši ietekmīgi bija valsts pasākumi nacionālās valsts kopkapitāla vairošanā un zemnieku nacionālās kooperācijas attīstīšanā, kas veicināja latviešu nācijas īpatsvara pieaugumu ekonomikā un būtiski palielināja latviešu labklājību, no kā ieguva arī mazturīgie slāņi. Uz kopējā uzplaukuma fona stabilāka kļuva visu Latvijas iedzīvotāju dzīve. To pozitīvi izjuta arī vācieši, ebreji, krievi, poļi, lietuvieši u.c. cittautieši. Tas mazināja gan ultralabējo, gan ultra-

kreiso destruktīvo spēku ietekmi, uz laiku novērsa asu iekšējo sadursmju draudus.

Viena no šīs politikas sekām bija visai strauja cittautiešu asimilēšanās latviešos, it īpaši Latgalē, kur daudzi cilvēki ar vāji izteiktu etnisko pašapziņu nu pieskaitīja sevi pie latviešiem.⁴⁸ Latviešos atgriezās tie, kuru vecāki vai vecvecāki savulaik bija pārvācojušies, pārkrievojušies vai pārpoļojušies. Tas bija pozitīvs process. Taču jāatzīst, ka to stimulēja nedemokrātiska, daļēji — etnokrātiska politika.

K. Ulmaņa autoritārās valdības politikas mīnuss ir opozīcijas pastiprināšanās minoritāšu aprindās, īpaši tajā jaunatnes daļā, kura savas nelatviskās izcelsmes dēļ netika pieņemta darbā valsts pārvaldes iestādēs vai intelektuālajās sfērās. To veikli izmantoja komunistu propagandisti un aģitatori, sevišķi krievu un ebreju vidū.

Jākonstatē, ka K. Ulmaņa valdībai, lai arī tā guva zināmus panākumus, neizdevās rast optimālu variantu nacionālā jautājuma risinājumā. Viņa autoritārās iekārtas konstruktīvais nacionālisms gan nostiprināja latviešu nācijas noteicošo lomu valstī, taču maz veicināja kopējas politiskās nācijas formēšanos. Iekšējās nacionālās pretrunas saglabājās. Otrā pasaules kara priekšvakarā un sākumā, atkal rodoties ekonomiskām grūtībām un pieaugot agresijas briesmām no PSRS un Vācijas puses, saskaņa starp nacionālo valsti un minoritātēm no jauna sašķobījās. Vācieši, Hitlera nacionālsociālistiskā režīma un ideoloģijas ietekmēti, atstāja Latviju, daudzi citi, piemēram, ebreji, krievi — vairs neticēja Latvijas valsts eksistences noturībai un kļūdaini cerēja gūt aizsardzību PSRS paspārnē. Vienprātības nebija arī pašas latviešu nācijas rindās. Pienāca 1940. gada jūnijs, kad Latvijas likteni noteica sveši spēki.

* * * *

Izcilais latviešu vēsturnieks Edgars Andersons, vērtējot Latvijas Republikas 1918.—1940. gada nacionālās, starptautiskās politikas pieredzi, raksta: "Ideāls stāvoklis būtu bijis, ja latvieši ar minoritātēm kopējiem spēkiem un zināšanām celtu jauno Latviju kā starptautiskas sadarbības un sadraudzības paraugu. Diemžēl maz bija latviešu, kas bija gatavi aizmirst pagātni un dalīties valsts pārvaldē ar svešautiešiem, un vēl mazāk bija svešautiešu, kas bija gatavi godīgi un draudzīgi dalīties ar latviešiem un kopīgi strādāt."⁴⁹

Nedomāju, ka šis secinājums rakstīts, tikai lai atskatītos uz pagājību. Drīzāk gan vēsturnieks lika domāt par Latvijas rītdienu, kad tauta atjaunos savu nacionālo valsti. Tāds nolūks bija latviešu tautas 1988.—1991. gada Atmodai. Bet līdz pat 1991. gada augusta vēsturiskajam pavērsienam oficiāli

nevarēja pavisam atklāti izteikt šo nodomu. Tikai nokratot PSRS okupācijas smagākās važas, nācija varēja manifestēt Latvijas iedzīvotāju un pasaules priekšā savu gribu dzīvot nacionālajā valstī. Šī griba bija saglabāta visu okupācijas laiku, un to sekmēja latviešu nacionālās inteliģences (ārziemēs un Latvijā) politiskās un kultūras aktivitātes, tautas vēsturiskā atmiņa.

1993. gadā notikušajās Saeimas vēlēšanās vairāk nekā 80% balsu saņēma tās partijas, organizācijas un apvienības, kuras tā vai citādi aizstāvēja nacionālās valsts ideju (pret to nostājās "Līdztiesība", "Saskaņa Latvijai..", Krievu nacionāldemokrāti un dažas maznozīmīgas grupas). Jaunās Latvijas valdības deklarācijā par tās iecerēto darbību bija apliecināts: "Mēs redzam Latviju kā nacionālu vienkopienas valsti ar kultūrautonomijas tiesībām tradicionālajām minoritātēm."⁵⁰ Turpat formulēti valdības nacionālās politikas galvenie virzieni.

1. Vispusīga un tālejoša demogrāfiskā politika latviešu tautas nākotnes nodrošināšanai.

2. Mazākumtautību kultūras autonomijas atbalstīšana un veicināšana. Garantijas pilsoņiem, kuri piederīgi minoritātēm, ka netiks pieļauti nekādi viņu politisko un sociālo tiesību ierobežojumi.

3. Garantijas Latvijas iedzīvotājiem, kuri nav Latvijas pilsoņi, ka tiks ievērotas starptautiskos aktos atzītās ārvalstnieku un bezvalstnieku tiesības. Atbalsts tām personām, kuras vēlēšies atgriezties savā dzimtenē.

Šo nolīgumu īstenošana ir saistīta ar lielu grūtību pārvarēšanu. Vispirms tādēļ, ka Latvijas nacionālās valsts atjaunošana notiek apstākļos, kad vēl ik uz soļa jūtamas PSRS okupācijas politikas sekas. 1994. gada sākumā te atradās 690,5 tūkstoši okupācijas laikā iebraukušo ārvalstnieku un viņu pēcnācēju (28,6% no iedzīvotājiem).⁵¹ Apmēram 60 tūkstoši no viņiem ir pieņēmuši Krievijas pilsonību. Lielum liels vairākums vēlas palikt Latvijā, lielākā daļa — kļūt par tās pilsoņiem. Taču tikai 20—25 procenti no šiem cilvēkiem prot latviešu valodu, ap 220 tūkstoši izmantojuši iespēju mācīties speciālosursos un nokārtot pārbaudes eksāmenus. Vairākums tomēr ir pasīvs. Arī ar latviešu kultūras dzīvi saskare ir samērā nelielam ārvalstnieku skaitam. Daudzi vēl uzskata Latvijas valsti par pārejošu parādību, bet nacionālu valsti vispār — par nepieņemamu. Šo viedokli propagandē Latvijā krievu valodā iznākošie preses izdevumi. Tā laikrakstā "SM-segodņa" lasāms, ka jebkura nacionāla valsts būs nedemokrātiska, tādēļ jācīnās par multinacionālas divkopienu (latviešu-krievu vai otrādi) valsts izveidošanu.⁵² Avīzes komentētājs Boriss Cilēvičs uzskata, ka paraugu šajā ziņā sniedzot Kanādas divvalodu valsts modelis, kur Kvebekas provincē oficiāla ir mazākuma — franču valoda (autors salīdzina tās galvaspilsētu Monreālu ar Daugavpili).⁵³ Bet viskategoriskāk spriež

N.Vēženieks. Viņš pamāca: Latvijai, lai tā mierīgi sadzīvotu ar Krieviju, ir jābūt kosmopolitiskai tranzītvalstij, nevis "norobežotai etnogrāfiskai sētai". Tikai tad "nācija izdzīvos kā suverēna valsts".⁵⁴ To determinējot Krievijas tuvums un Latvijas iedzīvotāju multinacionalitāte.

Tā šī prese un tās autori tiecas ietekmēt krieviski runājošos iedzīvotājus (pilsoņus un ārpilsoņus) pret Latvijas nacionālo valstiskumu. Šo autoru skatījumā te ir starptautiskā tirdzniecības biznesa koncentrācijas telpa, kurā noteicējam jābūt kapitālam, ne nācijai.

Latviešu vairākums noraida šādu "konceptiju", kura krasi atšķiras no viņu vēsturiskās izpratnes par savu zemi kā nācijas šūpuli un dzīves pavardu, kas te sargāts gadu simteņos, nesaskan ar viņu tradīcijām, simboliem, tikumiem.

Divkopienu jeb divvalodīgas valsts ideja Latvijā nevar būt par pamatu kādam izlīgumam, kompromisam, tādēļ tā nevar figurēt kā sarunu priekšmets. Šo ideju neatbalsta arī Latvijas tradicionālo minoritāšu pārstāvniecības, piemēram, poļu, ebreju, igauņu kopienas. Divkopienu valsts piekritēji galvenokārt nāk no to šejienes ārvalstnieku vidus, kuriem ir sveši Latvijas valstiskuma iedibināšanas principi. Viņu nostāja tādēļ apgrūtina arī ārpilsoņu integrēšanās izredzes latviskā vidē.

Politisku stabilitāti Latvijā un ārpilsoņu integrēšanos var sekmēt tikai priekšlikumi, kuri respektēs latviešu nācijas gribu veidot savu nacionālo valsti un paudīs lojalitāti pret to.

Cita nozīmīga nacionālās valsts pastāvēšanas problēma ir saistīta ar Latvijas iekļaušanos Eiropas Savienībā. Saglabājot savas valsts nacionālo veidolu, ir jābūt gatavībai to piemērot eiropēiskai nacionālvalsts formai. Citādi Latvija būs Eiropai svešķermenis.

Nevar atgriezties pie tā nacionālās valsts modeļa un pie tā etnopolitikas tipa, kāds te bija gan 20., gan 30. gados. Pieņemot no tā laika visu noderīgo, ir noteikti jāatmet jebkuras etnokrātiskas pieejas paliekas. Jāveido mūsdienīga nacionāla valsts — visādi jāveicina politiskas nācijas formēšanās, cieši apvienojot latviešus un tradicionālās lojālās minoritātes vienā politiski nacionālā kopībā. Tas varētu būt pirmais posms, kuram nākotnē sekotu tā paplašinājums. Bet ceļš uz to vēl ir tāls. Patlaban svarīgākais uzdevums ir novērst etniskas konfrontācijas izraisīšanos.

Mūsu zemes tauta šobrīd pārdzīvo sarežģītu, ļoti grūtu savas sabiedriskās dzīves pārveidošanas periodu. Tās risinājums izšķirs — vai Latvija var pastāvēt kā neatkarīga, patstāvīga valsts ar nākotnes izredzēm.

Eiropas pieredze liecina, ka liktenīgos laika sprīžos nacionāla valsts ir noturīgāka, pārbaudījumos stiprāka nekā multinacionāla vai pārnacionāla

valsts. Varbūt tādēļ, ka tā vairāk gādā par savas tautas nacionālās identitātes saglabāšanu un izkopšanu. Tieši šai identitātei ir izšķiroša nozīme, kad vēsturiska pagrieziena laikā jānodrošina sabiedrības garīgais satvars un līdzsvars.

ATSAUCES

- ¹ Sk.: *Veiter T.* Nationalitätenkonflikt und Volksgruppenrecht im ausgehenden 20. Jahrhundert. — Wien, 1984. — S. 12.
- ² *Hegel G. W. F.* Lectures on the Philosophy of World History. — Cambridge, 1975. — P. 134.
- ³ *Cunow H.* Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie. Grundzüge der Marxschen Soziologie. — Bd II. — Berlin, 1923. — S. 34—36.
- ⁴ *Jellinek G.* Die Lehre von den Staatsverbindungen. — Wien, 1882. — S. 263—265.
- ⁵ *Meinecke F.* Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates. — München und Berlin, 1922. — S. 257.
- ⁶ Turpat. — 3.—8.lpp.
- ⁷ Turpat. — 256.lpp.
- ⁸ *Veiter T.* Nationalitätenkonflikt. — S. 38.
- ⁹ Turpat. — 57., 188.—192. lpp.
- ¹⁰ *Obernödler D.* Die offene Republik. — Freiburg, 1991; Vom Nationalstaat zur offenen Republik // Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung "Das Parlament". — B. 9/92. — 1992. — 21. Febr. — S. 21—28 u.c.
- ¹¹ Aus Politik und Zeitgeschichte. — B. 9/92. — S. 21.
- ¹² Turpat. — 24. lpp.
- ¹³ *Geiss I.* Krise Europas und seiner Nationalstaaten // Die Welt. — 1994. — 27. Januar. — Forum. — S. 7.
- ¹⁴ *Heckmann F.* Etnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie inter-ethnischen Beziehungen. — Stuttgart, 1992. — S. 4.
- ¹⁵ *Glötz P.* Der Irrweg des Nationalstaates. Europäischen Reden an ein deutsches Publikum. — Stuttgart, 1990. — S. 125.
- ¹⁶ Cit. pēc: Die Welt. — 1994. — 23. Febr. — S. 7.
- ¹⁷ *Interethnic Relations. An Essay in Sociological Theory.* — New York — Oxford — Amsterdam, 1976. — P. 73.
- ¹⁸ *Mayer T.* Die nationalstaatliche Herausforderung in Europa // Aus Politik und Zeitgeschichte. — B. 14/93. — 1993. — 2. April. — S. 14—17.
- ¹⁹ *Kimminich O.* Rechtsprobleme der polyethnischen Staatsorganisation. — Grünewald: Mainz: München, 1985. — S. 17 u.c.
- ²⁰ *Stingl J.* Volksgruppenrecht als Grundlage dauerhaften Friedensordnung // Föderalismus, Regionalismus und Volksgruppenrecht in Europa / Hrsg. T. Veiter. — Ethnos. — Band 30. — Wien, 1984. — S. 427.

- ²¹ Sk.: Föderalismus, Regionalismus und Volksgruppenrecht. . — S. VIII.
- ²² Korte K.R. Nation und Nationalstaat. Bausteine einer europäischen Identität. — Melle, 1993.
- ²³ Sk.: Korte K.R. Das Dilemma des Nationalstaates in Westeuropa. Zur Identitätsproblematik der europäischen Integration // Aus Politik und Zeitgeschichte. — B. 14/93. — S. 21—28.
- ²⁴ Turpat. — 23.—25. lpp.
- ²⁵ Sk.: Reif K.H. Nationalitätenstaat oder multinationaler Bundesstaat? // Aus Politik und Zeitgeschichte. — B. 19/92. — 1992. — 1. Mai. — S. 50—52; Cap J. Europa was den sonst? // Zukunft. — 1993. — Nr. 6. — S. 16—18; Glück A. Nationalstaat stiftet Identität // Die Welt. — 1994. — 23. Febr. — S. 7; Kappeler A. Russland bleibt seiner Geschichte verhaftet // Frankfurter Allgemeine Zeitung. — 1994. — 2. März. — S. 12; Spieker M. Vom katolischen Reich zum protestantischen Nationalstaat // Turpat. — 1994. — 7. März. — S. 11.
- ²⁶ Sk.: Pabriks A. Etniskā politika un realitāte // Neatkarīgā Cīņa. — 1994. — 19. janv. — Politikantrops. — Nr. 3.—4. lpp.
- ²⁷ Sk.: Veiter T. Nationalitätenkonflikt. . — S. 158—159.
- ²⁸ Kimminich O. Rechtsprobleme. . — S. 185—202.
- ²⁹ Московский журнал международного права. — 1993. — № 2. — С. 172.
- ³⁰ Kimminich O. Rechtsprobleme. . — S. 86.
- ³¹ UN — Document E/CN/Sub. 2/L. 564.21.6. 1972 // Kimminich O. Rechtsprobleme.. — S. 99; Pircher E. H. Der vertragliche Schutz ethnischer, sprachlicher und religiöser Minderheiten im Völkerrecht. — Bern, 1979. — S. 25.
- ³² PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs. — 1976. — Nr. 17. — 18. lpp.
- ³³ Jaunākās Ziņas. — 1918. — 19. nov.
- ³⁴ Sk.: Kalnciema A. Nacionālo minoritāšu kultūras autonomijas parlamentārais risinājums Latvijas Republikā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. — 1992. — Nr. 3. — 118.—126. lpp.
- ³⁵ Jaunākās Ziņas. — 1918. — 19. nov.
- ³⁶ Šo uzskatu kritiku sk. M. Valtera grāmatās "Lettland, seine Entwicklung zum Staat und die baltischen Fragen" (Roma, 1923) un "Baltengedanken und Baltenpolitik" (Paris, 1926).
- ³⁷ Hehn J. Zur Entwicklung der nationalen Verhältnisse in den Baltischen Sowjetrepubliken // Historisch-politische Hefte der Ranke-Gesellschaft. — Göttingen, 1975. — Heft 24. — S. 7; Oswald I. Nationalitätenkonflikte in östlichen Teil Europas. — Berlin, 1993. — S. 14.
- ³⁸ Sk.: Pagaidu Valdības Vēstnesis. — 1918. — 14. dec.
- ³⁹ Valsts statistikas pārvalde. Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. g. 10. februārī / M. Skujenieka teksts un redakcija. — Rīga, 1925. — 382. lpp.; Latvijas kultūras statistika 1918 — 1937 / Sastādījis V. Salnītis. Rediģējis M. Skujenieks. — R., 1938. — 102.—104. lpp.
- ⁴⁰ Latvijas Kareivis. — 1921. — 12. aug.
- ⁴¹ Brīvā Zeme. — 1922. — 14. janv.
- ⁴² Sk.: Rimscha H. Die Staatswerdung Lettlands und das Baltische Deutschtum. — Rīga, 1939. — S. 56—140.

- 43 Sk.: *Witrock F.* Die Rechtlage der deutschbaltischen Minderheit in Lettland. — Hamburg, 1929. — S. 11.
- 44 Par to raksta P.Šimans, B.Lamejs u.c. Sk.: Les premiers dix ans de la Republique de Lettonie independante. — Rīga, 1928. — P. 47—48; *Laney B.* Die Minderheiten in Lettland. — Rīga—Berlin, 1931.
- 45 *Straume A.* Starpnacionālās attiecības Latvijā (1920—1940) // Pretstatu cīņā. Latvija 1917—1950. — Rīga, 1990. — 161. lpp.
- 46 *Ceiņners A.* Cittauteiņu iespaids Latvijas saimnieciskajā dzīvē // Latviešu Balss. — 1931. — 5. apr.
- 47 *Skujenieks M.* Mums vajadzīga nacionāla politika // Latviešu Balss. — 1931. — 1. marts u.c.
- 48 Sk.: *Zvidriņš P., Vanovska I.* Latvieši. Statistiski demogrāfisks portretējums. — Rīga, 1992. — 28., 29. lpp.
- 49 *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1920—1940. Ārpolitika II. — Stokholma, 1984. — 531. lpp.
- 50 Diena. Pielikums "Saeimā. Ministru Kabinētā". — 1993. — 23. jūl. — 3. lpp.
- 51 Latvijas Vēstnesis. — 1994. — 9. apr.
- 52 Sk., piemēram: *Воронцов А.* О пользе национал-радикализма // СМ-сегодня. — 1992. — 17 марта.
- 53 *Цилевич Б.* "Ненациональное" государство и его жители // СМ-сегодня. — 1994. — 30 марта.
- 54 *Вежениек Н.* Игнорирование реальности // СМ-сегодня. — 1994. — 13 апр.

Ina Druviete

Latviešu valodas institūts

LATVIJA

LINGVISTISKĀS CILVĒKTIESĪBAS LATVIJĀ

Termins *lingvistiskās cilvēktiesības* (*linguistic human rights*) plašu lietojumu pasaules praksē ieguvis samērā nesen; tā jēdzieniskais saturs un lingvistisko tiesību vieta cilvēktiesību kompleksā vēl joprojām ir diskusiju objekts. Ņemot vērā Latvijas komplikēto etnolingvistisko situāciju, jau *a priori* var prognozēt lingvistisko cilvēktiesību problēmas īpašu nozīmīgumu. Socioloģisko aptauju, preses, politisko un zinātnisko diskusiju analīze rāda, ka šāds pieņēmums atbilst patiesībai, un Latvijas valodas politika jāanalizē arī šajā aspektā.

Kopš ANO Ģenerālās Asamblejas 1948. gadā pieņemtās "Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas" pasaules valstu rīcībā ir starptautisks kodekss, kas nosaka rīcības parametrus valstu attiecībās ar to iedzīvotājiem, kā arī legalizē iedzīvotāju pretenzijas pret viņu tiesību vai brīvību ierobežošanu. Latvijā daļa no šīm tiesībām ir nostiprināta ar 1991. gada Likumu par cilvēka un pilsoņa tiesībām un pienākumiem. Aizsargāto cilvēktiesību diapazons ir visai plašs. Pirmkārt, tās ir indivīda tiesības uz personisko brīvību (tiesības uz dzīvību, personas neaizskaramību, darbu, atpūtu, veselības aizsardzību, izglītību, privātpašumu, vārda un ticības brīvību utt.). Otrkārt, starptautiskās normas paredz arī indivīda politiskās tiesības (veidot politiskas partijas, vēlēties un tikt ievēlētam u. tml.). Treškārt, tiek aizsargātas indivīda sociālās un ekonomiskās tiesības; šī norma pretstatā iepriekšējām tiek īstenota atkarībā no valsts ekonomiskās attīstības līmeņa.¹

Gan "Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas", gan citu starptautisku dokumentu ("Apvienoto Nāciju Organizācijas harta", "EDSA Nobeiguma akts", "Eiropas Cilvēktiesību konvencija" u.c.) pamatmērķis ir garantēt pamata cilvēktiesības, kas šajos dokumentos formulētas samērā precīzi un kas līgumu parakstītājām valstīm jānodrošina visiem indivīdiem, kuri dzīvo šo valstu teritorijā. No pamata cilvēktiesībām stingri nošķiramas pilsoņu tiesības, kas tiek garantētas tikai attiecīgās valsts pilsoņiem. Starptautiskajos dokumentos šīs tiesības formulētas vispārīgi un lielā mērā nodotas pašu valstu kompeten-

cē; nav arī mehānisma, kā starptautiskajās deklarācijās ietvertās normas padarīt saistošas atsevišķām valstīm.² Tādēļ arī pastāv būtiskas atšķirības dažādu valstu pilsonības un naturalizācijas likumos. No vienas puses, šāda nenoteiktība ļauj nelielām valstīm pieņemt relatīvi stingrus naturalizācijas noteikumus, kas aizsargātu to nacionālās intereses, no otras puses — starptautiski akceptētu kritēriju trūkums stimulē pamata cilvēktiesību un pilsoņu tiesību apzinātu vai neapzinātu jaukšanu ar visām no tā izrietošajām sekām arī valodas politikas jomā.

Kas ir lingvistiskās cilvēktiesības? Pastāvošās starptautiskās un vispārējās deklarācijas, konvencijas un līgumi tiešā veidā neskar valodas lietojumu; atsauce uz valodu atrodama tikai "Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas" 2. pantā: "Katram cilvēkam jābūt apveltītam ar visām tiesībām un visām brīvībām, kas pasludinātas šajā Deklarācijā, neatkarīgi no jebkurām rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģijas, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelšanās, mantiskā stāvokļa, kārtas vai citu apstākļu atšķirībām."

Ir svarīgi šķirt divus terminus: *lingvistiskās tiesības* (*linguistic rights*) un *valodas tiesības* (*language rights*). Lingvistiskās tiesības attiecināmas uz atsevišķu indivīdu un ir viena cilvēktiesību kategorija. Valodas tiesības turpretim skar valstī lietoto valodu juridisko regulēšanu un parasti ir saistītas ar minoritāšu politiskajām un sociālajām tiesībām (valodas lietošana administratīvajā, juridiskajā, izglītības, kultūras, reliģijas u.c. sfērā).³ Šiem abiem jēdzieniem ir cieša saikne, jo indivīda lingvistisko tiesību realizācija parasti ir atkarīga no viņa runātās valodas tiesībām valstī lietoto valodu hierarhijā, tomēr juridiski tiem ir atšķirīgs statuss. Tāpēc gan zinātniskos rakstos, gan publicistikā būtu vēlams precizitāte terminu lietojumā: *lingvistiskās tiesības* — attiecībā uz indivīdu, *valodas tiesības* — ja runājam par vienota lingvistiska kolektīva valodas tiesībām. Prakse no konsekvences terminu lietojumā gan ir visai tālu, tādējādi radot daudzus tišus un netišus pārpratumus.

Valstu robežas parasti nesakrīt ar etnosu un valodu areālu robežām. Vienā valstiskā veidojumā var dzīvot vairāki etnosi. Ja valstī dominē viens etnoss, parasti veidojas nacionāla valsts, kam raksturīgas stingras robežas, vienota valsts varas un pārvaldes, aizsardzības un izglītības sistēma, kā arī konstitucionāli noteikta valsts valoda. Dominējošo iedzīvotāju grupu mēdz apzīmēt par majoritāti, pārējās — par minoritātēm. Universāli akceptēta minoritāšu, īpaši lingvistisko minoritāšu, definīcija nav izstrādāta, un pasaulē vēl joprojām nav vienotas koncepcijas par to juridisko statusu un tiesībām. Minoritāti visbiežāk definē kā iedzīvotāju grupu, kas ir skaitliski mazāka par pārējo iedzīvotāju daļu, tā nav dominējošās pozīcijās ekonomikā; šī grupa etniski, reliģiski vai

lingvistiski atšķiras no pārējiem iedzīvotājiem un kaut vai neapzināti izrāda solidaritāti savas kultūras, tradīciju, reliģijas vai valodas saglabāšanā.⁴ Šai definīcijā gan nav ņemts vērā, ka skaitliska majoritāte faktiski var arī nebūt vadošās pozīcijās politikā un ekonomikā. Arī valodas ziņā jāņem vērā vairāki faktori: runātāju skaits (kvantitatīvā majoritāte), valodu sociolingvistiskās funkcijas un prestižs (kvalitatīvā majoritāte). Kvalitatīvo majoritāti nosaka tikai ekstralingvistiski faktori.⁵ Praksē par galveno kritēriju minoritāšu politikā tiek uzskatīts minoritātes tradicionālums noteiktā teritorijā. Piemēram, ja valstī ir etnoģenētiska minoritāte, tā ir *autohtona minoritāte* (velsieši Lielbritānijā, lībieši Latvijā); ja minoritāte konkrētajā teritorijā ir ienākusi pārskatāmā vēstures periodā (parasti 3—5 gadsimti), tā ir *alohtona minoritāte* (gagauzi Moldovā, ebreji un poļi Latvijā). Ja kādas valsts teritorijā dažu paaudžu laikā ir notikusi masveida imigrācija, izveidojas *imigrantu minoritāte* (turki Vācijā, kurdi Skandināvijas valstīs).⁶

Eiropas reģionālo un minoritāšu valodu speciālā ekspertu komisija ir izstrādājusi projektu Eiropas nolīgumam par reģionālajām un minoritāšu valodām.⁷ Šajā nolīgumā termini *reģionālās valodas* un *minoritāšu valodas* lietoti kā sinonīmi; valodas tiesību subjekts ir autohtonās un alohtonās minoritātes, kuru valodas 1) konkrētas valsts teritorijā tradicionāli lieto kādas šīs valsts tautas piederīgie, kuri veido skaitliski mazāku grupu nekā pārējie valsts iedzīvotāji, 2) atšķiras no šīs valsts oficiālās valodas. Īpaši uzsvērts, ka imigrantu valodas un valsts valodas dialekti nav nolīgumā ietverti tiesību subjekts. Hartas projektā nav norādīts, cik lielam skaitam minoritātes pārstāvju jādzīvo valstī, ne arī tās dzīvošanas ilgums noteiktajā teritorijā, lai varētu baudīt hartā paredzēto atbalstu un aizsardzību.⁸

Eiropas Savienības Līgums valodas jautājumus praktiski neskar. Tas neuzliek par pienākumu dalībvalstīm atzīt citu dalībvalstu pilsoņu lingvistiskās tiesības.⁹ 1977. gada Eiropas Padomes 486. direktīva par viesstrādnieku bērnu izglītību nosaka, ka viesstrādnieku bērniem ir tiesības apgūt tās valsts valodu, kur viņu vecāki uz laiku apmetušies, kā arī saglabāt dzimto valodu. Šī direktīva attiecas tikai uz Eiropas Savienības pilsoņiem, ne uz imigrantiem no citām valstīm. Eiropas Cilvēktiesību konvencijā lingvistiskās tiesības nav minētas; tikai 5.(2.) pantā ir norāde, ka apsūdzētajam ir tiesības saņemt informāciju un tikt tiesātam tajā valodā, ko viņš saprot (ne tieši viņa dzimtajā valodā).

Eiropas Savienības Līgumā nav pantu, kas reglamentētu dalībvalstu valodas politiku. Vienīgā koordinējošā Eiropas Savienības līmeņa organizācija ir Eiropas Parlamenta "Eiropas mazāk lietoto valodu birojs" ("The European Bureau for Lesser Used Language"), kas dibināts 1982. gadā un atrodas

Dublinā. Eiropas "mazāk lietoto valodu" jēdziens ir skaidri definēts. Eiropas Parlaments par tādām atzinis 40 valodas: iru (Īrijā), gēlu, skotu, korniešu, iru, velsiešu (Lielbritānijā), bretoņu, katalāņu, basku, korsikāņu, nīderlandiešu, Elzasas vāciešu, oksitāņu (Francijā), arvinītu, turku, maķedoniešu, vlahu (Grieķijā), katalāņu, galiciešu, basku, oksitāņu (Spānijā), franču, oksitāņu, vācu, ladino, slovēņu, friuliešu, sardīniešu, katalāņu, grieķu, horvātu, albāņu (Itālijā), vācu (Dānijā), vācu (Beļģijā), letceburģiešu (Luksemburgā), ziemeļfrīzu, austrumfrīzu, dāņu, poļu (Vācijā), rietumfrīzu (Holandē). Mazāk lieto valodu biroja mērķis ir radīt politiskas un juridiskas struktūras, kas aizsargātu šo valodu tiesības un nodrošinātu to plašāku lietošanu izglītībā un kultūrā.¹⁰ Uz šīm valodām praktiski arī attieksies "Reģionālo un minoritāšu valodu harta". Neviena imigrantu valoda šai sarakstā nav ietverta, kaut runātāju skaits var būt visai ievērojams, piemēram, ap miljons turku Vācijā. Nevienā no Eiropas Savienības valstīm ekonomiskās migrācijas radītās pārmaiņas iedzīvotāju etnolingvistiskajā sastāvā netiek uzskatītas par vērā ņemamu faktoru, kas ietekmē valodas lietojumu, piemēram, administratīvajā, sociālajā un izglītības sfērā. Tādējādi minoritātes statusa terminoloģiskajam apzīmējumam ir ne tikai zinātniski teorētiska, bet arī juridiska nozīme.

Latvijā atbilstoši minētajam modelim varam konstatēt vienu autohtono minoritāti — lībiešus — un vairākas alohtonās tradicionālās minoritātes, kuru pārstāvji dzīvojuši Latvijā vismaz kopš XVI gadsimta (ebreji, poļi, lietuvieši, krievi, čigāni u.c.). Unikāla Latvijas etnodemogrāfiskās situācijas iezīme ir straujais austrumslāvu īpatsvara pieaugums pēdējo 50 gadu laikā: 168 000 krievu, 26 800 baltkrievu, 1800 ukraiņu 1935. gadā; 905 500 krievu, 119 700 baltkrievu, 92 100 ukraiņu 1989. gadā.¹¹ Tradicionālā krievu minoritāte ir daļēji saplūdusi ar pēckara austrumslāvu ieceļotājiem, un ir izveidojusies iedzīvotāju grupa ar neskaidru statusu, kas arī ir neskaitāmu problēmdiskusiju objekts. Šīs grupas apzīmēšanai tiek lietoti dažādi termini, visbiežāk *krievvalodīgie* vai *krieviski runājošie*, *rusofoni*. No sociolingvistiskā viedokļa šis termins, pret ko bieži iebilst, ir korekts, jo saskaņā ar 1989. gada tautskaites datiem 50% ukraiņu un 70% baltkrievu neprot savas tautības valodu un politiski un kulturāli identificējas ar krieviem. Šīs grupas formāli juridiskais statuss ir neskaidrs. Teorētiski minoritātes jēdzienam neatbilst ne tās kvantitāte (40,9% iedzīvotāju 1993. gadā), ne kolektīvā psiholoģija, ne attiecības ar ekonomisko un līdz ar to arī ar politisko varu. Varētu lietot terminu *imigrantu minoritāte*, saistot to ar politiski ekonomiskajiem apstākļiem, kādos vairākums krievvalodīgo iebrauca Latvijā, ja neņemtu vērā starptautisko praksi, ka par imigrantiem tiek atzītas personas, kas valstī ieradušās legāli; pēckara

imigrācijas legalitāti varētu arī apšaubīt. Tā kā starptautiskas organizācijas vēl nav atzinušas 1940. gada okupācijas faktu, termins *kolonizatori* lietojams tikai publicistikas stilā. Ja šis fakts tiktu atzīts, kā arī tiktu pieņemta proponētā rezolūcija par genocīdu Latvijā, daudzas valodas problēmas lingvistiskās dekolonizācijas ietvaros būtu risināmas vieglāk.

Praktiski tomēr šī grupa attiecībā pret Latvijas valsti tiek uzverta kā minoritāte un līdz ar to kā visu minoritāšu tiesību subjekts. Tas ir pragmatiskais viedoklis, ar ko mums jārēķinās, un terminoloģiska precizitāte izmantojama galvenokārt kā ierocis pret demagoģiju.

"Konvencijā par genocīda nozieguma novēršanu un tā sodāmību" (1948) tautu lingvistiskās tiesības nav atšifrētas. Konvencijas apspriešanas laikā izteiktie priekšlikumi aizliegt tādu likumu pieņemšanu, kas veicinātu kādas valodas zudumu, tika noraidīti kā pārāk vispārīgi.¹² Tāpēc konvencijā vēršas galvenokārt pret fizisko genocīdu, bet ir visai deklaratīva kulturālā un lingvistiskā genocīda jeb lingvocīda jautājumos. Arī "Konvencijā par ekonomiskajām, sociālajām un kulturālajām tiesībām" (1966) nav pantu, kas skaidrotu lingvistiskās vai valodas tiesības. Tāpēc pastāv viedoklis, ka Eiropas un eiropeizētu valstu izglītības sistēmās ir acīmredzami lingvistisko cilvēktiesību pārkāpumi.¹³

Teorētiski visas pasaules valodas ir vienādi vērtīgas, jo ikvienā no tām ir iespējams izteikt domas, tās ir loģiskas, tām piemīt attīstības potences. Kādreiz plaši lietotie termini *primitīva* vai *neattīstīta valoda* vairs netiek atzīti par korektiem, jo pierādīts, ka valoda vienmēr atbilst attiecīgās sabiedrības attīstības līmenim un vajadzībām; attīstoties sabiedrībai, pārmaiņas notiek arī valodā. Tādēļ no lingvistiskā viedokļa visām valodām būtu jāpiešķir vienlīdzīgas tiesības. Tomēr valodu lietošanu sabiedrībā nosaka ne lingvistiski, bet sociolingvistiski faktori, un dažādām valodām ir dažāda politiskā vērtība, ko nosaka nevis to formāli lingvistiskās kvalitātes, bet spēku samērs starp attiecīgajiem valodas kolektīviem. Lingvistiskā asimilācija mūsdienu pasaulē ir aktīvs process; tiek atzīts, ka pasaules valodu daudzveidība ir cilvēces bagātība un ka valodu aizsardzībai nepieciešami speciāli juridiski akti.

1987. gadā UNESCO starptautiskajā seminārā Brazīlijā tika pieņemts "Vispārējās lingvistisko cilvēktiesību deklarācijas" ("Universal Declaration on Linguistic Human Rights") projekts. Deklarācijai būtu jāveicina apdraudēto valodu izdzīvošana un jānovērš lingvocīds.

1994. gada septembrī Starptautiskās Valodu likumu akadēmijas organizētajā konferencē Fribūrā (Šveicē) šis projekts tika izskatīts jau devītajā lasījumā. Laika gaitā mainījies gan tā nosaukums (sākotnēji — "lingvistisko" (*lin-*

guistic) tiesību deklarācija), gan saturs. Pašlaik projektā ietverti 9 punkti, kuros noteikts, ka katrai personai ir tiesības mācīties savu dzimto valodu vai uzlabot tās prasmi; saņemt palīdzību analfabētisma pārvarēšanai; sabiedriskajām institūcijām ir jārespektē un jāatbalsta personas identificēšanās ar noteiktu valodas kolektīvu; katrai personai ir tiesības uz vārda brīvību izvēlētajā valodā; katrai personai ir tiesības obligātās izglītības ietvaros apgūt gan pastāvīgās uzturēšanās valsts vai reģiona oficiālo valodu, gan vismaz vēl vienu valodu, lai paplašinātu sociālo, kulturālo un intelektuālo redzesloku un veicinātu patiesu saprašanos starp tautām. Izstrādāto hartu paredzēts pieņemt vai nu ANO, vai UNESCO līmenī. Tad tā parakstītājvalstīm būtu saistoša un varētu noderēt par paraugu nacionālajai likumdošanai.

Tomēr projektā vēl joprojām ir pārāk daudz abstraktu un apstrīdamu apgalvojumu, tāpēc Baltijas valstis to pagaidām pilnībā atbalstīt nevar. Tas pamatojas uz absolūtās brīvības jeb brīvā tirgus gara filozofiju, kas vienkārši nozīmē stiprākā uzvaru. Deklarētās tiesības nekļūs reālas, kamēr nebūs noteikta atbildība par to neievērošanu gan starptautiskajā, gan atsevišķu valstu likumdošanā. Tomēr pats galvenais hartas trūkums ir tas, ka indivīda lingvistiskās tiesības skatītas atrauti no valodas kolektīva tiesībām jeb — valodas tiesībām.

R.Filipsons atzīst, ka šī deklarācija zināmā mērā varētu sniegt atbalstu imigrantu minoritāšu valodām, īpaši izglītības sfērā.¹⁴ Šīs deklarācijas pieņemšana saistās arī ar juridiskiem sarežģījumiem un pretrunām lingvistisko cilvēktiesību skaidrojumā, piemēram, ieteikts ietvert šajā jēdzienā arī tiesības iemācīties jebkuru svešvalodu "savstarpējās sapratnes" nolūkos. Tāpēc deklarācijas pieņemšana aizkavējas, un pašlaik neeksistē starptautiskā līmenī saistošas deklarācijas, konvencijas vai akti, kas būtu vērsti uz minoritāšu valodu tiesību vai uz indivīda lingvistisko tiesību aizsardzību. Līdz ar to atsaucē uz starptautisko tiesību normām gan lingvistisko tiesību, gan valodas tiesību jomā nav īsti korekta.

Tomēr praksē gan lingvistisko tiesību, gan valodas tiesību jēdziens tiek plaši lietots. Arī Latvijas valodas politika daudzkārt vērtēta tieši šādā aspektā, un Latvijas Republikas Valodu likuma (1992) un tā izpildes normatīvo aktu kritika ietverta cilvēktiesību terminos. Pēdējā laikā īpaši aktuāla ir valodas kritērija nozīme pilsonības piešķiršanā.

Lielākajā daļā pasaules valstu pilsonības iegūšanai nepieciešams pierādīt valsts valodas prasmi un arī naturalizācijas procedūra notiek valsts valodā neatkarīgi no indivīda piederības atšķirīgam valodas kolektīvam. Noteiktas valodas prasme ir arī plaši izplatīts profesionālās piemērotības kritērijs, ne-

pieciešams priekšnoteikums izglītības iegūšanai un līdzdalībai valsts politikā dzīvē. Tas saistīts ar valsts valodas fenomenu. Valsts parasti ir ieinteresēta oficiāli noteikt vienu vai vairākas dominējošās valodas, kuras veic galvenās sociolingvistiskās funkcijas un kuru prasme ir nepieciešama, lai varētu strādāt noteiktās profesijās un ieņemt noteiktus amatus. Valodas lietošana sadzīvē, neformālajos kontaktos un ģimenē parasti (izņemot dažus autoritārus režīmus) valstiski reglamentēta netiek. Ja valstī dzīvo relatīvi neliels skaits citās valodās runājošu indivīdu, tie parasti ir bilingvāli un augstākajās sociolingvistiskajās sfērās lieto valsts valodu. Indivīda lingvistiskās tiesības citas valodas vidē tādēļ pārsvarā tiek izvirzītas kā ētiska un filozofiska, nevis juridiska problēma.¹⁵ Indivīda vai indivīdu grupas lingvistiskās tiesības ārpus viņu valodas etnoģenētiskās teritorijas nevienā valstī nevar tikt realizētas pilnā mērā, visās sociolingvistiskās funkcijās; valodas izvēles brīvība attiecas tikai uz privāto sfēru.

Latviešu valodas prasmei ir īpaša vieta Latvijas Republikas Pilsotības likumā, it sevišķi naturalizācijas noteikumos. 3. nodaļā "Latviešu valodas pārbaudes kārtība" noteikts, ka latviešu valodas prasme ir obligāts naturalizācijas priekšnoteikums. Saskaņā ar 20. pantu "persona pārvalda latviešu valodu, ja tā: 1) pilnībā saprot sadzīves un oficiāla rakstura informāciju; 2) brīvi var stāstīt un atbildēt uz jautājumiem par sadzīves rakstura tēmām; 3) var tekoši lasīt un saprast jebkurus sadzīves rakstura tekstus, likumus un citus normatīvos aktus, sadzīves rakstura instrukcijas un pamācības; 4) prot uzrakstīt atstāstījumu par sadzīves rakstura tēmu".¹⁶ No valsts valodas prasmes pārbaudes atbrīvotas personas, kas ieguvušas vispārējo izglītību latviešu mācībvalodas skolās, un 1. grupas invalīdi, kam invaliditāte ir piešķirta bez termiņa ierobežojuma. Valodas prasmes kritērija nepieciešamība naturalizācijas procedūrā pēdējā laikā apšaubīta netiek; ārvalstu politiķi un eksperti (M. van der Stūls, K. Bilts, Dž. Hamiltons u.c.) oficiālos paziņojumos un intervijās vairākkārt uzsvēruši valsts valodas prasmes nozīmi Latvijas sabiedrības integrācijā. Tomēr arī turpmāk paredzamas diskusijas par oficiāla statusa piešķiršanu krievu valodai, pamatojoties gan uz kvantitatīviem, gan uz vēsturiskiem apsvērumiem. Piemēram, Krievijas nacionālās doktrīnas projekta ietvaros paredzēta arī divu valsts valodu ieviešana visos "jaundibināto valstu veidojumos", arī Latvijā un Igaunijā. Pamatojoties uz 1940. gada aneksijas fakta neatzišanu, domu par oficiāla statusa piešķiršanu krievu valodai Latvijā pauž arī "Līdztiesība" un Apatrīdu līga. Pasaules pieredze gan skaidri rāda, ka vienlīdzīga statusa piešķiršana divām vai vairākām valodām valstī ir problemātiska.¹⁷ Tas praktiski ir iespējams tikai tad, ja etnosi dzīvo autonomos

teritoriālos veidojumos — valodām var būt vienlīdzīgs statuss federālā līmenī, bet dažādos valsts reģionos dominē tikai viena no tām, arī iedzīvotāju lielākā daļa ir monolingvāli (piem., Šveice, Beļģija, Ņūbrunsvikas province Kanādā). Ja atšķirīgu valodas kolektīvu pārstāvji izkliedēti visā valsts teritorijā, vienlīdzīgs statuss divām valodām nav iespējams, jo tam obligāts noteikums būtu absolūti bilingvāla sabiedrība, identas valodu sociolingvistiskās funkcijas un vienāds abu valodu prestižs visu etnosu vidū. Latvijā šāda situācija ir visai nereaļa, tāpēc vienlīdzīga statusa piešķiršana krievu valodai turpinātu padomju laika asimetriskā bilingvisma tradīciju un nevis veicinātu, bet kavētu cittautiešu integrāciju Latvijā.

Baltijas valstīs, ievērojot beidzamajos 50 gados notikušās etnodemogrāfiskās pārmaiņas, valsts valodas statusam jānodrošina arī valodu atjaunošana svarīgās sociolingvistiskās funkcijās un jāgarantē iespējas sazināties šajā valodā visās sfērās. Tāpēc arī Latvijas Valodu likumā noteikta valsts valodas prioritāte visās jomās, vienlaikus garantējot citu tautību iedzīvotāju tiesības lietot un attīstīt savas valodas, it sevišķi kultūras un izglītības jomā.

Īpaši smags ir jautājums par valodu izglītības sfērā, jo tiesības iegūt izglītību dzimtajā valodā ir etniski nehomogēnas valsts demokrātisma kritērijs. Jānošķir iespējas iegūt dažāda līmeņa izglītību. Valodu likuma 10. pantā teikts: "Latvijas Republikā ir garantētas tiesības iegūt izglītību valsts valodā. Tiesības iegūt izglītību dzimtajā valodā ir arī valstī dzīvojošo citu tautību iedzīvotājiem." Pašreizējā izglītības koncepcija Latvijā paredz iespēju iegūt pamatzglītību dzimtajā valodā — blakus latviešu skolām darbojas krievu, igauņu, ukraiņu, ebreju, poļu skolas, ir lietuviešu un čigāņu klases, izvērsta svētdienas skolu sistēma, kam tuvākā nākotnē būtu jānodrošina arī iespēja pilnvērtīgi apgūt latviešu valodu. Visās Latvijas Republikas mācību iestādēs ar citu mācībvalodu latviešu valoda jānāca neatkarīgi no šo iestāžu resorpkautības, un to beidzējiem jākārtos eksāmens valsts valodā. Salīdzinājumam var minēt, ka, piemēram, Vācijā valsts finansētās skolās mācības notiek tikai vācu valodā, jo valdības politika ir vērsta uz ārzemnieku integrāciju, arī ASV valdība nesniedz nekādu finansiālu atbalstu izglītībai minoritāšu valodās. Iespējas iegūt pamatzglītību minoritāšu valodās atzinīgi novērtējuši daudzi ārvalstu eksperti, un šī prakse acīmredzot tiks saglabāta. Saskaņā ar Valodu likuma 11. pantu valsts finansētajās augstākajās mācību iestādēs, sākot ar otro mācību gadu, mācību pamatvaloda ir latviešu valoda. Šī norma nereti tiek minēta kā konkrēts lingvistisko cilvēktiesību pārkāpums, kas it kā liedzot citu tautību iedzīvotājiem iegūt augstāko izglītību. Tomēr jāapzinās, ka augstskolas gatavo Latvijas inteliģenci, kam pilnīga valsts valodas prasme ir obligāta

turpmākajos amata pienākumos; valsts valodas dominance augstākās izglītības sfērā vērojama praktiski visās attīstītās valstīs. No šī viedokļa pretrunā ar Valodu likumu ir privātās vai ārvalstu finansētās augstskolas ar mācībām citās valodās, arī Rīgas Ekonomikas augstskola ar mācībām angļu valodā, un būtu jādomā par likuma normu, kas, piemēram, Krievijas finansētās augstskolās ar krievu mācību valodu, nodrošinātu to absolventu latviešu valodas prasmi un līdz ar to arī integrāciju Latvijas sabiedrībā, nevis savdabīgu eksteritorialitāti.

Pēc Krievijas oficiālo iestāžu ierosinājuma pēdējos gados Latviju apmeklējušas vairākas ANO, Eiropas Padomes un citu ietekmīgu starptautisku organizāciju delegācijas, lai iepazītos ar cilvēktiesību ievērošanu; vairākkārt pārbaudīta arī Valodu likuma atbilstība starptautisko tiesību normām. EDSA delegācija apstiprinājusi, ka naturalizācijai nepieciešamie kritēriji atbilst starptautiskajām normām.¹⁸ ANO Cilvēktiesību centra direktora I.Folla vadītā delegācija konstatējusi, ka Latvijas Valodu likums nav pretrunā ne ar starptautiskajām tiesībām, ne ar cilvēktiesību normām, pat ja tas sagādā ziņamas grūtības un rada diskomfortu latviski nerunājošiem.¹⁹ Eiropas Padomes delegācijas vadītājs F.Blērs atzīmēja, ka Valodu likums Latvijā būtu pilnveidojams, bet tā kritika nebūtu ietverama cilvēktiesību terminos; Latvija cenšas izkļūt no situācijas, kas visdrīzāk būtu apzīmējama par koloniālu, un tāpēc privilēģiju atņemšanu zināma iedzīvotāju daļa uzlūko par diskriminējošu. Valsts valodas un citu valodu attiecības, pēc F.Blēra domām, ir pat optimālākas nekā daudzās Eiropas Savienības valstīs. UNESCO cilvēktiesību eksperte T.Skutnaba-Kangasa Latvijas valodu politiku ir nosaukusi par izcili labu un izteikusi vēlēšanos, lai minoritātēm Rietumu valstīs būtu tādas pašas tiesības kā Latvijā.²⁰

Valodas lietojums kā nozīmīgs politisks faktors starptautiskajā arēnā plaši tiek apspriests tikai beidzamajā desmitgadē, tāpēc lingvistisko cilvēktiesību jēdziena saturs vēl tiek precizēts. Teorētiski jāizstrādā vairāki lingvistisko cilvēktiesību aspekti. Par īpaši svarīgiem tiek atzīti šādi: 1) kopīgais un atšķirīgais vispārējās cilvēktiesībās un lingvistiskajās tiesībās, 2) pretrunas starp pilnīgu lingvistisko tiesību realizāciju, resp., plurālistiskas valsts koncepciju, un monolingvālas nacionālas valsts ideoloģiju, 3) kopīgais un atšķirīgais starp runātāju kolektīva valodas tiesībām un indivīda lingvistiskajām tiesībām, 4) saistība starp lingvistiskajām cilvēktiesībām un valodas politiku vispārējā sociolingvistiskajā kontekstā. Tāpēc lingvistiskās cilvēktiesības ir starpdisciplināra pētījuma priekšmets. Arī Latvijas komplicētajā sociolingvistiskajā situācijā ar šo problēmu būtu jāstrādā gan sociolingvistiem, gan sociologiem, gan juristiem. Valstisku organizāciju uzdevums savukārt būtu nodrošināt patiesas

informācijas izplatīšanu par Latvijas sociolingvistisko situāciju un tās juridisko regulēšanu, jo cilvēktiesības, arī lingvistiskās cilvēktiesības, ir ne tikai zinātniska, bet arī politiska problēma.

ATSAUCES

- ¹ *Casessa A.* Human Rights in a Changing World. — Cambridge: Polity Press, 1990. — P. 2.
- ² *Putins Peters R.* Human Rights and International Relations // Humanities and Social Sciences. Latvia. — 1994, 1(2). — P. 50—59.
- ³ *Wilfan S.* Introduction // Ethnic Groups and Language Rights. Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850—1940. — Vol. III. — Dartmouth: New York University Press, 1990. — P. 1—16.
- ⁴ World Dictionary of Minorities. — London: Longman, 1990. — P.14.
- ⁵ *Дьячков М. И.* Социальная роль языков в многоэтнических обществах. — Москва, 1993. — С. 116.
- ⁶ *Eriksen T.H.* Languages at the Margins of Modernity. — Oslo: PRIO, 1991. — 52 p.
- ⁷ *Haberland H.* Reflections About Minority Languages in the European Community // A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries / Ed. by F. Coulmas. — Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1991. — P. 179—194.
- ⁸ *Tabouret-Keller A.* Factors of Constraints and Freedom in Setting a Language Policy for European Community // A Language Policy.. — P. 45—58; *Tabouret-Keller A.* Language Contact in Focused Situations // Language Contact. Theoretical and Empirical Studies / Ed. by E.H. Jahr. — Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1992. — P. 179—194.
- ⁹ *De Witte B.* The Impact of European Community Rules on Linguistic Policies of the Member States // A Language Policy.. — P. 163—178.
- ¹⁰ *Williams C.H.* Linguistic Minorities: West European and Canadian Perspectives // Linguistic Minorities, Society and Territory / Ed. by C.H. Williams. — Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters LTD, 1991. — P. 1—43.
- ¹¹ Etnosituācija Latvijā / Red. E.Vēbers. — R., 1994. — 4. lpp.
- ¹² *Casessa A.* Human Rights.. — P. 76.
- ¹³ *Skutnabb-Kangas T., Phillipson R.* Wanted! Linguistic Human Rights. — Roskilde Universitetscenter, 1989. — P. 38 — 40.
- ¹⁴ *Phillipson R.* Linguistic Imperialism. — Oxford University Press, 1992. — 366 p.
- ¹⁵ *Tollefson J.W.* Planning Language, Planning Indquality. — London, New York: Longman, 1991. — P.167 — 201; *Nino C.S.* The Ethics of Human Rights. — Oxford: Clarendon Press, 1991. — P. 29—33.
- ¹⁶ Latvijas Vēstnesis. — 1994. — 11. aug. — 3. lpp.
- ¹⁷ *Druviete I.* Valodas politika: pasaules pieredze Latvijai. — R., 1994. — 52 lpp.
- ¹⁸ The 30th Report of the CSCE. — September 1992. — N 6.
- ¹⁹ Summary of the Report on a Fact-Finding Mission to Latvia. — New York, 1992. — 27 November.
- ²⁰ The Baltic Independent. — Vol. 3. — Dec. 24 1992 — Jan. 3 1993. — N 142. — P. 10.

Nils Muižnieks

Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs

LATVIJA

ETNISKĀ STRATIFIKĀCIJA LATVIJĀ: PADOMJU LAIKĀ UN TAGAD*

Atmodas sākumā latvieši uzskatīja, ka padomju režīms viņus padarījis par otrās šķiras iedzīvotājiem, kas vairs nebija "saimnieki savā zemē". Tagad cittautieši Latvijā dažkārt apgalvo, ka tieši viņi padarīti par otrās šķiras iedzīvotājiem, pat sevi salīdzina ar diskriminētajiem citas ādas krāsas cilvēkiem aparteīda apstākļos. Būtībā tā ir tikai viena pazīme, ka notikušas svarīgas izmaiņas Latvijas etniskās stratifikācijas sistēmā, ka dažādu etnosu relatīvā politiskā vara, sociālekonomiskie apstākļi un grupas statuss nav vairs tādi, kādi bija pirms pāris gadiem.

Lai izsekotu izmaiņām Latvijas etniskās stratifikācijas sistēmā, jāpārvar vairāki šķēršļi. Oficiālie dati bieži vien ir nepilnīgi vai maz ticami. Situācija joprojām ir ļoti dinamiska, un vēl nav pieņemti svarīgi likumi, kas ietekmēs varas sadali starp etnosiem. Nenoteiktību vairo dažādu ārvalstu centieni ietekmēt Latvijas iekšējo dzīvi. Neskatoties uz šīm analītiskajām problēmām, pieejamie dati ļauj analizēt vissvarīgākās izmaiņas stratifikācijas struktūrā.

Gan etnosu konkurence sabiedrībā, gan valsts politika ietekmē etniskās stratifikācijas struktūru. Neviena sabiedrība nav līdzens spēļu laukums visiem etnosiem, jo atšķirības etnosu skaitliskajā lielumā, solidaritātē un resursos var ietekmēt konkurences cīņu par politisko varu, vislabāko vietu tirgū un augstāko grupas statusu.¹ Tai pašā laikā valsts iestādes reti kad ieņem neitrālu pozīciju. Tišām vai netišām, valsts politika ietekmē konkurences gaitu, palīdzot vienam etnosam un liekot šķēršļus citu etnosu centieniem.² Valsts politika "no augšas", kā arī politiskās kustības "no apakšas" ir veicinājušas pārmaiņas Latvijas etniskajā stratifikācijā. Ņemot vērā to, ka tie, kam ir politiskā vara, var arī ietekmēt ekonomisko labumu sadali un dažādu grupu statusu sabiedrībā, ir loģiski sākt analīzi ar politisko jomu.

* Pētījums veikts ar IREX (Starptautiskā pētniecības un apmaiņas pārvalde) finansiālu atbalstu. IREX finansē ASV Valsts Departaments, kas pārvalda 1983. gada Padomju un Austrumeiropas studiju veicināšanas aktu ("Title VIII"). Nedz IREX, nedz ASV Valsts Departaments neatbild par pētījumā pausto viedokli.

TAUTĪBA UN POLITISKĀ VARA

Būtu maldinoši analizēt dažādu etnosu relatīvo politisko varu padomju laika Latvijā, neņemot vērā to, ka Latvija bija centralizētas valsts viena maza sastāvdaļa. Līdz padomju iekārtas pēdējiem gadiem gandrīz visi kaut cik nozīmīgi politiskie lēmumi tika pieņemti Maskavā. Kopš padomju varas pirmajiem gadiem, jo īpaši kopš Staļina laika, krievi ieņēma disproporcionāli daudz augstāko posteņu vissvarīgākajās instancēs — vissavienības kompartijas politbirojā un centrālkomitejā, vissavienības ministrijās un valsts komitejās.³ Šis "krieviskais" centrs būtiski ietekmēja republiku politiskās elites ar dažādiem paņēmieniem. Lai pārvaldītu republikas, Maskava sūtīja krievu tautības otru kompartijas sekretārus uz republikām, tos bieži rotēja un vajadzības gadījumā rīkoja kadru "tīrīšanas".

Lai gan krievi ieņēma nesamērīgi daudzus posteņus centrālās varas iestādēs, pamattautas kadri bieži ieņēma netipiski daudzus posteņus republikās. Krieviski izsakoties, tā bija "korenizācijas" (iesakņošanas) politikas būtība. Šajā jomā Latvijas PSR bija viens no retiem izņēmumiem starp PSRS republikām. Lai gan dati par Latvijas kompartijas nomenklatūras etnisko sastāvu netika publicēti, pētījumi par padomju laika sākumposmu tomēr liecina, ka krievu kadri ieņēma daudzus svarīgus posteņus.⁴ Latviešu kadri arī ieņēma daudzus posteņus, taču dažus svarīgākos amatus — kompartijas pirmā un otrā sekretāra, Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja un Ministru Padomes priekšsēdētāja amatus — no 1959. gada līdz pat 1980. gadu sākumam ieņēma gandrīz tikai krievi vai Krievijas latvieši.⁵ Arī Latvijas kompartijā latviešu bija maz: 1989. gada sākumā viņu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā bija 52%, bet kompartijas biedru un biedru kandidātu kopskaitā, pēc oficiāliem datiem, tikai 39,7%. Latvijā 43% no komunistiem bija krievi, kaut gan to daļa iedzīvotājos bija 34%.⁶

Ar politisko liberalizāciju 1980. gadu beigās vara sāka pāriet no Maskavas uz republikām un no kompartijas uz valsts iestādēm. Tanī laikā daudzās republikās izveidojās dažādas politiskās kustības, kuras startēja republiku augstāko padomju vēlēšanās 1990. gada pavasarī. Par spīti Latvijas demogrāfiskajai situācijai un padomju karaspēka līdzdalībai vēlēšanās, tautas kustības pārstāvji Latvijā guva lieliskus panākumus. Pēc vēlēšanām latvieši ieņēma daudzas vietas Augstākajā Padomē. Ievēlēts tika 201 deputāts. Etniskais sadalījums bija šāds: 69,1% latviešu, 22,4% krievu, 4,0% ukraiņu, 1,5% baltkrievu, 1,5% ebreju un 1,5% citu tautību.⁷ Šis rezultāts liecināja ne tikai par latviešu relatīvi augsto solidaritāti un pilsonisko rosību salīdzinājumā ar cittautiešiem,

bet arī par tautas kustības spējām iegūt cittautiešu zināmas daļas atbalstu vēlēšanu laikā.

Pēc augusta apvērsuma un neatkarības de facto atjaunošanas Latvijas Augstākā Padome anulēja mandātus 18 deputātiem. Pirmie trīs deputāti bija padomju bruņoto spēku aktīvajā dienestā. Nedaudz vēlāk sekoja vēl 15 deputāti, kuri tika apsūdzēti par neparlamentāru darbību ar mērķi atjaunot padomju varu Latvijā.⁸ Lai gan tautības jautājums nefigurēja deputātu mandātu anulēšanas lietā, anulēšana nostiprināja latviešu vairākumu parlamentā. 1992. gada vasarā, kad Augstākajā Padomē palika 183 deputāti, parlamenta etniskais sastāvs bija latviskāks nekā agrāk: 73,8% latviešu, 19,1% krievu, 2,7% ukraiņu, 1,6% baltkrievu, 1,6% ebreju un 1,2% citu. Šis visnotaļ latviskais parlaments arī noteica vēlētāju loku Saeimas vēlēšanām, tādējādi būtiski ietekmējot turpmāko varas sadali dažādu etnisko grupu starpā.

Latvijas pilsonību atjaunoja tiem, kas bija pirmskara neatkarīgās Latvijas Republikas pilsoņi, un to piešķīra tikai viņu pēcnācējiem. Šai politiskās kopienas sašaurināšanai bija tālejošas sekas politiskās varas etniskajā sadalē. Latviešu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā 1994. gada sākumā bija 54,2%, bet pilsoņu kopskaitā — 78,7%, balsstiesīgā vecuma pilsoņu kopskaitā — 81%, deputātu kopskaitā — 88% un ministru kopskaitā — 100%.⁹ Lai gan pilsonības likumdošana būtiski ietekmēja politiskās varas etnisko sadali, tautība nebija kritērijs pilsonības piešķiršanai: vairāk nekā 22 000 latviešu ir reģistrēti kā ārpilsoņi.¹⁰ Vairāki politiķi pamatojuši ļoti stingru naturalizācijas noteikumu vajadzību ar argumentu, ka tikai tā būs iespējams nodrošināt latviešiem noteicošu lomu valsts politikā.

Pilsonības jautājums izraisījis kaislības un sabiedrības rosību ne tikai tamdēļ, ka tas būtiski ietekmē politiskās varas etnisko sadali. Pilsonība kļuvis arvien ciešāk saistīta ar sociālekonomiskām iespējām un interesēm Latvijā.

TAUTĪBA UN SOCIĀLEKONOMISKĀ JOMA

1989. gada dati par nodarbinātības struktūru Latvijā liecina, ka Latvijā bija izveidojusies zināma etniskā darba sadale. Pārvalde, toreizējās tautsaimniecības vadība bija galvenokārt cittautiešu rokās. Latviešu īpatsvars pārvaldē bija tikai 31,5%. Savukārt pārstāvji no trim vislielākajām cittautiešu kopienām ieņēma disproporcionāli daudz vietu šajā jomā: krievi — 47%, baltkrievi — 6,5% un ukraiņi — 6%. Tai pašā laikā cittautieši arī bija vairāk nodarbināti profesijās ar vizuālākajām algām un prestižu, īpaši rūpniecībā. Tur latviešu īpatsvars bija 40,5%, krievu — 41,5%, baltkrievu — 4,5% un ukraiņu — 4,5%.

Savukārt latvieši ieņēma stabila vairākuma pozīcijas lauksaimniecībā un kultūrā un mākslā, kur latviešu īpatsvars bija attiecīgi 71,9% un 69,2%.¹¹ Lai gan viens otrs pētnieks nosaucis lauku dzīvi par "viszemāko eksistences veidu PSRS"¹², pēc 1960. gadiem Baltijā kolhozniekiem bija daudz augstāka darba apmaksa nekā citur Padomju Savienībā.¹³ Kultūras un mākslas darbinieku algas toreiz īpaši neizcēlās. Toties viņiem bija zināms prestižs un iespējas tikt pie grūti sasniedzamiem labumiem, piemēram, ārzemju ceļojumiem.

Darba sadales etniskais aspekts Latvijā bija tāds, ka nevienam etnosam nebija monopols profesijās ar vislabākām algām vai visaugstāko prestižu. Bet daži šķēršļi, kas varēja kavēt profesionālo karjeru, skāra latviešus vairāk nekā cittautiešus. Bez šaubām, latvieši sastādīja vairākumu no izsūtītajiem uz Sibīriju, kā arī citādi represētajiem. Bijušais Augstākas Tiesas priekšsēdētājs Gvido Zemribo nesen paziņoja, ka rehabilitējamo kopskaits Latvijā pārsniedz 50 000.¹⁴ Padomju laikmetā šiem represētajiem bieži tika liegtas iespējas izglītoties un izvirzīties dažādās profesijās.

Vairāki pētnieki ir norādījuši, ka sociālekonomiskajā jomā nekrievi sasta-pa visvairāk šķēršļu arī valodas un izglītības politikas dēļ.¹⁵ Piešķirot krievu valodai neoficiālu valsts valodas statusu, padomju vara veicināja profesionālās intereses vienai iedzīvotāju daļai — tiem, kuriem krievu valoda bija dzimtā valoda. Viņi bieži vien baudīja priekšrocības darba tirgū, jo krievu valodas zināšanas bija nepieciešamas daudzos amatos, turpretī latviešu valodas zināšanas nebija obligātas. Par to, cik svarīgu lomu ieņēma krievu valoda, liecina 1989. gada tautskaites dati: tikai 62,4% Latvijas iedzīvotāju prata latviski, kamēr 81,6% iedzīvotāju prata krieviski.¹⁶

Vēl viens padomju laika sociālās politikas aspekts, kas izraisīja īpašu neapmierinātību latviešos, bija dzīvokļu sadale. Tiesa, cittautieši vairāk mitinājās vissliktākajos apstākļos: komunālajos dzīvokļos un kopmītnēs. Bet cit-tautieši arī visvairāk mitinājās visjaunākajos dzīvokļos. No visām dzīvojamām mītnēm Latvijā 1989. gada sākumā 60% mītņu bija uzbūvētas 1961.—1988. gadā. Kaut arī cittautiešu bija 48% no Latvijas iedzīvotājiem, jaunuzceltajās mājās to bija 68% no visiem tur dzīvojošajiem.¹⁷

Etniskās stratifikācijas sociālekonomiskā struktūra sāka pārveidoties ar tirgus ekonomikas ieviešanu, kā arī latviešu politiskās varas ietekmē. Bez-darbs vienlīdz skāra rūpniecību un lauksaimniecību. Rezultātā — bezdarbnieku etniskais sastāvs pamatā atbilst iedzīvotāju etniskajam sastāvam.¹⁸ Grūti kaut ko secināt par nodarbinātības struktūras etniskajiem aspektiem, jo darba tirgū un nodarbinātības struktūrā vēl pastāv visai liela nestabilitāte. Grūtības rada arī tas, ka nav pieejami dati, kas ļautu salīdzināt algas valsts un privātajos

uzņēmumos. Trūkst arī datu par algu likmēm dažādās profesijās privātajos uzņēmumos. Tomēr viens moments izceļas 1993. gada datus par algām valsts un pašvaldību uzņēmumos, iestādēs un organizācijās. Proti, profesijas, kur latvieši tradicionāli ieņēmuši visvairāk vietu — lauksaimniecībā, veselības aizsardzībā, izglītībā, kultūrā un mākslā —, ir vidēji vismazāk apmaksātas. Savukārt profesijā, kur ir vislielākā vidējā darba alga — transportā —, tradicionāli strādā galvenokārt cittautieši.¹⁹

Kaut arī dati par privāto uzņēmumu algām un nodarbinātības etnisko sastāvu nav pieejami, pastāv uzskats, ka bizness ir galvenokārt cittautiešu rokās. Latviešu un krievu presē parādījušies nepārbaudāmi apgalvojumi, ka 80% finansiālā kapitāla Latvijā atrodas nelatviešu rokās.²⁰ Iespējams, ka šis skaitlis pārspilē cittautiešu lomu biznesā, tomēr ticams, ka nelatvieši ir ļoti iespaidīgi pārstāvēti biznesmeņu aprindās. Ieņemdami visvairāk vietu pārvaldē padomju laikā, cittautieši bija labi situēti, spēja uzsākt biznesu. Daži cittautieši arī apgalvojuši, ka latvieši viņus izspieduši no valsts darba un piespiedu kārtā viņi atraduši savu nišu topošajā tirgus ekonomikā. Piemēram, Pareks Bankas līdzdibinātājs Valerijs Kargins apgalvojis: "Biznesu šeit vairāk kontrolē ebreji un krievi nekā latvieši. Tas sadusmo latviešus, kaut arī daļēji tā ir viņu pašu vaina. Krievi un ebreji tiek izstumti no darba valsts iestādēs un uzsāk biznesu — kā bērns, kas spiests iemācīties peldēt. Rodas šāda situācija: latvieši dominē valsts pārvaldē, cittautieši — tautsaimniecībā."²¹

Lai arī cik liela būtu cittautiešu loma labāk apmaksātajās profesijās valsts un privātajos uzņēmumos, valsts politika apgrūtināta cittautiešu centienus uzturēt vai uzlabot savu sociālekonomisko stāvokli. Vienu šķērslī veido valodas politika. Kopš Valodu likums pārskatīts 1992. gada martā, latviešu valodas zināšanas nepieciešamas daudzos amatos valsts un privātajos uzņēmumos.²² Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1992. gada augusta lēmums dod tiesības darba devējam lauzt darba līgumu ar darbiniekiem, kuru valsts valodas prasmes apjoms ir nepietiekams profesionālo pienākumu veikšanai.²³ Cittautiešu bezdarbniekiem bieži jānokārto valsts valodas atestācija, lai stātos jaunā darbā. Padomju laika valodas politika deva sociālekonomisku priekšrocību tiem, kam krievu valoda bija dzimtā valoda, turpretī Latvijas valodas politika piešķir priekšrocības tiem, kam latviešu valoda ir dzimtā valoda.

Cittautiešu sociālekonomiskās intereses un iespējas nelabvēlīgi ietekmējuši arī likumdošanas akti, kuri paredz zināmas tiesības un iespējas tikai pilsoņiem. Cittautiešu īpatsvars reģistrēto ārpilsoņu kopskaitā sasniedz 96,8%. Pēc pašreizējās likumdošanas, ārpilsoņiem nav tiesību pirkt zemi. Turklāt ārpilsoņu tiesības pirkt dzīvokļus, dibināt akciju sabiedrības un ie-

ņemt amatus dažādās profesijās tiek ierobežotas.²⁴ Tātad pilsonības jautājums nosaka ne tikai tiesības balsot un tikt ievēlētam, bet arī daudzas sociālekonomiskās tiesības un iespējas.

TAUTĪBU UN GRUPU STATUSS, PRESTIŽS UN LEĢITIMITĀTE

Statuss, ko padomju varas iestādes piešķīra latviešiem, maz atšķīrās no statusa, kas tika piešķirts visiem nekrievu etnosiem Padomju Savienībā. Neskatoties uz padomju režīma šķietami pāretnisko "internacionālismu", padomju varasvīri un ideologi regulāri piešķīra visaugstāko statusu krieviem. Sākot ar Staļinu un beidzot ar Gorbačovu, padomju varasvīri bieži uzsvēra krievu godu pār visu pārējo etnosu godu, Krievijas Federācijas īpašo lomu savienībā un to, cik izcila ir krievu valoda. Lozungi mainījās, bet ne lietas būtība: palika "vecākais brālis", "pirmais starp vienlīdzīgajiem", "internacionālistiskais" utt.²⁵

Tai pašā laikā režīms lika nekrieviem klanīties krievu priekšā dažādās dzīves jomās. Vēsturniekiem bija jācildina krievi, krievu valoda un jādēvē visas saites ar Krieviju par "progresīvām".²⁶ Rietumu pētnieks, kas analizējis republiku līderu runas kompartijas kongresos, secinājis, ka tām visām piemīt viena iezīme: klanīšanās Krievijas un krievu valodas priekšā.²⁷ Pārkrievošanas politika piešķīra krieviem privileģētu statusu, jo valodas statuss atspoguļo arī grupas statusu.²⁸

Līdz ar politiskajām pārmaiņām 1980. gadu beigās varas iestāžu piešķirtās statusa privilēģijas krieviem ātri sāka sabrukt. Latvijā ievadījums tam bija 1989. gada Valodu likums.²⁹ Netiešā veidā šis likums liecināja par pārmaiņām dažādu etnosu statusā. Tautas fronte un citas sabiedriski politiskās kustības iestājās par to, ka latviešiem jāpiešķir īpašs statuss Latvijā. Kā rakstīts LTF pirmajā programmā, "latviešu tautai ir pamatnācijas statuss republikā, jo Latvija ir latviešu vēsturiskā teritorija, vienīgā vieta pasaulē, kur saglabāties un attīstīties latviešu nācijai, latviešu valodai un kultūrai".³⁰

Toreiz un arī turpmāk "tauta" un "nācija" tika traktēti kā etniski, nevis politiski jēdzieni.

Kopš neatkarības atjaunošanas cittauniešiem nācies grūti cīnīties par sava etnosa statusu, godu un leģitimitāti Latvijā. Daži "nacionālradikāli" politiskie grupējumi ir centušies cittauniešiem-ārpilsoņiem uzspiest "okupantu", "kolonistu", "nelegālo imigrantu" zīmogu.³¹ Vairākums cittauniešu ir pretojušies, jo, kā Albērs Memmis secinājis savā grāmatā "Kolonisti un kolonizētie", "atzit,

ka esi bijis kolonists, nozīmē piekrist būt nelegitīmai, privileģētai personai, tas ir, uzurpatoram".³²

Cittautiešu cīņu par savu statusu traucē vairāki apstākļi. Gandrīz divām trešdaļām cittautiešu pašreiz nav pilsoņu tiesību. Tātad viņi atrodas ārpus Latvijas politiskās kopienas. Gandrīz divas trešdaļas reģistrēto ārpilsoņu ir pēckara imigranti.³³ Imigrantiem ir grūti izcīnīt savu etnosa godu un leģitimitāti iepretim pamatiedzīvotājiem. Kā D.L.Horovics norādījis savā izcilajā darbā par etniskajiem konfliktiem, "starp visiem leģitimitātes pamatiem ilgdzīvošana vienā teritorijā visbiežāk izsauc cieņas izrādīšanu starp etnosiem".³⁴

Vairāki politiķi un pat dažas valsts iestādes uzsvēruši, ka, viņuprāt, cittautiešu-ārpilsoņu atrašanās Latvijā nav leģitīma. Piemēram, Pilsonības un imigrācijas departamenta preses sekretārs nesen apgalvojis, ka "PID visu laiku atgādina un uzsver, ka visiem šiem 700 tūkstošiem iedzīvotāju agri vai vēlu būs jābrauc projām no Latvijas".³⁵ Tātad pazeminās ne tikai cittautiešu relatīvais prestižs un gods. Tiek apšaubītas viņu tiesības uzturēties Latvijā. Ārpilsoņu, tātad — vairākuma nelatviešu tiesisko statusu un nākotnes perspektīvas Latvijā lielā mērā noteiks likums par ārvalstniekiem.

NOBEIGUMS

Kā liecina mūsu pētījums, Latvijas etniskās stratifikācijas sistēma ir ievērojami pārveidojusies piecu sešu gadu laikā. Maskavas krievi bija Latvijas politikas noteicēji vēl 1988. gadā, turpretī tagad Latvijas politikā dominē latvieši. Tirgus ekonomikas reformas padarījušas dzīvi grūtāku gan latviešiem, gan cittautiešiem. Domājams, ka cittautieši bauda zināmas priekšrocības topošajā nodarbinātības struktūrā, bet cittautiešu sociālekonomiskās intereses daudz vairāk skārusi valsts valodas ieviešana un ārpilsoņu tiesību un iespēju ierobežošana. Padomju laika prakse, kas piešķīra īpašu statusu krieviem, ir beigusies, un latvieši daudzkārt uzsvēruši savu pamattautas statusu. Dažas aprindas pat apšaubā cittautiešu-ārpilsoņu tiesības uzturēties Latvijā.

Rasma Kārklīņa savā jaunajā grāmatā raksta, ka "pastāv divas pieejas valsts etniskajā politikā: varas dalīšana vai kontrole".³⁶ Līdz šim latvieši pretojušies visiem pasākumiem, kas virzīti uz varas dalīšanu. Tai pašā laikā Latvijas valdība, lai nodrošinātu kontroles iespējas, liegusi ārpilsoņiem (tātad cittautiešu vairākumam) tiesības nēsāt ieročus, dienēt Latvijas bruņotajos spēkos un iestāties Policijas akadēmijā. Kontroles pastiprināta tālākievīšana var šķist pievilcīga, lai garantētu valsts drošību, taču tā var nopietni iedragāt demokrātijas attīstību.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- 1 Sk.: *Noel Donald L.* A Theory of the Origin of Ethnic Stratification // *Social Problems* 16. — Fall 1968. — N 2. — P. 157—172.
- 2 Vēsturiskos piemērus sk.: *Vernon Van Dyke.* The Individual, the State, and Ethnic Communities in Political Theory // *World Politics* 29. — April 1977. — N 3. — P. 350-7.
- 3 Sk.: *Bialer Seweryn.* How Russians Rule Russia // *Problems of Communism* 13. — September—October 1964. — N 5. — P. 45—52; *Stalin's Successors: Leadership, Stability, and Change in Soviet Politics.* — New York: Pergamon Press, 1980. — P. 219—22; *Beissinger Mark, Hajda Lubomyr.* Nationalism and Reform in Soviet Politics // *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society* / Ed. by Lubomyr Hajda, Mark Beissinger. — Boulder: Westview Press, 1990. — P. 307.
- 4 Sk.: *Apine Ilga.* Nomenklatūra Latvijā 1940.—1941. gadā // *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis A.* — 1993. — Nr. 11. — 20.—26. lpp.
- 5 Sk.: *Misiunas Romuld J, Taagepera Rein.* The Baltic States: Years of Dependence, 1940—1980. — Berkeley: University of California Press, 1983. — P. 269—271.
- 6 Padomju Latvijas Komunisti. — 1989. — Nr. 6.—29. lpp.
- 7 Izrēķināts pēc: *Latvijas Republikas Augstākā Padome* 1991. — Rīga: Latvijas enciklopēdiju redakcija, 1991. — 19.—80. lpp.
- 8 Lēmumu par militāristu mandātu anulēšanu sk.: *Diena AP MP.* — 1991. — 18. okt. — 1.lpp.; par pārējo deputātu mandātu anulēšanu sk.: *Diena.* — 1992. — 10. jūl. — 1. un 4. lpp.
- 9 Datus par latviešu īpatsvaru sk.: *Diena.* — 1994. — 25. febr. — 1. lpp.; latviešu īpatsvars pilsoņu kopskaitā izrēķināts pēc PID datiem: *Diena.* — 1994. — 26. janv. — 4. lpp.; latviešu īpatsvars balsstiesīgā vecuma pilsoņu kopskaitā izrēķināts pēc PID datiem uz 1993. g. 15. janvāri, kurus autors ieguva Tieslietu ministrijas Nacionālo lietu nodaļā.
- 10 PID datus sk.: *Diena.* — 1994. — 26. janv. — 4. lpp.
- 11 *Mežgailis Bruno, Katkovska Inese.* Latvijā dzīvojošo etnosu demogrāfiskais raksturojums. — Rīga: Latvijas statistikas komiteja, 1992. — 68. lpp.
- 12 *Zaslavsky Viktor.* The Neo-Stalinist State: Class, Ethnicity, and Consensus in Soviet Society. — Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1982. — P. 139.
- 13 Sk.: *Simon Gerhard.* Nationalism and Policy Towards the Nationalities in the USSR: From Totalitarian Dictatorship to Post-Stalinist Society / Transl. Karen and Oswald Forster. — Boulder: Westview Press, 1991. Dati par 80. gadu beigām publicēti: *Народное хозяйство СССР в 1989 г.* — Москва: Финансы и статистика, 1990. — С. 78—79.
- 14 10 000 represēto jau rehabilitēti. Vēl atliek rehabilitēt ap 40 000. Sk.: *Labrīt.* — 1994. — 1.marts. — 1. lpp.
- 15 Sk., piem.: *Solchanyk Roman.* Russian Language and Soviet Politics // *Soviet Studies* 34. — 1982. — N 1. — P. 23—42.
- 16 Ilmārs Mežs šo izrēķinājis pēc tautskaites datiem: *Latvieši Latvijā: Etnodemogrāfisks apskats.* — Kalamazū: LSC Apgāds, 1992. — 21. lpp.

- 17 *Mežgailis B., Katkovska I.* Latvijā dzīvojošo etnosu demogrāfiskais raksturojums. — 72.— 74. lpp. Datus par Rīgu sk.: *Mežs I.*, Latvieši Latvijā. — 12. un 39.—40. lpp.
- 18 Diemžēl dati par strādājošo iedzīvotāju etnisko sadalījumu nav pieejami, 1993. g. sākumā latvieši sastādīja 44,9% no visiem bezdarbniekiem. Sk.: *Diena*. — 1993. — 22. apr. — 1. lpp. 1994. g. sākumā latviešu īpatsvars bezdarbnieku vidū pieauga līdz 47,8%. Sk.: *Neatkarīgā Cīņa*. — 1994. — 3. janv. — 1. lpp.
- 19 Sk.: *Lietišķā Diena*. — 1993. — 7. jūn. — 1. lpp.
- 20 Sk., piem.: *Diena*. — 1993. — 4. febr. — 1. lpp.; *Панорама Латвии*. — 1993. — 17. а. «яб. — С. 4.
- 21 Citēts pēc: *Lieven Anatol.* The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence. — New Haven: Yale University Press, 1993. — P. 365.
- 22 Likuma angļu valodas teksts publicēts: Standing Commission of Human Rights and National Questions: About the Republic of Latvia. — Riga: Supreme Council of Latvia, 1992. — P. 76—80.
- 23 *Diena AP MP*. — 1992. — 28. aug. — 1. lpp.
- 24 Sk.: *Бизнес и Балтия*. — 1993. — 21—27 дек.; *СМ-сегодня*. — 1993. — 22 дек. — С. 3; *СМ-сегодня*. — 1994. — 18 янв. — С. 1.
- 25 Sk.: *Muiznieks Nils.* The Baltic Popular Movements and the Disintegration of the Soviet Union. — Berkeley: University of California Press, 1993. — P. 70—72. (Politoloģijas doktora disertācija.)
- 26 Sk.: *Tillet Lowell.* The Great Friendship: Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities-Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1969.
- 27 *Lewis Glyn.* Multilingualism in the Soviet Union: Aspects of Language Policy and Its Implementation. — The Hague and Paris: Mouton, 1972. — P. 80.
- 28 *Horowitz Donald L.* Ethnic Groups in Conflikt. — Berkeley: University of California Press, 1985. — P. 219.
- 29 *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likums*. — Rīga: Avots, 1989.
- 30 *Latvijas Tautas fronte: Gads pirmais*. — Rīga: Latvijas Tautas frontes izdevniecība, 1989. — 213. lpp.
- 31 Sk., piem., vēlēšanu sarakstu solījumus: *Diena AP MP*. — 1993. — 14. maijs. — 2.—4. lpp.
- 32 *Memmi Albert.* The Colonizer and the Colonized. — New York: The Orion Press, 1965. — P. 52.
- 33 *Diena*. — 1994. — 26. janv. — 4. lpp.
- 34 *Horowitz D.L.* Ethnic Groups in Conflikt. — P. 212.
- 35 Citēts pēc: *Labrīt*. — 1993. — 17. febr. — 2. lpp.
- 36 *Karklins Rasma.* Ethnopolitics and Transition to Democracy: The Collapse of the USSR and Latvia. — Washington, D.C.: The Woodrow Wilson Center Press, 1994. — P. 23.

Artis Pabriks

Latvijas Universitāte

LATVIJA

LATVIJAS PILSONĪBA: ETNOPOLITIKAS MĒRĶIS VAI LĪDZEKLIS

Pilsonības likuma pieņemšana ļauj tālāk attīstīties Latvijas politiskajai nācijai. Iebraucēju uzņemšana jau eksistējošās nācijas kopībā ir mūsdienu nacionālisma liberālā versija, kuru piekopj lielākā daļa moderno valstu. Iekļaušana, nevis izslēgšana ir vienīgais reālais veids, kā saglabāt tā dēvēto nacionālo valsti un radīt relatīvi homogēnu iedzīvotāju kopumu, kas savukārt kalpo par pamatu stabilai valstij.

Parasti šāda politika atbalsta politisku un kultūras integrāciju vai asimilāciju. Argumenti par labu šādai politikai izriet no pieņēmuma par pilsonību kā neatņemamu sastāvdaļu valsts etniskās politikas stratēģijā. Tādēļ ir iespējams apgalvot, ka Latvijas etniskā politika nevar būt sekmīga bez jaunā pilsonības likuma īstenošanas, kā arī otrādi — pilsonības likums nebūs efektīvs bez jaunas etniskās politikas stratēģijas. Lai labāk izprastu šo sakarību un mūsdienu Latvijas politisko dilemmu īpatnības, nepieciešams nedaudz pievērsties pašai pilsonības problēmai kā tādai. Raksta pirmās divas apakšnodaļas pievērsīsies šai problēmai. Trešā apakšnodaļa apskatīs dažus aspektus no Latvijas etniskās politikas starpkaru periodā, bet ceturrtā apakšnodaļa aplūkos pilsonības un etniskās politikas problēmas mūsdienu Latvijā.

1. PILSONĪBAS UN ETNISKĀS POLITIKAS VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

Mūsdienu pasaulē pilsonības un etniskās politikas sfērā plaši izplatīti divi politiskie principi. Pirmo principu veido liberāldemokrātiskais ideāls par visu indivīdu līdztiesību, bet otrais princips balstās uz starptautiski atzītajām nāciju pašnoteikšanās tiesībām, kuru rezultātā pasaule ir sadalījusies nacionālās valstīs. Lielākajā daļā gadījumu šo sadalījumu veicināja demokrātiskais nacionālisms, kas patiesībā var tikt uzskatīts par šīs sistēmas izveidotāju. Pēdējo 200 gadu laikā tas sašķēlis daudzas impērijas nacionālās valstīs. Tomēr demokrātiskais nacionālisms izrādījās nespējīgs atrast ilgstošu atrisinājumu se-

kojošai problēmai: *kā piemērot vienlīdzīgu tiesību principu cilvēkiem, kuri atšķiras no iedzīvotāju pamatmasas valodas, kultūras vai pat politisko uzskatu ziņā?*

Šajā rakstā autors gribētu izdalīt divus aspektus, kuri ir šīs problēmas pamatā. Tie ir:

- 1) demogrāfiskās izmaiņas;
- 2) valsts ideoloģiskie pamati.

1.1. DEMOGRĀFISKĀS IZMAIŅAS

Pēdējos gadu desmitos liela apjoma imigrācija arvien vairāk ietekmē gan eksistējošo politisko sistēmu (nacionālo valsti), gan vienu no izplatītākajām pārvaldes sistēmām (demokrātiju). Tās pamatā ir modernizācijas pieprasītā iedzīvotāju pārvietošanās, neņemot vērā šo iedzīvotāju sociālo un kultūras piederību.

Pēdējo 50 gadu laikā Eiropas valstīs ir izveidojusies situācija, kur 10—25% no visiem šajās valstīs nodarbinātajiem ir ārzemnieki.¹ Šie cilvēki sev līdzī atnes jaunas valodas, kultūras un bieži sašķeļ sabiedrību etniski un sociāli. Lielākā daļa no ieceļotājiem turpina uzturēties valstīs, nesāņemot šīs valsts pilsonību vairākus gadu desmitus.

1.2. VALSTU IDEOLOĢISKIE PAMATI

Tradicionālā izpratnē pilsonības jautājums tiek pakārtots nacionālās valsts principam. Tādēļ būtu noderīgi nedaudz pakavēties pie nacionālās valsts veidošanas procesa iezīmēm. Saskaņā ar pētnieka Antonija Smita uzskatiem nācijām kā moderniem veidojumiem jā sastāv no 4 pamatelementiem:

1. Pilsonība un vienādu tiesību un pienākumu legālais kodekss;
2. Vienota ekonomika un darbaspēks, preču un personu netraucēta pārvietošanās nacionālajā teritorijā;
3. Pietiekami kompakta teritorija, kurā dzīvo nācija;
4. Viena politiskā kultūra un sabiedrības izglītības sistēma, kā arī masu mēdiju sistēma, kas spētu sabiedriskot nācijas nākotnes pilsoņus.²

Pēc autora domām, šāda pieeja noder, ne tikai lai izskaidrotu nāciju veidošanās procesu, bet arī lai aplūkotu šo nāciju ilgstošas pastāvēšanas iespējas. Tas nozīmē, ja kāds no pamatelementiem vairs neeksistē vai ir būtiski vājināts, nācijas pastāvēšanas iespējas ir apdraudētas un var sekot tās dezintegrācija.

Tā, piemēram, ir grūti runāt par nāciju, ja šī nācija nevar sevi identificēt ar noteiktu kopēju un kompaktu teritoriju (3). Šādā gadījumā reģionālie centrbēdzes spēki attīsta autonomiju un mēģina atdalīties.

Līdzīga reakcija ir gaidāma, ja vienas nācijas pārstāvji pieder pie vienas šķiras. Tad sociālās atšķirības sakrīt ar etniskajām (2). Sevišķi lielas iespējas konfliktu attīstībai pastāv, ja imigrantu grupa vai etniskā minoritāte aizņem tikai vienu sociālo nišu, un tad nav pat svarīgi, vai šī niša ir starp sabiedrības augšslāņiem vai apakšslāņiem.

A.Smita shēmas 1. un 4. elementi pārstāv liberāldemokrātiskās un kultūras koncepcijas un ir nozīmīgi faktori sekmīgai nācijas eksistencei. Tie ir savstarpēji saistīti un viens otru papildinoši un tādēļ atrodami mūsdienu pilsonības politikā. Pirmais nācijas pastāvēšanas faktors ir saistīts ar indivīda tiesisko statusu, bet ceturtais faktors vairāk attiecas uz sabiedrības esošo vai potenciālo locekļu sociālo un kultūras piederību. Tas nozīmē nacionālo prasību aizsardzību un pilsonības sasaistīšanu ar imigrantu vai no pamatsabiedrības nacionāli atšķirīgo locekļu sociālo un kulturālo piemērošanos.

No šī pieņēmuma izriet prasība saistīt pilsonības jautājumu ar etniskās politikas stratēģiju. Tomēr praksē dažādās valstīs šī sasaiste atšķiras.

2. PILSONĪBAS DIVAS TAKTIKAS

Lai gan atšķirīgās tiesiskās tradīcijas, vēsture un nākotnes mērķi nosaka pilsonības principu atšķirības dažādās valstīs, tomēr ir iespējams atrast vairākas kopīgas iezīmes.

Pirmkārt, pilsonība ir tāda indivīda tiesiskā koncepcija, kurš ir uzticīgs (lojāls) valstij un saņem šīs valsts aizsardzību.³

Otrkārt, ar pilsonību saprot tādu piederību valstij, kad noteiktai personai piemīt virkne tiesību šajā valstī un pienākumi pret šo valsti.⁴

Treškārt, starptautiskie likumi neatzīst atšķirību starp pilsonību un nacionālo piederību.

Tādējādi ir jāsavieno divi ideāli: tiesiskā indivīdu līdztiesība un nacionālo valstu sistēmas pastāvēšana. Citiem vārdiem, modernai pilsonībai jānodrošina nacionālās sabiedrības (nācijas) eksistence liberāldemokrātiskās koncepcijas ietvaros.

Pastāvot dažādiem pilsonības politikas variantiem, pastāv iespēja izdalīt divas galvenās tendences, kas ir ciešā saistībā ar etniskās politikas principiem. Šīs tendences ir: 1) homogenizācija caur piederību un 2) piederība caur homogenizāciju.

2.1. HOMOGENIZĀCIJA CAUR PIEDERĪBU

Šīs pieejas saknes rodamas liberāldemokrātiskajos principos, idejā par līdztiesīgu pārstāvniecību, toleranci un atšķirību respektēšanu. Tā pieprasa politisko līdztiesību visiem sabiedrības locekļiem. Attiecībā uz imigrantiem (viesstrādniekiem, patvēruma meklētājiem utt.) šīs pieejas atbalstītāji atzīst, ka persona, kas uzturējusies valstī ilgāku laika periodu, kļūst piederīga šai sabiedrībai vismaz sociālā ziņā.⁵ No tā izriet, ka, ļaujot šiem cilvēkiem palikt valstī un tajā pašā laikā nepiešķirot tiem pilsonības tiesības un liedzot tiem iespēju piedalīties politiskajos procesos, tiek apzināti grauti demokrātiskas sabiedrības uzbūves principi, radīta nepilntiesīgu iedzīvotāju grupa.

Savukārt cilvēki, kas nepilntiesīgā statusa dēļ ir neaizsargāti, var pievērsties ekstrēmām uzskatiem un radīt draudus visai sabiedrībai.

Daudzās par demokrātiskām uzskatītās valstīs pilsonības jautājums ir atrisināts saskaņā ar demokrātiskajiem ideāliem. Tas nozīmē, ka gandrīz ikviens šajā valstī ilgstoši dzīvojošais indivīds saņem tiesības iegūt šīs valsts pilsonību.

Tomēr šīm tiesībām par pamatu ir pieņēmums, ka, dzīvojot valstī ilgāku laika periodu, imigranti homogenizējas vietējā vidē. Tie pārņem vietējo politisko kultūru un lojalitātes, iekļaujas vietējā izglītības sistēmā un kļūst par vietējās sabiedrības organisku sastāvdaļu. Ja šie cilvēki iegūst mītnes zemes pilsonību, pirms šis process ir noslēdzies, etniskā politika nodrošina, lai viņi turpinātu iekļauties sabiedrībā. Saskaņā ar A.Smita teorētisko modeli 4. elementa ir atkarīgs no 1. elementa.

Pēdējā laikā, strauji pieaugot imigrācijai, šī politika tiek papildus aktualizēta. Mītnes zemes iedzīvotāji bieži jūtas psiholoģiski nesagatavoti integrēt pieaugošo imigrantu masu, pie tam liberālie pilsonības likumi nesniedz nekādu palīdzību. Tādēļ daudzas valstis ir izvēlējušās citu pieeju pilsonības jautājuma risināšanā.

2.2. PIEDERĪBA CAUR HOMOGENIZĀCIJU

Atbalsts par labu šādai politikai izriet no pieņēmuma, ka pilsonība ir politiskas, nevis morālas dabas jautājums. Tas cenšas uzturēt dzīvu ideju par nacionālu valsti un tautu pašnoteikšanās tiesībām. Viens no šo ideju pamatprincipiem ir — dažādām sabiedrībām jābūt brīvām un tiesīgām īstenot pašizvēlētos ideālus.⁶

Pirmkārt, šī pieeja ir saprotama vēsturiskā kontekstā, kur ikviena valsts cenšas tiesiski respektēt (ar pilsonības likumu) savu konkrēto vēsturi, tradīcijas un nacionālo koncepciju.

Otrkārt, pilsonība tiek saprasta kā politisks jautājums ciešā saistībā ar valsts varu.

Treškārt, šāda veida pilsonības aizstāvji uzskata, ka pilsonība neizriet no demokrātijas principa, jo demokrātija nosaka politisko sistēmu jau izveidotā sabiedrībā un demokrātijas uzdevums nav noteikt, kurš pieder pie šīs sabiedrības.⁷

Ņemot vērā augšminēto, katrai nācijai jāizlemj tās pilsonības politika saskaņā ar šīs nācijas interesēm, kā arī vēsturi, tradīcijām un konkrēto politisko situāciju.

Politiskās kopienas, kas ir izveidotas uz nāciju bāzes, aizsargā un sekmē savas intereses un deleģē politisko varu tikai tām personām, no kurām tās var sagaidīt izpratni, solidaritātes jūtas, lojalitāti un kopīgu interešu aizstāvēšanu.

Tādēļ pilsonības tiesību politiskā daļa ir ciešā sakarībā ar kultūras identitāti un solidaritāti un savā ziņā pat atkarīga no tām. Šis pilsonības modelis ietver sevī prasību pēc zināmas kulturizācijas un noteiktas politiskās orientācijas, kam jāgarantē personas pastāvīga piesaiste mītnes zemei. Šī politika nozīmē arī to, ka etniskajai politikai jāietekmē iebraucēju grupa, jau pirms tā iegūst pilsonību, jo pilsonība ir kā sava veida integrācijas kulminācija.

Otrais modelis uzskatāmi atšķiras no pirmā ar to, ka šis modelis pakārto pirmo elementu ceturtajam elementam (sk. iepriekš). Tādēļ šajā rakstā otrais modelis tiek dēvēts par homogenizācijas modeli. Abu modeļu atšķirības var redzēt, salīdzinot to ideoloģiskās bāzes.

No starptautiski atzītā nacionālo valstu principa izriet secinājums, ka katrai valstij piemīt tai specifisks nacionālisma tips. Saskaņā ar to pirmais modelis var nosacīti tikt dēvēts par liberālo nacionālismu, savukārt otrais modelis balstās uz konservatīvo pieeju.

Visbeidzot, kaut arī pastāv dažas atšķirības starp šiem modeļiem, ir jāatzīst, ka tie darbojas vienā virzienā, kas ir vērsts uz ieceļojušo personu asimilāciju vai vismaz integrāciju. Šāda politika izriet no nepieciešamības saglabāt visus četrus nācijas pastāvēšanas elementus un nodrošināt nācijas un valsts politisko un kulturālo pārmantotību. Un tas, iespējams, ir vienīgais veids, kā garantēt līdztiesību visiem sabiedrības locekļiem.

3. LATVIJAS PILSONĪBA UN ETNISKĀ POLITIKA VĒSTURISKAJĀ ASPEKTĀ

1918.gadā neatkarīgās un demokrātiskās Latvijas dibinātāji nāca no demokrātiski, kā arī nacionāli orientēto latviešu intelektuāļu vidus. Savā vairākumā būdami jauni cilvēki — trīsdesmit, četrdesmit gadu veci, tie nākotnes

Latviju redzēja vienīgi kā demokrātisku valsti. Vienlaikus viņi pārstāvēja pragmatisko politiku aprindas. Tieši šī ideālisma un pragmatisma veiksmīga kombinācija bija par pamatu starpkaru Latvijas samērā pieņemamajam etnisko attiecību modelim.

Jau no pašiem valsts pirmsākumiem nelatviešu etniskās grupas tika uzaiņinātas piedalīties Latvijas Tautas Padomes un Pagaidu valdības darbībā. Tā kā etniskās minoritātes veidoja aptuveni 24% no visiem Latvijas iedzīvotājiem, demokrātiskā valsts nebija iedomājama bez tām, turklāt šo minoritāšu tiesības piedalīties valsts organizēšanā netika apšaubītas vairāku iemeslu dēļ.

Pirmkārt, visas etniskās grupas — vācieši, ebreji, poļi un lielākā daļa no krieviem — dzīvoja Latvijas teritorijā gadsimtiem ilgi. Viņi pārstāvēja vēsturiski integrētu iedzīvotāju kopu ar kultūras tradīciju toleranci un kopēju politisko kultūru un izglītību.

Otrkārt, pastāvēja acīmredzama minoritāšu vēlēšanās piedalīties valsts veidošanas procesā. Tādēļ to politiskās lojalitātes lēnām mainījās par labu Latvijas valstij. Šo pozitīvo procesu veicināja tas, ka Krievija un Vācija nespēja un nevēlējās kontrolēt savus tautiešus zaudētajās teritorijās. Neradās reāla iespēja apvienot Latvijas vāciešus, poļus vai krievus ar to nacionālajām valstīm.

Treškārt, vienlīdzīga pārstāvniecība varēja stiprināt Latvijas starptautiskās pozīcijas un nodrošināt etnisko latviešu dominanti savā valstī, jo latvieši bija absolūtais valsts iedzīvotāju vairākums.

Var apgalvot, ka starpkaru perioda demokrātiskās Latvijas sistēmas pamatus veidoja liberāldemokrātisko un nacionālo principu kopums. Individuālisms dominēja politiskajā un ekonomiskajā sfērā, bet kultūras politika atspoguļoja idejas par kultūru autonomiju un reizē plurālismu.

Nozīmīgi būtu aplūkot starpkaru perioda Latvijas sabiedrību saskaņā ar A.Smita modeli. Tas ļautu izprast šīs sabiedrības vājās, kā arī stiprās puses.

Visiem Latvijas pilsoņiem bija vienādas tiesības un pienākumi, un tie apdzīvoja vienu teritoriju, lai gan autoritārās republikas laikā var konstatēt netiešu minoritāšu politisko diskrimināciju, kā arī līdz ar parlamenta likvidāciju tika likvidētas visas partijas, ieskaitot minoritāšu. Tādēļ pirmajā līnijā papildus nāk viens (-). Latviešu un minoritāšu pārstāvniecība vienotajā Latvijas ekonomikā nebija proporcionāla. Tā, piemēram, aptuveni 45% no visiem rūpniecības uzņēmumiem piederēja vācu un ebreju uzņēmējiem.⁸ Autoritārisma laikā Ulmaņa ekonomisko politiku nevar novērtēt kā demokrātisku, tādēļ papildus viens (-). Beidzot, visi Latvijas iedzīvotāji pārstāvēja vienu politisko kultūru un tika iekļauti vienā izglītības sistēmā, neskatoties uz lingvistiskām atšķirībām. Autoritārisma gados parādījās spiediens pret mino-

Etniskā situācija Latvijā
(Kopīgie elementi apzīmēti ar +, atšķirīgie ar -)

	Demokr. Latvija (1918—1934)	Autorit. Latvija (1934—1940)
Polit. tiesības, pienākumi	+	+/-
Vienota ekonomika, līdzīgs īpašumu un līdzekļu sadalījums	+/-	+/-/-
Kopīga teritorija	+	+
Kopīga politiskā kultūra, izglītība, kultūra	+/-	+/-/-
Sekas	4(+), 2(-) Potenciāls konflikts	4(+), 5(-) Konflikts!

ritāšu kultūrām, tajā pašā laikā neradot reālas iespējas nelatviešu pārstāvjiem integrēties. Tas vērtējams negatīvi. Tādēļ viens papildus (-) pie 4. elementa.

Aplūkojot tabulu, varētu apgalvot, ka etniskā konflikta iespējas demokrātiskajā Latvijā bija ierobežotas, jo starp dažādām etniskajām grupām eksistēja vairāk vienojoši nekā daloši elementi. Tas ļauj mums runāt par politisko nāciju starpkaru periodā Latvijā, lai gan lielākajai daļai iedzīvotāju Latvija bija etniskā dzimtene, bet minoritātēm — tikai dzimtene.

Etniskā jautājuma demokrātisks risinājums jau pašos valsts pirmsākumos deva papildus atbalstu politiskās nācijas veidošanās procesā. Vēsture parādīja pilsonības jautājuma nozīmi (1. elements) nacionālās valsts celtniecības procesā.

Plaši nediskutējot šeit par demokrātiskās Latvijas sabrukšanas iemesliem, autors tomēr vēlas akcentēt dažus faktorus, kas veicināja šo sabrukumu. Sevišķi tādēļ, ka šie faktori ir ciešā sakarā ar etniskajām attiecībām.

Pirmkārt, divdesmito gadu beigās, ekonomiskās krīzes apstākļos, pastiprinājās konkurence starp latviešu un minoritāšu uzņēmējiem. Tādējādi politiskās nācijas stabilitāte tika grauta.

Otrkārt, minoritāšu kultūrautonomija samazināja etnisko grupu savstarpējās integrācijas iespējas.

Treškārt, pieauga ārvalstu iejaukšanās Latvijas iekšējās lietās, sevišķi tas ietekmēja vācu kultūras un ekonomikas stāvokli Latvijā pēc nacistu nākšanas pie varas Vācijā.

Faktiski 1934. gada 15. maija apvērsumu var uzskatīt par šo trīs faktoru ietekmes galaiznākumu. Autoritārās Latvijas vadība izprata nepieciešamību panākt proporcionālāku ekonomikas sadalījumu starp dažādām etniskajām grupām. Tādēļ autoritārās Latvijas etniskā politika tika virzīta uz kultūras un ekonomikas atšķirību likvidēšanu. Tomēr jau pašos pirmsākumos šī politika tika nolemta neveiksmei. To noteica tās nedemokrātiskums un pieaugošā ārvalstu ietekme Latvijā.

4. PILSONĪBAS UN ETNISKĀS POLITIKAS JAUTĀJUMS MŪSDIENĀS

Mūsdienu Latvijai nākas risināt veselu virkni problēmu, kas nenoliedzami ir pēckara politiskās attīstības sekas, kad Latvija tika varmācīgi okupēta un inkorporēta Padomju Savienībā. Šeit gribētos pieminēt dažas no problēmām, kas ir tiešā saistībā ar pilsonības un etniskās politikas jautājumiem.

Pirmkārt, Latvija ir atjaunojusi savu politisko neatkarību tikai pirms dažiem gadiem.

Otrkārt, ņemot vērā iepriekšējos gados pieļauto neierobežoto imigrāciju, Latvijā ir notikušas būtiskas demogrāfiskās izmaiņas.

Treškārt, joprojām vērojama Krievijas iejaukšanās Latvijas iekšējās lietās, kā arī acīmredzama tieksme kontrolēt tai senāk piederējušo teritoriju.

Pirmie divi faktori rada Latvijai tās pašas problēmas, kuras jau eksistē citās Eiropas valstīs. Tas ir jautājums par imigrantu iekļaušanu vai neiekļaušanu valsts homogenizācijā. Trešais faktors šajā gadījumā jāuzskata par papildus faktoru. Faktiski ir iespējams izdalīt kā iekšējos, tā arī ārējos faktorus, kuri nosaka imigrantu iekļaušanas vai izslēgšanas politiku.

4.1. IZSLEGŠANAS POLITIKA

Šīs politikas priekšnoteikumi izriet no Latvijas iekšpolitikas un ārpolitikas analīzes.

4.1.1. Ārpolitiskie argumenti

Pašreizējās Latvijas un Krievijas attiecības nevar tikt uzskatītas par pozitīvām. No latviešu redzes viedokļa, tā kā Otrā pasaules kara laikā Latvija tika vardarbīgi okupēta un inkorporēta PSRS, Krievija kā PSRS pēctece ir atbil-

dīga par visām šīm prettiesiskajām aktivitātēm (ieskaitot imigrāciju), kas notikušas pret Latvijas valsti un tās tautas gribu. No tā izriet, ka 690 tūkstošus (28,6% visu Latvijas iedzīvotāju)⁹ pēckara imigrantu nedrīkst uzskatīt par piederīgiem Latvijas valstij.

No otras puses, Krievija noraida savu atbildību par PSRS nodarījumiem, tajā pašā laikā parādot ieinteresētību par tā saucamo "krieviski runājošo" likteni Latvijā, starp kuriem ir arī liels skaits Latvijas pilsoņu.¹⁰ Tā rezultātā latvieši joprojām izjūt pastāvīgas briesmas savai neatkarībai. Psiholoģisko diskomfortu pastiprina Krievijas armijas atvaļināto pensionāru uzturēšanās Baltijā, divdomīgie Krievijas ārlietu ministra A.Kozireva izteikumi un V.Žirinovska klaji imperiālistiskie plāni.¹¹ Galvenajos vilcienos Krievijas politiku pret Latviju un pārējām divām Baltijas valstīm var izskaidrot ar nevēlēšanos samierināties ar PSRS dezintegrāciju, kā rezultātā ir grūti izveidot līdztiesīgas attiecības starp Krieviju un tās nesensajiem padotajiem.

Daudzējādā ziņā ārpolitiskais klimats nosaka Latvijas pārlieku lēno pilsonības un etnisko jautājumu risināšanu.

4.1.2. Iekšpolitiskie argumenti

Iekšpolitiskie argumenti, kas vērsti pret liberālu pilsonības likumu, izriet no stingras vēlmes:

- 1) saglabāt nesenu atjaunoto neatkarīgo un demokrātisko Latviju;
- 2) saglabāt latvisko identitāti kā Latvijas pamatidentitāti.

Šos faktoros pastiprina valstiskās neatkarības relatīvi nelielais laika periods, kas liek latviešiem aplūkot šo problēmu no psiholoģiski ļoti jūtīga redzes viedokļa.

Lielās imigrantu masas būtiski ir izmainījušas demogrāfisko situāciju un apdraud nacionālās valsts pastāvēšanas iespējas. Šādā situācijā automātiska politiskās kopienas palielināšana var apdraudēt Latvijas neatkarību. Tiek apgalvots, ka liels skaits imigrantu izjūt politisku pievilksnās spēku Krievijā virzienā, tas nozīmē, ka viņu politiskā lojalitāte var tikt apšaubīta. Krievijas politika attiecībā uz Latviju tikai pastiprina šo apgalvojumu un samazina pilsonības liberāldemokrātiskā risinājuma iespējas.

Nacionālā identitāte ir otrs faktors, kas nosaka lēnu un tikai pakāpenisku pēckara imigrantu iekļaušanu Latvijas politiskajā nācijā. Politiskā sovietizācija un kultūras rusifikācija, kas norisinājās Latvijā visus pēdējos 50 gadus, līdz ar faktu, ka etniskie krievi sastāda aptuveni 33,5% no visiem Latvijas iedzīvotājiem, samazina latviešu iespējas integrēt nelatviešus īsā laika periodā.

Šāda politika var tikt analizēta, izmantojot iepriekšminēto pilsonības politikas tipoloģiju, un tādējādi tā pieskaitāma tipam "Piederība caur homogenizāciju" un izriet no konservatīvā nacionālisma ideoloģijas. Saskaņā ar to nacionālai valstij jāaizsargā un jānodrošina nacionālās kopienas robežas pret atšķirīgiem jaunpienācējiem.

4.2. IEKĻAUŠANAS POLITIKA

Ideālā gadījumā šīs politikas aizstāvjiem jāvadās pēc tiem pašiem mērķiem, kurus izvirza pirmais grupējums, jo valsts intereses ir tikai vienas, tādēļ arī abu atšķirīgo uzskatu aizstāvju patriotisma līmenim vajadzētu būt līdzīgam. Tomēr atgādināsim šos mērķus:

- 1) saglabāt neatkarīgu un demokrātisku Latviju,
- 2) saglabāt latvisko identitāti kā Latvijas pamatidentitāti.

Iekļaušanas politikai vajadzētu izrietēt no teorētiskiem, kā arī praktiskiem argumentiem.

4.2.1. Teorētiskais ietvars

Ja mēs attiecinām A.Smita modeli uz mūsdienu Latviju, mēs iegūstam samērā neskaidru politiskās nācijas veidolu.

2. tabula

Pašreizējā Latvijas etniskā situācija
(Vienojošie elementi apzīmēti ar +, atšķirīgie ar -)

Politiskās tiesības, pienākumi	-
Vienota ekonomika, līdzīgs īpašumu un līdzekļu sadalījums	+/-
Kopīga teritorija	+
Kopīga politiskā kultūra, izglītība, kultūra	-

Acīmredzot neeksistē Latvijas etnisko grupu savstarpējas teritoriālās pretenzijas (3. elements). Nesekmīgas privatizācijas rezultātā, kā arī, iespējams, citu faktoru rezultātā (noziedzība, korumpētība utt.) ekonomika ir sadalījies starp etniskajām grupām nevienmērīgi (2. elements).

Pilsonības jautājums nav atrisināts (Pilsonības likuma pieņemšana var tikt uzskatīta tikai kā iespējamā atrisinājuma sākums) (1. elements), kā arī

pastāv lielas atšķirības latviešu un krievu kultūrā un izglītības sistēmā (4. elements).

Tas viss liek secināt, ka nav iespējams runāt par politisku, kulturālu vai pat psiholoģiski vienotu Latvijas politisko nāciju, kura ir un būs valsts pastāvēšanas garant. Var pat apgalvot, ka iedzīvotāju dezintegrācijas briesmas vēl pieaugs, jo ir iespējams, ka nemākulīgas privatizācijas rezultātā etnisko grupu ekonomiskās atšķirības palielināsies. Arī pašreizējā valsts izglītības politika attiecībā uz nelatviešu skolām var pastiprināt šos procesus.

2. tabula norāda uz etnisko jautājumu kompleksitāti un savstarpējo saistību, jo viena jautājuma atrisināšana vēl neatrisina pašu problēmu. Var redzēt arī nepieciešamību risināt pilsonības jautājumu vienā kopumā ar izglītības un kultūras problēmām, jo kultūru atšķirības nosaka etnisko konfliktu rašanos un intensitāti.¹² Tas viss novirza lasītāja uzmanību uz empīriskiem pētījumiem, kuri varētu palīdzēt rast risinājumu samilzušajām problēmām.

4.2.2. Empīriskie argumenti

Politiski latvieši salīdzinājumā ar nelatviešu lielāko daļu ir attīstījušies atšķirīgā virzienā. Padomju laikā latvieši pamatā bija disidentu rindās Latvijā. Arī Tautas frontes veidošana galvenokārt bija balstīta uz latviešu iedzīvotāju daļas centieniem. Apzinoties šo situāciju, LTF vairākkārt centās gūt atbalstu arī nelatviešos. Lēnām arī nelatviešu etniskās grupas iesaistījās šajā kustībā, un ar LTF atbalstu tika nodibinātas pirmās minoritāšu kultūras biedrības.

1989.gadā tikai 9% nelatviešu atbalstīja Latvijas neatkarības prasību, bet jau 1991. gadā aptuveni 38% nelatviešu atbalstīja Latvijas neatkarības atjaunošanu (sk. B.Zepas un R.Kārklīņas rakstu šajā krājumā). 1991. gadā demokrātiski domājošie cittautieši palīdzēja latviešiem gūt uzvaru referendumā par neatkarīgu Latviju, 73,68% visu vēlētāju balsoja par Latvijas valsti.¹³

No augšminētā varētu secināt: ja pēdējo divu gadu laikā šie skaitļi nav sevišķi mainījušies, tad politiskās lojalitātes lēnām mainās par labu Latvijas valstij.

Kultūras sfērā krieviskais dominēja Latvijā visus pēdējos 50 gadus. To galvenokārt noteica demogrāfiskās izmaiņas un tiešā vai netiešā krieviskošanas politika. Tomēr arī šeit vērojamas lēnas izmaiņas valsts politikā un sevišķi pašu iedzīvotāju attieksmē.

Pirmkārt, dažādas minoritāšu organizācijas pamazām atsāk apzināties savas etniskās saknes. Tas notiek ar Latvijas minoritāšu politikas atbalstu un tādējādi veicina Latvijas ebreju, Latvijas ukraiņu, kā arī citu minoritāšu jaunās

paaudzes sasaisti ar Latvijas valsti. Arī krievu minoritāte sāk parādīt savu vēlmi integrēties latviskajā vidē. Tā, piemēram, Daugavpils rajonā latviešu skolās skolēnu skaits pieaudzis no 33% līdz 41%.¹⁴ Ir noskaidrots, ka aptuveni 33% krievu vēlētos sūtīt savus bērnus latviešu skolās. Tikai 20% krievu nevēlas to darīt.¹⁵

Tas nozīmē, ka latviešu kultūra un izglītība pastiprināti piesaista nelatviešu uzmanību, kaut arī valsts ietur neitrālu politiku šajā jomā. Tieši šāda attieksme ir liberāldemokrātiskās politikas pamatā, jo minoritātes spēj pilnvērtīgi iesaistīties valsts dzīvē vienīgi tad, kad ir tuvinājušās pamatnācijai.

No visa augšminētā izriet apgalvojums, ka ilglaicīga vilcināšanās pilsonības jomā tikai samazinās cittautiešu vēlmi integrēties Latvijas sabiedrībā, tas savukārt palielinās centrbēdzes tieksmes un liks daļai no tiem vērst savus identitātes un lojalitātes apliecinājumus pāri robežai. Tā kā nepastāv arī reālas iespējas šiem cilvēkiem izceļot, Latvijas iespējas saglabāt neatkarīgu un demokrātisku valstiskumu var tikt mainītas.

NOBEIGUMS

Iepriekšminētie argumenti liek apgalvot, ka demokrātiska Latvija ar latvisku identitāti kā valsts pamatidentitāti var tikt saglabāta, īstenojot vienīgi iekļaušanas taktiku. Neiekļaušanas politika neatbilst pašu latviešu mērķiem saglabāt neatkarīgu nacionālo valsti, jo nav iespējams izsūtīt pēckara imigrantus un izveidot monoetnisku Latviju. Līdz ar to neiekļaušanas taktikas atbalstītājiem būs jāsamierinās ar daudznacionālas valsts eksistenci, jo neiekļaušanas politiskās darbības programmā asimilācijas vai integrācijas procesi nav paredzēti, līdz ar to kulturālā dezintegrācija var turpināties. Tas nozīmē, ka Latvija apvienos varbūt pat pilnīgi pretēji domājošos, kas agri vai vēlu radīs draudus valsts pastāvēšanai.

Latvijas etniskās politikas mērķim, ieskaitot pilsonību, jābūt Latvijas politiskās nācijas veidošana ap latvisko identitāti. Tas nozīmē nelatviešu un ārpilsoņu kulturālu un politisku integrāciju, varbūt pat asimilāciju. Pilsonības politikas pamatprincipu noskaidrošanai jābūt pirmajam solim šajā etniskajā politikā. Homogenizācijai jānotiek vienlaikus ar politiskās līdzdalības tiesību iegūšanu. Tas nozīmē, ka pilsonība nav mērķis, bet līdzeklis, neatņemama etniskās politikas sastāvdaļa.

Pirmkārt, sekmīga etniskā politika Latvijas apstākļos prasa ātru un mērķtiecīgu darbību. Pilsonības iegūšanas pamatkritērijiem jābūt valodas zināšanām un vispārējai kultūras orientācijai.

Otrkārt, jāizveido spēcīga izglītības sistēma, sevišķu uzmanību pievēršot nelatviešu mācību iestādēm un latviešu skolām un bērnudārziem ar lielāku minoritāšu bērnu skaitu. Izglītības sistēmai jābūt vienotai neatkarīgi no mācību valodas. Nav pieļaujama humanitāro priekšmetu mācīšana no grāmatām, kas nav izstrādātas Latvijā vai tiek izmantotas bez vadošās ministrijas ziņas. Vēlams būtu Integrācijas ministrijas izveidošana.

Treškārt, jāuzlabo Tieslietu ministrijas dienestu (nacionālo lietu, cilvēktiesību) darbs minoritāšu vidū. Tas palīdzēs dezintegrēt tā saukto krieviski runājošo iedzīvotāju daļu, kā arī integrēt daudzās minoritātes Latvijas politikajā nācijā. *Skaitliski mazo etnisko minoritāšu latviskajai orientācijai jāseko tūlīt aiz šo minoritāšu pamatidentitātes.* Mazāko etnisko minoritāšu pamatidentitāte jāatbalsta saprāta robežās, līdz tā nav pretrunā ar valsts pamatidentitāti, kā arī ievērojot pašas minoritātes vēlmes. Etniski apzinīgas etniskās grupas ir spējīgas labāk integrēties nekā savu identitāti zaudējuši indivīdi.¹⁶

Ceturtkārt, brīvprātīgajiem emigrantiem jāsniedz politisks un finansiāls atbalsts.

Visbeidzot, latviešiem kā dominējošai sabiedrībai ir jāpārvar savs mazvērtības un minoritātes sindroms, tiem jāklūst atvērtākiem pret jaunpienācējiem. Nācijas spēks nav lielumā, bet gan gribā. Benedikts Andersons reiz rakstīja savā grāmatā: "Džentlmenis ir cilvēks, kurš var atļauties aizmirst, ka viņš ir džentlmenis." Pārfrazējot šos vārdus, varētu teikt tā: "Nācija reāli pastāv tad, kad tā var atļauties aizmirst savu nacionālismu."

Domājams, latvieši var atļauties būt liberāli, kas ir vienīgais reālais ceļš, lai saglabātu un attīstītu neatkarīgu, demokrātisku Latviju ar tikai tai piemītošo nacionālo identitāti.

Post Scriptum

Šeit netika pietiekami apskatīts viens nozīmīgs faktors, kurš nav pilnībā atkarīgs no Latvijas vēlmēm. Šis faktors ir Krievijas politika pret Latviju un Baltiju. Šis valsts negatīvā ietekme uz etniskās politikas risināšanu Latvijā nevar tikt novērsta bez spēcīga starptautiska atbalsta. Latvijas turpmākā integrācija Eiropas Savienībā varētu panākt šī atbalsta pieaugumu un respektīvi Krievijas ietekmes ierobežošanu Baltijā.

ATSAUCES

¹ Hammar T. Democracy and the Nation State. — Avebury, 1990. — P. 1—2.

² Smith A. National Identity. — Penguin Books, 1991. — P. 69.

- ³ *Scruton R.* A Dictionary of Political Thought. — Macmillan, 1982. — P. 63.
- ⁴ *Hammar T.* Democracy and. . — P.3.
- ⁵ *Caren J.H.* Membership and Morality: Admission to Citizenship in Liberal Democratic States // Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America / Ed. by W.R. Brubaker. — University Press of America, 1981. — P.34.
- ⁶ *Caren J.H.* Membership and. . — P. 35.
- ⁷ *Haibronner K.* Citizenship and Nationhood in Germany // Immigration and the Politics.. — P. 74 — 76.
- ⁸ *Pabriks A.* Mazākumtautību loma Latvijas Republikas ekonomikā pēckrīzes gados. Diplomdarbs LU Vēstures un filozofijas fakultātē. — 1992. — 46. lpp.
- ⁹ *Vēbers E., Karnups P.* Ārvalstnieku problēma ir Rīgas lieta // Diena. — 1994. — 26. janv.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Diena. — 1994. — 8. febr.
- ¹² *Gellner E.* Nations and Nationalism. — Worcester: Billing and Sons Ltd., 1983. — P. 92—97.
- ¹³ Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. — 1991. — Nr. 17/18.
- ¹⁴ Naturalizācija — latviešu skolu uzdevums // Diena. — 1994. — 10.febr.
- ¹⁵ Baltic Survey. — 1993. — December.
- ¹⁶ *Putnins A.* Latvians in Australia. Alienation or Assimilation. — Australian National University Press, 1981. — P. 8.

Elmārs Vēbers

Filozofijas un socioloģijas institūts

LATVIJA

ETNISKĀ IDENTITĀTE* UN POLITISKĀ NĀCIJA

ETNISKĀ IDENTITĀTE

"Identitāte" ir kļuvis par tādu kā modes vārdu. Tas ir ienācis apritē, pastiprināti lietojot Latvijā angļu valodu un sekojot tradīcijām, kas veidojas līdz ar šīs valodas izplatību. "Identitāte" ir kļuvis par terminu, un to lieto jau itin bieži, it īpaši saistībā ar etniskajām un nacionālajām parādībām. Lai vienotos par to, kā šo vārdu lietot, ir nepieciešams tā tuvāks skaidrojums. Taču tas nemaz nav tik vienkārši, jo, latviskojot šo vārdu, atkarībā no tā funkcionālā lietojuma iegūstam divus visai atšķirīgus vārdus — "patību" un "tāpatību".

Identitāte tāpatības izpratnē attiecību fiksāciju, proti, indivīda attiecību atbilstību, līdzību, samērojamību, saskaņu u. tml. ar citiem indivīdiem kādā ļaužu kopumā vai cilvēku darbības jomā. Identitāte kā tāpatība nav matemātiska (formāla) vienādība vai līdzība. Tā ir kvalitatīva un var attiekties arī uz identitātes dažādo sastāvdaļu izmaiņām vai pat uz visa kopuma transformācijām, vienlaicīgi uzturot saskaņu, satiksmi attiecībās starp indivīdiem. Tāpatība attiecas uz indivīda saistības veidu grupā, kopībā — līdzības pastāvēšanu starp indivīdiem pēc kādas noteiktas pazīmes, vienlaikus — plašākai kopībai piederošu indivīdu ārējās pasaules līdzīgu redzējumu, uzturot vēlmi būt šajā kopībā un saglabāt to. Šo identitātes paveidu atzīmē arī dažādas vārdnīcas, skaidrojot to kā sevis identificēšanu ar īpašu sociālu pozīciju, kultūras tradīciju vai etnisku grupu.¹ Šīs izpratnes sastāvdaļa ir arī tā, ka indivīds šādos gadījumos tiek uzskatīts par noteiktas kultūras tradīcijas vai etniskās grupas pārstāvi. Šī pieeja ir socioloģisko pētījumu pamatā.

Identitāte kā patība veidojas no cilvēka iekšējās garīgās saskaņas. Patība rodas no cilvēka iekšējā līdzsvara pašam ar sevi, piemēram, izvirzīto mērķu un

* Šajā rakstā izmantotie socioloģiskie dati ir iegūti no socioloģiska pētījuma, ko 1993. gadā veica Latvijas Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centrs, salīdzinot latviešu un krievu etniskumu, viņu organizētību un politiskās orientācijas. Šis pētījums tika veikts Viduseiropas universitātes Pētījumu palīdzības programmas ietvaros (The Central European University, Research Support Scheme) ar Sorosa fonda finansiālu atbalstu. Pētījums notika šī raksta autora vadībā.

to sasniegšanas iespēju atbilstības, romantisko noskaņu un ikdienas pienākumu saskaņas, etnisko vērtību saskaņotības u. tml.

Taču ne tikai indivīds atrodas nepārtrauktā sava "es" patības meklējumos, arī etniskai vai nacionālai grupai un nācijai var kļūt aktuāla šāda veida identitāte. Piemēram, nācijas pašreizējā stāvokļa atbilstība savai vēsturiskajai kultūras ievirzei — vēsturiski kodētai nacionālās kultūras jēgai un nozīmei, pašreizējās politiskās virzības atbilstība vēsturiskajai pieredzei u.tml. Latviešiem kopš savas pirmās nacionālās atmodas laikiem vienmēr aktuāls ir bijis jautājums par valodas un kultūras virzību — tās atbilstību vēsturiskajai patībai. Neatbilstības slogs šajos laikos gandrīz vienmēr ir bijis smags, un tas ir izpaudies kā spiediens, lai atdarinātu, pielāgotos (identificētos) ar kādu no latviskajai patībai ārpus stāvošu kultūras sistēmu — vācu, krievu, amerikāņu u.tml.

Etniskā patība ir psiholoģiska un sociālpsiholoģiska parādība un attiecas uz indivīda, etniskas vai nacionālas grupas un nācijas garīgā "es" sakārtotības un saskaņas veidu, uz "es" nozīmības jomu.

Patības un tāpatības skaidrojums ir nepieciešams ne tādēļ, lai nonāktu pie vienotas identitātes jēdziena izpratnes (tas principā nav iespējams), bet lai parādītu, ka identitātes izpratne latviešu valodas kontekstā iegūst jaunas papildnianses. Tās ievērojot, var izvairīties no dažiem pārpratumiem, kas pretējā gadījumā būtu neizbēgami. Vienlaikus diemžēl ir jāsamierinās arī ar to, ka ne "patība", ne arī "tāpatība" acīmredzot nekļūs par tikpat izplatītu terminu kā "identitāte".

Starp etniskās identitātes iekšējām nozīmēm (patību) un ārējām zīmēm (tāpatību) pastāv saistība, arī dažādu apstākļu noteikta. Tā, piemēram, latvietības izjūta (līdz pat apziņai par nācijas valstisko neatkarību) totalitārisma apstākļos bija gandrīz vai tikai etniskās patības satvarā bez tiešām un noteiktām tāpatības iespējām. Savukārt pašlaik tā pārāk izteikti ir tāpatības varā, itin bieži izpaužoties skaļā verbālā čalošanā un ārišķībās, bez tik nepieciešamās etniskās pašapziņas gaišuma un noteiktības.

Tātad, lietojot etniskās identitātes jēdzienu, nivilējas patības un tāpatības atšķirības, vienlaikus apvienojot vienotā jēdzienā etniskās pasaules nozīmes un zīmes.

Etniskās pasaules izpēti veic valodniecība, etnogrāfija, kultūras vēsture un citas zinātnes. Valodai ir īpaša loma etniskās identitātes uzturēšanā, un daudzas etniskās vērtības (tautas dziesmas, folklorā, mitoloģija, svētku tradīcijas, kāzu parašas u.tml.) var veidoties un saglabāties tikai ar valodas palīdzību. Acīmredzot nav gandrīz vai nevienas etniskās vērtības, kura tiešā vai pastarpi-

nātā veidā nebūtu saistīta ar valodu. Valoda ir arī viens no galvenajiem līdzekļiem, kas dod iespēju tuvoties etniskajām vērtībām un iesaistīt tās mūsdienu dzīvē. Tādēļ arī rūpes par latviešu valodas saglabāšanu ir liekamas pirmajā vietā, ja iestājamies par to, lai latviskās vērtības un latviskā dzīvesziņa atdzimtu un tiktu pārmantota.

Etnogrāfiskie pētījumi par latviešu kultūru un sadzīvi, pievēršot uzmanību senatnē lietotajiem darba rīkiem, novadu sētām, rotas lietām, tautas tērpiem, gadskārtu ierašām, tradīcijām u.tml.,² ir nozīmīgi it īpaši tādēļ, ka dabiskais šo vērtību pārmantošanas un atjaunināšanas veids daudzajos pakļautības gados tika deformēts. Nepastarpināta etnisko tradīciju pārmantošana bija traucēta visās dzīves jomās. Padomju skolās jaunās paaudzes tika atsvešinātas no latviešu tautas patiesās vēstures, latviskās dzīvesziņas un tautas dzīves pieredzes.

Tādējādi latviešu tautai tika liegts tas, kas ir būtiski nepieciešams tautas pastāvēšanai, — etnisko vērtību pārmantošanas nepārtrauktība. E.Brastiņš kādreiz rakstīja: "Tradīcija dod tautām iekšēju vienību un sakaru starp bijušām, esošām un nākamām paaudzēm. ..tradīcija ir it kā tautas atmiņa, kas pasargā tautu no agrākām kļūdām."³ Šo tiešo etnisko pēctecību, kas daudzus gadījumos tagad ir pārrauta, varēs atjaunot tikai tad, ja tautas apziņā nostiprināsies pārliecība, ka tas patiesām ir nepieciešams, un tautā veidosies apņēmība šīs vērtības no jauna ieviest dzīvē. Par visu etnisko vērtību sistēmu var teikt to pašu, ko savulaik L.Bērziņš rakstīja par tautas dziesmām: "Galvenais ir šo dziesmu vērtība, kas parādās tādā ziņā, ka tautas dzeja, dzīves parādības, bet it īpaši cilvēka jūtas pareizi un dziļi uztverdama, mums pāri pelēkai ikdienai ceļ jaunu, skaidrāku pasauli, uz ko mēs vēlākās audzes varam noraudzīties kā uz neizprotamu dabas brīnumu."⁴ Šī "skaidrākā pasaule" un veids, kā tai tuvoties, tagad ir stipri vien pabalējis, un līdz ar to mantojumā esošās, bet dzīvē reāli neiesaistītās etniskās vērtības nespēj pilnā apjomā pildīt etniskās identitātes funkciju, tādējādi tiek atvieglota citu tautu kultūras tradīciju un dzīves standartu iespīšanās latviskajā vidē.

Būtiska nozīme ir jautājumam par etniskās identitātes saknēm. Vai etniskās identitātes mantojums attiecas tikai uz kultūru un valodu, vai arī kāda no etniskuma uzturēšanas un etnisko vērtību radīšanas funkcijām pieder dabai, ko nereti mēdz saukt par etnisko teritoriju, bet ko tikpat labi varētu dēvēt par etnisko zemi? Manuprāt, dabai un it īpaši zemei ir etniska vērtība kaut vai tāpēc, ka tauta savu zemi vēstures gaitā ir slacījusi ar sviedriem un asinīm. Zeme un tās vēsture vieno dzīvās paaudzes ar aizgājušajām. Zeme un dzimtā daba ietekmē tautas estētiskās jūtas un ar mākslas pasaules līdzdalību veido tautas raksturu, gaumi, pasaules izjūtu. Latviešu nācija ar tai raksturīgajām

vērtībām varēja rasties un var pastāvēt tikai savā etniskajā zemē, Latvijas teritorijā.

Tas nozīmē — ja indivīds vai pat etniska grupa pārceļošanas rezultātā maina ģeogrāfisko vidi, viņu mantotās un pat apzināti un rūpīgi koptās etniskās vērtības laika gaitā izmainās ne tikai svešās valodas un kultūras, bet arī dabas apstākļu ietekmē.

Šai nostādnei ir būtiska nozīme, risinot jautājumu par pārceļotāju etnisko statusu un viņu iespējām jaunajā mītnes vietā. Tā kā zemes etniskai ietekmei ir integrējošs un asimilējošs spēks, kas atraisās, ja vien to mākslīgi nekavē ar speciālu propagandas un izglītības politiku, bet saistība ar zemes etnisko "elpu" attīstās laika gaitā, kopējās etniskās adaptācijas rezultātā, tas nozīmē, ka ieceļotāji nevar morāli un garīgi pretendēt uz mītnes zemi kā sev piederošu, jo zemes etniskā vērtība nav plurāla un tai var būt tikai viens saimnieks, proti, tauta, kura etnoģenēzes gaitā ir ar to saistīta un kuras liktenis ir arī šīs zemes liktenis. Šajā sakarā var teikt, ka Latvija nav un nevar būt daudztautu zeme⁵, jo tā ir latviešu zeme. Par daudztautu zemi tā kļūtu tikai vienā gadījumā, ja latviešu tauta pārstatu pastāvēt kā etniska nācija un Latvijū pārplūdinātu dažādu tautību migrantu masas bez savstarpējas etniskās integrācijas un saskaņas.

No augstāk minētā gan neizriet arī tas, ka Latvija ir un ka tai ir jābūt tikai par latviešu valsti⁶, galvenokārt tādēļ, ka Latvijas pilsoņi ir un būs ne tikai latvieši, bet arī citu tautību cilvēki.

Ieskatu par latviešu un Latvijā dzīvojošo nacionālo grupu etnisko identitāti mūsdienās var iegūt arī no socioloģiskajiem pētījumiem. Tā, piemēram, viena no etniskās pašapziņas izpausmēm ir cilvēku emocionālā attieksme pret savu tautību. Mūsu pētījumā tika iegūti dati, saskaņā ar kuriem 89% no aptaujātajiem latviešiem atzīmēja, ka latvieši lepojas ar piederību pie savas tautas, un vienlaikus viņi uzskatīja, ka krieviem ievērojami mazākā mērā (53%) piemīt šāda attieksme.

Raksturīgi, ka 95% krievu respondentu uzskatīja, ka latvieši lepojas ar piederību pie savas tautas. (Vairākos gadījumos viņi izteicās, ka latviešu lepošanās ar savu nacionālo piederību ir pat pārmērīga.) Tātad krievu respondentu vērtējumā latviešu lepošanās ar savu nacionālo piederību ir izteiktāka nekā pašu latviešu vērtējumā. Ievēribas cienīgs ir arī tas fakts, ka šo savu etniskās pašapziņas elementu krievu respondenti vērtē zemāk (57%) nekā latviešu respondenti. 39% no krievu respondentiem uzskatīja, ka Latvijas krievi ir vienaldzīgi pret savu etnisko piederību, un tikai 10% latviešu respondentu pauda to pašu attiecībā par latviešiem.

Savdabīgu ieskatu par etnisko identitāti var iegūt, arī pētot stereotipus. Iepriekš minētajā pētījumā tika uzdots jautājums, vai latvieši un krievi ir strādīgi, disciplinēti, kulturāli, uzņēmīgi u.tml.⁷ Latviešu respondenti identificēja latviešus galvenokārt ar tādām īpašībām kā strādīgums (89%), kulturālība (85%), individuālisms (82%), godīgums (71%), kā arī skaudība (77%), pasivitāte (71%) un uzpērkamība (56%).

Krievu respondenti, vērtējot krievus, visaugstāko vietu ierādīja līdzjutībai (87%), satīcībai (85%), strādīgumam (82%), uzņēmīgumam (75%), no negatīvajām īpašībām izdalot pasivitāti (50%) un uzpērkamību (46%).

Raksturīgi, ka krievi nav tik kritiski noskaņoti, vērtējot savējos, kā latvieši un viņi savas negatīvās īpašības atklāj rezervētāk. Turklāt latviešu respondenti ir kritiski noskaņoti ne tikai pret savējiem, bet vēl lielākā mērā pret krieviem; piemēram, respondenti krievi uzskata, ka krievi ir strādīgi (82%), bet tikai 39% latviešu tam piekrīt. Krievu respondenti domā, ka krievi ir godīgi (67%), taču latvieši šādu uzskatu atbalsta visai maz (33%). Vienlaikus latvieši zemu vērtē savas satīcības spējas (38%), bet krievi šīs latviešu spējas vērtē pat augstāk (55%). Latvieši vērtē latviešus kā skaudīgus (77%), bet krievi šo īpašību latviešiem piedēvē daudz mazākā mērā (52%).

Tikai vienā gadījumā latviešu respondenti vērtē augstāk kādu no stereotipiem, ko attiecina uz krieviem, nekā paši krievi, proti, uzņēmību (attiecīgi 80% un 75%). Šajā gadījumā acīmredzot izpaužas ar masu saziņas līdzekļu palīdzību plaši "reklamētais" un jau iedibinātais viedoklis par latviešu (pretstatā krieviem) it kā iedzimto neuzņēmību darījumu jomā.

Ja salīdzinām latviešu respondentu un krievu respondentu vērtējumus par vieniem un tiem pašiem stereotipiem attiecībā uz savas tautas piederīgajiem, tad redzams, ka tie stipri vien atšķiras. Tā, piemēram, 82% respondentu latviešu domā, ka latvieši ir individuālisti un tikai 28% respondentu krievu attiecina šo stereotipu uz savējiem. To pašu var teikt par skaudību (attiecīgi 77% un 28%), satīcību (38% un 85%), uzņēmību (40% un 75%).

Visai līdzīgi ir stereotipu vērtējumi par savu tautiešu godīgumu (attiecīgi 71% un 67%) un strādīgumu (89% un 82%), kā arī noraidot tādus negatīvus stereotipus kā nekaunība (21% un 28%) un viltīgums (29% un 34%).

Šos rezultātus, protams, nedrīkst universalizēt, un jebkuri secinājumi ir jāizdara piesardzīgi, jo stereotipi ir pārāk emocionalizētas un psiholoģizētas parādības un tās ne vienmēr spēj atsegt cilvēku dzīvi un cilvēku īpašības pilnīgi objektīvi. Ja latvieši apgalvo, ka viņi ir nesatīcīgi, tad tas nebūt vēl nenozīmē, ka šī nesatīcība salīdzinājumā ar citu tautu līdzīgām īpašībām patiešām arī ir tik liela. Ļoti iespējams, ka dzīvē latvieši ir satīcīgāki, nekā paši to uztver un ir

paraduši vērtēt. Turklāt ir grūti pateikt, kā ir labāk, vai tad, ja pašvērtējums ir komplimentārs un izceļ tikai labo, vai arī tad, ja tas ir kritisks un prasīgs. Jāievēro arī tas, ka nebrīves un apspiestības gadi ir traumējuši tautas raksturu un tautas pašvērtējumu un ne viss, kas pašlaik ir izplatīts, saglabāsies tādā pašā veidā arī turpmāk, nostiprinoties Latvijas valsts neatkarībai. Raksturīgi, ka līdzīgas parādības tika novērotas arī pirmskara Latvijā. "Bijušo laiku smagums," rakstīja A.Goba 1935. gadā, "vēl labu laiku saglabāsies mūsu tautā.. Tā katrs būs novērojis, ka latvietis ārzemnieku tura par augstāku nekā pašu mājas cilvēku, lai arī vēl neko nezina par šo ārzemnieku. Vārdam "ārzemnieks" vien jau iet līdzī kā uzslava, kā apliecinājums, ka tur kas augstāks nekā latvietis. Dažreiz šim vārdam līdzās liek "eiropieti" un "ieropeisks", tad arī it kā labu tiesu augstāks un labāks par "mūsējo", par latvisko, it kā mēs nebūtu eiropieši."⁸

Katrā ziņā stereotīpu pētījumi var sniegt savdabīgu informāciju par etniskās identitātes stāvokli un veidošanās gaitu, un tā var būt noderīga audzināšanas darbā skolās, kā arī saziņas līdzekļu kuratoriem, ietekmējot sabiedrisko domu, lai laika gaitā izlīdzinātos tās pretrunas, kas traucē etniskās identitātes saglabāšanos un nostiprināšanos.

Atbildes par valodas lietojumu parāda, ka latvieši un krievi ne tikai ģimenē, bet arī darbā pārsvarā lieto tikai savu valodu. Citiem vārdiem, latvieši un krievi arī darba laikā visai maz kontaktējas savā starpā.

Latviešu un krievu valodas lietojums
(% no grupējuma)

Runā ar:	Latvieši			Krievi		
	Latv. val.	Krievu val.	Latv. un krievu val.	Latv. val.	Krievu val.	Latv. un krievu val.
sievu / vīru	89	4	7	4	86	10
bērniem	90	3	7	4	85	11
vecākiem	90	3	7	2	91	7
draugiem	71	3	26	2	64	34
kaimiņiem	55	4	41	2	56	42
priekšniecību	84	4	12	18	53	29
kolēģiem	69	2	29	5	51	44
padotajiem	67	3	30	5	57	38

Kaut arī nav tiešu pētījumu, kas dotu iespēju salīdzināt šo situāciju ar latviešu un krievu valodas lietojumu padomju varas gados, tomēr var visai droši apgalvot, ka ir pieaugusi latviešu nacionālā pašapziņa un viņi cenšas ne tikai ģimenē, bet arī citās dzīves jomās vairāk lietot savu valodu. Pētījumā 42% krievu respondentu atzina, ka viņi nezina latviešu valodu un tikai 8% starp latviešu respondentiem bija tādi, kas neprata krievu valodu. Uzrādītie dati liecina, ka latviešu valodas kā valsts valodas lietojums darbā krieviem nav sevišķi nepieciešams un viņi to acīmredzot arī nelieto, kaut gan Valodu likums to prasa. Tajā pašā laikā redzams, ka Valodu likums tomēr ir palielinājis to krievu skaitu, kuri darbā (ar priekšniecību) runā tikai latviešu valodā (18%). Šī pozīcija samērā krasi izdalās starp pārējiem gadījumiem, kad krievu respondenti lieto tikai latviešu valodu.

Pētījums parādīja, ka, salīdzinot trīs paaudžu (pašus respondentus, viņu vecākus un viņu bērnus) latviešu un krievu valodas zināšanas, mazāks ir kļuvis to latviešu skaits jaunākajā paaudzē, kuri zina krievu valodu, nekā starp vecākiem un vecvecākiem. Vienlaikus nedaudz ir pieaugusi arī krievu jaunākās paaudzes latviešu valodas prasme.

Savus bērnus respondenti latvieši (90%) sūta (sūtīja) latviešu skolās, bet respondenti krievi (84%) — krievu skolās. Savukārt 7% respondentu latviešu savus bērnus skolo (skoloja) krievu skolās, bet 14% krievu respondentu — latviešu skolās.

Etniskās identitātes tēma ir plaša, un tā tikai daļēji iekļaujas kādā atsevišķā pētījumā. Tomēr arī augstāk minētās sakarības parāda, ka bažas par latviskās identitātes vispārējo un visaptverošo apdraudētību nav pamatotas. Minoritātes apziņas un universāla apdraudētības sindroma kultivēšana nav pieņemama arī tādēļ, ka tā blakus visām citām ietekmēm pastiprina baiļu izjūtas un veido naida atmosfēru, tātad traucē attīstīties veselīgai un gaišai latviskai identitātei, kas apvieno brīvus kultūras cilvēkus.

Etniskās identitātes saglabāšanas nepieciešams priekšnoteikums ir etniskā mantojuma apgūšana un prasme iesaistīt to ikdienas dzīvē un svētku svinībās. Svētki (un tas, kā tie tiek svinēti) spilgti norāda uz saikni, kas pastāv starp tautu un tās etnisko vērtību sistēmu. Raksturīgi, ka vienlaikus ar folkloras festivāla Baltica norisi parasti tiek apcerēta ne vien folkloras loma un iespējas, bet arī jautājums par latvietību, jo "viena kvalitāte mums tomēr ir — folkloras, kas ir mūsu mentalitātes kvintesence. Tas ir mūžīgs atskaites punkts, tā ir tradīcija, kura ir jākopj tieši tāpēc, ka būtībā nekā cita mums nemaz nav."⁹ Iespējams, šāds secinājums, ka folkloras ir vienīgais latvietības pamats, ir nedaudz pārspīlēts, taču visnotaļ droši var apgalvot, ka bez folklorā uzkrāto

etnisko vērtību saglabāšanas un izmantošanas prasmes nav iespējams saglabāt arī latvisko identitāti.

Etniskās vai nacionālās grupas etniskās identitātes veidošanās apstākļi dažādās valstīs ir atšķirīgi. Pat tajās valstīs, kur demokrātiskās tradīcijas minoritāšu tiesību jomā ir stipras, minoritātes, lai uzturētu savu etnisko identitāti, ir spiestas tai veltīt pastiprinātu uzmanību. Atšķirībā no majoritātes minoritātēm vienmēr un visur aktuāla ir asimilācijas problēma.

Tā kā apkārtējā vide pati par sevi nesekmē minoritātes etniskās identitātes noturību, minoritātes nereti (psiholoģiski) tiecas saglabāt savu etnisko vērtību sistēmu ievērojami intensīvāk nekā majoritātes. Nacionālo vairākumu parasti nomierina tas, ka apkārtējā (valodas, izglītības, kultūras) vide uztur tā etnisko vērtību sistēmu vairāk vai mazāk stabilā autonomā režīmā.

Etniskās vai nacionālās minoritātes izdzīvošanas pamatnosacījums ir tās etniskās izglītības veicināšana un etniskās kultūras kopšana. Tie ir vieni no galvenajiem interešu virzieniem, kas nostiprina minoritātes etnisko identitāti un tās spēju pretoties asimilācijai. Latvijas īpatnība pašlaik ir tā, ka atjaunojas minoritāšu dzīve, kas padomju varas gados bija pārtraukta. Gandrīz visām minoritātēm Latvijā (izņemot krievu) etniskās kultūras un izglītības tradīcija ir jāsāk veidot tikpat kā no jauna. Šīs tradīcijas atdzimst, atsākot darbu minoritāšu skolām un kultūras biedrībām.

Īpašā izņēmuma stāvoklī turpina atrasties Latvijas krievi, kuriem atšķirībā no visām citām minoritātēm padomju varas gados bija iespēja ne tikai kopt savu kultūru un valodu, bet darīt to uz citu tautību cilvēku pārkrievošanas rēķina. Etnisko un nacionālo minoritāšu pārkrievošana notiek vēl joprojām. Latvijā turpina darboties gandrīz visas padomju laikā izveidotās skolas ar krievu mācību valodu, kurās bez krieviem mācās arī lielākā daļa Latvijas ukraiņu, baltkrievu, tatāru, kā arī poļu, lietuviešu, ebreju u.c. tautību bērnu. Arī šī iemesla dēļ Latvijas krieviem ir sarežģīti attīstīt savu minoritātes apziņu un izkopt minoritātes uzvedības normas, tāpēc viņiem ir grūti atšķirt sevi no Krievijas krieviem.

Minētajā pētījumā tika uzdots jautājums, vai Latvijā dzīvojošos krievus var uzskatīt par Latvijas krieviem. Nedaudz vairāk nekā puse no respondentiem latviešiem (58%) nepieņēma Latvijā dzīvojošos krievus kā Latvijas krievus. Lielākā daļa no respondentiem krieviem (79%) uzskatīja sevi par Latvijas krieviem. Iegūtie rezultāti ir tipisks pārejas perioda apliecinājums, un tie parāda, ka etniskā un nacionālā spriedze saglabājas ar visai augstu intensitāti.

Precizējot Latvijas krievu pazīmes, kā latvieši, tā arī krievi uzskatīja, ka Latvijas krievi ir eiropeskāki nekā Krievijas krievi, tomēr gandrīz tikpat liels

latviešu skaits atzina: lai kļūtu par Latvijas krievu, viņam šeit ir jāpiedzimst. Samērā maz tika atzīmēta nepieciešamība zināt latviešu valodu. Acīmredzot respondenti kā faktu pieņēma to, ka Latvijas krievi slikti zina latviešu valodu, un samierinās ar to. Minēts arī tas, ka Latvijas krievi ir mazāk emocionāli nekā Krievijas krievi, kļuvuši individuālisti, un sniegtas arī citas pazīmes.

Latvijas krieva identitātes meklējumos būtiska nozīme ir tam, vai ir apziņnāta atšķirība starp Latvijas krievu un Krievijas krievu, tostarp etnisko vērtību sistēmā. Ja šādas atšķirības nav un Latvijā dzīvojošie krievi pielīdzina sevi Krievijas krieviem, tad tas norāda, ka viņu integrācija Latvijā kā neatkarīgā valstī ar tai raksturīgo savdabību nav notikusi. Šādā gadījumā tieksmei saglabāt autentisku krievu etnisko vērtību sistēmu Latvijā ir pretrunīga loma. Laika gaitā šai vēlmei, protams, līdzīgi visiem citiem nacionālās grupas kultūras centieniem, būs tendence kļūt par savdabīgāku identitāti nekā tā etniskā identitāte, kas pastāv etniskajā dzimtenē.

Protams, viena no galvenajām pazīmēm, kas atšķir Latvijas krievu no Krievijas krieva, ir latviešu valodas prasme. Ja Latvijā dzīvojošie krievi, nezinādami latviešu valodu, tomēr uzskata sevi par Latvijas krieviem, tad tas liecina, ka viņiem pret šo jautājumu ir pavisā attieksme un viņi īpaši neapziņnās tā būtību un jēgu.

Tātad latviskā identitāte, kā arī etnisko un nacionālo grupu identitāte pēdējo gadu laikā ir pakļauta jaunām atklāsmēm, ievērojamām pārmaiņām un spēcīgām ietekmēm. Plaši apzināta šajā sakarā ir latviešu lielākā problēma — latviešu nācijas izdzīvošana un nācijas tiesību izmantošana, lai šo izdzīvošanu nodrošinātu.

Demogrāfiskie procesi nav uzlūkojami par etniskās pasaules tiešu sastāvdaļu, taču tās nav arī jomas, kas būtu atraujamas viena no otras. Paaudžu nomaiņai nepieciešamā skaitliskā sastāva nodrošinājums, tautas vecuma struktūra un citas demogrāfiskās pazīmes norāda uz to, vai tautas pastāvēšanai nākotnē ir vai arī nav drošas garantijas. Tātad demogrāfiskie sarežģījumi var tieši ietekmēt etniskās iespējas. Draudīgās situācijās etniskā kultūra var aktivizēties, lai stimulētu demogrāfiskos procesus vēlamā virzienā. Šādos gadījumos izdzīvošanas realitāte kļūst par etniskās intereses un etniskās aprūpes objektu.

Par latviešu nācijas izdzīvošanas problēmu ir izteikts jau daudz domu un pausti dažādi viedokļi. Politisko atziņu jomā zināma metodiska nozīme bija polemikai, kas pirms dažiem gadiem izvērās starp Ā. Kļockinu un V. Zariņu par to, kas ir svarīgāk: vai uzturēt tautā možu garu par spīti visām demogrāfiskajām, sociālajām un sadzīves grūtībām un nekārtībām, vai arī apzināt reālo

stāvokli un, lai arī cik tas būtu skaudrs un satraucošs, necensties no tā psiholoģiski izvairīties un necensties arī norobežot no šīs patiesības cilvēkus.¹⁰ Saprotamu iemeslu dēļ šī polemika ar kādu abām pusēm pieņemamu atzinumu nebeidzās, jo šāda rakstura problēmas arī nav atrisināmas diskusiju ceļā.

Faktiskās situācijas noskaidrošana un precizēšana vienmēr veicama neatlaidīgā un rūpīgā izziņas darbā.¹¹ Ja stāvoklis kaut daļēji ir apzināts, tikpat nepieciešama ir arī mērķtiecīga rīcība, kas sekmē tā uzlabošanos. Ja šādas darbības nav vai tā ir acīmredzami nepietiekama, tad, protams, nepārtraukta sasprindzinājuma kāpināšana ne tikai nedos vēlamu rezultātu, bet var situāciju vēl vairāk sarežģīt. Šādos gadījumos ir jāmeklē iespējas, kā kompensēt situāciju, nepieļaujot, ka bezcerība tautā kļūst par visaptverošu parādību. Šajā ziņā var piekrist A. Kļockinam, jautājums tikai — vai ir vērojamas pazīmes, kas liecina, ka tuvojamies psiholoģiskās izturības robežai.

Neapšaubāmi; politikā etniskais un nacionālais jautājums daudzkārt tiek pārmērīgi dramatizēts, bet tajā pašā laikā praktiskajā dzīvē demogrāfiskie jautājumi risināti netiek. Līdz ar to likumsakarīgi pēc diviem gadiem iepriekš minētā polemika no vairāk vai mazāk psiholoģiskas un vispārpolitiskas iztīrīšanas ir ievirzījies demogrāfiskā gultnē. Vērtēta tiek konkrētā demogrāfiskā situācija Latvijā, ko P. Zvidriņš un E. Vītolņš uzskata par dramatisku¹², bet U. Grava — par visumā apmierinošu.¹³

Acīmredzot Latvijā vēl daudzus gadus demogrāfiskā situācija izraisīs asas diskusijas un tām netiks pielikts punkts, līdz kamēr šī situācija neuzlabosies. Pašlaik apgalvot to, ka paaudžu nomaiņa Latvijā norisinās labvēlīgi, var tikai lieli optimisti, kas vāji pārzina reālo stāvokli. Demogrāfiskās tendences ir latviskās identitātes pamatā, un droša un stabila latviskā identitāte var būt tikai tad, ja droša un stabila ir demogrāfiskā perspektīva. Pašreizējais stāvoklis ir tāds, ka bez īpašas, valdības atbalstītas un īstenotas demogrāfiskās programmas demogrāfiskā situācija Latvijā nevar uzlaboties.

ETNISKĀ NĀCIJA

Latviešu nācija kā etniska nācija veidojās pagājušajā gadsimtā, tautas pirmās atmodas laikā. Raksturīgi, ka tā veidojās kultūras, izglītības un saimniecisko jautājumu risināšanas gaisotnē, nevis politisku vai militāru cīņu rezultātā. Šo procesu virzīja un veicināja topošā latviešu inteliģence. Pirmā atmoda bija tautiska kustība, kas sekmēja latviešu biedrību veidošanos, laikrakstu izdošanu, skolu dibināšanu un tamlīdzīgus pasākumus, bet kas tā arī nepārauga politiskā kustībā, lai cīnītos par neatkarīgas valsts izveidošanu. Šī

latviešu nācijas veidošanās īpatnība, proti, tās sakņošanās kultūras un izglītības interesēs, tātad darbībā, kas vērsta uz tautas apgaismību, ir fakts, kas ne tikai palīdz izprast latviešu nācijas tapšanas vēsturi, bet arī norāda uz iespējām, ko būtu vēlams izmantot mūsdienās, lai stiprinātu saites, kas veido un saliedē nāciju.

Nācija vienmēr ir etniski orientēta, un katrai nācijai ir savs etniskais pamats. Bet nācija ir tikai etniska tad, ja tai nav sava valstiskuma. Mūsdienu apstākļos etniska nācija nozīmē to, ka tā ir politiski (un līdz ar to arī visās citās dzīves jomās) nebrīva, proti, tā atrodas citas valsts, tātad arī citas nācijas, valodas, kultūras utt. pakļautībā. Nācija ir pārsvarā etniski veidota arī tad, ja tā tikai nesēn ir atjaunojusi (vai ieguvusi) savu valstiskumu; arī latviešu nācija ir vēl tikai etniska nācija.

Etniskās nācijas parasti ir vāji organizētas, jo nebrīves slogs ir traucējis attīstīt nācijas pašorganizācijas un paš aizsardzības spējas. Nodibinot neatkarīgu valsti, nācijai paveras iespējas veidot savām interesēm atbilstošu un galvenās dzīves jomas aptverošu valstisko un nevalstisko organizāciju sistēmu, kas tad arī nodrošina nācijas eksistenci laika gaitā. Lai šāda sistēma izveidotos, ir nepieciešami gadu desmiti.

Etnisko nāciju raksturo arī tas, ka tajā ir nepietiekams to cilvēku skaits, kuri vēlētos un spētu nesavtīgi strādāt vispārības labā. Etniskās nācijas ir nabadzīgas, un tādēļ materiālo lietu kults tajās ieņem nesamērīgi augstu vietu. Sakāpinātā interese par materiālajiem labumiem traucē šīm nācijām kļūt patiesi brīvām. Nabadzība un ar to saistītās problēmas bija raksturīgas latviešu nācijai tās tapšanas laikā, un tās labi izprata jaunlatvieši. Raksturojot šo laiku, E.Blanks rakstīja: "Tautiskās kustības laikmetu aplūkojot, tas jāšķir divās daļās — tā ideoloģijā un masu kustībā. Kustības vadoņi pielika ārkārtīgas pūles, lai tuvinātu tautu sev, inteliģencei un lai darītu tautai saprotamas savas idejas, lai tautu ierosinātu pašdarbībai un izglītībai. Ja viņi tautai tomēr palika pasveši, tad galvenie cēloņi tam meklējami mazattīstītajā sabiedrībā. Tauta ļoti labi saprata, kad jaunlatvieši cīnījās par tās materiālajām un tiesiskajām interesēm pret muižniecību un kad K.Valdemārs to mācīja iepirkt mājas un dzīvies pēc "naudas, atkal naudas un tad atkal naudas". Daudz svešāki tautai palika "Pēterburgas Avižu" skubinājumi ievērot vispārības intereses."¹⁴ Verdzības gars uztvēra sev radniecīgo materiālismu un prakticismu visšaurākā personīgā nozīmē bez tautas kopības apgarojuma.¹⁵

Šīs kaites lielā mērā piemīt arī mūsdienu latviešu sabiedrībai. Kaut arī vispārējais izglītības līmenis ir audzis, tomēr izpratne par vispārības labā veicamajiem uzdevumiem ir vāja. Acīmredzot tas izskaidrojams ar plaši izpla-

tīto neticību savām iespējām kaut ko paveikt vispārības labā, kā arī neskaidrībām par tiem uzdevumiem, kas būtu veicami šajā sakarā. Inteliģences uzpuņķēšanās tautas labā, kas bija vērojama pirmās atmodas laikā, nav vairs raksturīga mūsdienās, un līdz ar to garīgās vērtības vēl jo vairāk paliek materiālo centienu aizsegā.

Etniskās nācijas pastāvēšana neatkarīgas valsts apstākļos ir jāuzskata par pārejas parādību ceļā uz politisku nāciju, kura var veidoties, etniskajai sistēmai organiski saaugot ar savu valsti, tās likumiem un sabiedrībā iedibināto kārtību, ar pilsonības institūtu u.tml. Politiskās nācijas veidošanās uz etniskās nācijas pamata ir dabisks etniskās nācijas un valsts mijiedarbības rezultāts. Taču pārejas perioda apstākļi dažādu politisko spēku mijiedarbības rezultātā var sakārtoties arī tā, ka politiskā nācija izveidojas, atsakoties no tā etniskā mantojuma, kas bija šīs nācijas pamatā. Protams, tādā etniski dalītā valstī, kāda ir Latvija, šāda tendence ir neizbēgami klātesoša un vienmēr var pieņemt spēkā.

Tomēr šajā laikā, kamēr valsts, kā arī politiskās un sabiedriskās organizācijas nav vēl izveidojušas drošu etnisko pamatvērtību aizstāvēšanas sistēmu, neizbēgami veidojas un aktīvi darbojas visdažādākās aizsargsistēmas un kompensējošas ietekmes, kas tiecas nepieļaut Latvijas valstij ievirzīties latvisko identitāti noliedzošā attīstībā. Viena no šīm parādībām ir sakāpināta interese par nacionālisma idejām, kas ir tendētas uz to, lai aizsargātu etnisko identitāti politiskās nācijas veidošanās mainīgajos apstākļos. Nacionālisma izplatība ir neizbēgama, ja etniskās vērtības tiek apdraudētas, un, jo lielāka ir šī apdraudētība, jo aktīvāka ir un būs nacionālo spēku rīcība, lai tās pasargātu.

NACIONĀLĀ IDENTITĀTE

Nacionālā identitāte nav tas pats, kas etniskā identitāte. Nacionālā identitāte ievada mūs citās dzīves jomās un citās sakarībās, kurās etniskā identitāte ir pakļauta papildietekmēm. Nacionālo identitāti (saistot to ar etnisko identitāti) var raksturot kā etniskuma politizāciju un tā pakļaušanu tiesiskajām normām.

Ne vienmēr sakars starp etnisko un nacionālo identitāti ir tiešs un proporcionāls. Vēsturē zināmi daudzi gadījumi, kad par nacionālās identitātes pamatu kļūst nevis kādas nācijas etniskums, bet valsts izveidošana un pastāvēšana ar tās radīto ietekmi uz cilvēku dzīvi un kultūru. Šādos gadījumos nacionālajā identitātē saplūst dažādas etniskās izcelsmes cilvēki un to grupas, un tieši nacionālā identitāte ir tā, kas laika gaitā veicina etnoģenēzi, proti, attīsta šīs

valsts un politiskās nācijas etnisko vērtību sistēmu. Tā tas notiek tad, ja valsts ir radusies iekarojumu rezultātā un ja nacionālā identitāte izaug no imigrantu kopības. Raksturīgs piemērs šajā ziņā ir amerikāņu nācijas izveidošanās. Vairāku gadsimtu garumā uz Ameriku plūda (un plūst) ļaužu straumes vai no visas pasaules — angļi, īri, vācieši, ebreji, itālieši, ķīnieši, arābi utt. Daļa no šiem cilvēkiem tika aizvesti uz turieni ar varu, piemēram, afrikāņi. Katra no šīm tautību grupām ir aizvedusi uz Amerikas Savienotajām Valstīm arī kaut ko no savām etniskajām ierašām un ir ietekmējusi to kultūru, sadzīvi, politiku, vēsturi.¹⁶ Bet tajā pašā laikā etniski daudzveidīgā imigrantu masa bija spiesta pieņemt britu valdību un angļu valodu. Par amerikāņu nācijas valodu nebija iespējams kļūt kādai no indiāņu cilšu valodām, ne arī vācu valodai, kuru cītīgi centās saglabāt un kopt ieceļotāji no Vācijas vairākās paudzēs, ne arī Iru valodai vai jebkurai citai. Par tādu varēja kļūt tikai viena, pie tam visos štatos viena noteikta valoda. Pārmantojot angļu valodu, amerikāņu nācija pārman-toja un etniski ietekmējās no angļu kultūras daudz lielākā mērā nekā no jebkuras citas.

Un tomēr ne augstāk minētais ir pats būtiskākais šajā sakarā. Raksturīgi ir tas, ka nacionālā kopība valstī, pat ja tā veidojas no imigrantiem un līdz ar to sākotnēji, ilgu vēstures posmu ir etniski ļoti daudzveidīga, gadu desmitu un simtu laikā samaļ un transformē etnisko grupu etniskumu un vietējo nacionā-lo (valstisko) un dabas faktoru ietekmē iekļauj tās etnoģenēzes procesā, kas rada jaunu, līdz tam nebijušu etnisko vērtību sistēmu. Mūsdienu amerikāņu nācijai ir sava etnisko vērtību sistēma, sava nacionālā kultūra, tradīcijas, dzīvesveids un nacionālā pašapziņa.

Amerika, Austrālija, Kanāda un citas imigrāciju veicinošas zemes ir intere-santas no etnoģenēzes viedokļa, jo tās ir sekmējušas savdabīgu etnisko vērtību sistēmu izveidošanos. Tomēr šīs zemes nevar būt par paraugu visai pārējai pasaulei etnisko un nacionālo jautājumu risināšanā. Mūdienu pasau-lē valstu lielākajā daļā nacionālā konsolidācija notiek, saglabājoties vēsturis-kajām etniskajām kopībām, un tradicionālās etniskās sistēmas netiek varmā-cīgi iznīcinātas, lai veidotu būtiski atšķirīgu kultūras sistēmu.

Latvijas valsts etniskais pamats ir latviešu kultūra, latviešu valoda, latviskā dzīvesziņa, un šai valstij ir vēsturiskā jēga tad, ja tā garantē latviešu nācijas etniskuma saglabāšanu.

Tomēr Latvija nav etniski viendabīga, un nacionālās identitātes veidošanās nevar notikt nepastarpinātā veidā — tikai no latviskās etniskās identitātes. Dzelžains etnocentrisms, tāpat kā politiskā ignorance pret latviskuma domi-nanti valsts, sabiedriskajā un kultūras dzīvē, ir divas galējas un vienlīdz nepie-

ņemamas politiskas nostādnes, kas kavē nacionālā jautājuma demokratizēšanu un politiskas nācijas veidošanos Latvijā.

Tātad demokrātiskas un civilizētas etnopolitikas pamatproblēma ir latviskās etniskās sistēmas pastāvēšanas nodrošinājums, iesaistoties nacionālajā identitātē daudzām etniskām grupām ar savām etniskās identitātes atšķirīgajām pazīmēm, it īpaši — Latvijas apstākļos nesamērīgi lielajam krievu skaitam un visa krieviskā īpatsvaram. Šī ir vēsturiska situācija, kurā tiek pārbaudīta latviešu izdzīvošanas gudrība, pilsoņu kopuma politiskā tālredzība un valdības prasme organizēt valsts dzīvi tā, lai politiskās nācijas veidošanās process neapdraudētu pašu svarīgāko — latviešu nāciju kā neatkarīgas Latvijas valsts pastāvēšanas pamatu.

Veidi un dzīves ceļi, kādā cilvēki Latvijas valstī iekļaujas nacionālajā identitātē, ir dažādi. Latvijas valsts pilsoņu kopumam vajadzētu būt par to spēku, kas sekmē nacionālo identitāti, ja Latvijas pilsoņi un politiķi, kas tiecas pārstāvēt viņu intereses, apzinātos šo uzdevumu un no tā izrietošās tālejošās sekas. Mēs atrodamies šī procesa pašā sākuma posmā un pilsoniskais veikums, pat valstiskās darbības jomā, ir visai maznozīmīgs, arī šķēršļu un grūtību ceļā uz nacionālo identitāti ir daudz. Nacionālās identitātes veidošanos apgrūtina:

- 1) etniskā sastāva lielā daudzveidība un latviešu samērā zemais īpatsvars tajā, kas izraisa latviešos etnocentriskas tieksmes;

- 2) pārmērīgi lielais ārvalstnieku skaits, kura lielākā daļa ir krieviski orientēta;

- 3) padomju laika domāšanas un darbības stila noturība un dzīvīgums, arī ierēdņu un skolotāju darbā, kas traucē iedibināties demokrātiskām cilvēku savstarpējām attiecībām. "Pilsoniskā" domāšana Latvijā reti kad sniedzas līdz valstiskai domāšanai, bet daudzos gadījumos tā neiekļaujas pat lojalitātes principā. Valstisko domāšanu bieži aizstāj orientācija uz utilitāro personīgo izdevīgumu ("brīvās" tirgošanās apziņas fenomenu) vai arī — "ķēķa patriotismu". Dažādu attieksmju un ietekmju kopsakarību rezultātā pilsoņu attiecībās dominē savstarpējā neuzticēšanās un aizdomīgums. Tas ir pretrunā ar nacionālās identitātes veidošanās nosacījumu, kas paredz pilsoņu savstarpējo sapratni un toleranci.

Zināmas grūtības šajā ziņā pastāvēja arī Latvijas valstī pirms kara. Tās savos trimdas posma darbos analizēja Ā.Šilde. Viņš rakstīja: "Ar Latvijas valsts nodibināšanos latviešu nacionālpolitiskajā domāšanā un attieksmē pret tautas kopību iestājās pārmaiņas. Nepietika vairs sevi apzināties par latvieti, bet bija sevi jāapzinās arī par Latvijas pilsoni. Blakus nacionālajai pašapziņai nostājas līdz ar to valstiskā apziņa. Viens ar otru nesedzās, bet radīja simbiozi.

Valsts eksistence to vismaz prasīja. .. Liekas, ka mūsu un arī mūsu mazākuma tautību pārspīlētā nacionālā pašapziņa brīžiem apslāpēja valstisko apziņu. Kaut arī nacionālajai apziņai pienācās celt un stiprināt mūsu valstisko apziņu, emocionālu un kādreiz šaursirdīgu iegānu dēļ notika bieži pretējais. Mūsu valsti tas nestiprināja."¹⁷

Kaut arī Latvijas pilsoņu pilsoniskā stāja vēl tikai veidojas un Latvijas pilsoņiem trūkst personīgās pieredzes un nereti arī vēsturiskās izjūtas par to, kā savās politiskajās izvēlēs savienot pilsonisko stāju ar etnisko pārliecību, tomēr nacionālās identitātes tapšanas process notiek un tam ir tendence vērsties plašumā, galvenokārt ekstensīvi. Nacionālajā identitātē tiecas iekļauties cilvēki, kuri nav Latvijas pilsoņi, bet vēlas piederēt pie šīs identitātes. Nacionālo identitāti mēģina papildināt, piemēram, cilvēki, kuri nepilnīgi zina latviešu valodu, jo viņu dzīves lielākā daļa nav noritējusi latviskā vidē (līdz ar to viņi var nebūt etniski vienoti ar latviešiem tāpatības nozīmē), bet kuru izcelsme ir latviska un kuri sevi arī uzskata par latviešiem (tāpatības nozīmē ir saikne ar latvisko identitāti). Tā kā viņi atzīst latviešu pašnoteikšanās tiesības un ir lojāli pret Latvijas valsti, viņi identificē sevi ar nacionālo identitāti morālā nozīmē. Būtiska loma ir arī tam, vai šie cilvēki dzīvo Latvijā (tas nozīmē, ka viņiem ir iespējams reāli iekļauties nacionālajā identitātē) vai vēro Latviju no ārzemēm (tad politiskās identitātes apliecinājumiem ir pārsvārā morāla gandarījuma un teorētiska nozīme). Tātad, ja arī etniskās identitātes līnija ir nepilnīga, tā tomēr var izrādīties morāli pārliecinoša nacionālās identitātes nozīmē un šie cilvēki, iegūstot Latvijas valsts pilsonību, sekmēs nacionālās (politiskās) identitātes nostiprināšanos.

Pilsonības likuma pieņemšana, novēršot ieilgušo pilsonības piešķiršanas tiesisko neizlēmību, un naturalizācijas uzsākšana neapšaubāmi veicinās nacionālās identitātes veidošanos un novērsīs samilzušo psiholoģisko spriedzi vispirms jau ar tiem Latvijas iedzīvotājiem, kuriem pilsonība piešķirama pirmām kārtām.

Pavisam cita situācija rodas tad, ja latvietis, kuram ir tiesības uz Latvijas pilsonību, kurš runā latviski un arī uzskata sevi par latvieti, noliedz Latvijas valsts neatkarību un savā politiskajā darbībā pat vērsas pret to. Kaut arī šie gadījumi ir netipiski, tomēr tie parāda, ka pāreja no etniskās identitātes (jo grūti ir noliegt to, ka šie cilvēki etniskā nozīmē var būt piederīgi latviskajai identitātei) uz politisko (nacionālo) identitāti ne vienmēr ir tieša un pārliecinoša.

Veidojoties politiskajai sistēmai, etniski vienotā latviskā identitāte sadalās. To veicina partiju darbība un atšķirības politiskajos uzskatos. Šajos ap-

stākļos izvirzās jautājums par kopējās etniskās, bet it īpaši nacionālās identitātes noturību politisko spēku dažādībā.

Ja politisko spēku stratēģiskās ieceres, kaut arī atšķirīgā veidā, ir virzītas uz Latvijas valsts neatkarības nodrošināšanu un tās apņēmību aizsargāt latvisko vērtību sistēmu un demokrātiju, tad politisko partiju daudzveidīgā taktika ir pieņemama. Pamatojot savu politiku, partijām ir jāsniedz atbilde uz jautājumu par savas darbības nacionālās identitātes jēgu. Par robežšķirtni te kalpo attieksme pret nacionālās valsts veidošanos, latviskās kultūras aizstāvību, latviešu valodu kā valsts valodu, izglītības sistēmas reformu atbilstoši latviskās un minoritāšu etniskās identitātes prasībām u.tml.

Latvijas nacionālo identitāti veido tās pilsoņi, tomēr arī ārpilsoņi apzināti vai neapzināti tiecas tajā iekļauties. Izšķirošā nozīme nacionālās identitātes turpmākajā liktenī būs tam, kā notiks naturalizācija un vai pilsoņu kopuma papildinājums patiešām arī būs lojāls Latvijas valstij un ar pilsoņiem nepieciešamo valstisko apziņu.

Vispārējā politiskā un nacionālā situācija Latvijā traucē izprast individuālās naturalizācijas iespējamās sekas. Sadzīves līmenī ir plaši izplatītas Latvijas valstij nelojālu un klaji naidīgu cilvēku demonstratīvas izrīcības, arī organizētās noziedzības un mafijas graujošā darbība neliecina par pietiekamu valstisko interešu aizsardzību. Reemigrācijas strupceļš, proti, to cilvēku piespiedu uzturēšanās Latvijā, kuru lolotais sapnis ir doties prom, bet kuri to nespēj izdarīt galvenokārt līdzekļu trūkuma dēļ, rada situāciju, kas nesekmē cittautiešus, kuri var pretendēt uz Latvijas pilsonību, apzināties savas reālās politiskās iespējas Latvijā, kā arī latviešus un Latvijas pilsoņus — saskatīt cittautiešos spēku, kam var būt dzīvinoša nozīme mūsu valsts dzīvē.

Izpratne par etnonacionālajiem procesiem Latvijā, izsvērtu politisko principu iedibināšana sabiedrības dzīvē un Latvijas valsts etniskās un nacionālās politikas īstenošana ir nosacījumi, kam ir jāpapildina naturalizācijas prakse, proti, arvien jaunu cilvēku piesaistīšana Latvijas nacionālajai (politiskajai) dzīvei. Viena no galvenajām nacionālās politikas sastāvdaļām ir un paliek krievu jautājums Latvijā. Lielākā daļa no krieviem, kuri ieceļoja Latvijā okupācijas gados, ieradās šeit, daudz nebēdādami par to, ka viņi atstāj savu valsti. Visbiežāk viņi pat īpaši neievēroja to, ka Latvija ar kaut ko atšķiras no Krievijas. Tā tas bija līdz tam laikam, kad Latvija sāka reāli atjaunot savas robežas un ieviest vīzu sistēmu. Tikai tad šiem cilvēkiem atvērās acis, un krievu avīzes bija pilnas ar "šausmu" ziņām par to, ka krievi turpmāk ar savējiem varēs uzturēt kontaktus tikai ar vēstulju palīdzību.

Saprotams, ka krievi slikti iekļāvās jaunajos apstākļos kā psiholoģiskā, tā arī kultūras un valodas prasmes ziņā, un vēl joprojām pamatotas ir bažas par Latvijas krievu gatavību iesaistīties Latvijas nacionālajā identitātē. Tas, ka Latvijas krievus ne sevišķi nodarbina etniskās piederības problēmas, vēl neliecina par viņu apņēmību atbildīgi ietekmēt Latvijas valsts likteni. Augstāk jau tika minēti socioloģiskā pētījuma dati par Latvijas krieviem, kas parādīja, ka viņiem atšķirību būtība starp Latvijas krievu un Krievijas krievu ir neskaidra. Pat šī jautājuma izvirzīšana lielai krievu respondentu daļai bija negaidīta, jo viņi par to iepriekš nebija domājuši.

Laika gaitā psiholoģiskās nostādnes mainās. Var pierast un samierināties ar Latvijas valsts robežu un to, ka sakari ar Krieviju nav vairs tik cieši. Tomēr problēmas paliek, un viena no galvenajām — vai Latvijā dzīvojošie krievi ir gatavi pieņemt minoritātes statusu. To apliecinot, jānotiek būtiskām izmaiņām daudzās dzīves jomās, bet it īpaši izglītības sistēmā, jo nevar uzskatīt par pieņemamu stāvokli, ka krievu minoritāte nodarbojas ar plaši izvērstu citu tautību cilvēku — ukraiņu, baltkrievu, tatāru, lietuviešu, poļu, vāciešu, ebreju un citu — asimilāciju skolās, kas tiek uzturētas par Latvijas valsts līdzekļiem. Tā ir ne tikai krievu minoritātes, bet vēl lielākā mērā Latvijas valsts izglītības politikas problēma, kam līdz pat šim laikam nav pievērstas pienācīga vērība.

Tāpat latviešu nācijas un Latvijas etnisko un nacionālo grupu savstarpējās attiecības nav vēl sakārtotas. No vienas puses, daudzas neskaidrības ir iespējams novērst tādējādi, ka etniskās un nacionālās grupas organizējas un veidojas par kopībām un minoritātēm, no otras — nacionālo attiecību demokrātiska izkārtojuma priekšnoteikums ir pārdomāta un konsekventa valsts etniskā un nacionālā politika, risinot pilsonības jautājumus, kā arī veicot izglītības reformu, pievēršot pienācīgu uzmanību latviešu nacionālās kultūras attīstībai, attieksmei pret latviešu valodu minoritāšu un "krievu" skolās.

POLITISKĀ NĀCIJA

Nacionālā identitāte ir politiskās nācijas pamats. Neatkarīgas valsts apstākļos attīstās politiskā nācija, veidojoties pilsoņu kopumam un pilsoniskajai apziņai, nostiprinoties valsts tiesiskajai kārtībai, kas garantē valsts iekšējo drošību un tās pastāvēšanu vēsturiskajā perspektīvā. Politiskajai nācijai ir sava likumu sistēma, saskaņā ar kuriem tiek iedibināta likumība valstī, tai ir uzticami un darbā pārbaudīti valstsvīri un ierēdņi, kas strādā šīs valsts interesēs. Politiskās nācijas veidošanos ietekmē visas valstij raksturīgās pazīmes un tās institūciju darbība. Ja valsts iekšpolitika un ārpolitika ir konsekventi vēsta uz

tās patstāvības veicināšanu, tad arī politiskā nācija veidojas mērķtiecīgāk un īsākā laika periodā.

Politiskās nācijas pilsoņu valstiskā apziņa un valstiskā domāšana ir pašsaprotama. Valstiskā domāšana ir pamats tam, lai pretrunas ar etnisko apziņu, kas ir orientēta uz etniskās identitātes kopšanu atšķirīgās etniskās kopībās, neradītu draudus pašas politiskās nācijas un valsts pastāvēšanai. Veidojoties politiskajai nācijai etniski dalītā vidē, politisko spēku rīcība saasina etniskās pretrunas, un, jo daudzveidīgāks ir valsts etniskais sastāvs, jo lielākas ir iespējas politiski spekulēt ar etnisko orientāciju dažādībām. Politiskā virzība ir principiāla, jo politiskā nācija apvieno etniskās grupas ap etnisko nāciju, veidojot pilsoņu kopumu. Politiskās nācijas veidošanās nav jāsaprot kā dinamiskas politiskās dzīves kultivēšana starp etniskajām kopībām, kā politikas triumfs pār etnisko. Politiskajai nācijai nav jāveidojas, upurējot etniskās vērtības. Arī pastāvot politiskajai nācijai, turpinās etniskās nācijas, kā arī etnisko un nacionālo grupu etniskā dzīve. Nācijas etniskās dzīves nodrošinājums veido politiskās nācijas pastāvēšanas vienmēr aktualizējamo vēsturisko pašnoteikšanās pamatu.

Var uzskatīt, ka politiskā nācija ir izveidojusies, ja tās pastāvēšana, tātad arī neatkarīgas valsts pastāvēšana, vēsturiskā perspektīvā no iekšpolitiskā viedokļa ir droša un stabila. Politiskās nācijas pastāvēšana liecina par to, ka valsts neatkarība ir iedibinājusies kā nenovēršama vēsturiska tradīcija. Mūdienu apstākļos tas nozīmē arī demokrātisko tradīciju saglabāšanas drošību un stabilitāti. No psiholoģijas viedokļa nācija ir politiska tad, ja tās pilsoņi savas valsts pastāvēšanu uztver kā pašsaprotamu un neapstrīdamu faktu un savu dzīvi un drošību tajā neizjūt kā problēmu.

Nereti tiek diskutēts par to, vai pirmskara Latvijā jau bija paspējusi izveidoties politiska nācija. Acīmredzot tas ir politisku diskusiju priekšmets, taču vienā ziņā uz šo jautājumu ir jāatbild noliedzoši, galvenokārt tā iemesla dēļ, ka kritiskā situācijā Latvijas neatkarības likteni un visas tautas turpmāko likteni izlēma viens pats K.Ulmanis, kam visi tās pavalstnieki arī rātni paklausīja, pat neuzsākot aktīvu cīņu par savas valsts aizsardzību pret ārējo iebrukumu.

Politiskās nācijas pilsoņiem dzīve bez sava valstiskuma nav iedomājama, un šī iemesla dēļ valsts un nācija ir vērtība pati par sevi. Tā ārējām naidīgām ietekmēm stāda pretī savu noteikto un nelokāmo brīvības gribu.

Mēdz uzskatīt, ka valsts etniskā sastāva problēma politiskās nācijas sakarā ir gandrīz vai pati svarīgākā un izšķirošākā: ja valsts ir etniski homogēna, tad politiskās nācijas izveidošanās ir gandrīz vai pašsaprotama, turpretī etniski

dalītā valstī politiskās nācījas veidošanos apdraud etniskie konflikti. Latvija ir etniski daudzveidīga valsts, pie tam vēl ar nenokārtotu naturalizācijas praksi un nestabilu ārvalstnieku statusu, taču tās līdzšinējā valstiskuma atjaunošanas pieredze liecina, ka nevis etniskā sastāva daudzveidība pati par sevi ir galvenā problēma, kas tiešā veidā apdraud Latvijas valsts drošību, bet gan iekšpolitiskās dzīves nesakārtotība — mafijas un organizētās noziedzības maztraucēta darbība, ierēdņu — arī augsti stāvošu — tieksmes un iespējas privātās intereses stādīt augstāk par valsts interesēm, izpildvaras neprasmē panākt likumu un lēmumu profesionālu izpildi, tiesu sistēmas un skolu darbības neatbilstība mūsdienu prasībām u.tml. Šajos apstākļos mērķtiecīgi un ideoloģizēti tiek virzīta arī etniskā pretnostatījuma dilemma. Tā izpaužas, no vienas puses, kā latviešiem raksturīgā etnocentriskā ievirze, kura izstrādājusies ilgstošajos apspiestības gados un kuras pamatuzdevums bija etnisko vērtību saglabāšana, ko varēja panākt, tikai norobežojoties no naidīgajām (ģermanizācijas un rusifikācijas) ietekmēm, un, no otras puses, difūzajā ārpuslatvietības ietekmju daudzveidībā, kurā izteikti dominē krieviskās orientācijas un kur pamīšus ar Latvijas valstī dzīvojošo cittautiešu patiesajām interesēm mērķtiecīgi tiek kultivētas Latvijas valstiskās patstāvības interesēm naidīgas idejas.

Kā jau minēts, Latvijas valsts etniskā un nacionālā daudzveidība līdz šim nav kavējusi Latvijas kā neatkarīgas valsts pastāvēšanu. Tas vieš cerības, ka arī nākotnē ir iespējams novērst etniskos konfliktus, un viens no visdrošākajiem līdzekļiem, lai to panāktu, ir Latvijas valsts nacionālās identitātes nostiprināšana, virzoties uz politiskas nācījas izveidošanu.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Sk., piem.: Macmillan dictionary of anthropology. — Macmillan Press Ltd., 1986. — P.145.
- ² Sk., piem.: *Brastiņš E.* Latvija, viņas dzīve un kultūra. — Rīga, 1931. — 242 lpp.; *Cimermanis S.* Latviešu tautas dzīves pieminekļi. Celtnes un to iekārta. — Rīga, 1969. — 155 lpp.; *Dumpe L.* Lopkopība Latvijā 19.gs. — 20.gs.sākumā: Etnogrāfisks apcerējums. — Rīga, 1985. — 279 lpp.; *Gimbutiene M.* Balti aizvēsturiskajos laikos. Etnoģenēze, materiālā kultūra un mitoloģija. — Rīga, 1994. — 226 lpp.; *Karaša D.* Latviskās sadzīves tradīcijas un godi. — Rīga, 1991. — 133 lpp.; *Lamsters V.* Ievads latviešu stila vēsturē. — Bostona, 1981. — 83 lpp.; Latvieši: Rakstu krāj. / F. Baloža un P. Šmita red. 1.sēj. — Rīga, 1930. — 357 lpp.; 2.sēj. — Rīga, 1932. — 511 lpp.; Latvieši: Rakstu krāj. / F. Baloža un P. Šmita red. — Rīga, 1936. — 369 lpp.; Latviešu tautas dzīvesziņa / Sast. O. Auns. — Rīga, 1991. — 191 lpp.; *Muktupāvels V.* Dindaru, dandaru: Latviešu rotaļas un spēles. / Rīga, 1989. — 134 lpp.; *Siliņš E.* Latviešu tautas tērpu valkāšanas tradīcijas. — Rīga, 1991. — 63 lpp.; *Šmits P.* Vēsturiskie un etnogrāfiskie raksti. — Rīga, 1937. — 186 lpp.; u.c.
- ³ *Brastiņš E.* Tautības mācība. — Rīga, 1936. — 20. lpp.

- 4 *Bērziņš L.* Tautas dzejas nozīme latviešu tautas dzīvē // *Latvieši: Rakstu krāj.* / F.Baloža un P.Šmita red. — Rīga, 1936. — 245.lpp.
- 5 Sk.: *Skreija Andris* (Omahā, ASV). Latvija — daudztautu zeme // *Neatkarīgā Cīņa.* — 1993. — 25.marts.
- 6 Sk.: *Ruņģis Aivars* (Kalamazū, ASV). Latvija ir latviešu valsts // *Neatkarīgā Cīņa.* — 1993. — 25. marts.
- 7 Pētījumā netika diferencēts indivīda pašvērtējums no vērtējuma par etnisko kopību, ja pie tās piederēja respondents, kaut arī respondentiem tika izvirzīts uzdevums vērtēt "vidējo jeb tipisko" latvieti vai krievu.
- 8 *Goba A.* Latvijas tautas gods. — Rīga, 1935. — 6. lpp.
- 9 *Rušeniece L.* Vai apzināties sevi kā latviešus? // *Neatkarīgā Cīņa.* — 1994. — 12. jūl.
- 10 Sk.: Ā.Ķļockina rakstus: Visbīstamāk ir nobīties // *Diena.* — 1992. — 7. aug.; Paraloģisms vai sofisms? // *Diena.* — 1992. — 16. sept.; Vai mēs spējam runāt par būtību? // *Diena.* — 1992. — 23. okt. un V. Zariņa rakstus: Mierinājums vai iemidzinājums // *Diena.* — 1992. — 22. aug.; Būtība, poza vai maska? // *Diena.* — 1992. — 1. okt. Jāpiezīmē, ka Ā.Ķļockina pirmā publikācija ir viņa nolasītais referāts 1992. gada konferencē "Demokrātija un etnopolitika".
- 11 Arī zaudējumu apjēgšana ir nepieciešama, lai apzinātu pašreizējo stāvokli un paredzētu turpmākās iespējas. Sk.: *Šmulders M.* Cik cilvēku zaudēja Latvija pēdējos 50 gados. (Par Latvijas iedzīvotāju kopskaita un latviešu skaita izmaiņām PSRS un Vācijas totalitāro režīmu politikas un terora rezultātā.) // *Diena.* — 1994. — 25. marts.
- 12 *Zvidriņš P.* Latvija uz dramatiskās demogrāfijas fona // *Diena.* — 1994. — 6. sept.; *Vitoliņš E., Zvidriņš P.* Vai tiešām latviešu izmiršana ir tikai mīts? // *Diena.* — 1994. — 23. sept.
- 13 *Grava U.* Mīti par latviešu izmiršanu // *Diena.* — 1994. — 12. sept.
- 14 *Blanks E.* Latvju tautiskā kustība. — Rīga, 1994 (pārpublicēts no 1927. gada izdevuma). — 230. — 231. lpp.
- 15 Turpat.
- 16 *Sowell T.* *Ethnic America.* — New York, 1981. — P. 353.
- 17 *Šilde Ā.* Pilsoņa valstiskā apziņa // *Trimdinieka raksti, 1944 — 1990.* — Apgāds "Latvija", 1991. — 59. — 60. lpp.

Vladislavs Volkovs

Filozofijas un socioloģijas institūts

LATVIJA

KRIEVU MIGRĀCIJA UN PAŠAPZIŅA LATVIJĀ

I. KRIEVU PĒCKARA MIGRĀCIJA UZ LATVIJU UN TĀS ĪPATNĪBAS

Krievi ir lielākā nacionālā grupa mūsdienu Latvijā. 1994. gadā tajā bija 30,3% no visiem Latvijas iedzīvotājiem, bet to skaits — 761,6 tūkstoši.¹ Salīdzinājumā ar pirmskara demogrāfisko situāciju krievu nacionālā grupa ir palielinājusies 4,5 reizes. Bet 3,5 reizes pieaugusi tās daļa Latvijas iedzīvotāju nacionālajā struktūrā.

Tik milzīgs krievu iedzīvotāju skaita pieaugums nevarēja notikt tikai dabiskā pieauguma ceļā vien. Pārsvārā krievi Latvijas Republikā veido nacionālo grupu, kas radusies, cilvēkiem masveidīgi pārvietojoties uz šejieni galvenokārt no PSRS slāvu republikām, vispirms no Krievijas Federācijas. Taču Latvija nav zeme, kas pēckara laikā būtu tikai pievilinājusi simtus tūkstošus imigrantu. No 1960. līdz 1990. gadam no tās ik gadus izbraukuši 20—30 tūkstoši cilvēku. Tikai trešā daļa 1960.—1970. gadu un ceturrtā daļa 1975.—1990. gadu migrantu bija nolēmuši šeit palikt.²

Krievu migrācija uz Latviju un no tās ir nevienmērīgs un pretrunīgs process, tajā saaudusies gan krievu cerība atrast Latvijā pienācīgus dzīves apstākļus, gan arī vēlme atgriezties dzimtenē. Krievu migrācija uz Latviju nebija izolēta no vispārējiem migrācijas procesiem, kādi bija raksturīgi Padomju Savienībā pēc kara. Iesaistīta padomju valsts vienotajā tautsaimniecības sistēmā, Latvija bija spiesta pakļauties vissavienības darba dalīšanas prasībām, kuras stimulēja darba resursu teritoriālo pārdalīšanu.

1. KAS TIE TĀDI — KRIEVU MIGRANTI?

Krievu migranti demogrāfiskajā ziņā diezgan krasi atšķiras vecumā no 20 līdz 49 gadiem. Viņu vidū šāda vecuma cilvēki ir 48%, bet latviešu vidū — 38%. Līdz ar to latviešu jauniešu līdz 19 gadiem ir 19% no latviešu skaita, bet migrantu tajā pašā vecumā — 11% no krievu skaita.³ Šie rādītāji ir pietiekami daiļrunīgi. Mūsdienu Latvijas krievu nacionālā grupa ne tikai pēc izcelsmes,

bet arī pēc savas demogrāfiskās būtības ir tipiski migrantiska. Latvijas krievi salīdzinājumā ar saviem tautiešiem Krievijā un latviešiem vairāk orientējās uz personiskās dzīves komfortu nekā uz ģimenes veidošanu. (Krievu ģimenes apjoms Krievijā vidēji ir 3,23 cilvēki, bet Latvijā — 2,98 cilvēki.)⁴ Krieviem salīdzinājumā ar latviešiem šeit bija raksturīga labvēlīgāka attiecība vīriešu un sieviešu skaita ziņā. 1979. gadā uz 100 krievu vīriešiem Latvijā bija 115 krievu sievietes, bet uz 100 latviešiem — 122 latvietes. Krievi vairāk deva priekšroku dzīvei pilsētā nekā laukos. Dzīvesvietas izvēlē viņi orientējās uz Rīgu un citām lielajām republikas pilsētām.⁵

Krieviem un latviešiem bija atšķirīga pārstāvētība dažās Latvijas sabiedrības sociālajās un profesionālajās grupās. Vairāk nekā trešā daļa krievu bija nodarbināti rūpniecībā (šajā sfērā strādāja ceturta daļa latviešu), 7% — lauksaimniecībā (latvieši — 22%), 1% — kultūrā un mākslā (latvieši — 2,5%), krievu vidū bija 2 reizes vairāk pārvaldes aparāta darbinieku nekā latviešu vidū (attiecīgi 6,4% un 3%).⁶ Citos sabiedriskās darbības veidos krievi no latviešiem praktiski neatšķīrās.

Krievu iedzīvotāju migrācijas pieaugums pēc kara ir svārstījies. No 60. gadiem līdz 70. gadu vidum migrācijas saldo bija 11 tūkstoši cilvēku gadā. 70. gadu otrajā pusē un 80. gados migrācijas līmenis noslīdēja līdz 7 tūkstošiem gadā. Krievu iedzīvotāju migrācijas kritumu lielā mērā ietekmēja darba resursu izsīkums Centrālajā Krievijā, sākot ar 70. gadiem. Šajā laikā Krievijas Federācijas centrālā daļa pati sāka pārvērsties no reģiona, kas piegādā darba resursus citiem PSRS reģioniem, par zonu, kas piesaista migrācijas plūsmu.

Padomju Savienības reformu sākums 1985. gadā izraisīja krievu migrācijas strauju pieaugumu Latvijā. 80. gadu pirmajā pusē migrācija gadā bija par 5 tūkstošiem cilvēku mazāka nekā 70. gados, turpretī 1986. — 1987. gadā tā līdzinājās visaugstākajiem rādītājiem, kādi raksturo migrāciju uz Latviju un atbilst 70. gadu sākuma rādītājiem. Tā kā iedzīvotāju aizplūdums no Latvijas pēdējo padomju reformu sākuma gados arī samazinājās par 5 tūkstošiem gadā, šos gadus var vērtēt kā visplašākās migrācijas posmu. Migrācijas saldo sasniedza 14—15 tūkstošus gadā.⁷ Šo gadu migrācijai bija savi cēloņi: tā bija tieksme izolēties no Krievijas neskaidrās politikas un ekonomiskās situācijas, ko bija izraisījusi reformu kursa nekonsekvence.

Krievijas iekšējās vajadzības pēc pašas darba resursiem, nepastāvot faktiskai valsts robežai ar Latviju, vienmēr izšķiroši ietekmējušas krievu migrāciju. Tās pastāvīgi mainījušas migrācijas demogrāfisko portretu. Līdz 70. gadu vidum vairāk nekā 50% migrantu bija vīrieši. Pašas Krievijas pieaugošās

vajadzības pēc darba resursiem izraisīja krievu migrācijas feminizāciju. Sākot ar 70. gadu otro pusi, vairāk nekā 60% migrantu bija sievietes.⁸

Pirmos pēckara gados migrācijas viļņus uz Latviju izraisīja gadu desmitiem pastāvējusī PSRS orientācija uz tautas saimniecības ekstensīvo attīstību. Tādu valsts ekonomisko stratēģiju diktēja ne tikai aplamā ideoloģija, kas bija vērsta uz nāciju saplūšanu. Valstij pārejot no sabiedrības agrārās stadijas uz industriālo, ievērojami iedzīvotāju slāņi bija ieinteresēti materiālo vajadzību garantētā apmierināšanā lauku iedzīvotājiem neierastajos pilsētas apstākļos. Krievu tauta vēl 50. gados pārdzīvoja demogrāfiskā sprādziena sekas, kura virsotne bija XX gadsimta 20. un 30. gados. Mūsu gadsimta pirmajos 50 gados krievu dabiskā pieauguma koeficients bija 17% un vairāk. Tāpēc krievu apzīnei tuva bija ideja par bēgšanu no agrārās pārapspiedošanas un par dzīves telpas meklējumiem. Lauku iedzīvotāju pārvietošanās ierobežojumu atcelšana 50. gados iedarbināja migrācijas procesu dzinējspēkus.

Krievu migrācija veicināja Latvijā ekstensīvo saimniekošanu, tās rezultātā dubultojās rūpniecībā, celtniecībā un transportā nodarbināto skaits. Migrācijas plūsma nemazinājās pat apstākļos, kad pastāvīgi pasliktinājās iedzīvotāju apgāde ar pārtikas precēm. (Salīdzinājumā ar 1938. gadu labības ievākuma kopapjoms Latvijā 1950. gadā samazinājās 2 reizes, bet 1955. gadā — jau 4 reizes. 1947. gadā pilsētās uz vienu iedzīvotāju bija 9,8 kvadrātmetri dzīvojamās platības, bet 1956. gadā — 7,9 kvadrātmetri.⁹) Krievu migrācija pirmajās pēckara desmitgadēs nebija ar augstām prasībām.

Krievu intensīvo migrāciju uz Latviju vistiešāk ietekmēja krievu etnosa iekšējās attīstības īpatnības pēckara posmā. Šajā laikā arvien vairāk krievu cilvēku savus dzīves plānus sāka saistīt nevis ar Krievijas Federāciju, bet ar citām PSRS republikām. 1959. gadā Krievijā dzīvoja 86% visu padomju krievu, bet 1979. gadā — jau tikai 82%. Tikai divās republikās — Gruzijā un Azerbaidžānā — 80. gadu beigās bija vērojama krievu iedzīvotāju skaita samazināšanās. Visās citās republikās krievu skaits pieauga. Bet Latvijā, Igaunijā, Baltkrievijā, Ukrainā un Moldāvijā krievu iedzīvotāju pieauguma tempi bija 2—15 reizes augstāki nekā pamatnācijām piederīgo skaita pieauguma tempi. Latvijā krievu skaits pieauga 12 reizes ātrāk nekā latviešu skaits. Tikmēr pašā KPFSR krievu skaits laikā starp 1959. gada un 1979. gada tautas skaitīšanu pieauga tikai par 16%. Tādējādi Padomju Savienībai ilgu laiku piemita raksturīga situācija, ka krievi, kam bija sava valsts, daudz straujāk auga skaitā ārpus savas vēsturiskās dzimtenes. Taču tāda likumsakarība bija raksturīga ne tikai krieviem vien. Pašā Krievijas Federācijā pēckara laikā

tadžiku, kirgīzu, uzbeku, moldāvu, gruzīnu, baltkrievu, azerbaidžāņu skaita pieaugums relatīvi bija daudz lielāks nekā savā republikā.¹⁰

Krievi līdz ar baltkrieviem un ukraiņiem veidoja krievvalodīgās migrācijas pamatmasu Latvijā pēckara laikā. Krievi ir ne tikai vislielākā migrantu kopa Latvijā. Tai arī piemīt specifiska krieviska mentalitāte, kāda nav raksturīga ieeļotājjiem no Baltkrievijas un Ukrainas.

Baltkrievu migranti pameta reģionu, kas visus 60.—80. gadus pastāvīgi atdeva iedzīvotājus citām padomju republikām (162 tūkstošus cilvēku 60. gados un 8 tūkstošus 80. gados). Ukrainas migranti Latvijā atgādina baltkrievus. 60. gados no Ukrainas izbrauca par 530 tūkstošiem cilvēku vairāk nekā iebrauca, bet 80. gados izbraucēju skaits pārsniedza iebraucēju skaitu par 153 tūkstošiem cilvēku.

50. un 60. gados krievu migranti Latvijā varēja ciest arī no sociālās mazvērtības kompleksa. No Krievijas šajā laikā uz citām republikām, meklējot labākus dzīves apstākļus, izbrauca viens miljons cilvēku. Taču 70. un 80. gados krievu migrācija uz Latviju nāca no republikas, kas pati bija kļuvusi pievilcīga ieeļošanai. 80. gados Krievijā iebrauca par 1,7 miljoniem cilvēku vairāk nekā izbrauca. Sevišķi pievilcīgs migrācijai kļūst Krievijas vēsturiskais centrs — KPFSR Centrālais un Ziemeļrietumu reģions, kur izvietojās apmēram puse no šiem migrantiem. Tieši šīs zonas Krievijas apgabalos bija visaugstākie iedzīvotāju mehāniskā pieauguma rādītāji Padomju Savienībā. Te astoņos KPFSR apgabalos 80. gados mehāniskais pieaugums bija 5—10 cilvēki uz 1000 iedzīvotājiem gadā. (Latvijā — 2—5 cilvēki.) Statistika tomēr rāda, ka vairākums migrantu Latvijā ieeļoja no Kaļiņingradas, Ļeņingradas, Tjumeņas, Murmanskas, Irkutskas, Saratovas un Magadanas apgabala un no Habarovskas, Primorskas un Krasnodaras novadiem, kur ilgstoši bija pozitīvs migrācijas saldo.¹¹

Krievu migrācija atspoguļoja tos tipiskos migrācijas procesus, kas bija skāruši krievu etnosu kopumā, jo liela krievu daļa kļuva par migrantiem. Tajā pašā laikā krievu migrācijai "Latvijas virzienā" piemita arī īpatnības. Latvijā izveidojās nacionāla grupa, kas skaita ziņā tikai nedaudz atpalika no pamatetnosa. Latvija un Igaunija piederēja pie to teritoriju grupas, kur migrācijas pozitīvais saldo vairākkārt pārsniedza tādus pašus rādītājus Krievijā (Latvijā — 8 reizes, Igaunijā — 12 reizes). Neatkarīgi no migrācijas virzienu konjunktūras svārstībām (60. gados pārsvarā bija migrācijas plūsma uz dienvidiem, bet 70.—80. gados — uz Centrālajiem un Tālo Austrumu reģioniem) migrācijas plūsma uz Latviju palika stabili augsta. Cēlonis bija tas, ka migranti

gribēja palikt uz pastāvīgu dzīvi, jo Latvijā bija augstāks dzīves un kultūras līmenis.

Krievi bija PSRS lielākais etnoss pēc skaita un garīgās ietekmes. Latvijas apstākļos padomju laikā krievi bija dominējošais etnoss attiecībā pret visiem citiem iedzīvotājiem. Latvija bija arī vieta, kur notika krievu konsolidācija uz dzimtās valodas pamatiem. 1959. gadā 98,5% vietējo krievu par dzimto valodu uzskatīja krievu valodu, bet 1989. gadā — 98,9%. Krievu valodas kā neoficiālas valsts valodas ietekmē izveidojās jauna — krievu valodā runājošo Latvijas baltkrievu, ukraiņu, poļu, ebreju, vāciešu un citu tautību cilvēku sadaļa. Turklāt pārkrievošāns process norisēja sevišķi ātri. Laikā no 1959. gada līdz 1989. gadam krievu skaits Latvijā pieauga par 60%, bet to nekrievu skaits, kas par dzimto valodu uzskatīja krievu valodu, palielinājās par 100%. Latvijā izveidojās spēcīga, uz krievu valodas lietošanu dibināta infrastruktūra (vidējās un augstākās izglītības sistēma, zinātne, masu informācijas līdzekļi, valsts un partijas vadība ekonomikā, visā sabiedriskajā dzīvē). Pārkrievošāns skāra arī jaunāko paaudžu latviešus (latviešu jauniešu daļa, kas krievu valodu uzskatīja par dzimto valodu, bija 3 reizes lielāka nekā vecākās paaudzes daļa, kas krievu valodu uzskatīja par dzimto valodu).¹² Krievu vidē par augstu var uzskatīt arī etniski iekšējo laulību daļu (vairāk nekā 60%). Bet, ja ņem vērā, ka lielāko daļu starpnacionālo laulību krievi noslēdz ar krievvalodīgajiem ukraiņiem un baltkrieviem, tad krievu monoetnisko laulību daļa neatpaliek no latviešu monoetniskajām laulībām (1993. gadā 81—82 gadījumos no 100 laulībām).

2. KRIEVU REEMIGRĀCIJA

Krievu pēckara reemigrācijai no Latvijas ir tikpat daudz gadu, cik ilgi ir turpinājusies krievu masveida iebraukšana tajā. Pieejamie statistikas dati par krievu reemigrāciju līdz 1990. gadam gan ir ārkārtīgi trūcīgi. Un tomēr statistika liecina, ka 60. gados no Latvijas izbraukuši 220 tūkstoši, 70. gados — 300 tūkstoši un 80. gados — 250 tūkstoši cilvēku, kuru vidū vairākums bija krievi.

Krievu reemigrācijas atšķirīga īpatnība padomju valdīšanas laikā bija tās stihiski ekonomiskais raksturs. 70. gados Krievijā pavērās jaunas ekonomiskās iespējas, kas izraisīja masveida migrāciju (salīdzinājumā ar citām republikām algas, kā arī nacionālā ienākuma pieauguma tempi KPFSR bija visaugstākie). Citi motīvi radās, PSRS sabrūkot.

Latvijas kā nacionālas valsts atjaunošanu pavada virkne politisku un administratīvu pasākumu. Skaidrs, ka šo stratēģisko mērķi nav iespējams pilnīgi panākt, neveicinot latviešu īpatsvara palielināšanu iedzīvotāju vidū un ar

okupācijas režīmu saistīto iedzīvotāju — migrantu izbraukšanu no valsts. Reemigrācijas stimuls krieviem, kā arī ukraiņiem, baltkrieviem un citu tautu piederīgajiem ir 1991. gadā izveidojušās neatkarīgās valstis — Krievija, Baltkrievija, Ukraina un citas, kuras spēj nodrošināt šo tautu nacionālās identitātes attīstību.

1991.—1992. gadā notika krasas migrācijas procesu pārmaiņas. 1991. gadā izbraucēju no Latvijas jau bija par 22,2 tūkstošiem vairāk nekā iebrāucēju, bet 1992. gadā — jau par 47,2 tūkstošiem vairāk. 1993. gadā gan aizplūdums bija 1,5 reizes zemāks par iepriekšējā gada rādītājiem, tomēr 2 reizes augstāks nekā 1991. gadā. 1994. gada pirmajā pusē šī starpība bija 9,4 tūkstoši cilvēku.

Reemigrācijai piemīt pirmām kārtām vecuma īpatnības. 1991.—1992. gadā aizbraucēju skaits pieauga 4 reizes, bet 30—45 gadus veco un nepilngadīgo vidū šis skaits pieauga 5—6 reizes. Šīs vecuma grupas ir ne tikai plašāk pārstāvētas reemigrantu vidū, bet arī pašās šajās grupās vērojams reemigrantu skaita pieaugums. 30—45 gadus vecie emigranti visā iebrāucēju kopumā tanī laikā ir 25%. Starp reemigrantiem 1991. gadā viņu bija 22%, bet 1993. gadā — jau 32%. 16—29 gadu vecuma grupā vēlēšanās aizbraukt nav tik liela. Acīmredzot šī jaunatnes grupa uzskata, ka spēs vieglāk adaptēties neatkarīgās Latvijas apstākļos. Arī šo jauniešu vecāki, pavājinoties sociālajai un migrācijas mobilitātei, orientējas galvenokārt uz dzīvi Latvijā.

Vecuma grupa no 60 gadiem un vecāka migrantu kopumā ir 23%, bet 1993. gada reemigrantu vidū — 13%. Atjaunotās neatkarīgās Latvijas valsts laika krievu reemigrācijas pirmie rezultāti liecina, ka tā veicina Latvijas sabiedrības novecošanos, jo pieaug darba nespējīgo īpatsvars.

30—44 gadus veco un nepilngadīgo migrantu kopumā ir 32%, bet 1993. gada reemigrantu vidū šīs grupas veidoja 61%. 45—59 gadus veco grupa mazāk orientējās uz reemigrāciju. Reemigrantu vidū vīriešu ir 1,5 reizes vairāk nekā sievietes. Iespējams, ka drīzumā ieslēgsies reemigrācijas inerces mehānismi un krievu sievietes aizbrauks turp, kur devušies viņu vīrieši.¹³

Reemigrācija no Latvijas ir saasinājusi krievu vidē attieksmi pret savu nacionālo identitāti. Krievu apziņā vērojamas divas tendences. Viena tendence stimulē krievu etnisko konsolidāciju. Otra turpretim veicina iekšējās etniskās atkarības pavājināšanos. Otra tendence parasti spilgtāk izpaužas tad, ja nacionālā grupa neredz labvēlīgas perspektīvas pilnvērtīgai attīstībai savā nacionālajā organismā, tad, kad cilvēki uzskata etnisko piederību par šķērslī ceļā uz sociālo komfortu. Šajā gadījumā daudzi labprāt asimilētos ietekmīgākā etnosa vidē. Un, pat ja pašam to izdarīt nav visai vienkārši, pastāv iespēja

asimilēt savus bērnus. Pēdējā laika starpnacionālo laulību un šķiršanos statistika liecina par šīm tendencēm.

Kā rāda noslēgto laulību dinamika 1988. gadā un 1993. gadā, krievi pieder pie etnosa, kurš zaudē pievilcību latviešu vidē. Latvieši, kā vīrieši, tā arī sievietes, 1993. gadā noslēguši apmēram par 10% mazāk laulību ar krieviem nekā 1988. gadā. Krievu etnosa vērtība mazinājusies arī daļā krievu. Relatīvā skatījumā viņu vīrieši 1993. gadā noslēguši ar krievu sievietēm mazāk laulību nekā 1988. gadā (attiecīgi 62,2% un 62,8%). Krievu vīriešiem un sievietēm 1993. gadā vienādi pazeminājusies vēlēšanās doties laulībā ar ukraiņiem un baltkrieviem.¹⁴

Toties šķiršanās statistika par šo laiku rāda, ka samazinājušās krievu vīriešu šķiršanās ar krievu sievietēm, bet pieaugušas šķiršanās ar latvietēm. Tātad krievu vidē vispār ir pretrunīga etniskā situācija. No vienas puses, krievi orientējas uz integrāciju Latvijā un asimilāciju latviešos. No otras — starp krieviem pastiprinājusies iekšējā etniskā konsolidācija.

Neatkarīgā Latvijas Republika vairākus vietējo krievu ir jauna vēsturiskā realitāte. Tas, ka sākusies krievu reemigrācija uz vēsturisko dzimteni, kā arī daļas krievu iedzīvotāju mēģinājumi adaptēties latviskajā vidē, liecina, cik dziļš ir šķiršanās process no pagātnes.

II. LATVIJAS KRIEVU PAŠAPZIŅA

Ar nacionālā valstiskuma atjaunošanu saistītos procesus kopš 80. gadu beigām sabiedriskā apziņa Latvijā sāk uztvert galvenokārt kā mononacionālus, latviskus. Tajā pašā laikā ļoti liela daļa Latvijas iedzīvotāju (apmēram 40%) ir krieviski runājošie, no kuriem lielākā daļa — etniskie krievi.

Kā jau atzīmēju, Latvijas Republikas kā neatkarīgas valsts atjaunošana ievērojami stimulēja nacionāli konsolidējošos procesus arī krievu vidē. Tas sāka izpausties arvien vairāk ne vien cilvēku psiholoģijā, etniskajā temperamentā, bet arī ideoloģiskajā orientācijā. Par to liecina krieviski iznākošā periodiskā prese Latvijā.

Pagājušo piecu gadu laikā krievu apziņa Latvijā savdabīgi evolucionē. Šis attīstības rezultāts ir šķiršanās no padomju laikā valdošās nihilistiskās attieksmes pret savu nacionālo piederību un pakāpeniska sevis kā krieva apzināšanās. Zīmīgi, ka krievu periodiskajos izdevumos ar dažādu idejisko un politisko orientāciju arī intereses par savu nacionālo piederību bija atšķirīgas.

1.1. AVĪZE "SM-SEGODŅA": KRIEVI — LATVIJAS MAZĀKUMTAUTĪBA

Krievu dienas avīze "SM-segodņa", kura līdz 1991. gadam iznāca ar nosaukumu "Sovetskaja moložoŭ", Atmosdas laikā kopumā pauda demokrātiskus uzskatus. Šīs avīzes demokrātiskā ievirze izpaudās no oficiālās padomju ideoloģijas atšķirīgā pieejā Latvijas krievu vajadzībām, saskatot viņos nacionālo grupu.

Avīzē "SM-segodņa" ievērojama vieta tika ierādīta attieksei pret pašu nacionālās identitātes problēmu. 80. gadu beigās krievu cilvēkam Latvijā bija pārāk nepierasti veidot savu pasaules uzskatu, nevis vadoties pēc "padomju sociālistiskā internacionālisma" principiem, bet pēc tādām vērtībām kā "nacionālā kultūra", "nacionālais valstiskums", "nacionālā mentalitāte". Protams, "sociālistiskā internacionālisma" principiem bija valsts ideoloģijas raksturs, un tāpēc tie nevarēja iekļūt personības apziņas dziļākajos slāņos. Taču šī gadu desmitos valdošā ideoloģija nevarēja neveidot ja ne tās aktīvus piekritējus, tad katrā ziņā lielu daudzumu tai piemērojušos cilvēku.

1987.—1988. gadu avīžu publikācijas rāda, ka žurnālisti sāk pievērst uzmanību tādiem jēdzieniem kā "nacionālais", "nācija". Taču termins "nacionālais" pozitīvā nozīmē tiek lietots tikai kopā ar jēdzienu "saskarsmes kultūra".

Tiek atzīmēts, ka tādā daudznacionālā vidē, kāda ir Latvija, valsts sociālās un ekonomiskās politikas trūkumi, kā arī konkrētu cilvēku amorālā rīcība var radīt nacionālu rezonansi, saasinot starpnacionālās attiecības. Piemēram, ar daudzu cilvēku protestiem atzīmētā 1939. g. 23. augustā noslēgtā padomju un vācu neuzbrukšanas līguma gadadiena avīžu publikācijās bija novērtēta kā nepatīkams starpnacionālo attiecību saasinājums.¹⁵

Bet jau no 1988. gada "SM", paužot noturīgu attieksmi pret "nacionālajām vērtībām" kā pret kultūras faktu, pauž arī negatīvu attieksmi pret to ideoloģisko doktrīnu, kas iegūst valsts ideoloģijas formas. Pēc daudzu autoru domām, par nacionālo ideju ideoloģisko raksturu liecina tas, ka, tām valdot, konkrēta cilvēka vēlmes un pašsajūtas tiek upurētas kaut kādiem "abstraktiem principiem".¹⁶ Par "nacionālās ideoloģijas" galveno trūkumu publicisti atzīst to, ka šī ideoloģija uzspiež cilvēku dalīšanu pēc nacionālās pazīmes. Turklāt daudziem rakstu autoriem liekas, ka Latvijas sabiedrībā aprobētās "nacionālās vērtības" vērsas pret krieviem. Pazīstamais publicists B. Cilevičs šādi tulko "nacionālās idejas" nozīmi: "Latviešiem tad ir labi, kad krieviem ir slikti."¹⁷

"SM-segodņa" krievu publicisti tiecas parādīt nacionālo vērtību un valsts politikas saistības izdomāto raksturu daudznacionālā sabiedrībā. Tādas saistī-

bas avots un iniciators, pēc publicistu domām, ir "nacionālā birokrātija", "labējie radikāļi", kurus interesē tikai sava personīgā karjera. No 90. gadu sākuma avīzes pildās ar krievu publicistu radītiem nepievilcīgiem daudzu latviešu politiķu tēliem, kuru uzvārdi nereti tiek lietoti vispārinātā nozīmē. Presē jau izveidojies Latvijas mūsdienu ierēdņa tēls, kurš pakļauts politiskajai konjunktūrai līdz tādai pakāpei, ka izrādās zaudējis visparastāko cilvēcisko līdzjūtību pret krievu iedzīvotājiem. Daudzas publikācijas izceļ "Trešās atmodas" "dibinātāju" izcilās personīgās īpašības un politiskos nopelnus, pretstatot viņiem šodienas darboņus.¹⁸

"SM-segodņa" rakstu absolūtā vairākuma būtiska īpatnība ir attieksme pret "nacionālajām vērtībām" (vienalga — krievu vai latviešu) un garīgajām vērtībām kā alternatīvām. Turklāt tieši garīgās vērtības tiek uzskatītas par "dabīgām", "humānām", "bezkonflikta" vērtībām.

"Nacionālo vērtību" atrautībā no garīgajām vērtībām krievu publicisti saredz latviešu nacionālās ideoloģijas krīzes cēloni daudznacionālajā Latvijā. "Visas problēmas noved pie tikumiskā" — tādu secinājumu izdara rakstnieks V. Dozorcevs, kurš ilgu laiku ir analizējis starpnacionālās attiecības.¹⁹ Likumsakarīga ir pievēršanās tikumiskās apziņas iespējām, novērtējot sarežģītas nacionālās identitātes problēmas. Totalitārisma sistēmas sabrukuma rezultātā krievu apziņā ir izveidojies daļējs idejisko autoritāšu vakuums. Tāpēc tikumisko apziņu sāka uzskatīt gan par augstāko kritēriju, novērtējot nacionālās idejas (padomju ideoloģijas nespēja ierobežot zināmu cilvēku personīgā, neoficiālā viedokļa brīvību), gan par nacionālās identitātes politisko koncepciju avotu. "Cilvēktiesību" jēdziens, sākotnēji saprasts galvenokārt kā tikumiskās apziņas kategorija, krievu apziņā pārveidojas par politisku un tiesisku koncepciju. Par nacionālās identitātes problēmām "SM-segodņa" pēdējā laikā runā "cilvēktiesību" kontekstā.

Tādējādi Latvijas iedzīvotāju krievu apziņā attieksmē pret nacionālās identitātes problēmu uzskatāmi izpaužas divas tendences:

1. Pozitīva attieksme pret savu nacionālo piederību. 1990.—1991. gadā rodas sprādzienam līdzīga interese par krievu kultūras vērtībām. "SM" ierāda vietu savās lappusēs materiāliem par krievu literatūru, dzeju, arhitektūru, glezniecību, tēlniecību, pareizticīgo reliģiju, krievu filozofiju un vēsturi. Zīmīgi, ka tiek publicētas intervijas ar tiem ievērojamiem krievu kultūras darbiniekiem (N. Koržavinu, E. Ņeizvestniju, S. Jurski), kuri uzsvēra krievu kultūras kā garīgās izpausmes vērtību; šie mākslinieki tajā pašā laikā brīdināja nepolitizēt krievu etniskās savdabības.²⁰

2. "SM-segodņa" rādīts arī tāda krieva tēls, kurš ir "labēji radikālo spēku" "pazemots" un "apvainots". Šajā avīzē ir izplatīts uzskats, ka latviešu un krievu etniskās atšķirības mūsdienu Latvijā ir ieguvušas arī politisku, tiesisku un pat tikumisku atšķirību raksturu. Turklāt krievi tiek uzskatīti par diskriminētiem kā nacionāla grupa. Zīmīgi pat ir sistemātiski publicēto rakstu nosaukumi: "Atkal zem vēstures riteņiem", "Mēs neesam putekli vējā", "Pietiek pazemoties", "Vai mēs ļausim ar sevi manipulēt?", "Nelojalitāte — tas ir tad, kad tevi pazemo".²¹

Tādēļ krievu apziņā parādījusies tendence negatīvi attiekties pret savu identitāti, kas nopietni ietekmē arī politisko orientāciju. Daļa krievu sāk apjaust, ka nav iespējams pareizi izprast savu atrašanos šeit, ignorējot savu kā Latvijas nacionālās grupas specifiku.

"SM-segodņa" publikācijās pieņemtas dažādas Latvijas krievu nacionālās grupas identifikācijas formas. Visbiežāk sastopamas tādas: "puse iedzīvotāju", "nelatviešu iedzīvotāji", "Latvijas iedzīvotāji", "viens no vēsturiski daudz nacionālās Latvijas grupām", "krievvalodīgie iedzīvotāji", "grupa Latvijas iedzīvotāju". Neņemot vērā tik daudzveidīgo identifikāciju, publicisti tomēr uzsver šo jēdzienu iekšējo saistību ar "nacionālo minoritāšu Eiropas koncepciju". "SM-segodņa" autori uzskata, ka civilizētai pasaulei ir raksturīga tādu parādību kā "nācija" un "valsts" un "valsts pastāvīgie iedzīvotāji" un "nācija" kopība. "SM-segodņa" publicisti galēji negatīvi novērtē Latvijas Republikas attieksmi pret cilvēkiem, kas izvēlējušies pēckara Latviju par savu dzīvesvietu, kā pret "ārzemniekiem". Šie autori, uzskatot iecerotājus par "nacionālo minoritāti", apelē pie tiesiskajām saistībām, ko Latvijas valsts uzņēmusies pasaules sabiedrības priekšā.²²

Autori, kuri pauž tamlīdzīgu uzskatu, Latvijas krievu iedzīvotāju kopumu uztver kā pilnīgi izveidojušos vēsturisku subjektu. Šāds raksturojums pieļauj, ka tam ir tiesības ietekmēt politisko kursu un Latvijas Republikas likumdošanu. Jāsecina, ka liela daļa Latvijas krievu apzinās sevi par "sevišķu Latvijas nacionālo grupu".

Šāda viedokļa paudēji pastāvīgi cenšas atgādināt preses slejās par krievu lielo skaitu valstī ("trešā daļa iedzīvotāju") un par krieviski runājošo skaitu ("puse Latvijas iedzīvotāju"). Pēc daudzu publikāciju autoru uzskata, krievu daudzums Latvijā uz vietējiem apstākļiem neļauj attiecināt priekšstatu par "nāciju" un "nacionālajām minoritātēm". Latviešu un krievu aptuvenais skaitliskais līdzsvars un arī krievu ilgstošā vēsturiskā atrašanās Latvijā vedina viņus uz secinājumu, ka ir izveidojušās "divas normatīvas kultūras ar latviešu un krievu valodu katras pamatā". Daži publicisti Latviju uzskata par "baltslāvu

republiku". Krievu valoda tiek atzīta par starpnacionālās saziņas līdzekli Latvijā, tāpēc šai valodai jāsaņem valsts valodas statuss. Pastāvīgi tiek attīstīta doma par to, ka no krievu pašsajūtas Latvijā būs tieši atkarīga gan iekšējā politiskā stabilitāte valstī, gan Latvijas Republikas neatkarība vispār.²³

1993.—1994. gada publikācijas rāda, ka Latvijas krievu pašapziņā nav jaunu pieeju. Tas liecina par to, ka viņiem ir raksturīgi tādi priekšstati, kādi tiem izveidojās tulīt pēc Latvijas Republikas atjaunošanas 1990. gadā. Šādu uzskatu galvenā īpatnība ir nelabvēlīga attieksme pret "latviskās Latvijas" ideju. Viena krievu publicistu daļa ir pārliecināta, ka Latvijā ir pietiekami apstākļi divkopienas valsts izveidošanai. Šie autori proponē latviešu un krievu kultūras vienlīdzību Latvijā. Viņi prasa mainīt valsts politiku pilsonības jautājumā, jo tā esot antikrieviska politika. M. Mitrofanovs raksta: "Latvijas krievi atšķiras no latviešiem un Krievijas krieviem. Mēs esam jauna kopība. Latvija ir Latvijas krievu kopības etniskā dzimtene." Tā ir doma par it kā jaunu baltslāvu nāciju. Tamlīdzīga pozīcija ir arī N. Vēženiekam un A. Gilmanam. N. Vēženieks savos daudzajos rakstos uzskata, ka latviešu prioritātes atjaunošana ir antidemokrātija, "nacisms". A. Gilmans savukārt raksta, ka Latvijas 1918.—1940. g. republikas atjaunošana ir absolūti antivēsturiska, jo Latvijā pēdējos 50 gados esot izveidojusies jauna politiskā un etniskā realitāte.²⁴

Mazliet cita un konstruktīvāka pozīcija ir B. Čilevičam. Viņš uzskata, ka "divkopienu vai vienkopienas valsts" nav zinātnisks jēdziens, ka Latvijas valsts mūsdienu forma atspoguļojot tikai latviešu politiskās elites intereses un esot jāorientējas uz politiskās elites pragmatismu. Taču šīs elites nostāja varot mainīties. B. Čilevičs pozitīvi vērtē tās nostājas izmaiņas (orientāciju uz integrāciju Eiropā, Pilsonības likuma pieņemšanu). Tajā pašā laikā B. Čilevičs noraida nacionālās valsts pozitīvu nākotni Latvijā.²⁵

1.2. AVĪZE "PANORAMA LATVII" UN "RUSSKIJ PUTJ"

Krievu avīze "Panorama Latvii" visai negatīvi vērtē neatkarīgās Latvijas valsts atjaunošanu nacionālajā veidolā. Tās lappuses piepilda pazīstamu Krievijas politiķu un publicistu raksti un intervijas, kuros pausts uzskats, ka Latvijas valsts diskriminējot krievvalodīgo tiesības, vienlaikus tiek aicināts atjaunot tādu Krievijas impēriju, kurā visiem krieviem būtu garantētas pamatnācijas tiesības.²⁶

Avīzes "Russkij putj" pozīcija praktiski neatšķiras no "SM-segodņa" pozīcijas. "RP" uzskata, ka krievu minoritātes stāvokli Latvijā var raksturot kā "krievu jautājumu".²⁷ "RP" publicisti ļoti bieži raksta par "ksenofobiju" pret

krieviem, ko it kā paužot Latvijas politiķi. Bet daži raksti šajā avīzē tomēr nerada priekšstatu par Latvijas valsts pretkrieviskās politikas esamību. M.Gavrilovs līdzjūtīgi citēja rietumu analītiķu padomus krieviem: cīnīties par vadošo pozīciju biznesā, saglabāt krievu skolas un institūtus un galvenokārt atgriezties pie pareizticības.²⁸ Diez vai kāda diskriminētā nacionālā minoritāte varētu izvirzīt sev tādus uzdevumus?

Krievu kā Latvijas sevišķas minoritātes apzināšanās nav bijis šķērslis krievu etnocentriskās ideoloģijas izplatīšanai. 90. gadu sākumā avīzē "SM" parādījās krievu etnocentriskā identifikācija.

2. KRIEVU APZIŅAS ETNOCENTRISKĀ IDENTIFIKĀCIJA LATVIJĀ

1990.—1991. gadā Latvijas krievu iedzīvotāju zināmas daļas sabiedriskajā apziņā rodas vajadzība pēc tādas nacionālās identitātes, kura tiktu veidota uz krievu nacionālo vērtību prioritātes cilvēku pasaules uzskata kopējā struktūrā. Šo procesu stimulēšanu būtiski ietekmēja latviešu Trešā atmoda, kad daudzi Latvijas krievi ieraudzīja iespēju veidot sabiedrisko dzīvi, vadoties pēc nacionālajiem priekšstatiem. Latvijas krievi sāka saprast, ka viņi nav "padomju cilvēki", ka "viņi ir krievi".

1990. gadā "SM" pietiekami apņēmīgi pievērsās vēsturiskajām atmiņām. Tās lappusēs tika reproducēta I.Glazunova pazīstamā glezna "Mūžīgā Krievija", kur ar enciklopēdisku precizitāti bija atveidoti vēsturiski ievērojamie Krievijas valsts darbinieki.

Daudzās savās publikācijās "SM-segodņa" centās uzturēt pašas sāktu etnocentriskā pasaules uzskata propagandas toni. Publikācijām bija izvēlētas dažas pamattēmas. Proti — informācija par monarhijas idejas atdzimšanu Krievijā; raksti par pēdējā Krievijas patvaldnieka un viņa ģimenes traģisko bojāeju; krievu pareizticības pieminekļi un svētie; Krievijas un krievu tautas liktenis. Šo publikāciju absolūtais vairākums aicina lasītāju iepazīties ar krievu kultūru un ideoloģiju pašā Krievijā. Tur nav tieša sakara starp krievu pašapziņu Latvijā un atspoguļojamo tēmu saturu. Lielākā daļa analītisko rakstu ir pārpublicējumi no krievu avīzēm vai "krievu idejas ideologu" darbiem. Šo publikāciju idejiskā ievirze ir acīmredzama: "krievu mesianisma", "patvaldības, pareizticības un tautiskuma" principu propagandā veidojas negatīva attieksme pret mūsdienu tiesiskās apziņas principiem. Sevišķi izceļas krievu tautas kā citu nāciju laimīgās dzīves cēlājas misija. Tiek publicēti fragmenti no ievērojamā krievu filozofa I.Iļjina darba "Par Krievijas attīstības

ceļiem", šī misija nosaukta par "labprātīgu tautiskuma nastu". Pirmo reizi pēc daudziem gadu desmitiem krievu prese Latvijā sāk rakstīt, ka Krievijas impērija līdz 1917. gadam bijusi stabilitātes un uzplaukuma garants "nacionālajām nomalēm".²⁹

Dažas "SM-segodņa" publikācijas nolēma demonstrēt etnocentrisku ideju labvēlīgo ietekmi arī individuālā līmenī. Rakstos, kas iepazīstina lasītāju ar mūsdienu krievu monarhistiem, tiek uzsvērts šo ļaužu augstais kultūras līmenis un inteliģence. Taču vislielākā emocionālā piesātinātība bija publikācijās par Nikolaja II pēdējām dzīves dienām.³⁰

"SM-segodņa" pievēršanās krievu nacionālās apziņas etnocentriskajām prasībām 1990.—1991. gados Latvijā liecina par šīs tēmas galēji ierobežotajām iespējām. Tās šaurība un mūsdienīguma trūkums noved pie tā, ka vēstījums notiek mītiskā formā ("krievu ideja" ir atminēta vēstures mīkla, imperatora Nikolaja II tēls kā visas Krievijas grēku izpircejs utt.). Tomēr 1992. gadā šādas krievu apziņas etnocentriskās orientācijas pilnībā izzūd, kas liecina par krievu apziņas etnocentrisko orientāciju samākslotību ārpus Krievijas.

Vienlaikus ar Latvijas krievu apziņas orientāciju uz "nacionālā mazākuma" koncepciju un vispārkrieviskajām etnocentriskajām vērtībām, kurām lielākā vai mazākā mērā ir pozitīva attieksme pret nacionālās identitātes ideju, liela ietekme krievu vidē bija arī nacionālajam nihilismam. Tādas idejas izplatīja galvenokārt avīze "Sovetskaja Latvija".

3. KRIEVU NACIONĀLĀS IDENTITĀTES LIKTENIS AVĪZES "SOVETSKAJA LATVIJA" PUBLIKĀCIJĀS

Avīze "Sovetskaja Latvija" līdz 1991. gada augustam bija Latvijas komunistiskās partijas oficiālais preses izdevums. Tajā sevišķi uzskatāmi izpaudās nostādne identificēt cilvēku sabiedrisko apziņu ar tajā valdošajiem "sociālistiskā internacionālisma" principiem. Tajā pašā laikā komunistiskā ievirze uz līdzīgu identifikāciju piedzīvoja dažas izmaiņas Latvijas krievu iedzīvotāju apziņā.

1986. gadā, kad vēl nebija izvērtusies latviešu tautas nacionālā kustība, pašai problēmai par nacionālo vērtību lomu sabiedrības dzīvē tika atvēlēta pavisam neievērojama vieta avīzē. Prioritāte tika piešķirta atsevišķām publikācijām, kuras atspoguļoja Latvijas PSR "sociālistisko un internacionālo" raksturu. Tajā pašā laikā lasītājs nevarēja neievērot, ka internacionālisma vērtību idejiskais pamatojums bija apelācija pie senās vēsturiskās pagātnes — "sociālisma uzcelšanas Latvijā".

Nacionālā tēma tika atdzīvināta 1987. gadā. Šīs izmaiņas bija saistītas ar to, ka krasi palielinājās tādu rakstu daudzums, kur tika propagandētas padomju internacionālās vērtības vispār un LPSR valsts iekārtas internacionālais raksturs. Tas viss liecināja par politiskās cīņas sākumu sabiedrībā starp "sociālistiskā internacionālisma" piekritējiem un tā oponentiem. Šajā pašā gadā parādījās tieksme izmantot cilvēku nacionālās jūtas komunistiskās ideoloģijas stiprināšanai. Publikācijās par vēsturi tika radīts pievilcīga latvieša tēls, tāda, kurš piedalījies "sociālistiskajā celtniecībā".³¹ Tamlīdzīgas publikācijas krievu valodā tika adresētas, protams, krieviem ar mērķi neitralizēt viņu nacionālo emociju iespējamo pacēlumu sakarā ar pirmajām latviešu nacionālās apziņas atmodas pazīmēm.

Tajā pašā laikā šī avīze pauda uzskatu, ka nacionālajām jūtām un centieniem var būt konfliktu rosinātāja loma. "Nacionālismā" tā saskatīja sev nāvīgu ienaidnieku — "buržuāzisko ideoloģiju".

Šajā pašā gadā krievu preses slejās tomēr pirmo reizi iekļuva arī latviešu viedoklis par viņiem (un viedoklis bija pietiekami kritisks, norādot, ka krievu vairākums nav vēlējies iemācīties latviešu valodu). Tādējādi nacionālā tēma komunistiskajā presē pārstāja būt par savdabīgu noklusēšanas objektu.³²

Latvijas Tautas frontes nodibināšana 1988. gadā tika novērtēta kā ar nacionālajām vērtībām saistīto interešu sadursmju tālāka padziļināšanās (nākas atzīmēt, ka lielākā daļa rakstu, ko sagatavojuši krievu ierindas komunisti, nevis partijas funkcionāri, LTF nodibināšanā redz ne tik daudz draudus LKP monopolam, kā latviešu un krievu "norobežošanas" faktu).

1989.—1990. gadi skaidri iezīmēja pretrunīgo situāciju Latvijas krievu komunistiskajā apziņā. No vienas puses, "Sovetskaja Latvija" bija spiesta publicēt partijas plēnumu materiālus, kuros bija atspoguļota partijas un valsts aparāta zināmas daļas piemērošanās Atmodas idejām. No otras puses, avīze mērķtiecīgi publicēja ortodoksālo komunistisko principu piekritēju uzstāšanos, kas noliedz jebkādu kompromisu ar latviešu nacionālo kustību. Šādos apstākļos komunistiskie ideāli vairs netika uztverti kā vispār nacionāla vērtība.

Tajā laikā "Sovetskaja Latvijā" pārpublicētajās LKP vadītāju oficiālajās runās bija daudz no Tautas frontes aizņemtu jēdzienu un koncepciju. Kompartijas politiskā vadība sāka runāt par Latviju kā par "latviešu vienīgo tēvzemi", "suverēnu republiku". 1990. gada aprīlī savā pēdējā kongresā tā pirmoreiz tieši runāja par "krieviem" kā vienotu politisku organizāciju. Krievu tēls cieši saistījās ar Interfronti.³³ LKP sašķelšanās un krievu komunistu apvienošanās LKP organizācijā uz PSKP platformas savā veidā ietekmēja attieksmi pret nacionālās identitātes vērtībām. Visbiežāk termins "krievi" ("krieviski runā-

jošie") "Sovetskaja Latvija" slejās tika lietots kā apzīmējums tai lielajai sociālajai grupai, kura aizstāv "PSRS saglabāšanas ideju" un kura ir "sociālistisko vērtību nesēja".³⁴

Komunistiskās apziņas nihilistiskā attieksme pret nacionālās identitātes vērtībām izpaudās tādējādi, ka "Sovetskaja Latvija" nemēģināja objektīvi uzvert Latvijas krievus kā nacionālo grupu. Valdošā pārliecība par krievu valodā runājošo iedzīvotāju likteņa ciešo saistību ar sociālismu Latvijā izvērtās par krievu nacionālo interešu aizmīšanu politisku ambīciju dēļ.

Kā liecina vispopulārākā krievu avīze Latvijā "SM-segodņa", krievi tomēr galvenokārt orientējas uz demokrātiskas sabiedrības vērtībām. Krievu — Latvijas pilsoņu un pastāvīgo iedzīvotāju — vairākums apzinās sevi par Latvijas nacionālo grupu. Bet padomju laika vēsturiskie apstākļi ir deformējuši daudzu krievu pašapziņu. Viņi joprojām atrodas lielvalstiskas un reizē denacionalizētas apziņas gūstā. Tādēļ arī vēl ir izplatītas tieksmes prasīt savai minoritātei īpašas, pamatnācijai piemītošas tiesības, piemēram, valodas statusa jomā.

Atsauces

- ¹ PID Iedzīvotāju reģistra informācijas centrs. 1995. g. 4. janv.
- ² Iedzīvotāju dabiskā kustība un migrācija Latvijas Republikā 1991. gadā. — Rīga, 1992. — 191. lpp.
- ³ 1989. gada tautas skaitīšanas rezultāti Latvijā. — Rīga, 1992. — 275. lpp.
- ⁴ Turpat. — 126. lpp.
- ⁵ Основные итоги Всесоюзной переписи населения по Латвийской ССР. — Рига, 1980. — С. 48.
- ⁶ 1989. gada tautas skaitīšanas rezultāti.. — 110. — 120. lpp.
- ⁷ Iedzīvotāju dabiskā kustība.. — 191. lpp.
- ⁸ Turpat. — 275. lpp.
- ⁹ Латвийская ССР. Статистический сборник. — Рига, 1958. — С. 102—106, 226.
- ¹⁰ Население СССР. — Москва, 1988. — С. 98—103.
- ¹¹ Федоров Г. Научные основы геодемографической обстановки. — Ленинград, 1991. — С. 126.
- ¹² Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР. — Москва, 1962. — С. 32; 1989. gada tautas skaitīšanas rezultāti.. — 89. lpp.
- ¹³ Latvijas Demogrāfijas Gadagrāmata 1993. — Rīga, 1994. — 204. lpp.
- ¹⁴ Latvijas Demogrāfijas Gadagrāmata 1993. — 185. — 191. lpp.; Естественное движение и миграция населения ЛССР в 1988 г. — Рига, 1989. — С. 164—171.

- 15 *Петерс Я.* А слышит ли молодежь то, что мы ей говорим? // Советская молодежь. — 1987. — 15 сент.; *Петров Е.* Твердое рабочее слово // Советская молодежь. — 1987. — 4 сент.
- 16 *Авотиньш В.* Как я понимаю национальный вопрос // Советская молодежь. — 1988. — 2 июля; *Диманис С.* Как не был решен "решенный национальный вопрос" // Советская молодежь. — 1988. — 6 дек.; *Литвинова И.* Оглянись без гнева // Советская молодежь. — 1988. — 30 авг.
- 17 *Цилевич Б.* Время жестких решений // СМ-сегодня. — 1992. — 13 марта.
- 18 *Воронцов А.* Латвия для латышской бюрократии // СМ-сегодня. — 1992. — 28 нояб.; *Дозорцев В.* Первые лица // СМ-сегодня. — 1992. — 16 дек.; *Цилевич Б.* Национальные группы Латвии // Советская молодежь. — 1991. — 22 мая.
- 19 *Дозорцев В.* По Гамбургскому счету // СМ-сегодня. — 1992. — 15 дек.; *Воронцов А.* Выборы закончены — забудьте // СМ-сегодня. — 1993. — 16 июля.
- 20 Беседа с Н. Коржавиным // Советская молодежь. — 1990. — 12 мая; Интервью С. Юрского // Советская молодежь. — 1990. — 11 апр.
- 21 *Катин П.* Хватит унижаться // СМ-сегодня. — 1992. — 13 марта; *Мяло К.* Русскоязычные — формула унижения // СМ-сегодня. — 1993. — 29 янв.; *Севидова Н.* Опять под колесом истории? // СМ — сегодня. — 1992. — 11 февр.; *Цилевич Б.* Позволим ли мы собой манипулировать? // СМ - сегодня. — 1992. — 14 июля.
- 22 *Аболиньш В.* Кто мы? // Советская молодежь. — 1991. — 20 марта; *Абызов Ю.* В основе культуры лежит диалог // Советская молодежь. — 1991. — 28 февр.; *Цилевич Б.* Национальные группы Латвии // Советская молодежь. — 1991. — 28 февр.
- 23 *Тюрин П.* Латвия — Балто-славянская республика // Советская молодежь. — 1990. — 26 мая; *Цилевич Б.* Латвия: латышская, Балтославянская или демократическая // Советская молодежь. — 1990. — 20 июня.
- 24 *Воронцов А., Авотиньш В.* Пора превращаться в общество // СМ-сегодня. — 1993. — 9 июля; *Воронцов А.* Выборы закончены — забудьте // СМ-сегодня. — 1993. — 16 июля; *Митрофанов М.* "Надежда" — мой компас земной // СМ - сегодня. — 1994. — 4 мая; *Гильман А.* Утром гражданство — вечером согласие // СМ-сегодня. — 1994. — 9 июня; *Веженекс Н.* Как латышские радикалы стали жириновцами // СМ-сегодня. — 1994. — 21 дек.
- 25 *Цилевич Б.* Возвращение в 1940 год: процесс завершен // СМ-сегодня. — 1993. — 14 июля; *Цилевич Б.* Правовой статус неграждан: апатриды становятся "субъектами"? // СМ-сегодня. — 1994. — 28 дек.
- 26 *Бузаев В.* Открытые углы "неудобного юбилея" // Панорама Латвии. — 1994. — 12 окт.
- 27 *Персикова Л.* Русские идут... в Сейм // Русский путь. — 1993. — 17; *Яссон Т.* Русский вариант "русского вопроса" // Русский путь. — 1994. — № 6.
- 28 *Персикова Л.* От Москвы до самых до окраин // Русский путь. — 1993. — № 14.
- 29 *Глазунов И.* "Вечная Россия" // Советская молодежь. — 1990. — 3 февр.; *Ильин И.* О путях России // Советская молодежь. — 1991. — 7 авг.; Первый съезд монархистов России // Советская молодежь. — 1990. — 23 мая.

- 30 *Горохов Д.* Романовы: судьба династии // Советская молодежь. — 1990. — 5 мая.
- 31 *Баугис П.* Живительные соки дружбы // Советская Латвия. — 1987. — 18 апр.; *Брянцева Л.* Профессия — революционер // Советская Латвия. — 1987. — 29 марта; *Клявин И.* Ордена доблести и славы // Советская Латвия. — 1987. — 8 июля.
- 32 Межнациональные отношения // Советская молодежь. — 1987. — 20 мая; *Горбунов А.* Учиться у Ленина — учиться перестройке // Советская Латвия. — 1987. — 17 сент.; *Петерс Я.* А слышит ли молодежь то, что мы ей говорим? // Советская молодежь. — 1987. — 15 сент.
- 33 *Вагрис Я.* Политический доклад ЦК КПСС XXV съезду КПЛ // Советская Латвия. — 1990. — 7 апр.
- 34 Второй Вселатвийский съезд Комитетов общественного спасения // Советская Латвия. — 1990. — 29 нояб.; *Рымашевский В.* Отстоим социализм на латвийской земле // Советская Латвия. — 1990. — 23 июля.

Brigita Zepa

Latvijas Sociālo pētījumu centrs

LATVIJA

Rasma Kārklīņa

Ilinoisas universitāte

ASV

LATVIJA UN EIROPA: KONKURĒJOŠAS VAI SASKANĪGAS IDENTITĀTES*

Identitāte kā sociāla problēma īpaši aktuāla kļūst pārejas periodā no totalitāra režīma uz demokrātisku, laikā, kad tiek noārdītas veco identitāšu struktūras un to vietā veidojas jaunas.

Šis laiks rada ne vien problēmas katram indivīdam — pašidentifikācijas meklējumos, bet arī jaunas pētnieciskas problēmas, jo identitātei pārejas periodā ir savas īpatnības gan izpausmēs, gan veidošanās procesā, un tam visam ir sava specifika salīdzinājumā ar tradicionāli demokrātiskām sistēmām. Bez tam padomju laikā identitāte kā problēma netika pētīta, tāpēc nereti ir grūti atrast atskaites punktus, veikt salīdzinājumu. Tas viss aktualizē gan metodoloģiska rakstura problēmas: kas ir identitāte socioloģiskā skatījumā, kā empīriski mērīt identitāti, gan arī pašus identitātes mērījumus. Socioloģiskā skatījumā identitāte visbiežāk aplūkota kā kolektīvā identitāte, kas izpaužas kā piederības izjūta kādai sociālai kopībai.

Padomju laika valdošais totalitārā režīma mehānisms nodrošināja to, ka pamatā "no augšas" ar oficiālās ideoloģijas palīdzību tika norādītas kolektīvās identitātes koordinātes, kur indivīdam atlika vienīgi akceptēt tam atvēlēto vietu. Tā tas bija, piemēram, runājot par šķirisko piederību, kad tika piedāvāta visai primitīva shēma — trīs galvenās šķiras. Līdzīgi "no augšas" tika deklarēta arī etniskā identitāte — tā saistījās ar nāciju savdabību, kultūras bagātību un tautu draudzību, kā arī nozīmēja dažādu tautību, to skaitā latviešu integrēšanos lielvalstī. Taču vienlaikus tika iezīmētas visai striktas tās izpratnes robežas: piemēram, etniskā identitāte saistībā ar valstisku pašnoteikšanos atradās ārpus šīm robežām. Protams, līdztekus šai oficiāli diktētajai ideoloģijai pastāvēja arī identitātes meklējumi "no apakšas", kas nereti bija asā konfliktā ar

* Pētījums veikts ar IREX programmas atbalstu.

oficiālo, "no augšas" diktēto. 1989.gada maijā — jūnijā, laikā, kad Latvija vēl bija PSRS savienotās republikas statusā, Latvijā veiktā aptauja parādīja, ka vairāk nekā puse latviešu atbalstīja ideju par Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas nepieciešamību.

Pāreja uz demokrātisku sabiedrību paredz identitātes meklējumus "no apakšas", no brīva indivīda pozīcijām. Demokrātiski ir tas, ka indivīdam netiek uzspiesta identitāte, taču pašidentifikācija ir arī process, kas rada zināmu spriedzi gan pašā indivīdā, gan attiecībās ar citiem, jo faktiski brūk vecie struktūru tīkli un veidojas jauni, pamatojoties uz jaunu indivīda pašidentificēšanos.

IDENTITĀTE: IZPRATNE, MĒRĪJUMI

Identitāte ir multidimensionāla. Šai gadījumā mēs runājam par kolektīvo identitāti. Tā pamatā izpaužas kā kopības izjūta ar noteiktām grupām, ar kādu teritoriju, sociālkulturālu vidi. A.Smits savā darbā "Nacionālā identitāte" min piecus kolektīvās identitātes veidus: dzimuma, teritoriālo, šķirisko, reliģisko un etnisko.¹ Visbiežāk identitāte pētīta etnisko problēmu sakarā. Mums šķiet, ka etniskā identitāte pirmām kārtām jāsaista ar teritoriālo un valodas identitāti. Savukārt A.Smits etnisko identitāti saista ar kopīgu nosaukumu, vēsturisko atmiņu, mītiem, kultūru, teritoriju, sociālas vienotības izjūtu.² Tāpēc identitātes mērījumiem nereti izmantots jautājums: "Cik lielā mērā jūs izjūtat kopību ar sekojošām grupām?"

Ši kopības izjūta var izpausties arī kā atbalsts kādai institūcijai, domāšanas veidam, uzskatu modelim. Tāpēc identitātes empīriskiem mērījumiem izmantoti jautājumi: "Cik lielā mērā jūs atbalstāt...?", "Vai jūs atbalstāt...?"

Identitāte kā kopības izjūta ar vienu grupu veido noteiktas attiecības ar citām grupām: tā var izpausties kā identitāšu hierarhija, kur ir kāda prioritāra identitāte, bet citas mazāk svarīgas. Identitāte attiecībā pret citām kopībām var izpausties arī nolieguma veidā, un faktiski arī kādas citas identitātes noliegums var būt pašidentifikācijas pamatā.

Identitātes mērījumi ir visai sarežģīts process, un mēs labi apzināmies, ka konkrētajā darbā daudzi aspekti nav pietiekami izstrādāti. Veicot identitātes mērījumu ar kāda jautājuma palīdzību, mēs jebkurā gadījumā piedāvājam kādu identitātes modeli, zināmus nosacījumus, kas paši par sevi var ietekmēt respondenta atbildi, jo respondents var censties izvēlēties "pareizāko" atbildi, varbūt arī neapzināti ietekmēties no piedāvātās shēmas, kas parasti ir ierobežota.

Kopības izjūtas veidošanās pamatā ir kognitīvs process, taču nenoliedzama ir arī emocionālo komponentu nozīme pašidentifikācijas procesā, emocionāli ekspresīva piederības izjūtas izpausme, piemēram, emocionāls pacēlums, lepnums par savu etnisko piederību, cieņa, ko izpelnījusies piederība kādai profesionālai grupai, u.tml. Tāpēc empīriskiem mērījumiem izmantots arī jautājums: "Vai jūs lepojaties ar...?"

Neapšaubāmi, sava nozīme ir arī domāšanas stereotipiem, tradīcijām, kas atšķirīgi ietekmē pašidentifikācijas procesu dažādās sociālajās grupās.

Piemēram, 1993. gada oktobrī Latvijas iedzīvotāji tika lūgti atbildēt uz jautājumu: "Cik lielā mērā jūs jūtat kopību ar sekojošām grupām?"

Respondentiem tika dota iespēja novērtēt savu attieksmi pret astoņām dažādām grupām: cilvēkiem ar augstāko izglītību; strādniekiem; krieviem; luterāņiem; komunistiem; privātuņēmējiem; latviešiem; cilvēkiem, kam nav daudz naudas. Šai gadījumā netika dots uzdevums izvēlēties kādu grupu kā vistuvāko, gluži otrādi, katru no šīm grupām varēja novērtēt pēc skalas: "ļoti daudz kopīga", "zināmā mērā", "nedaudz kopīga", "nekā kopīga".

Tas deva iespēju rezultātus klasificēt vismaz divās dimensijās: veidot identifikāciju hierahiju, kā arī mērīt dažādu grupu savstarpējās uztveres "distanci", piemēram, salīdzināt latviešu un nelatviešu savstarpējo uztveri.

1. tabula

Grupu identifikācija: latvieši un nelatvieši*
(1993. g. oktobris, % no grupējuma)

Jūt kopību ar:	Daudz kopīga **		Maz kopīga ***	
	latvieši	citi	latvieši	citi
cilvēkiem ar augstāko izglītību	52	49	25	39
strādniekiem	62	67	17	16
krieviem	30	77	46	7
luterāņiem	31	37	36	35
komunistiem	3	8	70	64
privātuņēmējiem	17	21	57	54
latviešiem	81	64	4	17
cilvēkiem, kam nav daudz naudas	65	60	14	19

* Šeit un turpmāk tabulās dati iegūti no Latvijas Sociālo pētījumu centra veiktajiem pētījumiem.

** "Daudz kopīga" — apvienotas atbildes "ļoti daudz kopīga" un "zināmā mērā".

*** "Maz kopīga" — apvienotas atbildes "nedaudz kopīga", "nekā kopīga".

Rezultāti liecina, ka pamatā gan latvieši, gan nelatvieši no piedāvātajām grupām ir uzsvēruši piederību savai tautībai, taču zīmīgi, ka latvieši krievus nereti uztver kā pretstatu: 46% no latviešiem atzinuši, ka viņiem ir maz kopīga ar krieviem, savukārt no nelatviešiem tikai 17% minējuši, ka ir maz kopīga ar latviešiem. Tas ir visai zīmīgs, taču grūti interpretējams fakts: nav skaidrs, cik lielā mērā šeit izpaužas kultūras, etnisku atšķirību radīta distance un cik liela ir politisko aktualitāšu ietekme, kas varētu to raksturot kā tieši pārejas laika īpatnību. Daudzi uzsvēruši savu piederību mazturīgiem cilvēkiem un strādniekiem. No otras puses, abās grupās visai distancēta ir attieksme pret privātuzņēmējiem. Abās grupās raksturīgs arī krass komunistu noliegums, kas vismaz daļēji varētu būt aktuālo politisko notikumu ietekmes rezultāts.

Minētā aptauja uzskatāmi parāda, ka identifikācija ir daudzdimensionāla un pastāv dažādas indivīda identitātes iespējas: profesionāla, sociāla, etniska, uzskatu, ticības utt.

Šie dati apstiprina arī domu par noliegumu, pretstatu lomu identitātes meklējumos, un īpaši aktuāli tas varētu būt pašlaik, pārejas periodā, kad tiek atgūtas padomju laikā aizliegtās vai ierobežotās identitātes.

Tas nozīmē, ka identitātes pētījumos svarīgi izsekot, no vienas puses, pašidentifikācijas procesam, bet no otras — citu identitāšu uztverei, to ļoti pašidentifikācijas procesā.

Šī raksta ietvaros aplūkota valstiskā un etniskā identitāte, tikai nepieciešamības gadījumos pieskaroties citiem identitātes aspektiem.

Etniskās identitātes aktualitāti Latvijā nosaka sabiedrības daudznacionālais sastāvs. Jau iepriekš aplūkots piemērs liecina, ka, skatot dažādas etniskās grupas Latvijā, svarīgi analizēt šo grupu etnisko pašidentificēšanos, saistot to ar citiem identitātes aspektiem, kā arī šo identitāšu "līdzāspastāvēšanu". Runājot par latviešu etnisko identitāti, vispirms konstatējams etniskās identitātes fakts, bet pēc tam problēma, ka, atgūstot valstisko neatkarību, tiek sasniegts mērķis, kam varētu sekot tieksme pēc nacionālas norobežošanās, pašizolēšanās. Tātad, no vienas puses, vajadzētu izvairīties no pašizolēšanās, bet tikpat svarīgi ir arī pretējais — saglabāt savu valstisko un etnisko identitāti.

Mūsaprāt, Latvijas valstiskā pašnoteikšanās, valstiskās identitātes atjaunošana vienlaikus ietver arī ideju par jaunu orientāciju veidošanos gan attiecībā pret Austrumu, gan Rietumu valstīm. Atšķirībā no padomju laika, kad ārējās orientācijas tika vai nu uzspiestas — uz Austrumiem (PSRS republikām), vai arī strikti ierobežotas — uz Rietumu valstīm, svarīgi ir aplūkot šīs orientācijas masu apziņā pašreizējā pārejas laikā, kad atbilstoši demokrātis-

kajām tradīcijām netiek ierobežotas Latvijas valstiskās orientācijas uz Rietumu vai Austrumu valstīm.

Mūsu uzdevums, no vienas puses, ir aplūkot Latvijas ārējo sakaru orientācijas masu apziņā pašreizējā pārejas periodā, tas ir, noskaidrot ierindas cilvēku viedokļus par Latvijas attieksmi pret Eiropu, Eiropas Savienību, Latvijas iespējamo līdzdalību tajā, bet, no otras puses, parādīt, ka šī orientācija uz Rietumiem ir ļoti cieši saistīta ar Latvijas valstisko pašnoteikšanos, ar valstisko identitāti masu apziņā.

VALSTISKĀ IDENTITĀTE: LATVIEŠI UN CITTAUTIEŠI

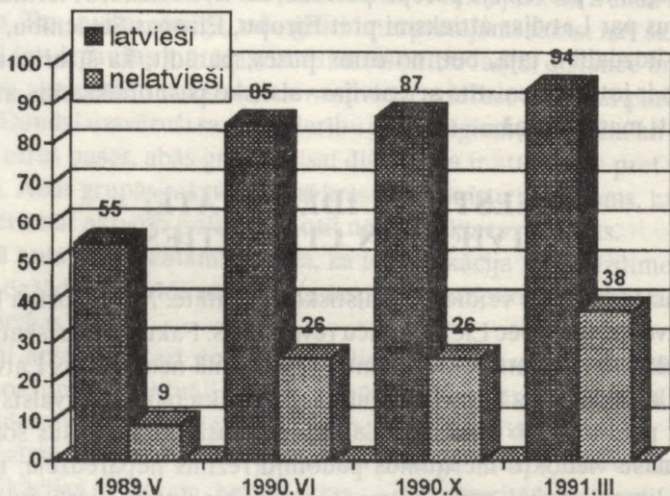
Viens no identitātes veidiem ir valstiskā identitāte. Masu apziņā kā aktuālitāte tā izveidojusies pēc Lielās franču revolūcijas. Faktiski tā uzskatāma par Latvijas lielāko problēmu XX gadsimtā, jo kopumā neatkarīgas Latvijas pastāvēšanas laiks ir daudz īsāks salīdzinājumā ar laiku pakļautas valsts statusā. Taču ideja par valstisko identitāti Latvijā ir bijusi aktuāla visus šos gadus. Protams, masu viedokļu mērījumus padomju režīms neparedzēja, un, tikai sākoties tā liberalizācijai, veikti pirmie sabiedriskās domas mērījumi pēckara laikā Latvijā.

IDEJA PAR VALSTISKO PAŠNOTEIKŠANOS — VALSTISKĀS IDENTITĀTES RĀDĪTĀJS

1989. gada maijā — jūnijā veiktā aptauja (sk. 1. zīm.) parādīja, ka latviešu vidū ideja par valstisko neatkarību ir plaši izplatīta: 1989. gada vasaras sākumā, laikā, kad Latvijas Tautas fronte pirmo reizi sāka diskusiju jautājumā par Latvijas izstāšanos no PSRS, vairākums latviešu atbalstīja domu, ka Latvijai jākļūst neatkarīgai valstij, bet no cittautiešiem — tikai katrs desmitais. Pakāpeniski divu gadu laikā arvien vairāk pieauga to cilvēku skaits, kas atbalstīja Latvijas neatkarības ideju: 94% latviešu un aptuveni trešā daļa nelatviešu. Pēdējo viedoklis ir ļoti svarīgs, jo viņi PSRS "sekmīgās" nacionālās politikas rezultātā Latvijā veido gandrīz pusi tās iedzīvotāju.

Saprotams, ka salīdzinājumā ar latviešiem Latvijā dzīvojošie krievi un citu tautību piederīgie daudz mazākā mērā bija ieinteresēti Latvijas neatkarības atgūšanā, jo daudzi no šiem cilvēkiem, vairākums no kuriem Latvijā bija iebraukuši pēc Otrā pasaules kara, savu valstisko identitāti saistīja ar PSRS vai Krieviju, retāk ar Latviju.

Latvieši un nelatvieši par Latviju kā neatkarīgu valsti
(1989.g.maijs — 1991.g.marts, % no grupējuma)

TĒVZEME: KRIEVU UN CITU NACIONĀLO MINORITĀŠU VIEDOKLIS

1991.gada rudenī, laikā, kad Latvijā jau bija atgūta valstiskā neatkarība, uz jautājumu: "Ko jūs saprotat ar vārdu "tēvzeme"?" tikai 29% no Latvijas krieviem atbildēja: Latvija. Vairāk nekā 40% minēja PSRS vai Krieviju. Zīmīgi arī, ka 29% krievu ir devuši nenoteiktu atbildi — "grūti pateikt". Jāuzsver, ka no nelatviešiem, kam jau bija Latvijas pilsonība, vairāk nekā 40% par savu tēvzemi minēja Latviju, bet no tiem, kas nebija Latvijas pilsoņi, tikai 21%. Šie dati liecina, ka 1991. gadā daudziem krieviem, it īpaši tiem, kas nebija Latvijas pilsoņi, valstiskā identitāte bija neatrisināta problēma.

Taču dati, kas iegūti 1994. gada aptaujā, liecina, ka nelatviešu valstiskās identitātes izjūta pēdējo gadu laikā ievērojami cēlusies: vairāk nekā puse no viņiem par tēvzemi uzskata Latviju, bet no pilsoņiem — pat trīs ceturtdaļas.

Tēvzeme krievu un citu tautību piederīgo izpratnē
(% no grupējuma)

Tēvzeme ir	Nelatvieši							
	krievi		visi		ir Latvijas pilsoņi		nav Latvijas pilsoņi	
	1992. g.	1994. g.	1992. g.	1994. g.	1992. g.	1994. g.	1992. g.	1994. g.
Latvija	29	58	28	56	42	78	21	47
PSRS	27	18	28	18	27	15	30	20
Krievija	15	13	13	10	5	—	17	14
grūti pateikt	29	12	30	16	26	7	32	19

**LATVIJAS STATUSS NĀKOTNĒ:
LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU VIEDOKLIS**

1991. gada novembra aptaujā Latvijas iedzīvotāji tika lūgti atbildēt arī uz jautājumu, kāda ir viņu attieksme pret varbūtību, ka Latvija nākotnē pievienotos Krievijai.

3. tabula

Latviešu un cittautiešu viedoklis par Latvijas statusu nākotnē
(% no grupējuma)

Attieksme pret Latvijas iespējamo pievienošanos Krievijai:	latvieši		krievi un citi	
	1991. g.	1994. g.	1991. g.	1994. g.
ceru, ka agri vai vēl tas notiks	1	4	18	16
ceru, ka tas vairs nekad nenotiks	91	72	35	53
cita atbilde	1	5	4	4
nezinu, grūti pateikt	7	19	43	27

Šie dati visai strikti parāda atšķirību: izteikta ir valstiskā identitāte latviešu vidū, un daudz vājāka tā ir Latvijā dzīvojošajiem krieviem un citu tautību piederīgajiem; vairāk nekā 40% no viņiem nav spējuši paust savu nostādni

jautājumā par Latvijas valstisko statusu nākotnē. Taču 1994. gada dati liecina, ka pakāpeniski palielinās to nelatviešu skaits, kas atzīst Latvijas suverenitāti.

DZĪVESVIETAS IZVĒLE — VALSTISKĀS IDENTITĀTES RĀDĪTĀJS

Varam pieņemt, ka izvēle par izbraukšanu vai nu uz bijušajām PSRS republikām, vai arī uz kādu no Rietumu valstīm ļauj spriest par valstisko identitāti. Aptauju rezultāti rāda, ka gandrīz neviens no latviešiem nevēlas izceļot uz kādu no bijušajām PSRS republikām ne uz pastāvīgu dzīvi, ne arī uz laiku, pat ja tur piedāvātu dzīvokli un darbu. No krieviem 16% pauduši viedokli, ka gadījumā, ja tiktu nodrošināti ar dzīvokli un darbu, tad viņi pārceltos tur uz pastāvīgu dzīvi, bet 3% pārceltos tikai uz zināmu laiku.

4. tabula

Latvijas iedzīvotāju viedoklis par dzīvesvietas maiņu
(1992. g. maijs, % no grupējuma)

Būtu ar mieru pārcelties:	uz Rietumu valstīm		uz bijušajām PSRS republikām	
	latvieši	krievi	latvieši	krievi
pārceltos uz pastāvīgu dzīvi	3	16	0	16
pārceltos uz laiku	23	18	1	3
nezina, grūti pateikt	12	16	4	23

Interesanti, ka vienāds skaits krievu būtu gatavi pārcelties uz pastāvīgu dzīvi kā uz bijušajām PSRS republikām, tā arī uz kādu no Rietumu valstīm (16%), bet no latviešiem tikai 3%, turklāt vienīgi uz Rietumu valstīm. Savukārt uz laiku pārcelties uz kādu no Rietumu valstīm būtu ar mieru vairāk latviešu (23%) nekā krievu (18%).

Kopumā iegūstam ainu, kas liecina, ka no latviešiem emigrēt no Latvijas vēlētos tikai 3% iedzīvotāju, bet, iespējams, 15—30% krievu atstātu Latviju, ja varētu labi iekārtoties kādā citā valstī. Šie dati visai pārlicinoši apstiprina domu, ka valstiskā identitāte spēcīgāk izteikta latviešiem salīdzinājumā ar Latvijas krieviem un citu tautību piederīgajiem.

LEPNUMS PAR SAVU VALSTI

Valstiskā identitāte var izpausties arī emocionālā līmenī. Šai gadījumā par emocionālas attieksmes rādītāju izvēlējamies lepnuma jūtas par savu valsti. Vērā ņemams ir fakts, ka vairākums Latvijas iedzīvotāju, ne tikai latvieši, bet arī krievi, ir devuši apstiprinošu atbildi uz jautājumu: "Vai jūs lepojaties ar to, ka esat Latvijas iedzīvotājs?"

5. tabula

Lepnums par savu valsti: valstiskās identitātes rādītājs
(% no grupējuma)

Lepojas ar to, ka ir Latvijas iedzīvotājs:	latvieši		krievi	
	1990. g.	1994. g.	1990. g.	1994. g.
ļoti	69	49	20	24
diezgan	28	37	65	39
ne visai	2	8	13	15
nemaz	1	2	3	9
grūti pateikt	—	4	—	13

Raksturīgi, ka latvieši savu emocionālo attieksmi vairākumā pauduši maksimāli labvēlīgi: "ļoti lepojos ar to, ka esmu Latvijas iedzīvotājs", bet krieviem bijusi mērenāka emociju izpausme: divas trešdaļas no viņiem izvēlējušies atbildi: "diezgan lepojos". 1994. gadā arī latviešu attieksme kļuvusi mērenāka.

PAŠIDENTIFIKĀCIJAS DIMENSIJAS

Kā jau iepriekš minēts, identitāte ir daudzdimensionāla: tā var izpausties kā identitāšu hierarhija, kur noteiktām identitātēm piešķirta prioritāte, iespējams, ka to nosaka konkrēta situācija, piemēram, politiskā, kad noteiktas identitātes aktualizējas, bet citas kļūst mazāk svarīgas.

Pavērosim, kādai identitātei dažādi indivīdi piešķir prioritāti pašreizējā pārejas periodā.

Visupirms aplūkosim pašidentifikāciju valstiskās identitātes ietvaros, pievēršot uzmanību tam, kādai teritorijai galvenokārt jūtas piederīgi Latvijas iedzīvotāji. Šai gadījumā izmantotas atbildes uz jautājumu: "Kā jūs teiktu—vispirms jūtaties kā sava apvidus, pilsētas, Latvijas, PSRS iedzīvotājs?" (1990.g. oktobris, 1991.g. aprīlis.)

Tālāk, piedāvājot daudzdimensionālu identitāšu izvēles iespēju, noteiksim, kādai identitātei Latvijas iedzīvotāji piešķir prioritāti: teritoriālajai vai etniskajai. Šai gadījumā izmantosim atbildes uz jautājumu: "Kurš no dotajiem jēdzieniem vispilnīgāk apraksta to, par ko jūs jūtaties vispirms: savas pilsētas, pagasta iedzīvotājs; sava novada iedzīvotājs; latvietis; krievs; baltkrievs; ukraiņis; padomju cilvēks?" (1993.g. oktobris.)

TERITORIĀLĀ IDENTITĀTE: LATVIEŠI UN CITTAUTIEŠI

Indivīda dzīvesvietu var definēt dažādos līmeņos, sākot no apvidus, pilsētas un beidzot ar valsti. Šādi jautājumi Latvijas iedzīvotājiem tika uzdoti 1990. gada oktobrī — laikā, kad bija jau pasludināta Latvijas neatkarība (1990.gada 4.maijs), taču vēl bija jāpiedzīvo 1991. gada augusta pučs, un tikai pēc tā sekoja pilnīgas neatkarības atgūšana. Tāpēc saprotams, ka daļa cittautiešu pirmkārt jutās kā PSRS iedzīvotāji, bet no latviešiem šādu atbildi nebija paudis neviens. Vairākums latviešu vispirms jutās kā Latvijas iedzīvotāji, bet cittautieši kā pirmo nereti minēja pilsētu, kurā dzīvo. Tā nav nejaušība, jo parasti tās ir lielākās Latvijas pilsētas, piemēram, Rīga, Daugavpils, kur ir cittautiešu pārsvars pār latviešiem un kur nereti dominējošā ir krievu valoda. Tāpēc viņi jūt lielākā mērā identitāti ar šo vidi nekā ar Latviju kopumā. 1994.gada aptaujas rezultāti liecina, ka pēdējo četru gadu laikā nelatviešu vidū stiprinājusies piederības izjūta Latvijai, jo pavisam maz ir tādu, kas vispirms jūtas kā PSRS iedzīvotāji, kā arī tādu, kas kā pirmo minējuši savu pilsētu, bet pieaudzis to skaits, kas vispirms uzskata sevi par Latvijas iedzīvotājiem.

6. tabula

Teritoriālā identitāte
(% no grupējuma)

Pirmām kārtām jūtas kā:	1990. g. oktobris		1994. g. maijs	
	latvieši	citi	latvieši	citi
apvidus, pilsētas iedzīvotājs	37	44	32	34
Latvijas	55	31	60	52
PSRS	1	15	—	1
Eiropas	0	2	1	2
pasaules	1	3	1	3
grūti pateikt	3	3	6	8

Tikai retais vispirms min Eiropu, starp viņiem vairākums ir nelatviešu. Iespējams, īpaša nozīme bijusi identitātes noliegumam attiecībā pret Latviju vai PSRS.

IDENTITĀTES IZVĒLE PĒC TAUTĪBAS VAI TERITORIJAS

Jautājums, kas atbilstu variantos ietver identitātes izvēli dažādās dimensijās — pēc tautības vai pēc teritorijas, ļauj spriest par prioritāro identitāti, tātad to identitāti, kam indivīds piešķir vislielāko nozīmi. Latviešiem pārsvarā nozīmīgāka ir etniskā identitāte (66%), bet cittautiešiem — identitāte ar savu pilsētu (47%). Acīmredzot, tāpat kā tas bija iepriekš, varam spriest, ka tas raksturīgi to lielo pilsētu iedzīvotājiem, kur cittautieši veido vairākumu.

7. tabula

Identitātes izvēle: etniskā, teritoriālā
(1993. g. oktobris, % no grupējuma)

Pirmām kārtām jūtas kā:	latvieši	citi
savas pilsētas, pagasta iedzīvotājs	18	47
sava novada iedzīvotājs	11	5
latvietis	66	3
krievs	0,7	29
baltkrievs	0	3
ukrainis	0	2
padomju cilvēks	0,3	2
cits	3	8

Zīmīgi, ka vairs pavisam neliels ir to cittautiešu skaits, kas sevi vispirms deklarē par padomju cilvēku.

IDENTITĀTE UN ĀRĒJĀS ORIENTĀCIJAS: ATTIEKSME PRET RIETUMIEM

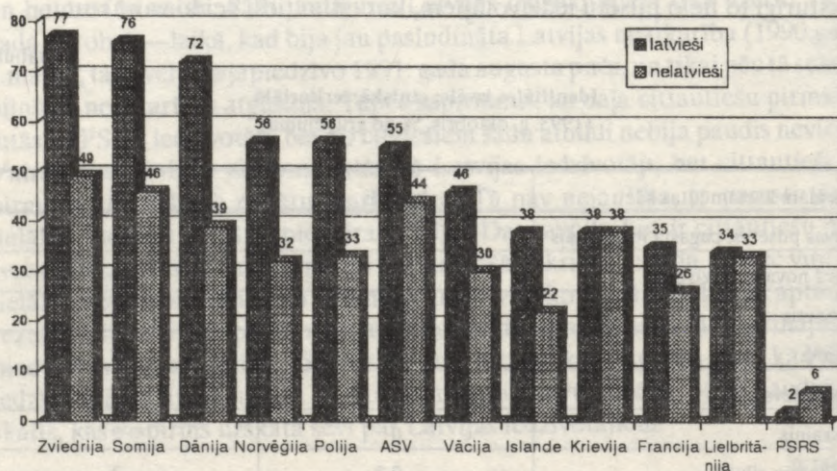
Iepriekš aplūkotais materiāls ļāva izdarīt secinājumu, ka gan valstiskā, gan etniskā identitāte latviešiem izteikta lielākā mērā salīdzinājumā ar krieviem un citām etniskajām minoritātēm. Tāpēc pamatots ir jautājums, vai šī striktā

identitātes izjūta nav par pamatu pašizolācijai, vai tā neveicina nacionālu norobežošanos.

GAIDAS ATTIECĪBĀ PRET RIETUMU VALSTĪM

2. zīm.

Latvijas iedzīvotāju viedoklis
par dažādu valstu attieksmi
pret Baltijas valstu neatkarības centieniem
(1990.g. oktobris, % no grupējuma)

1990. gada rudenī Latvijas iedzīvotāji tika lūgti atbildēt uz jautājumu, kāda, pēc viņu domām, ir dažādu valstu attieksme pret Baltijas valstu neatkarības centieniem. Tas ir viens no paņēmieniem, kā netiešā veidā pētīt masu attieksmi pret dažādām valstīm, jo šai vērtējumā faktiski atspoguļojas cilvēka paša attieksme pret šīm valstīm.

Aptaujas rezultāti parādīja, ka latvieši visos gadījumos salīdzinājumā ar nelatviešiem cer uz Rietumu valstu labvēlību. Šo valstu vidū sevišķi izcēlās Skandināvijas valstis: vairāk nekā 70% no aptaujātajiem latviešiem uzskata, ka Zviedrija, Somija, Dānija ir labvēlīgi noskaņotas pret Baltijas valstu neatkarības centieniem, vairāk nekā 50% aptaujāto latviešu līdzīgas domas ir par Norvēģiju, Poliju, ASV. Acīmredzams ir fakts, ka latvieši vislielākās cerības liek uz valstīm, kas atrodas Latvijai kaimiņos, vienīgais izņēmums ir ASV, kas

gan ģeogrāfiski atrodas visai tālu no Latvijas, bet ar kuru tiek saistītas visai lielas cerības. Attiecībā pret Rietumeiropas valstīm, kas ģeogrāfiski vairāk distancētas no Latvijas, piemēram, Islandi (tā gan bija pirmā valsts, kura atzina Latvijas neatkarību, pat pirms tās pilnīgas sasniegšanas), Franciju, Lielbritāniju, Vāciju, cerības masu apziņā izteiktas nedaudz mazākā mērā. Interesants ir fakts, ka latviešu un nelatviešu viedoklis par šo valstu nostāju praktiski neatšķiras.

Šie dati liek domāt arī par to, ka ne vienmēr informētība (neinformētība) par kādas valsts reālo politiku ir noteicošais faktors, kas veido attieksmi pret to, bet gan attiecīgās valsts "fiziskais tuvums" (Skandināvijas valstis) un "ietekmes spēks" (ASV).

Kopumā varam uzskatīt, ka cerības, drošības izjūta lielākā mērā saistītas ar Rietumu valstīm latviešiem nekā nelatviešiem. Izrādās arī, ka tieši tiem, kuri atbalsta Latviju neatkarīgas valsts statusā (gan latviešiem, gan nelatviešiem), lielākas cerības saistās ar Rietumu valstīm (sk. 2. zīm.).

Visai interesanti, ka 1990. gada rudenī katrs trešais latvietis ir paudis viedokli, ka Krievija ir labvēlīgi noskaņota pret Baltijas neatkarības centieniem, tieši tāpat vērtēta Francijas, Lielbritānijas, Islandes nostāja. Attiecībā pret Krieviju neatšķiras latviešu un nelatviešu viedokļi. Acīmredzot tas bija laiks, kad latvieši lika lielas cerības uz Krieviju, taču, vērtējot PSRS, starp latviešiem nebija neviena, kas cerētu uz šīs lielvalsts labvēlību.

Aplūkojot šodienas situāciju un pieņemot, ka bijušās PSRS šovīnistiskās intereses pārmantojusi Krievija, iespējams, ka tagadējā latviešu attieksme pret to ir līdzīga agrākajai attieksmei pret PSRS, tādējādi vēl vairāk mazinot latviešu orientāciju uz savu Austrumu kaimiņvalsti.

SAVAS TAUTĪBAS PĀRSTĀVIS VAI EIROPIETIS

Indivīds vienlaikus var iztēloties savu identitāti dažādos līmeņos: apzināties sevi gan kā savas tautības pārstāvi, gan arī, piemēram, kā eiropieti. To varētu nosaukt par savas identitātes iztēli.

Atbildes uz jautājumu, vai cilvēks spēj iztēloties sevi ne tikai kā savas tautības pārstāvi, bet arī kā eiropieti, liecina, ka vairāk vai mazāk izteikta kopības izjūta ar Eiropu ir gan latviešiem, gan cittautiešiem. Varētu teikt, ka nedaudz vairāk tā piemīt latviešiem, jo 70% no viņiem pauduši viedokli, ka "bieži" vai "dažkārt" jutušies ne tikai kā latvieši, bet arī kā eiropieši; no nelatviešiem šādu viedokli pauduši 60%. Lielākas atšķirības vērojamas, ja

salīdzinām to skaitu, kas nekad nav jutušies kā eiropieši: no latviešiem — 17%, no krieviem — 29%, no citu tautību piederīgajiem — 20%.

8. tabula

Pašidentifikācija: savas tautības pārstāvis, eiropietis
(1991. g. aprīlis, % no grupējuma)

Jutušies ne tikai kā savas tautības pārstāvji, bet arī kā eiropieši...

	latvieši	krievi	citi
bieži	22	21	30
dažkārt	48	34	36
nekad	17	29	20
grūti pateikt	13	16	14

Biežāk kā eiropiešus sevi iztēlojas cilvēki ar augstāko izglītību salīdzinājumā ar tiem, kam ir vidējā vai zemāka izglītība, un gados vecāki cilvēki — tie, kam virs 60 gadiem, salīdzinājumā ar vidēja un jaunāka gadu gājuma cilvēkiem.

9. tabula

Pašidentifikācijas iztēle atkarībā no vecuma
(1991. g. aprīlis, % no n=271)

Jutušies ne tikai kā savas tautības piederīgi, bet arī kā eiropieši...

vecuma grupa	%
līdz 20 gadiem	12
21—30	21
31—40	19
41—50	21
51—60	26
61—70	37

Līdzīgs jautājums Latvijas iedzīvotājiem tika uzdots gadu vēlāk: 1992. gada jūnijā. Taču šai gadījumā respondentiem nācās izvēlēties, kam viņi dod priekšroku, kam vairāk jūtas piederīgi: savai valstij — Latvijai — vai Eiropai.

Rezultāti parādīja, ka latviešu piederības izjūta, identitāte, vairāk centrējas ap Latviju un tikai pēc tam seko Eiropa, tāpat tas ir arī krieviem; atšķirība ir tā, ka gandrīz katrs trešais no krieviem ir devis nenoteiktu atbildi "grūti pateikt". Pavisam netipiski ir tie gadījumi, kad gan latvieši, gan citu tautību piederīgie pirmajā vietā min Eiropu, bet tikai pēc tam Latviju.

10. tabula

Pašidentifikācija: saistībā ar Latviju vai Eiropu
(1992. g. jūnijs, % no grupējuma)

Nākotnē redz sevi:	latvieši	krievi	citi
tikai kā Latvijas pilsoni	33	24	16
vispirms kā Latvijas pilsoni, tikai pēc tam kā Eiropas iedzīvotāju	57	37	42
vispirms kā Eiropas iedzīvotāju, tikai pēc tam kā Latvijas pilsoni	2	9	13
tikai kā Eiropas iedzīvotāju	1	4	4
grūti pateikt	6	27	23

Vispieņemamākais identitātes modelis nākotnē vairākumam liekas "vispirms Latvijas, tikai pēc tam Eiropas iedzīvotājs". Interesanti, ka šo modeli biežāk izvēlējušies cilvēki ar augstāko izglītību, cilvēki, kas materiāli labāk situēti, kas optimistiskāk vērtē Latvijas ekonomiskās attīstības iespējas, savas ģimenes materiālā stāvokļa izmaiņas, kā arī tie, kas augstāk vērtē Latvijas valdības un parlamenta darbību (sk. pielikumu A). Ja šo grupu mēs raksturotu kā tādu, kurai sekmīgāka bijusi pašidentifikācija visdažādākajos tās veidos, varētu izdarīt secinājumu, ka šis modelis — "vispirms Latvijas, tikai pēc tam Eiropas iedzīvotājs" būs arī nākotnē izplatītākais Latvijas iedzīvotāju vidū, jo tajā visai strikti izpaužas prioritāte valstiskajai identitātei, vienlaikus redzot sevi plašākā, Eiropas kontekstā. Daudz mazākā mērā pieņemams Latvijas iedzīvotājiem šķiet modelis "vispirms Eiropas iedzīvotājs, tikai pēc tam Latvijas". Tā atbalstītāji pārsvarā ir krievi un cittautieši, tas, domājams, vairāk liecina par Latvijas valstiskās identitātes noliegumu, kas tiek kompensēts ar piederību plašākai kopībai — Eiropai.

Kā rāda 1991. gada aprīļa aptaujas rezultāti, vairākums Latvijas iedzīvotāju bija dzirdējuši par jēdzienu "Eiropas Kopiena", to apgalvoja 92% latviešu

un 87% nelatviešu. Saprotams, ka vairāk informēti par šiem jautājumiem bija cilvēki ar augstāku izglītības līmeni.

1992. gada jūnijā Latvijas iedzīvotāju informētība par Eiropas Savienību bija pētīta konkrētāk, ar detalizētākiem atbilžu variantiem: 1) ļoti labi informēts, 2) diezgan labi informēts, 3) ne pārāk labi informēts, 4) slikti informēts, 5) grūti pateikt.

Šīs aptaujas dati rāda, ka informētība par Eiropas Savienību masās ir visai vāja, jo tikai katrs piektais Latvijas iedzīvotājs jūtas labi informēts. Abu aptauju salīdzinājums liecina arī par to, ka rezultātus lielā mērā ietekmē jautājumu un atbilžu variantu formulējumi.

11. tabula

Latvijas iedzīvotāju informētība par Eiropas Kopieni
(% no grupējuma)

1991.g. aprīlis

Dzirdējuši par jēdzienu "Eiropas Kopiena":	latvieši	citi
ir	92	87
nav	8	13

1992. g. jūnijs

Informēti par "Eiropas Kopieni":	latvieši	krievi	citi
ļoti labi informēti	2	4	2
diezgan labi informēti	18	21	32
ne pārāk labi informēti	49	41	36
slikti informēti	16	15	13
grūti pateikt	15	19	18

Vairākums Latvijas iedzīvotāju arī atbalsta ideju par Rietumeiropas apvienošanu. Kopumā šo ideju atbalsta 60% Latvijas iedzīvotāju, pret to ir 8%.

Latvijas iedzīvotāju viedoklis par Rietumeiropas apvienošanu
(% no grupējuma)

Esat "par" vai "pret" Rietumeiropas apvienošanu:	1991. g. aprīlis			1992. g. jūnijs		
	latvieši	krievi	citi	latvieši	krievi	citi
pilnībā "par"	50	47	52	19	30	37
zināmā mērā "par"	32	22	21	37	32	29
zināmā mērā "pret"	—	—	—	7	5	5
pilnīgi "pret"	1	2	3	1	3	0
grūti pateikt	17	29	25	35	29	28

Aptuveni tikpat daudz cilvēku, cik atbalsta Rietumeiropas apvienošanu, piekrīt arī tam, ka Latvijai būtu lietderīgi iestāties Eiropas Savienībā.

Latvijas iedzīvotāju viedoklis par Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā
(% no grupējuma)

Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā:	1991. g. aprīlis			1992. g. jūnijs			1993. g. oktobris		
	latv.	krievi	citi	latv.	krievi	citi	latv.	krievi	citi
atbalsta pilnībā	60	43	54	62	54	62	63	58	64
atbalsta daļēji	36	42	32	—	—	—	—	—	—
daļēji neatbalsta	2	9	9	—	—	—	—	—	—
neatbalsta pilnībā	1	6	4	4	7	5	3	1	3
grūti pateikt	1	—	1	34	37	32	33	39	32

Salīdzinot šo aptauju rezultātus, redzams, ka zināma nozīme ir gan jautājuma formulējumam, gan piedāvāto atbilžu variantiem. 1991. gada aprīļa aptaujā respondentam tika piedāvāta skala ar pieciem atbilžu variantiem, kas deva iespēju paust gan pilnīgu, gan daļēju atbalstu vai noliegumu, bet 1992. gada jūnija un 1993. gada oktobra aptaujā bija tikai trīs atbilžu varianti, kas prasīja no respondenta striktu atbildi: apstiprinošu vai noliedzošu. Iespējams, ka tieši tas ir bijis galvenais faktors, kāpēc salīdzinājumā ar 1991. gada aptauju ievērojami pieaudzis nenoteikto atbilžu skaits, jo aptuveni katrs trešais respondents nav varējis izšķirties — atbalstīt vai noraidīt piedāvāto ideju. 1991.

gada aptaujā nenoteikto atbilžu skaits nepārsniedza 2%. Acīmredzot 1992. gada aptaujā tie, kas svārstījās par savu nostāju, neatraduši atbilžu variantu "zināmā mērā atbalstu" vai arī "zināmā mērā neatbalstu", izšķīrušies par nenoteikto atbildi "grūti pateikt".

1994. gada nogalē veiktās aptaujas rezultāti parādīja, ka vēl par 5% samazinājies to cilvēku skaits, kuri uzskata, ka Latvijai vajadzētu pievienoties Eiropas Savienībai. Šie dati liecina, ka Latvijas nostāja kļūst arvien tuvāka Skandināvijas valstu attieksmei, t.i., cilvēki ar dažādu sociāli ekonomisko statusu izsver, cik izdevīgi vai arī neizdevīgi viņiem būtu pievienoties Eiropas Savienībai. Tai pašā laikā nenoliedzama ir Latvijas iedzīvotāju orientācija uz Rietumiem, jo par pievienošanos Krievijai (NVS ietvaros) domā tikai aptuveni 5% Latvijas iedzīvotāju (aptuveni 3% latviešu, 9% nelatviešu).

14. tabula

Paidentifikācija un orientācija uz ārējiem kontaktiem
(1991. g. aprīlis, % no n=612)

Jutuši sevī spēju un enerģijas pacēlumu:	Atbalsta Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā:
bieži	72
reizēm	63
nekad	47
grūti pateikt	53
Jutuši bažas, ka varētu zaudēt savu pašreizējo stāvokli sabiedrībā:	
bieži	37
reizēm	57
nekad	50
grūti pateikt	53
Jutuši bažas, ka materiālais stāvoklis varētu pasliktināties:	
bieži	50
reizēm	57
nekad	76
grūti pateikt	57

Interesanti, ka tieši tie cilvēki, kuri jūtas sociāli drošāki, piemēram, nebaidās zaudēt savu pašreizējo sociālo statusu, kuri jūt sevī spēju un enerģijas

pacēlumam un ir labāk materiāli situēti, lielākā mērā atbalsta Eiropas vienotības ideju, Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā. Domājams, ka šeit izpaužas pašidentifikācijas loma (varam pieņemt, ka šī grupa vislielākā mērā atradusi savu identitāti jaunajos apstākļos) ārējās attiecībās: jo vairāk attīstīta ir pašidentifikācija, jo elastīgāka ir orientācija uz ārējiem kontaktiem. Šo domu apstiprina T. Baumeistara identitātes funkciju analīze: pēc viņa uzskatiem, identitāte palīdz izdarīt izvēli, dara iespējamās attiecības ar citiem, tā dod spēku un elastību.³

Vērā ņemams ir fakts, ka informētība par Eiropas Savienību ievērojami ietekmē attieksmi pret iestāšanos Eiropas Savienībā: tieši tie, kas informēti par to labi vai arī ļoti labi, biežāk atbalsta domu par Latvijas līdzdalību Eiropas Savienībā.

15. tabula

Informētība un atbalsts Latvijas līdzdalībai Eiropas Savienībā
(1992. g. jūnijs, % no grupējuma)

Informēti par Eiropas Savienību:	Atbalsta Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā:
ļoti labi	73
diezgan labi	80
ne pārāk labi	63
slikti	50
grūti pateikt	31

Tie, kam pieņemams ir identitātes modelis "vispirms Latvijas, tikai pēc tam Eiropas iedzīvotājs", biežāk atbalsta Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā; no tiem, kas uzskata sevi tikai kā Latvijas pilsoņus, 46% atbalsta Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā, bet no tiem, kas vispirms jūtas kā Latvijas pilsoņi un tikai pēc tam kā Eiropas iedzīvotāji, 74% ir par Latvijas iekļaušanos Eiropas Savienībā.

Tātad informētība, kā arī identitātes modelis "vispirms Latvijas, tikai pēc tam Eiropas iedzīvotājs" (tas ir, kad cilvēkam primārā ir valstiskā identitāte un sekundāra, taču arī nozīmīga — kopības izjūta ar Eiropu) ir faktori, kas lielā mērā nosaka Latvijas orientāciju uz Rietumeiropu.

Vērtējot kopumā Latvijas piedalīšanos Eiropas Savienībā, viedokļi faktiski dalās divās daļās: ap 50% aptaujāto izteikušies, ka tas varētu dot Latvijai kādu labumu, vairāk nekā 40% nav varējuši dot noteiktu atbildi, un pavisam

neliels skaits (ap 5%) ir tādu, kas uzskata, ka nekāda labuma nebūs. Latvijas ieguvumu, iestājoties Eiropas Savienībā, biežāk pozitīvi vērtē vīrieši, cilvēki ar augstāko izglītību, Rīgā dzīvojošie, latvieši, kā arī cilvēki, kas augstāk vērtē valsts galveno institūciju un to vadītāju darbību.

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU VIEDOKLIS PAR SVARĪGĀKAJĀM PROBLĒMĀM, KAS BŪTU JĀRISINA LATVIJAI

Pārejas periods Latvijā nozīmē gan politiskās, gan ekonomiskās sistēmas maiņu un ir saistīts ar ļoti daudz, bet jo īpaši — ekonomisku un sociālu problēmu saasināšanos. Latvijas integrēšanās Eiropā bija viena no problēmām, kuras tika piedāvātas Latvijas iedzīvotāju vērtējumam, bet tā neieklūva visaktuālāko problēmu skaitā, jo Latvijā ir ļoti asas dzīves līmeņa, noziedzības samazināšanas, tikumiskā pagrimuma apturēšanas, Krievijas armijas izvešanas problēmas. Tāpēc Latvijas integrēšanās Eiropā aktualitātes ziņā ieņēma zemāku vietu, tomēr 62% respondentu to uzskata par vairāk vai mazāk aktuālu, apliecinot, ka Latvijas iedzīvotājiem nav vienaldzīga attieksme pret Eiropu. Integrēšanos Eiropā vairāk atbalsta latvieši nekā krievi, cilvēki ar augstāku izglītības līmeni, cilvēki, kuri vairāk interesējas par politiku, kuri lielākā mērā atbalsta Latvijas parlamenta un valdības darbību, kuri optimistiskāk vērtē valsts un savas ģimenes materiālā stāvokļa pārmaiņas, kā arī materiāli labāk situēti cilvēki (sk. pielikumu B).

LATVIJAS INTEGRĒŠANĀS EIROPĀ: ORIENTĀCIJA UZ LATVIJAS KĀ NEATKARĪGAS VALSTS NOSTIPRINĀŠANOS

Atkarībā no tā, kā novērtēta dažādu problēmu aktualitāte, tās var grupēt pēc to ciešākas vai vājākas savstarpējās saistības. Ar faktoru analīzes palīdzību iegūti noteikti masu orientāciju tipi. Latvijas integrēšanās Eiropā arī iekļaujas noteiktā orientācijā, kuru varētu nosaukt par orientēšanos uz Latvijas kā neatkarīgas valsts nostiprināšanos. No piedāvāto indikatoru loka tā aptver pirmām kārtām Latvijas militāro aizsardzību, cīņu pret vides piesārņošanu, vietējās varas, pašvaldību reformu, Valodu likuma ievērošanu, sociālās aizsardzības attīstīšanu, kā arī privatizācijas izvēršanos. Šo orientāciju uz Latvijas valstiskuma nostiprināšanos varētu nosaukt par valstiskās identitātes orientāciju.

Salīdzinājumam varētu sniegt priekšstatu par citām orientācijām: pirmkārt, orientācija uz sociālajām garantijām, kas ietver lielo rūpniecības uzņēmumu bankrota novēršanu, bezdarba samazināšanu, pensiju paaugstināšanu, dzīves līmeņa paaugstināšanu; otrkārt, orientācija uz noziedzības samazināšanu un augstu tikumību (sk. pielikumu C).

Šīs orientācijas izteiktas īpaši spilgti. Tām blakus kā trešo varētu minēt jau iepriekš aplūkoto orientāciju uz Latvijas valstiskās neatkarības nostiprināšanos. Visai būtisks ir fakts, ka Latvijas integrēšanās Eiropā ir saistīta ar Latvijas valstiskuma nostiprināšanos, tātad varam secināt, ka interese par Eiropu, orientācija uz noteiktām attiecībām ar Eiropu ir saistīta ar valstiskās identitātes nostiprināšanos masu apziņā. Tas ir visai svarīgs moments, jo ir ļoti būtiski, lai orientācija uz Eiropu vienlaikus nozīmētu savas latviskās, valstiskās identitātes saglabāšanu.

Šai gadījumā mūsu uzdevums bija parādīt, ka orientācija uz Latvijas valstisko pašnoteikšanos nenozīmē pašizolēšanos, noslēgšanos, bet gan ieinteresētību jaunu attiecību veidošanā ar Rietumiem. Mēs konstatējām, ka daudzi Latvijas iedzīvotāji pozitīvi izsakās par Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā. Taču vienlaikus jāuzsver, ka jautājums par Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā nav pietiekami plaši sabiedrībā diskutēts, vairākums iedzīvotāju ir vāji informēti, lai izprastu visas pozitīvās, kā arī negatīvās sekas, kādas varētu rasties, Latvijai iestājoties Eiropas Savienībā. Uzskatām, ka jautājums par Latvijas iesaistīšanos Eiropas Savienībā ir īpaši diskutējams, pirms tiks pieņemts galīgais lēmums.

Pielikums A

Redz sevi nākotnē vispirms kā Latvijas, tikai pēc tam kā Eiropas iedzīvotāju...

(1992. g. jūnijs, % no n=480)

Izglītības līmenis:	
pamata	31
nepabeigta vidējā	51
vidējā vispārīgā	51
vidējā speciālā	48
augstākā	57

Ģimenes materiālais stāvoklis:	
slikts	35
diezgan slikts	56
diezgan labs	54
labs	59
Latvijas ekonomiskais stāvoklis tuvākajos 12 mēnešos:	
ievērojami pasliktināsies	44
nedaudz pasliktināsies	52
nemainīsies	50
nedaudz uzlabosies	67
ievērojami uzlabosies	33*
grūti pateikt	40
Ģimenes ekonomiskais stāvoklis tuvākajos 12 mēnešos:	
ievērojami pasliktināsies	39
nedaudz pasliktināsies	55
nemainīsies	47
nedaudz uzlabosies	55
ievērojami uzlabosies	60*
grūti pateikt	49
Latvijas Augstākās Padomes darbības atbilstība tautas interesēm:	
pilnībā atbilst	27*
visumā atbilst	64
visai maz atbilst	51
nemaz neatbilst	29
grūti pateikt	32
Latvijas Ministru Padomes darbības atbilstība tautas interesēm:	
pilnībā atbilst	36
visumā atbilst	58
visai maz atbilst	54
nemaz neatbilst	29
grūti pateikt	35

Dati nav statistiski nozīmīgi.

Pielikums B

Atbalsta Latvijas integrēšanos Eiropā
(1993. g. jūlijs, % no grupējuma)

Tautība:	
latvieši	73
krievi	46
citi	52
Dzimums:	
vīrieši	70
sievietes	53
Ģimenes materiālais stāvoklis:	
materiāli labi nodrošināti, var atļauties visu	82
materiāli pietiekami nodrošināti, grūtības ar lieliem pirkumiem	74
stāvoklis vidējs: pietiek pārtikai un apģērbam	69
stāvoklis diezgan slikts: pietiek tikai pārtikai	59
stāvoklis slikts: nepietiek pārtikai, maksai par dzīvokli	55
Izglītības līmenis:	
zemāks par vidējo	52
vidējs	64
augstākā	68
Vecums:	
15—29 gadi	72
30—49 gadi	62
50—64 gadi	57
65 gadi un vairāk	52
Interese par politiku:	
ļoti interesē	64
diezgan daudz interesē	72
maz interesē	57
vispār neinteresē	35

Latvijas AP darbības vērtējums (pēdējo trīs gadu laikā):	
darbojas pilnīgi tautas interesēs	—
darbojas tautas interesēs	78
maz rēķinās ar tautas interesēm	65
darbojas pret tautas interesēm	51
grūti pateikt	53
Latvijas Ministru Padomes vērtējums (pēdējo trīs gadu laikā):	
darbojas pilnīgi tautas interesēs	82
darbojas tautas interesēs	66
maz rēķinās ar tautas interesēm	56
grūti pateikt	50
Latvijas ekonomiskais stāvoklis tuvākajos 12 mēnešos:	
ievērojami pasliktināsies	46
nedaudz pasliktināsies	63
nemainīsies	59
nedaudz uzlabosies	79
ievērojami uzlabosies	86
grūti pateikt	56
Ģimenes ekonomiskais stāvoklis tuvākajos 12 mēnešos:	
ievērojami pasliktināsies	44
nedaudz pasliktināsies	60
nemainīsies	63
nedaudz uzlabosies	82
ievērojami uzlabosies	94
grūti pateikt	54

Pielikums C

Aktuālākās problēmas Latvijā

Faktoru analīze. Galveno komponentu metode. Varimaks rotācija.

LATVIEŠI:

F I	
Latvijas aizsardzības spēku nostiprināšana	0,599
Latvijas integrēšanās Eiropā	0,523
ciņa pret vides piesārņošanu	0,522
vietējās varas, pašvaldību reforma	0,519
dzīves līmeņa pazemināšanās apturēšana	0,518
pensiju paaugstināšana	0,508
Valodu likuma stingrāka ievērošana	0,505
nodokļu samazināšana	0,475
īpašuma atdošana bijušajiem īpašniekiem	0,426
Krievijas armijas izvešana	0,445
bezdarba pieauguma apturēšana	0,464
sociālās aizsardzības sistēmas pilnveidošana	0,456
noziedzības pieauguma apturēšana	0,418
valsts uzņēmumu bankrota novēršana	0,415
tikumiskā pagrimuma apturēšana	0,353
<i>Faktora aprakstošais lielums: 20,7%</i>	
F II	
valsts uzņēmumu bankrota novēršana	0,456
bezdarba pieauguma apturēšana	0,539
pilsonības piešķiršana pastāvīgajiem iedzīvotājiem	0,349
dzīves līmeņa pazemināšanās apturēšana	0,374
pensiju paaugstināšana	0,366
nodokļu samazināšana	0,325
<i>Faktora aprakstošais lielums: 11,6%</i>	

F III	
tikumiskā pagrimuma apturēšana	0,593
noziedzības pieauguma apturēšana	0,579
<i>Faktora aprakstošais lielums: 7,4%</i>	
F IV	
privātās uzņēmējdarbības veicināšana	0,542
sociālās aizsardzības sistēmas pilnveidošana	0,507
Latvijas integrēšanās Eiropā	0,436
cīņa pret vides piesārņošanu	0,309
<i>Faktora aprakstošais lielums: 7,3%</i>	

KRIEVI:

F I	
tikumiskā pagrimuma apturēšana	0,659
noziedzības pieauguma apturēšana	0,658
pensiju paaugstināšana	0,621
dzīves līmeņa pazemināšanās apturēšana	0,609
nodokļu samazināšana	0,593
bezdarba pieauguma apturēšana	0,560
cīņa pret vides piesārņošanu	0,555
pilsonības piešķiršana pastāvīgajiem iedzīvotājiem	0,535
Latvijas integrēšanās Eiropā	0,494
valsts uzņēmumu bankrota novēršana	0,436
sociālās aizsardzības sistēmas pilnveidošana	0,429
vietējās varas, pašvaldību reforma	0,424
Latvijas aizsardzības spēku nostiprināšana	0,410
privātās uzņēmējdarbības veicināšana	0,400
īpašuma atdošana bijušajiem īpašniekiem	0,324
<i>Faktora aprakstošais lielums: 25%</i>	

F II	
Krievijas armijas izvešana	0,673
Valodu likuma stingrāka ievērošana	0,623
īpašuma atdošana bijušajiem īpašniekiem	0,605
Latvijas aizsardzības spēku nostiprināšana	0,586
Latvijas integrēšanās Eiropā	0,398
<i>Faktora aprakstošais lielums: 14%</i>	
F III	
sociālās aizsardzības sistēmas pilnveidošana	0,641
vietējās varas, pašvaldību reforma	0,412
privātās uzņēmējdarbības veicināšana	0,381
pilsonības piešķiršana pastāvīgajiem iedzīvotājiem	0,364
<i>Faktora aprakstošais lielums: 9%</i>	
F IV	
vietējās varas, pašvaldību reforma	0,503
pilsonības piešķiršana pastāvīgajiem iedzīvotājiem	0,389
nodokļu samazināšana	0,315
<i>Faktora aprakstošais lielums: 6%</i>	

ATSAUCES

- ¹ *Smith Anthony D.* National Identity. — London, 1991.
- ² *Smith Anthony D.* Ethnic Identity and Territorial Nationalism in Comparative Perspective // Thinking Theoretically About Soviet Nationalities / Ed. by Alexander J. Motyl. — New York: Columbia University Press, 1992. — P. 45—66.
- ³ *Baumeister T.* Identity: Cultural Change and the Struggle for self. — Oxford: Oxford University Press, 1986.

TREŠĀ DAĻA

NACIONĀLĀ POLITIKA LIETUVĀ

Evalda Jakaitiene

Viļņas Universitāte

LIETUVA

VALODAS SITUĀCIJA UN VALODAS POLITIKA LIETUVĀ

I

Mūsu sabiedrības demokratizācijas procesa pašā sākumā Lietuvā tika atjaunots valsts valodas statuss nacionālajai valodai. 1988. gada 18. novembrī Augstākā Padome pieņēma Konstitūcijas labojumu, kas pasludināja lietuviešu valodu par republikas valsts valodu. Pēc valodas oficiālās atzīšanas, bet it īpaši pēc neatkarīgās valsts atjaunošanas lietuviešu valodas sociālajam stāvoklim bija jāmainās: lietuviešu valoda tika atjaunota sfērās, no kurām tā bija izspiesta pēdējos 50 gadus. Lai nostiprinātu lietuviešu valodu kā valsts valodu, tika veikti dažādi pasākumi:

- 1) pieņemts likums par valsts valodu;
- 2) izveidota valsts komisija ar tiesībām izšķirt lietuviešu valodas standartizācijas jautājumus;
- 3) izveidota valodas inspekcija;
- 4) atjaunota Lietuviešu valodas biedrība;
- 5) atjaunota periodiskā izdevuma "Gimtoji kalba" (Dzimtā valoda) izdošana;
- 6) izveidotas jaunas dzimtās valodas mācīšanas programmas vidusskolām;
- 7) papildus apmācīti dzimtās valodas skolotāji;
- 8) daudzu augstskolu programmās tika ieviests priekšmets "Lietuviešu valodas kultūra";
- 9) pieņemti vairāki likumi, kas nosaka valodas lietošanu (piemēram, kā rakstīt vietvārdus, tulkot svešvārdus, veidot sabiedrību un uzņēmumu nosaukumus utt.).

Kāds šodien ir reālais lietuviešu valodas stāvoklis? Vai tas tagad ir drošs un normāls — pēc 50 gadiem, kuru laikā to visu laiku apdraudēja izzušanas

briesmas? Diemžēl nē! Kā uzskata daudzi speciālisti, turpinās ikdienā rakstītās un runātās lietuviešu valodas izkropļošana. Saglabājas ievērojamas atšķirības starp to valodu, kurā runā inteliģence vai pat vienkāršie cilvēki ar labu valodas izjūtu, un to, kas skan televīzijā, radio, oficiālās sapulcēs, nemaz nerunājot par ielu. Šķiet, ka daudziem cilvēkiem pierasta lieta ir runāt tā saucamajā "pusvalodā". Diemžēl pat daži valdības ierēdņi un Seima deputāti atļaujas sacīt: "Es esmu pārāk vecs, lai mācītos labi runāt."

Kas tad ir noticis? Kad mēs redzējām lietuviešu valodas iekšējo eroziju un to, ka tās lietošanas sfēra sašaurinās un kļūst arvien ierobežotāka padomju periodā, mēs vainojām oficiālo pārkrievošanas politiku un tās sekas. Un jādomā, ka mums bija taisnība. Bet ar ko izskaidrot pašreizējo lietuviešu valodas stāvokli neatkarīgajā Lietuvā, kad oficiālā attieksme un valsts valodas politika pret to ir labvēlīga? Mēģināsim analizēt un izskaidrot šī stāvokļa cēloņus.

1) Vienaldzība pret dzimto valodu ir pēdējo 50 gadu mantojums, un tas vēl arvien ir noturīgs; šo gadu laikā cilvēkiem izveidojās attieksme pret dzimto valodu kā vienkārši pret sazināšanās līdzekli. Šo mentalitāti ir grūti mainīt.

2) Primitīvi saprasta brīvība un demokrātija, jo sevišķi valodas demokrātija: "Es drīkstu runāt un rakstīt, kā man patīk. Kas drīkst ierobežot manas tiesības?" Ir labi, ka ir izveidojušās daudzas neatkarīgās izdevniecības, laikraksti, radio un TV raidstacijas, bet šīm masu saziņas institūcijām vajadzētu veicināt lietuviešu valodas attīstību. Tomēr situācija ir tālu no tās, ko mēs vēlētos redzēt.

3) Daudzas valdības amatpersonas, partiju līderi un sabiedrību pārvaldnieki valodu prot slikti un nevēlas to mācīties. Amatpersonu sliktais piemērs ir lipīgs.

4) Atbrīvojoties no rusifikācijas sekām, mēs labprātīgi metamies otrā galējībā — anglifikācijā un to skaļi saucam par "ieiešanu Eiropā".

5) Cilvēku migrācija, dzīvesvietas maiņa, dialektu mijiedarbība — šie faktori traucē cilvēkiem uztvert valodu kā sistēmu, un tiem ir nelabvēlīgs iespaids uz valodas stāvokli.

Šis īsais pārskats par lietuviešu valodas situāciju atklāj, ka tā ir atkarīga ne tikai no valdības un valsts institūciju pieņemtās valodas politikas, bet arī no daudziem sabiedrības dzīves faktoriem. Ja sabiedrībā ir labvēlīgi apstākļi dzimtajai valodai, kas ir nācījas lielākā bagātība, tad tās liktenis ir arī atkarīgs no cilvēku pūļiem un noteiktības. Modernajai sabiedrībai ir jāsaprot un jāizjūt vecā patiesība, ka tauta saglabā savu identitāti, ja tā spēj saglabāt savu

valodu. Tomēr nākas atzīt, ka tāda valodas apziņa nav mūsu nacionālā iezīme. Tāpēc šodien ir vajadzīgs stingri ievērot noteikumus, kaut arī tie nav patīkami ne valodas likumu pārkāpējiem, ne to sargātājiem.

II

Var droši apgalvot, ka Lietuvā oficiālā attieksme pret citām valodām ir demokrātiska. Galvenās jomas, kurās tiek lietota poļu, krievu, baltkrievu, tatāru, karaīmu, jidiša un citas valodas, ir izglītība, kultūra un masu saziņas līdzekļi. Gan Lietuvas Konstitūcija, gan arī likums par Lietuvas Republikas nacionālajām minoritātēm, kas pieņemts 1989. gada novembrī un papildināts 1991. gadā, garantē vienādas politiskās, ekonomiskās un sociālās tiesības un brīvības visiem valsts pilsoņiem neatkarīgi no viņu tautības. Tomēr nevar apgalvot, ka reālā citu valodu situācija ir pilnīgi apmierinoša, mierīga un bez konfliktiem — tāda, kādu varētu vēlēties cilvēki demokrātiskā valstī.

Lietuvā pirmie nopietnie valodas konflikti radās tad, kad lietuviešu valoda ieguva valsts valodas statusu. Daudzi lielo pilsētu un Viļņas apgabala iedzīvotāji bija sašutuši jau par šo domu vien — pasludināt lietuviešu valodu par valsts valodu. Viņu argumenti pret to bija šādi: tas pārkāptu cilvēktiesības un Lietuvā lietoto valodu vienlīdzību. Kad lietuviešu valoda tika pasludināta par valsts valodu, viņi sāka pieprasīt, lai arī krievu valoda, bet Viļņas apgabalā — arī poļu valoda tiktu pasludinātas par valsts valodām. Tomēr Konstitūcijas pants netika izmainīts — lietuviešu valoda saglabāja valsts valodas statusu. Un tas ir likumīgi un taisnīgi: Lietuva ir lietuviešu valodas mājas. Krievu un poļu valodas statuss Lietuvā nav līdzvērtīgs lietuviešu valodas statusam. Tomēr to statuss ir savietojams ar lietuviešu valodas statusu. Lietuviešu valoda ir Lietuvai; krievu valoda — krievi, poļu valoda — poļiem, jidišs — ebrejiem utt. Ir jānožēlo, ka šis saskaņošanas process sākumā nebija gluds. Gan valsts institūcijām, gan arī dažām to amatpersonām vajadzēja būt uzmanīgākām un atsaucīgākām pret cilvēkiem, kas nerunā lietuviski, bet kas grib iemācīties runāt. Prasības lietot noteiktu valsts valodu nedrīkst traktēt birokrātiski.

Viena no vissarežģītākajām problēmām Lietuvā ir Viļņas apgabals, kuru vairāki okupācijas viļņi ir atsvešinājuši no pārējās Lietuvas. Šajā apgabalā ir izraisījušās lietuviešu-poļu-krievu valodas problēmas (vai precīzāk — valodas orientācijas problēmas). Kopš seniem laikiem Viļņas apgabals ir piederējis Lietuvai. Tā ir vieta, kur tika izveidota Lietuvas pirmā galvaspilsēta Traki un kur tika dibināta lielknaza Ģedimīna senā pilsēta Viļņa. Viļņas apgabals ir

lietuviešu zeme, kaut arī tās lietuviešu saknes ir apraktas zem citām valodām un kultūrām.

Lingvistiskā situācija ir sevišķi sarežģīta daudzu nāciju asimilācijas dēļ. Valdošais virziens kopš XVI gadsimta ir bijis šāds: pāreja no lietuviešu valodas — caur baltkrievu valodu vai tieši — uz poļu valodu, bet XX gadsimtā vai pēdējos 50 gados — uz krievu valodu. Viļņas apgabala poļu rusifikācija bija ātrs un viegls process, kā to parāda krievu skolu izplatīšanās. Ir svarīgi atzīmēt, ka apgabala iedzīvotāji labprāt pakļāvās rusifikācijai un dēvēja sevi par "tuteišiem", tas ir, "vietējiem". Tikai tagad apgabala iedzīvotāju vairākums, 60—80%, uzskata sevi par poļiem. Politikā un amatpersonām, kas regulē valodas situāciju šodien, ir jāņem vērā divi pretrunīgi aspekti: vēsturiskā patiesība un cilvēka pienākums pret savu dzimto valodu, no vienas puses, un apgabala dzīvojošo iedzīvotāju pašapziņa un intereses — no otras puses. Šie aspekti tika ignorēti pēc Lietuvas neatkarības pasludināšanas: tika pieņemti valdības lēmumi, kas prasīja ātru pāreju uz lietuviešu valodu. Maldīgās tie, kas domāja, ka rusificētie Viļņas apgabala iedzīvotāji, kuri sevi uzskatīja par poļiem vai baltkrieviem, var tikt pēkšņi un strauji pārvērsti par lietuviešiem. Tādēļ bija nepieciešamas noteiktas izmaiņas Valodas likumā un Likumā par nacionālajām minoritātēm. Piemēram, 4. un 5. pantā Likumā par nacionālajām minoritātēm (papildināti 1991. gadā) tagad skan tā: 4) iestādēs un organizācijās, kas atrodas rajonos ar ievērojamām minoritāšu grupām, līdztekus valodai tiek lietota arī šīs minoritātes valoda; 5) informācijas zīmes, kas tiek izmantotas 4. pantā minētajos apgabalos, var būt gan lietuviešu valodā, gan arī tajā valodā, kurā runā šī minoritāte.

Pašreizējās valdības stratēģija un mērķis ir mācīt nelietuviešiem lietuviešu valodu un ar tās starpniecību integrēt viņus Lietuvas sabiedriskajā un kultūras dzīvē. Nacionālo minoritāšu kultūras autonomija nenozīmē viņu izolāciju no Lietuvas vai Lietuvas kultūras. Tomēr šis process nav tik gluds. Bieži vien izraisās konflikti, kuros ir vainojama gan viena, gan otra puse, piemēram, kāds ultrapatriotisks lietuviešu ierēdnis izsaka priekšlikumu, ka, sākot ar 9. klasi, mācību grāmatām poļu un krievu skolām jābūt ne citādi kā lietuviešu valodā. Tas tiek pamatots ar to, ka izdot mācību grāmatas visās šajās valodās ir naudas tērēšana. Ir gluži dabiski, ka tādi paziņojumi izraisa sašutumu. No otras puses, kāds vietējais varasvīrs Viļņas apgabalā spītīgi pretojas lietuviešu grupas izveidei vietējā bērnodrāzā, kaut arī šajā ciemā dzīvo arī lietuvieši. Nerunājot par citām problēmām, valodas problēma ir ļoti sarežģīta problēma citu tautību cilvēkiem, kas dzīvo Lietuvā, un tā ir jārisina ļoti delikāti, kaut arī pietiekami noteikti.

Mēs varam priecāties par to, ka situācija Lietuvā uzlabojas:

1) eksāmeni lietuviešu valodā notiek bez pārpratumiem: tie notiek 3 līmeņos: a) pilsonības iegūšanai, b) lai iegūtu atļauju strādāt sabiedriskās apkalpošanas jomā (oficianti, pārdevēji, medicīnas māsas, pasta darbinieki u.c.), c) lai iegūtu tiesības strādāt par valsts ierēdņiem. Šo eksāmenu rezultāti liecina par to, ka krieviem un poļiem ir nopietna attieksme pret galveno Lietuvas Valodas likuma prasību;

2) tiek dotas iespējas sagatavot kvalificētus speciālistus skolām un kultūras institūcijām; jauniešiem no Viļņas apgabala tiek radīti labvēlīgāki apstākļi, lai viņi varētu iestāties Lietuvas augstskolās;

3) tiek publicētas arvien jaunas mācību grāmatas un mācību līdzekļi lietuviešu valodā nelietuviešiem;

4) notiek kopīgi kultūras un citi pasākumi Viļņas apgabalā un citos Lietuvas rajonos dzīvojošajiem; šie pasākumi palīdz likvidēt kultūras barjeras starp šiem cilvēkiem.

Lietuvā vēl arvien ir daudzas sarežģītas valodas problēmas. Tās netiks atrisinātas bez strīdiem vai emocionālām reakcijām. Situācija sevišķi bīstama kļūst tad, kad valodas problēmas tiek saistītas ar politiskajām. Situācija Lietuvā ne tuvu nav stabila. Valodas situācija vēl ilgi paliks ļoti sarežģīta, ja valodas liktenis arī turpmāk būs atkarīgs no politiskajiem notikumiem un politiskajām simpātijām vai antipātijām. No tās varētu izvairīties, ja sekotu Kalesninku (Viļņas apgabals) katoļu mācītāja gudrajiem vārdiem: "Kas mūs šķir? Valoda? Paraugieties, arī putni dzied dažādās balsīs, bet viņiem pietiek vietas debesīs. Un mūs vieno tā pati zeme un maize. Dievs vieno mūs... Lietuva vieno mūs..."

Jozs Laķis

Viļņas Pedagoģiskā universitāte

LIETUVA

LIETUVAS NACIONĀLĀS MINORITĀTES MAINĪGAJĀ SABIEDRISKAJĀ SISTĒMĀ*

Nacionālās minoritātes nokļuva sarežģītā situācijā, kad pēc PSRS sabrukuma tās vietā izveidojās patstāvīgas valstis. Ievērojama — patiesībā lielākā — nepamatiedzīvotāju daļa, kas neprata pamattautas valodu, bija krieviski runājoša.¹ Viņi bija orientēti uz "vienotu kopīgu dzimteni" un "dižo padomju tautu". Pakļaujoties nāciju tuvināšanās un saplūšanas politikai, viņi samaksāja ar būtiski svarīgu iezīmju — savas etniskās pašapziņas un etnokultūras daļēju vai pilnīgu zaudēšanu.

Šī iedzīvotāju daļa izrādījās morāli un kulturāli vismazāk sagatavota Centrālās un Austrumu Eiropas tautu atbrīvošanās "pavasārī". Politiskajā ziņā viņi, būdami krieviski runājoši un visvairāk sovetizēti, sadūrās ar vietējo superpatriotismu, kas kā dabiska nacionālā pašapliecināšanās sevi spilgti pie-teica jaundibinātajās valstīs.

Taču tas nebija vissmagākais pārbaudījums. Daudz grūtāk un sarežģītāk šai iedzīvotāju daļai bija iegūt savu seju pilnīgi jaunā politikajā un sabiedriskajā situācijā un atrast atbilstošu vietu jaunajā sabiedrībā. Katrai nacionālajai grupai nācās risināt virkni problēmu — iekšējo konsolidāciju, pamattautas un savas tautas kultūras mantojuma apgūšanu, pilnvērtīgu ieslēgšanos sabiedrības pilsoniskajā un kultūras dzīvē.

Nacionālās minoritātes postpadomju sabiedrībās ir pakļautas divkāršam procesam: tās iegūst savu identitāti un integrējas jaundibināto valstu sociokultūralajā areālā.

Jebkuras nacionālās kopas stāvokli postpadomju sabiedrībā nosaka vairāki parametri:

- skaits un īpatsvars sabiedrībā;
- teritoriālā izvietojuma īpatnības;
- vēsturisko sakņu un kultūras mantojuma dziļums;

* Rakstā izmantoti materiāli, kurus autors ieguvis, veicot pētījumus Centrāleiropas Universitātes programmas ietvaros, grants Nr.765/91.

— iekšējās konsolidācijas raksturs un pakāpe;

— sakari ar vēsturisko dzimteni.

Pazīmju kopums, kas atbilst nosauktajiem parametriem, raksturo nacionālās grupas vietu un ietekmi sabiedrībā.

Lietuvā var izdalīt trīs nacionālo grupu kopumus. Vienu, pašu ietekmīgāko, veido krievi, poļi, baltkrievi. Būtiski atšķiroties cita no citas, tās ir daudzskaitlīgas grupas, pietiekami koncentrēti izvietotas, tām ir dziļas saknes un kultūra valstī, tās ir iekšēji konsolidētas un uztur aktīvus kontaktus ar savām vēsturiskajām dzimtenēm. Tiesa, krievu un baltkrievu vidū, atšķirībā no poļiem, ir ievērojama ienācēju daļa pirmajā un otrajā paaudzē. Taču arī viņi ieradās teritorijā, kuru viņu tautieši bija "apguvuši" jau agrāk.

Otrajā kopumā varētu iedalīt ebrejus, vāciešus, latviešus. Tās ir skaitliski nelielas grupas, ar dziļām vēsturiskām saknēm. Sava mazskaitlīguma dēļ tās nav apguvušas senču radītā kultūras mantojuma bagātības (attiecināms uz vāciešiem un ebrejiem). Šīs minoritātes dzīvo izkliedēti, bez īpašām koncentrētības pazīmēm, bet saglabā iekšējās saites un uztur aktīvus kontaktus ar vēsturiskajām dzimtenēm.

Trešajā kopumā iedalāmas pavisam mazskaitlīgās tatāru, karaimu un daļēji arī čigānu grupas. Katrai no tām ir vēsturiskās saknes, savs kultūras slānis (par čigāniem to var teikt tikai nosacīti). Viņi dzīvo koncentrēti, ir konsolidēti, bet sakari ar vēsturiskajām dzimtenēm ir vai nu vāji, vai arī šādu sakaru nav vispār.

Grūtāk klasificējama daudzskaitlīgā un organizētā ukraiņu kopiena, kā arī padomju perioda ienācēji: uzbeki, moldāvi un citi.

Lietuvu pieņemts uzskatīt par politiskā ziņā relatīvi stabilu valsti. Šāds spriedums ir pamatots, ja ņemsim vērā faktu, ka Lietuva izkļuva no PSRS kā viena no pirmajām un spriedze jaunās valsts iekšienē un ap to tobrīd bija maksimāla. Nav mazsvarīgi, ka Lietuvā pirms neatkarības pasludināšanas un vēl pusotru gadu pēc 1990. gada marta līdz 1991. gada augusta beigām darbojās kompartija "uz PSKP platformas", kura balstījās uz armiju, drošības dienestu, noteiktu cilvēku grupu un izmantoja ievērojamus materiālos resursus. Tā nikni pūlējās izprovocēt konfliktus sabiedrībā, arī uz nacionālā pamata. Emociju uzplūdi un pretēju interešu sadursmes sita augstu vilni.

Vērojot dekomunizācijas procesu bijušajās padomju republikās, var saskatīt trīs galvenos sociālās spriedzes avotus. Visupirms — grupu interešu sadursmes, veidojoties jaunajam saimnieciskajam modelim restrukturalizācijas un privatizācijas procesā. Nākamais — starptautisko savienību un sadarbības problēmu risinājums. Ne mazāk sarežģīts ir arī nacionālo attiecību kompleks

daudz nacionālajā sabiedrībā. Nacionālās pretrunas kļuva par ilgstošu bruņotu konfliktu cēloņiem septiņās no bijušajām piecpadsmit savienotajām republikām, bet citur reizēm tuvojās kritiskai robežai.

Pirms un pēc neatkarības pasludināšanas Lietuvas sabiedrība saskaldījās vairākumā, kas atbalstīja patriotiskos spēkus un iestājās par pilnīgu patstāvību un dekomunizāciju, un mazākumā, kas visumā atbalstīja agrāko sakaru un savienības saglabāšanu. Šī sašķelšanās gandrīz pilnīgi sakrita ar sabiedrības dalīšanos pēc nacionālā principa — lietuviski runājošie, uz lietuviešu etnokulturālu areālu orientētie un krieviski runājošie. Abas puses vērtēja notikumus no dažādām, bieži vien pretējām pozīcijām un izmantoja dažādus politiskās informācijas avotus. To apstiprina sabiedriskās domas reprezentatīvās aptaujas, ko veica dažādi socioloģiskie dienesti 1990. — 1992. gadā. Par Lietuvas valsts neatkarību 1990. gada oktobrī izteicās 79% aptaujāto lietuviešu un 23% nelietuviešu. Par agrākā savienotās republikas statusa saglabāšanu attiecīgi — 2% un 15%.² Vēlāk pieauga to nelietuviešu īpatsvars, kuri atbalstīja neatkarīgo Lietuvu: 1991. gada oktobrī — 48,6%, 1992. gada februārī — 64,1%. Līdz ar to tuvinājās lietuviešu un nelietuviešu nostādnes. 1991. gada februārī Lietuvas parlamentam uzticējās 89% lietuviešu, 30% krievu, 42% citu tautību pārstāvju. Neuzticējās attiecīgi — 6%, 43% un 32%. Aptauja 1991. gada aprīlī parādīja, ka Lietuvas televīziju skatījās 74% lietuviešu un 20% nelietuviešu. Ostankinas centrālo televīziju attiecīgi 19 un 66%.³ Kā redzams, sabiedrības dalīšanās pēc nacionālajām pazīmēm sakrita ar politisko interešu diferenciaciju un pat ar sabiedriskās informācijas iegūšanas avotiem.

Turpmāk cilvēku nacionālā piederība kā viņu sabiedriski politiskās gradācijas faktors sāka pakāpeniski zaudēt nozīmi. Taču laikā, kad cilvēku nacionālais dalījums bija tik cieši savijies ar politiskām atšķirībām, bet dažādās valodās runājošiem bija sava īpaša politiska motivācija, pastāvēja reālas nacionālo grupu sadursmju briesmas. Lietuvai izdevās novērst dziļu šķelšanos un nacionālo grupu pretstatījumu. Nosauksim sekojošus faktorus un apstākļus, kuri izšķiroši ietekmēja notikumu labvēlīgu attīstību. Pirmkārt, Lietuvai ir raksturīgas optimālas pamattautas un nacionālo minoritāšu skaitliskās proporcijas (81 un 19%). Ikdienas dzīvē tam nav sevišķas nozīmes. Taču izšķirošos, lūzuma momentos ir vieglāk risināma politiskā un morālā dominēšana. Pamatnācija un minoritātes nevis konfliktē, bet sadarbojas politisko institūtu un valstisko struktūru radīšanā un veidošanā.

Otrkārt, Lietuvai ir bagātīga sadzīvošanas vēsturiskā pieredze šīnē etniskajā teritorijā, plašākos vienotas valsts ietvaros, kā arī aiz valstiskajām robežām. Vismaz sešu gadsimtu laikā lietuvieši dzīvoja vienā valstī ar baltkrieviem,

poļiem, ukraiņiem. Lietuviešu etniskajā teritorijā dzīvoja arī ebreji, vācieši, krievi, tatāri, kuriem bija noteiktas īpašas tiesības un privilēģijas, tāpēc pastāvēja labvēlīgi apstākļi saimnieciskajai un kultūras darbībai. Šāda līdzāspastāvēšana ne vienmēr bija labvēlīga pašiem lietuviešiem, brīžiem radot paverdzināšanas vai asimilācijas draudus. Tomēr arī vissmagākie vēstures posmi izrādījās pamācoši jaunajā ģeopolitiskajā kontekstā, kad aktuāla kļuva savas identitātes apliecināšana vairākuma statusā un atvērtība tuviem un tāliem kaimiņiem. Viss nacionālo problēmu kompleksss Lietuvā pirms un pēc neatkarības sasniegšanas sastāvēja no vairākiem blokiem.

1. Kā jebkurā no bijušajām padomju republikām, Lietuvā bija nepieciešams laiks, lai radītu mehānismus, kas regulētu pamattautas un nacionālo minoritāšu savstarpējās attiecības, to pārstāvēniecību politiskās varas struktūrās.

2. Sevišķu uzmanību vajadzēja veltīt dienvidaustrumu reģionam Republikas galvaspilsētas tuvumā, kur koncentrēti dzīvoja poļu un baltkrievu tautības pilsoņi. Dīvos rajonos viņi veidoja iedzīvotāju vairākumu un citos rajonos — ievērojamu iedzīvotāju daļu, bet mazāku par pusi. Šis reģions vēsturisku iemeslu dēļ (bija Polijas okupēts un līdz ar to atrauts no Lietuvas valsts) un sakarā ar savu izvietojumu Lietuvas — Baltkrievijas robežas tuvumā bija vājāk integrēts Lietuvas saimnieciskajā un kultūras dzīvē, tādējādi deva iegānu dažiem darbiniekiem izvirzīt jautājumu par tā autonomiju un pat par nepiederību Lietuvai.

3. Acīmredzama kļuva nepieciešamība slēgt starptautiskus nolīgumus ar kaimiņu valstīm par robežu un humanitāriem jautājumiem, kas ļautu nacionālajām minoritātēm brīvi veidot sakarus ar savām etniskajām dzimtenēm.

4. Vēl viens jautājumu bloks bija saistīts ar nacionālo minoritāšu izglītību un kultūras aktivitātēm. Vajadzēja noteikt izglītības iespējas dzimtajā valodā un dzimtās valodas apgūšanas nepieciešamību, nacionālo kultūras, izglītojošo un cita veida organizāciju darbību. Tas bija nepieciešams, lai uzturētu un attīstītu katras grupas etnokulturālu identitāti.

Nosacīti var saskaitīt trīs nacionālo attiecību attīstības līnijas pirms un pēc Lietuvas neatkarības atjaunošanas. Katra no tām zināmu laiku atradās sabiedriski politiskās dzīves virspusē.

Pirmo var nosaukt par etnocentrisko — kad lietuvieši un nacionālās minoritātes bija spiestas risināt pilnīgi atšķirīgus savas pastāvēšanas jautājumus. Pamattautai pats svarīgākais bija galveno valstiskuma institūtu radīšana un nostiprināšana. Pēc ilgstošas atrašanās Padomju Savienībā nacionālā mazākuma statusā, tiesa, saglabājot dažus pamattautas politiskos un kultūras atribū-

tus (republikas nosaukums, prese, izglītība, profesionālā kultūra savā valodā), lietuviešiem vajadzēja sākt sevi apzināties kā politisku nāciju un uzņemties atbildību par nacionālo grupu pastāvēšanas noteikumiem.

Nacionālajām minoritātēm savukārt bija nepieciešams laiks, lai apzinātos sevi jaunajā — mazākuma statusā, jo nu tās bija atrautas no etniskās dzimenes, kā arī novērtēt pašu attīstības perspektīvas lietuviešu etniskajā areālā un valstī bez tiešā Krievijas atbalsta.

Pamattautas centieni izraisīja zināmu piesardzību nacionālajās minoritātēs. Norvēģu sociologu 1990. gadā veiktā Lietuvas sabiedriskās domas aptauja parādīja, ka krievi, poļi un citi nelietuviešu izcelsmes cilvēki biežāk runā par bailēm sakarā ar etnisko konfliktu draudiem nekā lietuvieši. Kopumā 14% respondentu baidījās no etniskiem konfliktiem darba vietā, 10% — dzīves vietā un 23% — sabiedriskajās vietās.⁴ Citiem vārdiem runājot, katra nacionālā grupa bija nodarbināta ar savas iekšējās konsolidācijas, savu etnisko vērtību saglabāšanas problēmām, izturoties ar neuzticību pret citām. Nenovēršami pieauga sabiedrības sadalīšanās pēc nacionālajām pazīmēm, palielinājās distance starp nacionālajām grupām.

Otrā līnija — destabilizēto attiecību sistēmas koriģēšana un atjaunošana ar likumdošanas aktiem, kuri regulēja nacionālo minoritāšu tiesības, to pārstāvniecību valstiskajās struktūrās un sabiedriski politiskajā dzīvē. Laikā, kad tika gatavoti un pieņemti likumi, izšķirošas bija diskusijas likumdošanas iestādēs, partijās un sabiedriskajās organizācijās, lai saskaņotu ieinteresēto pušu dažādus viedokļus un pozīcijas vai arī lai noskaidrotu domstarpības, ja likumprojekti likās nepieņemami.

Lietuvā vēl pirms neatkarības pasludināšanas tika pieņemti daži nacionālās attiecības regulējoši likumi.

Lietuvas PSR Konstitūcijas tekstā jau 1988. gadā bija ietverts pants par valsts valodu, kas lietojama sabiedriskajā dzīvē, korespondencē un oficiālajā dokumentācijā. Tāpat bija pieņemts likums par pilsonību un ļoti svarīgais likums par nacionālajām minoritātēm (1989.g.). Šīnī likumā, kas tika nedaudz mainīts pēc Lietuvas neatkarības pasludināšanas, apstiprinātas minoritāšu tiesības uz savu kultūras, izglītības un reliģisko organizāciju dibināšanu, kā arī tiesības radīt savus masu informācijas līdzekļus un iegūt izglītību dzimtajā valodā.

Minētajiem likumdošanas aktiem vēl bija uzspiests padomju sistēmas ideoloģiskais zīmogs, tomēr kā nacionālo attiecību vissvarīgākais princips tika noteikts pamattautas un nacionālo minoritāšu statuss, un tas jau bija būtisks solis priekš no nāciju "tuvināšanās" ideoloģijas politikas.

Neatkarīgās Lietuvas varas iestādes, cenšoties novērst iespējamus uzbrukumus neatkarībai, kā arī nepieļaut attiecību saasināšanos starp lietuviešiem un nelietuviešiem, relatīvi īsā laikā izveidoja nacionālo attiecību regulēšanas tiesisko pamatu, izmantojot Lietuvas vēsturisko pieredzi un demokrātisko valstu tradīcijas. Jaunais pilsonības likums tika pieņemts otrajā gadā pēc neatkarības atjaunošanas. Tajā apstiprināta to iedzīvotāju pilsonība, kuri sakarā ar iepriekšējo likumu jau kļuva par pilsoņiem kā Lietuvas pastāvīgie iedzīvotāji. Tiesības uz pilsonību tika atzītas visiem, kas Lietuvā pastāvīgi nodzīvojuši 10 gadus.⁵ Piecos gados pēc neatkarības pasludināšanas bez Lietuvas pilsonības vēl bija palikuši 200—250 tūkstoši cilvēku — galvenokārt nacionālo mazākumu pārstāvji, kuru kopskaits 1989. gadā bija 750,5 tūkstoši.⁶ Tie lielākoties ir gados veci cilvēki vai arī tādi, kam nepārvarama barjera šķiet pilsonības pieņemšanas procedūra sakarā ar eksāmenu lietuviešu valodā. Tādējādi, neraugoties uz visai liberālu likumdošanu, joprojām saglabājās zināms ārpilsoņu skaits valstī. Tiesa, presē parādījās ziņas, ka, piemēram, 1994. g. vasarā Viļņā 6 tūkstoši cilvēku gaidīja viņu iesniegumu izskatīšanu.

Nacionālo attiecību stāvokli nosaka arī likumi par migrācijas regulēšanu. Lietuvā likums par emigrāciju un likums par imigrāciju darbojās kopš 1991. gada. Piecos gados kopš 1989. gada no Lietuvas izbraukuši 106,8 tūkstoši cilvēku. Viņu vidū 53% krievu, 13% ukraiņu, ap 10% baltkrievu, kas attiecīgi katrā diasporā veido 16%, 31% un 17% no šīs diasporas sastāva.⁷

Konkretizējošo statistikas datu trūkums neļauj izanalizēt emigrējušo sociālo statusu. Tomēr vislielāko izbraukušo kategoriju veido militāro darbinieku, bijušo administratīvo un partijas orgānu darbinieku ģimenes, kuri nevarēja vairs cerēt uz sava agrākā statusa saglabāšanu. Izbrauca arī ievērojama speciālistu daļa no ražojošām sfērām — tie, kuri nespēja iesakņoties vai arī kuriem nebija iespēju turpināt savu profesionālo darbību sakarā ar ražošanas pārstrukturēšanos. No Lietuvas izbrauca arī 7 tūkstoši lietuviešu.

Jāuzsver, ka migrācijai bija divpusīgs raksturs. Minētajā periodā uz dzīvi Lietuvā apmetās 55 tūkstoši cilvēku, vairākums no tiem krievi — 23 tūkstoši, ap 14 tūkstoši — lietuviešu un 6 tūkstoši — ukraiņu.⁸ Kā redzams, politiskās pārmaiņas izraisīja ievērojamu migrācijas plūsmu. Šī tendence, kura raksturīga ne tikai Lietuvai vien, kļuva par vienu no sabiedriskās spriedzes un destabilizācijas faktoriem.

Lietuvas valdība 1991. gadā pieņēma lēmumu par izglītības sistēmas attīstību nacionālo minoritāšu valodās no pirmsskolas iestādēm līdz universitātēm, radot priekšnoteikumus ilgstošai poļu, krievu, baltkrievu, ebreju un citu kopienu kultūras un izglītības darbībai. Savlaicīga likumu un aktu izstrāde,

kam vajadzēja regulēt nacionālās attiecības, kļuva par svarīgāko stabilizējošo faktoru.

Nacionālo attiecību attīstības trešā līnija — nacionālo minoritāšu etnokulturālā konsolidācija un to integrācija sabiedriskajā sistēmā. Tā noritēja un noris samērā pretrunīgi. Detalizētāk apskatīsim krievu un poļu kopienu pašidentifikācijas un integrācijas īpatnības. Vairāku apstākļu dēļ tieši šīs grupas var radīt lielākās problēmas Lietuvas sabiedriskajā dzīvē.

Krievu kopienas raksturošanai būtiski svarīgi ir divi rādītāji — krievu ierašanās laiks Lietuvā padomju periodā un iebraucēju sociālais statuss. Krievu kopienu Lietuvā (apmēram 9% no visiem iedzīvotājiem) veidoja sekojoši komponenti:

1. Pirmspadomju laika krievu iedzīvotāji: vecticībnieki, kuru ierašanās Lietuvā bija saistīta ar reliģiskiem motīviem, cara laika ierēdņi un krievu muižnieki, kam šeit bija īpašumi. 30. gados viņi veidoja 2,5% lielu neatkarīgās Lietuvas iedzīvotāju grupu (ap 55 tūkstoši). Šai grupai bija savdabīga nacionālā kultūra.⁹ Pēc padomju okupācijas šī tradicionālā krievu kopiena bija pakļauta vajāšanām un deportācijām un praktiski izkusa jaunienācēju plūsmā.

2. Militāristi un viņu ģimenes, kas ieradās Lietuvā ar pirmo krievu okupācijas vilni pēc kara. Tiesa, tas ir viskustīgākais elements, taču zināma tā daļa palika uz dzīvi Lietuvā.

3. Partijas funkcionāri, drošības dienesta darbinieki un citi nomenklatūrai piederošie ar ģimenēm, kas tika sūtīti no Maskavas "šķiriskās līnijas" īstenošanai visā padomju laikā, taču īpaši lielā skaitā pirmajā pēckara periodā.

4. Dažādu nozaru diplomētie speciālisti, kas tika atsūtīti darbā lielajos uzņēmumos, visupirms kara rūpnieciskā kompleksa nozarēs.

5. Dažāda sociālā un profesionālā statusa pārstāvji, kurus atnesa migrācijas viļņi.

Vismasveidīgākais migrantu pieplūdums no Krievijas vērojams pirmajos 15 pēckara gados. Tagad lielākā krievu daļa jau ir dzimusi Lietuvā. Apmēram 60% krievu sevi uzskata par pilnīgi adaptējušamies, uztverot Lietuvu kā savu dzimteni. Krievu absolūtais vairākums dzīvo dažās vislielākajās Lietuvas pilsētās — Viļņā, Klaipēdā, Kauņā, kā arī dažos rajonos, kur bija lielākās kara bāzes vai tika celti rūpniecības objekti (piemēram, Ignalinas AES).

Padomju periodā krievi nav izveidojušies par īpašu etnisku grupu. Tas notika vairāku apstākļu dēļ. Iebraucēji uzskatīja sevi par "lielās dzimtenes" pārstāvjiem, uztverot Lietuvu kā pašreizējā darba vietu, varbūt arī pagaidu dzīves vietu, taču ne kā unikālu etnokulturālu areālu. Lietuviešu kultūra un vēsture viņiem bija vienaldzīga. Krieviem neradās interese un vajadzība veidot

savas kultūras vai izglītības apvienības, jo krievu valodas un kultūras atbalstīšana un attīstība Lietuvā bija valsts politikas sastāvdaļa.

Lietuviešu nacionāli valstiskās tieksmes un pēc tam sekojošā Lietuvas neatkarības pasludināšana nostādīja krievus sarežģītā politiskā, kulturālā un psiholoģiskā situācijā. Viņiem vairs nebija "lielās dzimtenes" atbalsta, bet nebija arī īsti dziļu sakņu Lietuvas augsnē. Svešs viņiem bija arī krievu kultūras mantojums Lietuvā, ko bija radījušas šeit krievu agrākās paaudzes. Trūka savas iekšējās solidaritātes izjūtas.

Krievu iekšējās apvienošanās process īpašā nacionālā grupā, kā arī otrs process — viņu integrēšanās valsts sociokulturālajā dzīvē četros Lietuvas neatkarības gados norisinās nevienmērīgi. Krieviem vieglāk un vienkāršāk integrēties individuāli vai nelielām krievu grupām savās dzīves un darba vietās nekā izveidot vienu atšķirīgu kopienu ar kopīgu etnokulturālu telpu. Šo secinājumu apstiprina vairāki apsvērumi.

Dzīvojot lielā skaitā pilsētās, krievi ir izkļiedēti lietuviešu areālā. Viņi intensīvi kontaktējas ar šo lietuvisko vidi visos sabiedriskās un privātās dzīves līmeņos. Uz lietuviešu valstiskuma nostiprināšanās fona tas nozīmē krievu iekļaušanos pilsoniskajās un kultūras dzīves aktivitātēs. Puse aptaujāto atzīmē, ka brīvi pārvaldot lietuviešu valodu, vēl viena trešdaļa pārvalda to vāji un tikai 15% nezina lietuviešu valodu. Pēdējā grupā krietna daļa ir gados veci cilvēki.

Acīmredzami norisinās arī visu krievu iekšējā saliedēšanās un strukturēšanās par kulturāli aktīvu kopienu. Taču nevar gaidīt, ka šis process aptvers visus krievus. Paredzams arī, ka tas varētu ilgt tuvākos 5—10 gadus.

Krievu minoritātei Lietuvā ļoti svarīgas ir Lietuvas un Krievijas savstarpējās attiecības, starpvalstu kulturālā sadarbība, situācija Kaļiņingradas apgabalā, ar kuru Lietuvai ir kopīga robeža un cieši saimnieciskie sakari. Krievu pilsoniskais statuss un viņu sabiedriskā nozīmība lietuviešu sabiedrībā lielā mērā būs atkarīga no viņu lojalitātes un spējām norobežoties no Lietuvai nedraudzīgiem Krievijas politiskajiem spēkiem. Katrā ziņā krievu minoritātes problēma Lietuvā, kā arī citās ar Krieviju robežojošās valstīs vēl ilgu laiku būs ļoti ievērojama.

Dažām nacionālajām grupām kļuvusi raksturīga zināma etnocentrisma aktivizācija. Tas vispirms attiecināms uz poļu un ebreju nacionālajām minoritātēm. Šinī vidē manāmi pieaugusi interese par savas kultūras mantojumu un savas kopienas iekšējām lietām un kontaktiem. Uz nacionāli etniskās bāzes pamata veidojas jaunas izglītības, kulturālas un sociālas organizācijas. Par poļu diasporas nacionālās pašapziņas izaugsmi liecina bērnu skaita pieau-

gums poļu skolās. 60. gadu sākumā skolās ar poļu mācībvalodu mācījās 5% visu skolas vecuma bērnu (poļu īpatsvars iedzīvotāju vidū 1959. gadā bija 8,5%). Vēlāk šis rādītājs samazinājās līdz 2% 1985. gadā, kamēr poļu īpatsvars bija lielāks par 7%. 80. gadu beigās sākās straujš bērnu skaita pieaugums sākumskolās ar poļu valodu. Pēdējo piecu gadu laikā poļu skolēnu skaits palielinājās pusotras reizes.¹¹

Lietuvā faktiski atjaunojas vienota poļu kopiena, kura padomju laikā tika lielā mērā rusificēta. Tiesa, zināma cilvēku daļa, kura sevi formāli pieskaita pie poļu kopienas, paliek ārpus šī procesa, proti, baltkrieviski vai krieviski runājošie. Daļa no viņiem sāk kulturāli un lingvistiski orientēties uz lietuviešu etnokulturālo areālu. Iespējams, ka ar laiku tā ieplūdīs sabiedrības lietuviskajā vairākumā.

Nacionālo minoritāšu integrācijas process Lietuvas valsts polietniskajā sabiedrībā, kurā dominē lietuvieši un lietuviskā kultūra, vēl nav noslēdzies. Taču procesa konsekvēntais raksturs un virzība ļauj secināt, ka esam iegājuši ilgstošā noslēguma stadijā, kurā veidojas nelietuviskās izcelsmes cilvēku paudze, kas sevi identificē ar Lietuvas valsti un lietuviešu sabiedrību.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Ir šķīrjami jēdzieni "krieviski runājošie", kuriem krievu valoda ir saziņas valoda, un "krievalodīgie", kuri to uzskata par dzimto valodu.
- ² Lietuvas ZA Filozofijas, socioloģijas un tiesību institūta Sabiedriskās domas pētīšanas centra materiāli.
- ³ Lietuvos rytas. — 1992. — 13.03; Lietuvos aidas. — 1991. — 13. 03; 1991. — 15. 05.
- ⁴ Хернес Г. и Кнудсен Л. в сотрудничестве с Баллстадом Л., Жюкасом В. и Жибурките Р. Литва. Условия жизни. Социологическое обследование. — 1991. — С. 141, 142.
- ⁵ Valstybės žinios: Lietuvos respublikos pilietybės istatymas. — 1991. — Nr. 36.
- ⁶ Lietuvos rytas. — 1994. — 24. 08.
- ⁷ Lietuvos rytas. — 1994. — 19. 07.
- ⁸ Turpat.
- ⁹ Kasatkina N. Lietuvos rusų mažuma tarpukario metais // Tautinės mažumos. — Vilnius, 1992. — P. 62—66.
- ¹⁰ Русские в Литве: проблемы и перспективы. — Вильнюс, 1992. — С. 3-4.
- ¹¹ Statistinių duomenų rinkinys 1989/90 m.m. — Vilnius, 1990. — P. 29; Bendrojo lavinimo mokyklų ir ikimokyklinių istaigų 1993/94 m.m. statistinių duomenų rinkinys. — Vilnius, 1994. — P. 13.

Izraelis Lemperts

Viļņas Pedagoģiskā universitāte

LIETUVA

LIETUVAS EBREJU IDENTITĀTES SAGLABĀŠANAS PROBLĒMAS

No etnisko procesu viedokļa XX gs. otro pusi var apzīmēt dažādi. Vieni liek uzsvāru uz tautu un valstu integrācijas procesiem, citi — uz centrālās spēku izpausmēm, nacionālisma un nacionālo jūtu uzbangojuma. Dibināti ir abi viedokļi. Valstīs ar spēcīgām demokrātiskām tradīcijām ņem pārsvaru integrācijas procesi, bet reģionos, kur totalitārās vai citas diktatoriskas formas ilgi apspieda ideju un jūtu brīvu izpausmi, politiskā jūga likvidācija izraisīja patiesi bezprecedenta nacionālo jūtu sprādzienu. To pilnībā varam attiecināt uz bijušās PSRS tautām.

Ebreji nav izņēmums. Taču viņu nacionālās pašapziņas izpausmēm ir īpatnības, kas sakņojas visā viņu iepriekšējā vēsturē. Divus tūkstošus gadu viņi nodzīvoja ne tikai bez savas valsts, bet arī bez teritoriālas vienotības, bez kompakta izvietojuma areāla — izkļiedēti pa visu plašo pasauli un vajāti. Ebreji tomēr saglabājās kā tauta ar savu specifiku, radot arī savas nacionālās pašapziņas noteiktu tēlu. Tad nāca holokausta drausmīgā traģēdija — ebreju totāla iznīcināšana nacistu okupētajās valstīs. Tas radīja ebreju vidū pavisam īpašu attieksmi pret savu nacionālo likteni. Daudzi, kas vairs neapzinājās savu piederību pie ebreju tautas, būdami lielā mērā jau asimilēti, sadūrušies ar tautas traģēdijas sekām, atkal sajūtās ebreji.

Taču tieši viņu vidū rodas jautājums — vai maz ir iespējams ebrejam saglabāties diasporā, un vai ir lietderīgi vairs dzīvot tur, kur ebrejus iznīcināja tikai par to, ka viņi ir ebreji. Visai bieži atbilde skanēja tā: kas ir ieinteresēts saglabāt savu nacionālo piederību, lai saista savu likteni ar ebreju vēsturiskajā dzimtenē atdzimušo ebreju valsti. Tas ir subjektīvs, lielā mērā psiholoģisks, ebreju nacionālās identitātes saglabāšanas aspekts. Problēmai ir arī cita puse.

Dzīvojot Lietuvā 600 gadus, ebreji laiduši šeit dziļas saknes, radījuši bagātu kultūru, kas organiski ieausta šīs valsts kopējā kultūras dzīves panorāmā, bet saglabājuši arī nacionālo savdabību. Tas zināmā mērā bagātinājis visas ebreju tautas kopīgo kultūru. Pat vispārīgākais pārskats par ebreju kultūru nevarēs iztikt bez Viļņas Gaona pieminēšanas. Tātad iznāk, ka ebreju kopienas likte-

nis Lietuvā plašākā kontekstā ir reizē jautājums par šāda Lietuvas kultūras segmenta perspektīvām, kam ir sava vieta ebreju tautas vispārējā kultūrā. Šīs kopienas zudums, Lietuvas ebreju identitātes zaudēšana padarīs nabagāku kā vienu, tā otru. Taču cik reāla ir Lietuvas ebreju identitātes saglabāšanas perspektīva?

Pārdomas par ebreju identitāti es vēlos sākt ar seno laiku vēsturi. Pēc ķēniņa Zalamana nāves ebreju valsts sadalījās divās daļās. Ziemeļu valsti — Izraēlu — sagrāva asīrieši VIII gadsimtā pirms mūsu ēras (722. g.), bet tās iedzīvotāji tika deportēti vai arī asimilējās un kā ebreji pārstāja pastāvēt. Dienvidu valsti — Jūdeju — līdzīgs liktenis piemeklēja VI gadsimtā pirms mūsu ēras, kad tās iedzīvotāji tika ar varu aizvesti uz Babiloniju (586.g.). Tomēr — atšķirībā no Izraēlas Valsts ebreju likteņa — ebreji Babilonijas gūstā saglabāja savu nacionālo savdabību. Analizējot šīs atšķirības cēloņus, vēsturnieki tos izskaidro ne tikai ar ārējiem apstākļiem, bet — galvenokārt — ar ebreju tautas garīgo atmodu, kas nostiprināja viņos gribu palikt ebrejiem.

Atcerēsimies šo koncepciju, aplūkojot ebreju likteņus mūsdienu Lietuvā, un vispirms papētīsim viņu dzīves apstākļus, bet pēc tam padomāsim par to, vai viņu vidū pastāv (un cik lielā mērā) apzināta apņēmība saglabāt savu nacionālo identitāti.

Ebreju kopienas¹ pastāvēšanas apstākļi — tā visupirms ir sociālā, politiskā un kultūras vide. Pēc Lietuvas neatkarības atjaunošanas pašos pamatos izmainījās nacionālās identitātes saglabāšanas iespējas (ne tikai ebrejiem, bet arī citām nacionālajām minoritātēm). Tika likvidēta ebreju diskriminācija, kas pastāvēja padomju režīma gados, jo sevišķi — kultūras jomā, bet arī visās citās dzīves sfērās; tika izbeigta valsts antisemitisma politika, kura Padomju Savienībā īpaši aktivizējās (kaut arī reizēm to mēģināja nomaskēt) pēc apspriedes Kremli 1944. gada rudenī un pēc tā saucamā Maļenkova cirkulāra izplatīšanas.

Lietuvas valsts ne vien atzīst — saskaņā ar starptautiskajiem principiem — tiesības uz nacionālo identitāti un uz nacionālās kultūras attīstību, bet arī atbalsta ebreju kopienas centienus šajā virzienā. Ir izveidota un funkcionē valsts ebreju skola, valsts ebreju muzejs, Viļņas universitātē ir izveidots Jūdaisma centrs, Republikāniskajā Mažvida bibliotēkā — Jūdaisma sektors. Darbojas sinagoga, iznāk avīze. Pastāv daudzas organizācijas, muzikālie kolektīvi; ir sakoptas gandrīz visas ebreju masveida iznīcināšanas vietas un vecās kapsētas. Divdesmit trešais septembris (diena, kad 1943. gadā tika galīgi likvidēts Viļņas geto) ar Lietuvas Augstākās Padomes Prezidija lēmumu ir noteikts par sēru dienu.

Vienlaikus ir jāatzīmē, ka Lietuvā ir arī antisemīti, kas, protams, nav nekas pārsteidzošs; un diemžēl arī dažas avīzes laiku pa laikam publicē antisemītiskus rakstus.

Kopumā tomēr var sacīt, ka Lietuvas vēsturē nekad nav bijuši vēl labvēlīgāki ārējie apstākļi ebreju kopienas pastāvēšanai.

Tomēr jēdzienam "pastāvēšanas apstākļi" ir arī otra puse, proti, pašas ebreju kopienas stāvoklis. Šajā ziņā pēc holokausta situācija ir ārkārtīgi nelabvēlīga.

Pirms kara Lietuva — un jo sevišķi Viļņa — bija svarīgākais Austrumeiropas ebreju centrs. Tieši Viļņā tika izveidots Ebreju zinātniskais institūts (IVO), kam pārstāvniecības un filiāles bija Berlīnē, Varšavā, Ņujorkā un citās lielākajās pasaules pilsētās. IVO prezidija goda locekļi bija Alberts Einšteins, Zigmunds Freids, Semjons Dubnovs (pēdējos savas dzīves gadus viņš pavadīja Rīgā) un citi. Viļņā 1935. gadā notika Vispasaules Ebreju zinātnieku kongress. Lietuvā dzīvoja gandrīz ceturtdaļmiljons ebreju, bet Viļņā — apmēram 60—65 tūkstoši. Vairāk nekā 90 procenti no viņiem tika iznīcināti vācu okupācijas laikā. No tiem, kas palika dzīvi, ļoti liela daļa emigrēja uz Izraēlu. 1959. gadā Lietuvā dzīvoja 24 672 ebreji, 1970. gadā — 23 564, 1979. gadā — 14 697 un 1989. gadā — 12 314.² 1993. gada 1. janvārī no viņiem vairs bija palikuši tikai 6919, un repatriācija uz Izraēlu turpinās, kaut arī ievērojami mazākos apjomos. Jo sevišķi daudz emigrē jaunieši, tāpēc ebrejiem Lietuvā ir izveidojusies ļoti nelabvēlīga vecuma struktūra. Saskaņā ar 1989. gada iedzīvotāju skaitīšanas datiem vidējais lietuviešu vecums bija 34,9 gadi, krievu — 34,0 gadi, poļu — 36,5 gadi, bet ebreju — 43,5 gadi.³ Tas nav izskaidrojams ar ilggadību: starp lietuviešiem 1989. gadā apmēram par 25% vairāk bija cilvēku pirms darbaspējīgā vecuma nekā pensionāru, bet ebreju vidū bija divas reizes vairāk pensionāru nekā jauniešu pirms darbaspējīgā vecuma. Uz 1000 ebreju iedzīvotājiem 1989. gadā dzima 7,3 bērni, bet mirušo uz 1000 cilvēkiem bija 18,5. Visām pārējām tautībām Lietuvā jaundzimušo skaits 1,5—2 reizes pārsniedz mirušo skaitu.⁴

Vēl viena būtiska demogrāfiskās situācijas iezīme ir tā, ka pilnīgi ir izzuduši ebreju miestiņi — "šteti", kuri senāk bija ebreju kultūras šūpulis. Gandrīz visi ebreju iedzīvotāji tagad dzīvo lielākajās pilsētās, bet visvairāk — Viļņā (apmēram 75%).

Tādējādi nākas konstatēt, ka Lietuvā nav palikusi tā ebreju iedzīvotāju "kritiskā masa", kas nodrošinātu "ķēdes reakciju" — spontānu kultūras atražošanas procesu, kas ir nacionālās iedentitātes saglabāšanas pamats. Tiesa gan, koncentrācija lielajās pilsētās nedaudz mīkstina šī faktora iedarbību. Tomēr

nav šaubu, ka šajos sarežģītajos apstākļos tikai ļoti apzināta apņēmība saglabāt savu nacionālo savdabību var novērst atlikušo ebreju "izšķīšanu" apkārtējo iedzīvotāju vidū.

Vai tāda apņēmība pastāv?

Ebreju attieksme pret savu nacionālo likteni ir veidojusies dažādu faktoru ietekmē.

Ebreju vēsturē rūpes par nācijas likteni tradicionāli ir vērtētas augstāk par atsevišķas personības interesēm. Pilnīga noslēgtība bija viens no iedarbīgākajiem nacionālās identitātes saglabāšanas līdzekļiem diasporas apstākļos. Jau najos laikos, jo sevišķi — pēc Lielās franču revolūcijas, radās arī cita tendence, kas izpaudās apgaismības kustībā — "Haskale": centienos plaši piedalīties sabiedrības un valsts dzīvē. Sprototams, ka reizēm to pavadīja nacionālās savdabības zaudēšana. Tiesa gan, Lietuvā asimilācija bija minimāla. Starpkaru periodā asimilācijas praktiski nebija nemaz. Turpmākajā periodā padomju politika pret ebrejiem — tā izpaudās maksimālā viņu nacionālās savdabības ierobežošanā, kā arī tiešās antisemitiskās kampaņas (cīņa pret "kosmopolītiem", "ārstu lieta") — postoši ietekmēja nacionālo identitāti. Krietns ebreju skaits pašsaglabāšanās instinkta ietekmē un vēl jo vairāk — rūpēs par savu bērnu likteni visādos veidos centās mainīt savu personas ankešu bēdīgi slave no "piekto aili". Jo sevišķi tas bija raksturīgs vecajās padomju republikās (ebreju organizāciju vadītāji bijušajā PSRS uzskata, ka faktiskais ebreju skaits ir apmēram pusotras reizes lielāks par oficiāli reģistrēto). Tā kā gandrīz puse no Lietuvas ebrejiem ir tie ieradušies no citiem reģioniem⁵, tad šis fakts tieši skar arī aplūkojamo problēmu.

Tomēr ir bijušas arī pretēja rakstura ietekmes. Pirmkārt jau — holokausts. Ebreju totālā iznīcināšana dzīvi palikušajos modināja dabisku atbildību par savas tautas likteni. Nostiprinājās likteņa kopības apziņa, ebreji sāka vairāk saieties savā starpā. Lietuvā, kur vietējās varas iestādes nedaudz mīkstināja totalitārās metodes, pēc Staļina nāves tika organizēti pašdarbības kolektīvi, uz kuru koncertiem mēdza nākt ļoti daudz cilvēku.

Milzīga ietekme uz ebreju dzīvi bija Izraēlas Valsts izveidošanai 1948. gadā. Ebreju tautas sensenā sapņa piepildījums, Izraēlas panākumi neatkarības karos, spēcīgas ekonomikas izveide radīja ebrejos lielu nacionālā pašlepnuma izjūtu — spēju lepoties ar savu vēsturisko dzimteni. Tiesa gan, tas veicināja plašu repatriāciju, kas ievērojami samazināja Lietuvas ebreju iedzīvotāju skaitu. Tomēr arī šī repatriācija pastiprināja atlikušajos ebrejos līdzdalības izjūtu savas valsts dzīvē, nacionālo solidaritāti, pārliecību par ebreju nācijas vēsturisko nākotni. Turklāt sevis atklāta pieskaitīšana pie ebreju nāci-

jas Lietuvā neizraisīja kaut cik manāmas bailes par savu pilsoņu statusu, kā tas ir, piemēram, Ungārijā, kur daudzi baidās, ka šāda nacionālās piederības demonstrēšana var apdraudēt viņu dzīvi ungāru vidū.⁶ Jāatzīst gan, ka līdz tā saucamajai pārbūvei emigrācijas dēļ tika pastiprināti represīvie pasākumi pret ebrejiem, bet tas neietekmēja ebreju nacionālo identitāti. Pārbūve, bet jo sevišķi — Lietuvas nacionālā atdzimšana šāda veida bažas pilnīgi izgaisināja. Mēs esam ebreji, bet mēs esam arī Lietuvas pilsoņi, pie tam — nevis tikai lojāli pilsoņi, bet organiska Lietuvas daļa, kuru šis valsts dzīvē ir integrējusi vairāk nekā 600 gadu ilgā ebreju vēsture Lietuvā.

Visbeidzot, ļoti svarīgs faktors ebreju dzīvē bija nacionālā atdzimšana Lietuvā, kas izraisīja arī ebreju nacionālās pašapziņas atmodu. Pirmo reizi pēc ilgiem gadiem viņi jutās nevis kā no sabiedrības izraidīti un ne vairs kā margināļi, bet gan kā tās pilntiesīgi locekļi. Sākās ebreju sabiedriskās un kultūras dzīves atdzimšana. Ievērojami palielinājās sakari ar ebreju pasauli, sāka braukt ciemos radnieki, kā arī — "litvaki" no Izraēlas un citām zemēm, arī vietējie ebreji vairāk brauca uz Izraēlu. Skaidri apzināta kļuva vēlēšanās dzīvot un justies kā ebrejiem.

Aplūkosim, kā visi minētie apstākļi ietekmē ebreju kopienas dzīvi un procesus, kas determinē nacionālo identitāti.

Viens no galvenajiem faktoriem, kas nosaka nacionālo identitāti, ir valoda. "Litvaku" dzimtā valoda un sarunvaloda pamatā bija jidišs, diezgan neliela viņu daļa lietoja arī otru ebreju valodu — ivritu. Padomju režīma laikā jidišs bija pilnībā izstumts no visām sabiedriskās dzīves sfērām, tādējādi galīgi sašaurinājās tā lietošana sadzīvē. Pašlaik jidišu zina tikai gados vecāki ļaudis, pamatā — tie, kas dzimuši Lietuvā, tomēr arī viņi ne vienmēr uzskata to par dzimto valodu. Pēc pēdējās tautas skaitīšanas datiem, 37,5% ebreju par savu dzimto valodu atzina savas tautības valodu.⁷ Turklāt līdz 1989. gadam nepārtraukti samazinājās to ebreju daļa, kas jidišu uzskatīja par savu dzimto valodu, — 1959. gadā viņu bija 69%, 1970. — 61,9%, bet 1979. — 41%.⁸ Sarunvaloda pamatā ir krievu valoda, ievērojami mazākā mērā — lietuviešu. Protams, valodas situāciju stipri ietekmēja ebreju pieplūdums no citām PSRS republikām, kur jidišs bija gandrīz aizmirsts, bet dzimtā valoda bija krievu valoda.

Viens no iemesliem, kādēļ sašaurinājās jidiša lietošana, bija arī jaukto laulību izplatīšanās. Pagātnē ebrejiem parasti bija nacionāli viendabīgas ģimenes, jo viņi to uzskatīja par tautas izdzīvošanas imperatīvu. Piemēram, pēc Babilonijas gūsta (VI—V gadsimtā p.m.ē.) reliģiskais likumdēvējs Ezra piespieda šķirt visas jauktās laulības. Arī turpmāk reliģija bija laulību nacionālās "tīrības" sargs. Reliģijas normu ietekmei mazinoties, jauktās ģimenes daudzās

demokrātiskajās zemēs faktiski kļuva par parastu parādību. Lietuvā šis process bija ievērojami lēnāks. Tomēr, pēc 1989. gada datiem, nacionāli viendabīgo ebreju ģimeņu skaits bija 2587, bet jaukto — apmēram 1650.⁹ Citu Lietuvas tautību viendabīgo un jaukto ģimeņu skaita salīdzinājums liecina, ka lietuviešiem ir ievērojami mazāk jaukto laulību, krieviem to ir vairāk, bet poļiem — apmēram tikpat daudz, cik ebrejiem (attiecīgi 18,2%, 46,5%, 38,4% un 39%). Ebreju jaukto ģimeņu skaits ir diezgan ievērojams, un tas acīmredzot pasliktina viņu nacionālās identitātes perspektīvas.¹⁰

Gribētos atzīmēt vēl ko. Es uzskatu, ka jaukto laulību skaits būtu vēl lielāks — kaut arī pastāv senā viendabīgo ģimeņu saglabāšanās tradīcija, ja nebūtu zināmas pretdarbības arī no pretējās puses. Kā liecina mūsu laboratorijas pētījumi, citu tautību jaunieši, kaut arī toleranti izturas pret ebrejiem, tomēr par ģimenes partneriem viņus izvēlas diezgan atturīgi — apmēram tikai 25—30% gadījumos.¹¹

Kā jau tika atzīmēts iepriekš, senāk īpaša loma ebreju nacionālās savdabības saglabāšanā bija reliģijai. Pēc holokausta reliģijas pamati izrādījās stipri iedragāti. Pat Izraēlā tikai 14% ebreju konsekventi ievēro reliģiskos likumus. Lietuvā gandrīz nav atlicis ticīgo ebreju; šo tendenci vēl pastiprinājis ebreju pieplūdums no Krievijas, Ukrainas, Baltkrievijas, jo gadu desmitiem ilgi viņi tur dzīvojuši karojošā ateisma ietekmē. Katolicisms un pareizticība pārdzīvo zināmu renesansi, turpretī jūdaisms, gluži otrādi — dziļu krīzi. Jūdaisms ir pilnīgi zaudējis nacionālās identitātes sargātāja lomu.

Tomēr lielākās ebreju daļas vidū ir saglabājusies, bet nacionālās atdzimšanas gados — ievērojami pastiprinājusies interese par nacionālajām tradīcijām, jo sevišķi — par ebreju svētkiem. Šie svētki bieži vien ir reliģiski pēc savas formas, kaut arī būtībā ar reliģisko ticību tiem ir maz sakara. Šo tradīciju saglabāšana, nenoliedzami, ir viens no stiprākajiem nacionālās identitātes balstiem.

Interese par tradīcijām izpaužas centienos atjaunot, saglabāt un apgūt kultūras mantojumu, kas tik ievērojami ir cietis ne tikai no nacistiem, bet arī no Staļina ēras genocīda pret kultūru. Lekcijas par šo tematiku piesaista ievērojamu cilvēku skaitu, tiesa gan — pārsvarā gados vecākus ļaudis. Toties nacionālās mūzikas koncerti izraisa milzīgu vispārēju interesi, arī — jauniešu vidū. Arī nesen izveidotās ebreju skolas popularitāte liecina par interesi un pat par mīlestību pret dzimto kultūru. Tiesa gan, daļēji to var izskaidrot arī ar nodomiem kaut kad vēlāk repatriēties uz Izraēlu, tomēr tas ir nacionālās identifikācijas faktors. Piebildīšu, ka daudzi šīs skolas skolēni nāk no jauktajām ģimenēm.

Vēl viens aspekts, kas raksturo pašidentifikācijas situāciju, ir attieksme pret savām ģimenes saknēm. Jautājuma "kas es esmu?" noskaidrošanā tas ir ļoti svarīgi — cilvēks, kurš nezina neko par saviem priekštečiem, ir zaudējis daļu no saiknēm, kas viņu saista ar savu tautu. Rietumu valstīs — Izraēlā, Vācijā, Norvēģijā u.c. — daudzi ebreji ievērojamu sava brīvā laika daļu velta tam, lai meklētu ziņas par saviem priekšgājējiem. Pie mums tas tā nav. Tiesa gan, izrādās, ka arī lietuviešu jauniešiem ir visai vāja interese par saviem senčiem.¹² Es uzskatu, ka tā cēlonis nav tikai laika trūkums vien. Tas ir noteikts uzvedības stereotips, kas nāk no pagājušiem laikiem, kad ekonomiskā situācija bija labvēlīgāka. Jādomā arī, ka tas ir padomju laika politikas rezultāts, kad cilvēku centās atraut no viņa saknēm. Situāciju ebreju vidū es raksturotu tā: cilts (dzimtas) apziņas līmenī interese par savām saknēm ir milzīga, bet individuālās apziņas līmenī tās gandrīz vispār nav.

Secinājumi

Kopaina ir diezgan raiba — blakus faktoriem, kas veicina identitātes saglabāšanu, darbojas arī tādi, kas izraisa tās zaudēšanu. Visnelabvēlīgākā ir valodas situācija. Lielākā ebreju daļa neuztver krievu valodu kā rusifikācijas rezultātu un necenšas atbrīvoties no tās ietekmes (56,8% no viņiem to uzskata par savu dzimto valodu). Reizē ar to pastāv nostalgija pēc zaudētās jidiša valodas, tomēr šīs valodas atjaunošanai, manuprāt, nav perspektīvu. Šī divējādā attieksme piešķir savdabīgu pašidentifikācijas procesam. Protams, Lietuvas neatkarības apstākļos situācija mainīsies, tomēr nav domājams, ka tā mainīsies par labu jidišam vai ivritam.

Valoda, neapšaubāmi, ir viena no galvenajām nacionālās savdabības iezīmēm, bet vai tas nozīmē, ka tās zaudēšana noved pie nacionālās identitātes zuduma? Domāju, ka ne. Milzīgam diasporas ebreju skaitam dzimtā valoda ir attiecīgās valsts valoda, tomēr viņi sevi uzskata par ebrejiem. Vēl tuvāks piemērs ir Lietuvas tatāri, kas ir zaudējuši savu dzimto valodu, tomēr sevi apzinās kā patstāvīgu nacionālu kopību.

Cits sarežģīts aspekts ir saistīts ar repatriāciju uz Izraēlu. Pastāv diezgan plaši izplatīts viedoklis, ka pēc Izraēlas Valsts izveidošanas ebreju diasporai ir zudusi jēga un perspektīvas. Tā, piemēram, A.Kestlers apgalvo, ka diasporas ebrejiem ir tikai divi iespējamie ceļi — dzīvot kā ebrejiem Izraēlā vai arī vispār pārstāt būt ebrejiem.¹³ Manuprāt, tādas koncepcijas pamatā drīzāk gan ir ideoloģiskie motīvi, nevis zinātniski apsvērumi. Arī paši Izraēlas ebreji noraida tādu attieksmi pret diasporu. Kā liecina Izraēlas Lietišķās socioloģijas

institūta dati, 81% Izraēlas ebreju uzskata solidaritāti ar diasporas ebrejiem par svarīgu nacionālās pašidentifikācijas sastāvdaļu.¹⁴

Savukārt, ja pieņemam, ka saglabātos 1989.—1992. gada ebreju emigrācijas līmenis, tad ebreju kopiena Lietuvā būtu lemta izzušanai. Tomēr vienkārša ekstrapolācija tādās situācijās nav korekta prognozēšanas metode. Repatriācijas tempi ir atkarīgi no daudziem faktoriem, kuru dinamiku un savstarpējās sakarības šodien nav iespējams paredzēt. Ir skaidrs, ka kaut kāda ebreju iedzīvotāju daļa paliks Lietuvā. Vai tā būs pietiekama, lai atražotos kopiena, kuras locekļi uzskatītu sevi par ebrejiem? Daudzās Eiropas valstīs pastāv tādas nelielas kopienas. Un atkal minēsim mums tuvu piemēru — karaīmu (tatāru) kopieni Lietuvā, kas pastāv jau vairākus gadsimtus, kaut arī to skaits nekad nav pārsniedzis dažus simtus.

Protams, paralēles nav korektāks arguments par ekstrapolāciju. Tomēr es riskēšu izteikt apgalvojumu, ka senās Izraēlas un Jūdejas ebreju likteņi, kurus es minēju sākumā, ļauj secināt, ka ebreju kopienas izzušana Lietuvā nav fatāla neizbēgamība. Nākotnei arvien ir daudz variantu.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Ar kopieni te domāta nevis organizācija, bet gan ebreju iedzīvotāju kopums.
- ² Lietuvos Respublikos gyventojų demografinė statistika. — Vilnius, 1992. — P. 4—5.
- ³ Turpat. — 19.lpp.
- ⁴ Sk.: Lietuvos Respublikos pagrindiniu tautybiu gyventojai. — Vilnius, 1991. — P. 4.
- ⁵ 1989. gadā no katriem tūkstoš Lietuvā dzīvojošiem ebrejiem 563 bija dzimuši Lietuvā. — Sk.: Tautines mažumos Lietuvos Respublikoje. — Vilnius, 1992. — P. 14.
- ⁶ Sk.: *Koranyi L.* Juden in Ungaren // Jüdische Korrespondenz. — Berlin, 1992. — Nr. 7/8. — S. 4.
- ⁷ Sk.: Lietuvos Respublikos gyventojų demografinė statistika. — Vilnius, 1992. — P. 7.
- ⁸ Sk.: Lietuvos gyventojai. — Vilnius, 1990. — P. 13.
- ⁹ Statistikas krājums ir dots tikai nacionāli viendabīgo ģimeņu skaits, jaukto ģimeņu skaitu autors ir aprēķinājis, pieņemot, ka ģimenes locekļu skaits abu veidu ģimenēs ir vienāds. Tomēr tāds pieņēmums nav pietiekami precīzs, jo jauktās ģimenes ir jaunākas un tajās droši vien ir vairāk cilvēku (vecajās ģimenēs daļa no jaunās paaudzes ir emigrējusi).
- ¹⁰ Statistikas datu nepietiekamība un socioloģisko pētījumu trūkums nedod iespēju analizēt interesanto bērnu pašidentifikācijas procesu jauktajās ebreju ģimenēs un tādā veidā noteikt jaukto laulību ietekmi uz identitātes saglabāšanu — ne pieņēmumu (kaut arī pieteikami pamatoti) līmenī, bet reālu skaitļu veidā. Piemēram, J. Laķis ir konstatējis, ka jauktajās lietuviešu-krievu un lietuviešu-poļu ģimenēs bērni pa lielākajai daļai identificē sevi kā lietuviešus (sk.: *Lakis J., Lempertas I.*, Kelias i pilietine branda. — Vilnius, 1993. — P. 30). Vai šī

III lietuviskuma dominēšanas tendence pastāv arī lietuviešu-ebreju ģimenēs? Un kā ir krievu-ebreju ģimenēs? Precīzas atbildes pagaidām nav.

11 *Lakis J., Lempertas I.* Kelias i pilietine branda. — P. 34—36.

12 Savā disertācijā A. Kalvaitis sniedz sekojošas ziņas: 37% abiturientu, 16% studentu, kā arī 26% jauno skolotāju pilnīgi nekā nezina kaut vai par vienu no saviem vecvecākiem, biežāk — par tēva vecākiem (sk.: *Kalvaitis A.* Mokytoju profesines grupes formavimasis Lietuvoje. Disertacinio darbo tezes. — Vilnius, 1994. — P. 10). Acīmredzot mātes lielākā mērā ir ģimenes tradīciju glabātājas.

13 Sk.: *Даймонт М.* Евреи, Бог и история. — Иерусалим, 1989. — С. 11.

14 Иерусалимские вести. — 1994. — № 23. — 9 янв. — С. 5.

PIELIKUMS

ETNOSITUĀCIJA LATVIJĀ

(Statistikas dati un komentāri)

Šo materiālu sagatavošanā piedalījās Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja. 1.—11. tabulas sagatavoja Iedzīvotāju statistikas nodaļas priekšnieks Uldis Ušackis, 12.—19. tabulas — Izglītības, kultūras, zinātnes un veselības aizsardzības statistikas nodaļas priekšiece Maranda Behmane, 20. tabulu — Darba statistikas nodaļas priekšiece Zaiga Priede.

Komentāru autors Elmārs Vēbers.

1. tabula

Iedzīvotāju skaits Latvijas Republikā
(gada sākumā, tūkst. cilvēku)

Gadi	Kopā	Tajā skaitā	
		vīrieši	sievietes
1897.9.02.	1929,4	946,0	983,4
1914	2493,0	—	—
1935	1905,9	890,6	1015,3
1939	1884,8	886,2	998,6
1947	1835,6	—	—
1959.15.01.	2079,9	913,5	1166,4
1970.15.01.	2351,9	1073,1	1278,8
1979.17.01.	2502,8	1151,5	1351,3
1989.12.01.	2666,6	1238,8	1427,8
1990	2673,5	1243,8	1429,7
1991	2667,9	1242,4	1425,5
1992	2657,0	1237,2	1419,8
1993	2606,2	1211,3	1394,9
1994	2565,9	1190,8	1375,1
1995	2529,6	1172,5	1357,1

Pēdējo piecu gadu laikā iedzīvotāju skaits Latvijā ir samazinājies par 143,9 tūkstošiem cilvēku. 1990. gadā iedzīvotāju skaits samazinājies par 5,6 tūkstošiem, 1991. gadā — par 10,9 tūkstošiem, 1992. gadā — par 50,8 tūkstošiem, 1993. gadā — par 40,3 tūkstošiem un 1994. gadā — par 36,3 tūkstošiem cilvēku. 1995. gada sākumā iedzīvotāju skaits Latvijā bija 2529,6 tūkstoši. Tas ir par 5,1% mazāk nekā 1989. gada sākumā, kad notika pēdējā iedzīvotāju skaitīšana. 53,6% no Latvijas iedzīvotājiem ir sievietes un 46,4% — vīrieši.

Līdz ar to turpinās mūsu gadsimtā trešais iedzīvotāju skaita samazinājums Latvijā. Pirmais iedzīvotāju skaita samazinājums notika Pirmā pasaules kara gados, kad Latvija zaudēja apmēram 900 tūkstošus cilvēku. Otrais iedzīvotāju skaita samazinājums notika Otrā pasaules kara laikā — apmēram par 500 — 600 tūkstošiem cilvēku.

Pašreizējais iedzīvotāju skaita krasais samazinājums notiek migrācijas un negatīvā dabiskā pieauguma dēļ. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas uz dzīvi Krievijā, Ukrainā, Baltkrievijā un citās bijušās PSRS republikās atgriezās šo valstu iedzīvotāji. Pēdējos gados ir pieaugusi arī emigrācija uz rietumvalstīm. Iedzīvotāju skaits migrācijas rezultātā pēdējos 5 gados ir samazinājies par 113,1 tūkstoti cilvēku.

Dabiskais pieaugums ir negatīvs kopš 1991. gada. Pēdējo 4 gadu laikā mirušo skaits pārsniedz dzimušo skaitu par 33,9 tūkstošiem cilvēku, 1991. gadā — par 116 cilvēkiem, 1992. gadā — par 3851 cilvēku, 1993. gadā — par 12 438 cilvēkiem un 1994. gadā — par 17 501 cilvēku.

1994. gada sākumā LR iedzīvotāju reģistrā bija uzskaitīti 2462, 2 tūkstoši cilvēku jeb 96,0% no tā iedzīvotāju daudzuma, ko uzrāda Valsts statistikas komiteja. Iedzīvotāju reģistra Centrālajā datu bankā ir apkopotī dati par 2410,8 tūkstošiem cilvēku, tātad par 97,9% no pirmuzskaitē iekļautiem. No tiem 1720,3 tūkstoši (71,4%) ir LR pilsoņi, bet 690,5 tūkstoši (28,6%) ir ārpilsoņi, t.i., LR iedzīvotāji, kuri nav LR pilsoņi.

1990	2529,6	143,9	5,6
1991	2518,7	10,9	10,9
1992	2467,9	50,8	50,8
1993	2427,6	40,3	40,3
1994	2391,3	36,3	36,3
1995	2347,4	43,9	43,9
1996	2303,5	43,9	43,9
1997	2259,6	43,9	43,9
1998	2215,7	43,9	43,9
1999	2171,8	43,9	43,9
2000	2127,9	43,9	43,9
2001	2084,0	43,9	43,9
2002	2040,1	43,9	43,9
2003	1996,2	43,9	43,9
2004	1952,3	43,9	43,9
2005	1908,4	43,9	43,9
2006	1864,5	43,9	43,9
2007	1820,6	43,9	43,9
2008	1776,7	43,9	43,9
2009	1732,8	43,9	43,9
2010	1688,9	43,9	43,9
2011	1645,0	43,9	43,9
2012	1601,1	43,9	43,9
2013	1557,2	43,9	43,9
2014	1513,3	43,9	43,9
2015	1469,4	43,9	43,9
2016	1425,5	43,9	43,9
2017	1381,6	43,9	43,9
2018	1337,7	43,9	43,9
2019	1293,8	43,9	43,9
2020	1249,9	43,9	43,9
2021	1206,0	43,9	43,9
2022	1162,1	43,9	43,9
2023	1118,2	43,9	43,9
2024	1074,3	43,9	43,9
2025	1030,4	43,9	43,9
2026	986,5	43,9	43,9
2027	942,6	43,9	43,9
2028	898,7	43,9	43,9
2029	854,8	43,9	43,9
2030	810,9	43,9	43,9

Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs
(gada sākumā, tūkst. civ.)

Gadi	1935		1959		1979		1989		1992		1993		1994		1995	
	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%
Tautības																
Visi iedzīvot.	1905,9	100	2093,5	100	2502,8	100	2666,6	100	2657,0	100	2606,2	100	2565,9	100	2529,5	100
Tajā skaitā: latvieši	1467,0	77,0	1297,9	62,0	1344,1	53,7	1387,8	52,0	1396,1	52,5	1395,5	53,5	1391,5	54,2	1385,0	54,8
krievi	168,3	8,8	556,4	26,6	821,5	32,8	905,5	34,0	902,3	34,0	872,4	33,5	849,3	33,1	829,6	32,8
baltkrievi	26,8	1,4	61,6	2,9	111,5	4,5	119,7	4,5	117,2	4,4	109,8	4,2	105,1	4,1	102,5	4,0
ukraiņi	1,8	0,1	29,4	1,4	66,7	2,7	92,1	3,5	89,3	3,4	82,1	3,2	78,2	3,1	75,3	3,0
poļi	48,6	2,5	59,8	2,9	62,7	2,5	60,4	2,3	59,7	2,2	58,4	2,2	57,2	2,2	56,3	2,2
lietuvieši	22,8	1,2	32,4	1,5	37,8	1,5	34,6	1,3	34,1	1,3	33,6	1,3	33,2	1,3	32,6	1,3
ebreji	93,4	4,9	36,6	1,7	28,3	1,1	22,9	0,9	16,3	0,6	14,8	0,6	13,3	0,5	12,2	0,5
čigāni	3,8	0,2	4,3	0,2	6,1	0,2	7,0	0,3	7,2	0,3	7,2	0,3	7,3	0,3	7,4	0,3
igauni	6,9	0,4	4,6	0,2	3,7	0,1	3,3	0,1	3,2	0,1	3,1	0,1	3,0	0,1	3,0	0,1
vācieši	62,1	3,3	1,6	0,1	3,3	0,1	3,8	0,1	2,9	0,1	2,6	0,1	2,4	0,1	2,1	0,1
citas taut.	4,4	0,2	8,9	0,5	17,1	0,8	29,5	1,0	28,7	1,1	26,7	1,0	25,4	1,0	23,5	0,9

Pēc Otrā pasaules kara Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs ir sistemātiski mainījies — samazinājies latviešu, bet pieaudzis cittautiešu, galvenokārt austrumslāvu skaitliskais īpatsvars. Katru gadu no Krievijas, Ukrainas, Baltkrievijas un citām bijušās PSRS republikām iebruca un apmetās uz dzīvi Latvijā tūkstošiem cilvēku. Tā rezultātā tika izjauktas samērā sabalansētās nacionālās proporcijas, kādas pastāvēja Latvijā pirms kara, kad latviešu īpatsvars 1935. gadā bija 77,0 procenti. 1989. gadā, kad notika pēdējā iedzīvotāju skaitīšana, latviešu īpatsvars jau bija vairs tikai 52,0%, bet austrumslāvu (krievu, baltkrievu, ukraiņu) — 42%. Sakarā ar to, ka daļa no iebrucējiem atgriežas savās valstīs, latviešu īpatsvars pēdējos gados ir nedaudz pieaudzis.

Saskaņā ar Iedzīvotāju reģistra Centrālās datu bankas statistikas ziņām latviešu īpatsvars LR pilsoņu vidū ir 78,8%, krievu — 16,2%, poļu — 2,2%, baltkrievu — 1,2%, lietuviešu — 0,4%, ebreju — 0,4%, čigānu — 0,4%, ukraiņu — 0,2%, igauņu — 0,1%, vāciešu — 0,1%.

Pirms naturalizācijas uzsākšanas 98,4% latviešu bija LR pilsoņi, seko čigāni — 90,1%, poļi — 61,4%, igauņi — 45,5%, ebreji — 45,1%, krievi — 38,5%, vācieši — 26,0%, lietuvieši — 21,2%, baltkrievi — 19,8%, armēņi — 12,6%, ukraiņi — 6,2%. LR pilsoņu īpatsvars starp ukraiņiem un armēņiem ir mazs tāpēc, ka tās nav vēsturiskas tautību grupas Latvijā. To pašu var teikt arī par tatāriem, kuru kopējais skaits ir 3,2 tūkstoši, ar ārpilsoņu īpatsvaru 95,5%.

3. tabula

Latviešu īpatsvars Latvijas 10 lielākajās pilsētās
(procentos)

	1935	1959	1970	1979	1989	1993	1994
Rīga	63,0	44,6	40,9	38,3	36,5	37,2	37,7
Daugavpils	33,6	13,2	14,4	12,6	13,0	13,4	13,8
Liepāja	68,0	52,3	47,5	41,9	38,8	41,1	42,1
Jelgava	78,9	59,7	56,4	52,1	49,7	50,3	50,7
Jūrmala	86,6	50,7	46,8	48,2	44,2	44,5	45,1
Ventspils	83,5	60,4	55,0	47,5	43,0	44,0	45,2
Rēzekne	44,0	30,5	34,7	35,0	37,3	38,0	38,4
Jēkabpils	65,8	50,4	50,4	50,0	48,4	50,1	51,8
Valmiera	95,0	79,6	75,2	74,0	74,6	75,6	76,1
Ogre	83,4	60,0	63,1	61,4	60,7	61,7	62,2

Ieceļotāji visbiežāk apmetās uz dzīvi Latvijas lielākajās pilsētās. Tādēļ Latvijas pilsētu iedzīvotāju nacionālais sastāvs pēc kara gados ir krasi izmainījies. 1989. gadā vairs tikai Valmierā un Ogrē (pašās mazākajās pirmajā desmitniekā) bija vēl izteikts latviešu pārsvars. Pēdējos gados latviešu īpatsvars ir pārsniedzis 50% arī Jelgavā un Jēkabpilī.

Rīga ir vienīgā galvaspilsēta Eiropā, kurā pamatnācijas īpatsvars nepārsniedz 40% no kopējā iedzīvotāju skaita.

4. tabula

Latvijas 10 lielāko pilsētu iedzīvotāju iedalījums pa tautībām
(pēc 1989. gada iedzīvotāju skaitīšanas datiem)

Pilsēta	Dzimums	Iedzīvotāju skaits	Tajā skaitā pa tautībām							
			latvieši	krievi	baltkrievi	ukraiņi	poļi	lietuvieši	ebreji	citi
Rīga	vīr.	416963	146615	198560	19864	22851	6424	3268	9075	10306
	siev.	493492	185319	231995	23767	20790	10229	3744	9739	7911
Daugavpils	vīr.	58628	7877	34118	5247	2101	7062	577	659	987
	siev.	66282	8366	38657	6138	1802	9276	541	714	788
Liepāja	vīr.	53630	19574	23393	2819	4762	550	1225	206	1101
	siev.	60856	24858	25923	2849	3849	748	1438	184	1007
Jelgava	vīr.	34631	16867	12255	1935	1554	482	445	134	956
	siev.	39474	19934	13481	2527	1314	792	482	113	831
Jūrmala	vīr.	27055	12009	11173	1284	992	348	288	296	665
	siev.	33545	14780	14330	1671	1077	557	253	248	625
Ventspils	vīr.	23657	9745	9546	1341	1693	196	167	65	904
	siev.	26989	12021	10388	1614	1544	320	172	57	873
Rēzekne	vīr.	19662	7481	10672	374	315	521	63	99	137
	siev.	22815	8358	12707	488	358	645	39	112	108
Jēkabpils	vīr.	14165	6736	5417	605	521	350	137	98	301
	siev.	16700	8205	6310	737	461	477	132	115	263
Valmiera	vīr.	13233	9639	2617	321	349	113	52	15	227
	siev.	15957	12132	2818	427	185	151	71	10	163
Ogre	vīr.	13392	8166	3769	598	315	207	107	60	170
	siev.	16264	9841	4627	809	372	280	109	38	188

Visās lielākajās Latvijas pilsētās sieviešu skaits ir lielāks par vīriešu skaitu. Tā tas ir arī lielākajai daļai no tautību grupām. Vēl joprojām jūtamas kara sekas. Bez tam sieviešu vidējais mūža ilgums ir krietni lielāks nekā vīriešiem.

Disproporcijas starp dzimumiem Latvijas pilsētās radīja arī masveida migrācija, piemēram, Ogrē un Valmierā tika uzcelti rūpniecības uzņēmumi, kuros darbs bija paredzēts galvenokārt sievietēm.

Pēdējos gados sakarā ar prombraukšanu vīriešu un sieviešu skaita atšķirības vēl vairāk palielinājās, jo vīrieši aizbrauca vairāk nekā sievietes. Tā 1992. gadā no aizbraucējiem 51,5% bija vīriešu dzimuma.

5. tabula

Iedzīvotāju sadalījums pa tautībām un pēc vecuma

1935. gads

Tautības Vecuma grupas	Visi iedzīv.	no tiem						
		latvieši	krievi	baltkrievi	ukraiņi	poļi	lietuvieši	ebreji
Visi iedzīv., t.sk. vecumā (gadi)	1905936	1467035	168266	26803	1844	48637	22843	93370
0—4	154719	119123	18223	2431		3176	1122	6097
5—9	160922	123378	18526	2439		3293	1177	7386
10—14	152482	113989	18257	2337		3477	1272	8347
15—19	107345	78633	12990	1782		2996	1407	5938
20—24	164485	120884	16457	3072		6187	2821	8805
25—29	172155	130273	14639	2884		6118	3225	8739
30—34	159125	123378	12098	2211		4586	2424	8226
35—39	130106	101225	9726	1823		3220	1576	7068
40—44	117411	90369	9810	1670		2816	1327	6088
45—49	111615	86995	8464	1412		2729	1350	5182
50—54	107156	83621	7656	1287		2500	1295	5219
55—59	99928	78780	6192	1075		2237	1129	4893
60—64	89649	70858	5637	930		2009	1119	4174
65—69	66887	53547	3836	595		1376	697	3016
70—74	55855	45771	2945	488		1065	514	2091
75—79	29469	24353	1481	177		472	208	1064
80 un vairāk	24410	20391	1161	163		331	141	934
nav uzrādīts	2217	1467	168	27		49	39	103

1979. gads

Tautības Vecuma grupas	Visi iedzīv.	no tiem						
		latvieši	krievi	balt- krievi	ukraiņi	poļi	lietu- vieši	ebreji
Visi iedzīv., t.sk. vecumā (gadi)	2502816	1344105	821464	111505	66703	62690	37818	28331
0—4	172273	92233	64281	4878	3747	2262	1730	1220
5—9	173857	97059	60451	5350	3299	2680	2064	31161
10—14	163376	92807	54097	5944	2728	2876	2494	880
15—19	191516	98521	67572	9908	4652	4060	2849	1282
20—24	196778	88444	76650	11100	8070	4048	2882	1677
25—29	185577	7861	75777	10333	8341	4287	2538	2069
30—34	162619	77813	58527	8079	6883	4813	2581	2427
35—39	186103	104644	53058	9915	6158	5202	3413	1365
40—44	185312	95523	60789	10851	6065	4628	3260	1988
45—49	175607	95441	55547	9249	3844	4923	3026	1851
50—54	165972	85326	58446	7440	4270	3965	2438	2417
55—59	123317	64448	41475	4923	3392	3396	1896	2547
60—64	93611	50405	29289	3574	2382	3522	1404	2028
65—69	111173	69283	26266	3945	1756	4746	2046	2218
70—74	94784	64762	18615	2898	950	3562	1666	1647
75—79	64378	46798	11072	1697	526	2057	848	942
80 un vairāk	56190	41525	9441	1406	434	1652	680	607
nav uzrādīts	373	212	111	15	6	11	3	5

1989. gads

Tautības Vecuma grupas	Visi iedzīv.	no tiem						
		latvieši	krievi	balt- krievi	ukraiņi	poļi	lietu- vieši	ebreji
Visi iedzīv., t.sk. vecumā (gadi)	2666567	1387757	905515	119702	92101	60416	34630	22905
0—4	208042	114303	75223	5098	5610	2294	1411	928
5—9	188307	100805	71008	4887	4669	4415	1235	964
10—14	174514	94918	64044	4676	4109	2280	1391	944
15—19	184525	99685	62367	6519	6042	3140	2179	889
20—24	185178	92053	62762	9244	9374	3616	2431	823
25—29	209306	98764	74754	11867	10294	4468	2868	1192
30—34	200375	89271	76922	11548	9787	4087	2656	1565
35—39	183496	78780	73272	10431	8713	4390	2486	1715
40—44	156894	76061	55106	7959	6314	4661	2417	1941
45—49	178024	100955	49531	9619	6116	5085	3118	1184
50—54	173177	89903	55522	10136	6076	4561	2949	1730
55—59	161547	88112	50055	8875	3794	4626	2659	1612
60—64	148343	76494	51127	6989	4177	3710	2097	2074
65—69	102764	54521	33632	4134	3037	2897	1488	1894
70—74	69898	38266	21105	2769	1923	2744	982	1333
75—79	70686	44560	16093	2695	1256	3080	1216	1183
80 un vecāki	71417	50276	12989	2263	807	2562	1046	934
nav uzrādīts	74	30	3	2	3	—	1	—

Parasti katrai jaunākajai vecuma grupai, ja demogrāfiskais process risinās dabiski, vajadzētu būt lielākai par iepriekšējām vecuma grupām. Taču Latvijā, kā tas tabulā redzams, tā nav. Vēlamais sadalījums ir izjaukts. Tas noticis pasaules karu un migrācijas rezultātā. Regularitāte ir izjaukta visās tautību grupās.

Dzimušo un mirušo iedzīvotāju tautība

Gads	Rādītājs	Kopā	Tajā skaitā pa tautībām							
			latv.	krievi	baltkr.	ukraiņi	poļi	lietuv.	ebreji	citas taut.
1980	Dzimušie	35534	17918	11839	2225	1197	850	662	213	630
	Mirušie	32100	20107	7978	1202	472	1046	515	453	327
	Dab.pieaug.	3434	-2189	3861	1023	725	-196	147	-240	303
1985	Dzimušie	39751	20354	12840	2367	1580	972	677	206	755
	Mirušie	34166	20537	9023	1451	618	1057	569	461	450
	Dab.pieaug.	5585	-183	3817	916	962	-85	108	-255	305
1986	Dzimušie	41960	21613	13317	2419	1799	990	748	222	852
	Mirušie	31328	18682	8340	1331	642	1002	559	422	350
	Dab.pieaug.	10632	2931	4977	1088	1157	-12	189	-200	502
1987	Dzimušie	42135	21617	13396	2471	1808	1002	745	189	907
	Mirušie	32150	19448	8397	1313	651	988	530	454	369
	Dab.pieaug.	9985	2169	4999	1158	1157	14	215	-265	538
1988	Dzimušie	41275	21354	13012	2410	1825	911	643	187	933
	Mirušie	32421	18962	9018	1412	683	1042	544	385	375
	Dab.pieaug.	8854	2392	3994	998	1142	-131	99	-198	558
1989	Dzimušie	38922	20964	11698	2037	1679	907	635	132	870
	Mirušie	32584	18784	9239	1425	760	1008	554	454	360
	Dab.pieaug.	6338	2180	2459	612	919	-101	81	-322	510
1990	Dzimušie	37918	21438	10910	1840	1443	827	601	108	751
	Mirušie	34812	19892	10033	1564	756	1111	587	440	429
	Dab.pieaug.	3106	1546	877	276	687	-284	14	-332	322
1991	Dzimušie	34633	20107	9716	1537	1254	736	583	73	627
	Mirušie	34749	19797	10261	1583	762	971	567	404	404
	Dab.pieaug.	-116	310	-545	-46	492	-235	16	-331	223
1992	Dzimušie	31569	19418	8292	1180	968	612	512	60	527
	Mirušie	35420	20002	10825	1503	694	1069	560	367	400
	Dab.pieaug.	-3851	-584	-2533	-323	274	-457	-48	-307	127
1993	Dzimušie	26759	17256	6495	901	647	503	426	48	483
	Mirušie	39197	21685	11894	1876	867	1219	660	353	643
	Dab.pieaug.	-12438	-4429	-5399	-975	-220	-716	-234	-305	-160
1994	Dzimušie	24256	15729	5832	781	605	472	371	34	432
	Mirušie	41757	22683	12460	1930	918	1229	722	300	1515
	Dab.pieaug.	-17501	-6954	-6628	-1149	-313	-757	-351	-266	-1083

Latviešiem negatīvs dabiskais pieaugums bija jau 1980. gadā (-2189) un 1981. gadā (-183). Turpmākajos gados tas bija pozitīvs, bet, sākot ar 1992. gadu, ir atkal negatīvs. Krievu dabiskais pieaugums tradicionāli bija augstāks nekā latviešiem. Tas nozīmē, ka okupācijas gados ne tikai migrācijas, bet arī dabiskās kustības rezultātā krievu īpatsvars Latvijā pieauga. Taču, sākot ar 1990. gadu, krievu dabiskais pieaugums strauji samazinājās, un pēdējo gadu laikā tas ir kļuvis negatīvs. Līdzīga situācija ir arī baltkrieviem. Poļiem un ebrejiem dabiskais pieaugums jau daudzus gadus ir bijis negatīvs. 1992. gadā no lielākajām tautību grupām tikai ukraiņiem un čigāniem saglabājās pozitīvs dabiskais pieaugums, bet 1993. gadā — vairs tikai čigāniem. Ukraiņiem ir salīdzinoši labvēlīgāka vecuma struktūra nekā citām lielākajām tautību grupām Latvijā.

Tāpat pašlaik Latvijā visus iedzīvotājus kopumā, kā arī atsevišķas tautību grupas apdraud depopulācija. Tā kā sociālekonomisko apstākļu uzlabošanās tuvākajā laikā nav sagaidāma, depopulācija turpmāk var būtami apdraudēt visas Latvijas dzīves jomas.

Līdz ar zemo dzimstības līmeni pieaug gados veco cilvēku īpatsvars. 1990. gada sākumā pensijas vecuma iedzīvotāju īpatsvars bija 20,8%, 1993. gadā tas bija jau 21,8%. Gados veco cilvēku īpatsvars ir augsts, kaut arī paredzamais mūža vidējais ilgums Latvijā ir viens no zemākajiem Eiropā: sievietēm 73,2 gadi, vīriešiem 59,8.

7. tabula

Migrācijas ietekme uz iedzīvotāju skaita izmaiņām (tautību aspekts)

Gads	Kopējais migrācijas rādītājs	Tajā skaitā pa tautībām							
		latvieši	krievi	baltkrievi	ukraiņi	poļi	lietuvieši	ebreji	citas taut.
1989	1362	3686	2230	-757	-1686	62	-130	-1243	-800
1990	-8706	574	-2606	-965	-1285	-57	-226	-2820	-1321
1991	-10796	419	-5394	-1603	-1886	-95	-234	-1528	-475
1992	-46931	43	-27332	-7070	-7531	-848	-495	-1221	-2477
1993	-27884	382	-17762	-3681	-3676	-448	-205	-1161	-1333
1994	-18810	529	-12994	-1494	-2541	-178	-202	-869	-1061

Precīzu statistikas datu par migrāciju pēckara posmā nav. Saskaņā ar Statistikas komitejas datiem laika posmā no 1951. līdz 1990. gadam iedzīvotāju skaits Latvijā migrācijas rezultātā ir pieaudzis par 342,7 tūkstošiem cilvēku. Sākot ar 1990. gadu, no Latvijas vairāk cilvēku aizbrauc nekā ieBrauc. Kā jau minēts, pēdējo piecu gadu laikā iedzīvotāju skaits Latvijā migrācijas rezultātā ir samazinājies par 113,1 tūkstošiem cilvēku.

Pēdējo gadu laikā latviešu skaits migrācijas rezultātā ir nedaudz pieaudzis. Visu lielāko tautību grupu skaitliskais sastāvs ir samazinājies: krievu — par 66,1 tūkstošiem, ukraiņu — par 18,6 tūkstošiem, baltkrievu — par 15,6 tūkstošiem, ebreju — par 8,8 tūkstošiem, poļu — par 1,6 tūkstošiem, lietuviešu — par 1,5 tūkstošiem.

8. tabula

Latvijas iedzīvotāju tautības un dzimtā valoda
(1989. g. iedzīvotāju skaitīšanas dati)

	Iedzīvotāju skaits	Tajā skaitā ar dzimto valodu						
		savas tautības	latviešu	krievu	baltkrievu	ukraiņu	poļu	citām
Visi iedzīvotāji	2666567	2397985	34429	227783	2218	975	1123	2054
Tajā skaitā:								
latvieši	1387757	1351206	—	35732	135	103	340	241
krievi	905515	894293	10397	—	175	266	125	259
baltkrievi	119702	38527	3011	77516	—	92	465	91
ukraiņi	92101	45571	832	45478	82	—	55	83
poļi	60416	16520	8895	32734	1766	310	—	191
lietuvieši	34630	22122	8232	4114	13	9	105	35
ebreji	22897	5159	455	17153	14	43	14	59
čigāni	7044	5968	717	337	2	1	1	18
tatāri	4828	2257	27	2505	15	6	1	17
vācieši	3783	1285	469	2006	1	6	1	15
igauņi	3312	1667	832	803	—	1	1	8
citas taut.	24582	13410	562	9405	15	138	15	1037

1989. gada iedzīvotāju skaitīšanas dati par dzimto valodu tautību grupās ir vēsturiska liecība pārkrievošanas politikai, kāda tika pieņemta padomju varas gados. Sevišķi dziļi pārkrievošana ir skārusi Latvijā dzīvojošos ukraiņus, baltkrievus, poļus, ebrejus un daudzu citu tautību cilvēkus. Arī 2,6 procenti no latviešiem par savu dzimto valodu uzskatīja krievu valodu.

Pašlaik valodu situācija Latvijā varētu būt arī citāda, nekā tā bija 1989. gadā. Kaut arī Valodu likuma prasības ne vienmēr tiek konsekventi ievērotas, pēdējos gados latviešu valodu lieto plašāk, sevišķi lietvedībā, politiskajā un sabiedriskajā dzīvē.

Nacionālo kultūras biedrību un nacionālo skolu darbība veicina poļu, lietuviešu, igauņu, ukraiņu, ivrita, jidiša un citu valodu apgūšanu un lietošanu nacionālo grupu dzīvē.

Saskaņā ar Iedzīvotāju reģistra datiem 77% LR pilsoņu ģimenē lieto tikai latviešu valodu, bet 4% — latviešu un vēl kādu citu valodu. Kā zināms, latviešu īpatsvars LR pilsoņu vidū ir 78,8%. Tas nozīmē, ka latviešu valodu ģimenē kā sarunvalodu lieto ne tikai latvieši.

Ārpilsoņu starpā aina ir cita. Ģimenē tikai latviešu valodā runā 8% ārpilsoņu, 5% runā latviešu un vēl kādā citā valodā, bet 87% ārpilsoņu ģimenē latviešu valodu nelieto. Starp ārpilsoņiem latviešu īpatsvars ir 3,2%, tātad aptuveni 5% ārpilsoņu, kuri nav latvieši, ģimenē sarunājas tikai latviešu valodā.

Valoda	Latvieši		Ārpilsoņi		Kopā
	Ģimenē	Valodā	Ģimenē	Valodā	
Latviešu	77%	8%	3,2%	5%	77,2%
Krievu	2,6%	0%	0%	0%	2,6%
Ukraiņu	0%	0%	0%	0%	0%
Polu	0%	0%	0%	0%	0%
Beļģu	0%	0%	0%	0%	0%
Čehu	0%	0%	0%	0%	0%
Litviešu	0%	0%	0%	0%	0%
Igauņu	0%	0%	0%	0%	0%
Armēņu	0%	0%	0%	0%	0%
Jidiša	0%	0%	0%	0%	0%
Īvrita	0%	0%	0%	0%	0%
Citas	0%	0%	0%	0%	0%
Kopā	79,6%	8%	3,2%	5%	79,6%

Iedzīvotāju sadalījums pa tautībām un pēc izglītības līmeņa
(1989. gada iedzīvotāju skaitīšanas dati)

Gadi	Kopā	Tajā skaitā pa atsevišķām tautībām							
		latvieši	krievi	balt-krievi	ukraiņi	poļi	lietuvieši	ebreji	citas taut.
Visi iedzīvotāji 15 un vairāk gadu vecumā									
1970	1853030	1051863	537359	77324	46369	53574	31317	31815	23409
1979	1993310	1062006	642635	95333	56929	54872	31530	25070	24935
1989	2095704	1077731	695240	105050	77713	53627	30593	20061	35689
Tajā skaitā:									
ar augstāko izglītību									
1970	93645	43477	33283	2292	4315	1189	413	7086	1590
1979	160096	68332	65180	4748	7930	2278	643	8297	2688
1989	241245	103205	99155	8628	12687	3742	1110	8171	4547
ar vidējo speciālo izglītību									
1970	171514	92142	56191	5885	6961	3266	1037	4040	1992
1979	264235	129262	96543	12409	11263	5675	2119	3789	3175
1989	352406	173864	123157	18175	17328	7720	3334	3433	5395
ar vispārīgo vidējo izglītību									
1970	240003	118282	84369	8857	9313	6438	1740	7255	3740
1979	402606	187873	151662	19912	16935	10205	3852	5861	6306
1989	623897	300050	222325	33176	28538	15298	7490	4279	12741
ar nepilnu vidējo izglītību									
1970	497653	286160	145460	21286	13434	13093	6675	5350	6195
1979	513861	299129	148985	24272	11315	13522	8434	3100	5104
1989	489778	292143	135096	21918	11285	12248	8747	2146	6195
ar pamatskolas izglītību									
1970	490576	303283	121025	21703	7879	15792	11416	4039	5439
1979	453558	274753	115936	23257	6250	15237	11295	2189	4641
1989	267969	151060	74241	15813	4633	10170	7194	998	8360

Dati norāda, ka visaugstākais izglītības līmenis Latvijā ir ebrejiem, seko ukraiņi, krievi un tikai tad latvieši. Pieticīgajam latviešu izglītības līmenim varbūt var atrast izskaidrojumu, tomēr to ir grūti attaisnot. Visticamāk, ka arī pēdējos gados izglītības rādītāji latviešiem nav uzlabojušies. Notiek tieši pretējais — salīdzinoši arvien mazāks jauniešu skaits cenšas iegūt vidējo un augstāko izglītību, aktuāla kļūst analfabētisma problēma.

Kaut arī iespējas iegūt izglītību latviešu valodā ir pieaugušas, tomēr vēl joprojām pastāv virkne profesiju, kurās apmācības notiek tikai krievu valodā. 1993. / 94. mācību gadā tikai krievu valodā profesiju varēja apgūt jaunie konditori, kuģu motoristi, ķīmisko izejvielu pārstrādes iekārtu operatori, bioķīmisko preparātu tehnologi, dīzeļlokomotīvu remonta atslēdznieki un daudzās citās specialitātēs.

10. tabula

Laulību sadalījums pēc laulībā stājušos tautības

Līgavas tautība	Gads	Laulībā stāj. skaits	Tajā skaitā							
			latviešes	krievietes	baltkrievietes	ukraiņietes	lietuvietes	polietes	ebrejetes	citas tautības
Laulībā stājušos skaits	1991	22337	11070	7988	991	856	360	536	126	410
	1992	18906	9493	6722	836	689	269	489	114	294
	1993	14575	7674	4976	609	469	203	397	70	197
Tajā skaitā: latvieši	1991	11092	9081	1263	181	147	173	139	6	102
	1992	9432	7709	1085	170	130	130	131	10	67
	1993	7678	6219	940	139	88	110	105	8	69
krievi	1991	7750	1248	4982	543	435	89	245	51	157
	1992	6614	1092	4240	441	369	74	227	43	128
	1993	4860	925	3025	326	259	47	182	27	69
baltkrievi	1991	1015	197	537	114	78	20	49	3	17
	1992	835	174	445	91	53	14	37	4	17
	1993	583	110	319	63	30	14	35	1	11
ukraiņi	1991	940	148	563	66	101	12	24	8	18
	1992	735	146	388	61	85	6	24	5	20
	1993	477	110	261	24	46	9	14	4	9
lietuvieši	1991	351	154	96	19	15	46	11	—	10
	1992	263	136	68	12	3	34	7	—	3
	1993	193	97	56	8	7	15	8	1	1
poļi	1991	467	123	210	38	23	6	57	1	9
	1992	405	101	195	36	15	5	43	3	7
	1993	328	93	152	22	14	2	40	1	4
ebreji	1991	173	13	81	6	14	2	1	53	3
	1992	160	16	76	9	6	—	3	45	5
	1993	106	14	50	6	3	—	4	27	2
citas tautības	1991	549	106	256	24	43	12	10	4	94
	1992	462	119	225	16	28	6	17	4	47
	1993	370	106	173	21	22	6	9	1	32

1992. gadā laulībā stājās ievērojami mazāks cilvēku skaits nekā 1991. gadā. Šī tendence saglabājās arī 1993. gadā. Retāk laulībā stājās latvietes (par 14,2%) un latvieši (par 15%). Arī starp cittautiešiem laulības kļūst par aizvien retāku parādību.

Latvietes un latvieši savstarpējā laulībā stājās 81—82 gadījumos no 100 Krievietes un krievi — 62—64 gadījumos no 100. 1992. gadā ebrejietes retāk nekā ebreji stājās laulībā ar savas tautības partneriem, bet 1991. gadā — biežāk. Līdz ar to diapazons ir visai liels: no 28 (ebrejietes 1992. gadā) līdz 40 (ebrejietes 1991. gadā) gadījumos no 100. Lietuvieši un lietuvietes stājās savstarpējā laulībā 13 gadījumos no 100, baltkrievi un baltkrievietes — 11—13 gadījumos, ukraiņi un ukrainietes — 11—12 gadījumos, poļi un polietes — 9—12 gadījumos. Pārējās ir jauktās laulības. Kā redzams, jaukto laulību īpatsvars ir visai augsts, izņemot latviešus un daļēji arī krievus.

Gads	Latvietes		Latvieši		Cittautietes		Cittautieši	
	1991	1992	1991	1992	1991	1992	1991	1992
1992	37	144	47	290	319	305	650	500
1991	38	189	45	350	301	385	651	542
1990	29	143	30	243	257	300	605	489
1992	4	59	6	40	106	101	207	207
1991	1	50	3	31	140	140	110	600
1990	5	51	7	31	96	133	75	481
1992	2	19	10	134	72	107	30	609
1991	4	20	15	131	51	133	133	738
1990	4	16	7	80	40	111	58	519
1992	—	4	7	10	24	33	102	102
1991	—	2	1	8	24	117	214	214
1990	—	1	2	3	31	74	136	136
1992	1	21	3	8	18	33	66	204
1991	2	19	4	6	20	123	143	243
1990	2	17	2	7	20	95	99	190
1992	43	—	2	8	2	45	17	117
1991	38	—	—	2	4	41	11	113
1990	27	—	—	2	—	43	—	80
1992	—	6	4	20	17	150	74	350
1991	1	9	2	21	21	101	68	382
1990	2	10	4	31	10	138	80	410

Laulības stājās mazāk nekā 1991. gadā, bet krievu laulības skaits pieauga. Latvietes un latvieši stājās laulībā ar savas tautības partneriem, bet 1991. gadā — biežāk. Līdz ar to diapazons ir visai liels: no 28 (ebrejietes 1992. gadā) līdz 40 (ebrejietes 1991. gadā) gadījumos no 100. Lietuvieši un lietuvietes stājās savstarpējā laulībā 13 gadījumos no 100, baltkrievi un baltkrievietes — 11—13 gadījumos, ukraiņi un ukrainietes — 11—12 gadījumos, poļi un polietes — 9—12 gadījumos. Pārējās ir jauktās laulības. Kā redzams, jaukto laulību īpatsvars ir visai augsts, izņemot latviešus un daļēji arī krievus.

Šķirto laulību sadalījums pa tautībām

Sievietes tautība	Gads	Šķirušos skaits	Tajā skaitā							
			latviešes	krievietes	baltkrievietes	ukraiņietes	lietuvietes	poļietes	ebreji	citas tautības
Viriešu tautība	1991	11070	4421	4660	605	558	162	292	83	289
	1992	14553	6408	5825	769	639	202	352	91	267
	1993	10278	4582	4030	528	440	150	264	72	212
Tajā skaitā: latvieši	1991	4337	3364	613	95	71	67	70	6	51
	1992	6234	4949	854	130	79	86	77	7	52
	1993	4490	3541	621	101	51	61	56	6	53
krievi	1991	4669	646	3092	319	280	47	144	27	114
	1992	5932	921	3865	391	350	62	189	38	116
	1993	4089	682	2607	251	243	50	143	29	84
baltkrievi	1991	597	91	310	106	40	6	28	4	12
	1992	690	119	349	140	31	3	29	1	18
	1993	461	75	227	90	31	7	21	2	8
ukraiņi	1991	605	93	307	35	124	10	19	2	15
	1992	726	122	369	51	131	12	22	4	15
	1993	519	88	271	40	80	5	16	4	15
lietuvieši	1991	185	82	54	10	7	23	4	—	5
	1992	218	113	54	8	4	30	5	—	4
	1993	139	74	41	1	2	18	1	—	2
poļi	1991	204	58	92	18	8	3	21	1	3
	1992	255	75	122	24	8	4	19	2	1
	1993	190	39	92	25	7	5	17	2	3
ebreji	1991	117	13	42	5	8	2	—	43	4
	1992	113	11	51	4	5	—	2	38	2
	1993	80	3	43	—	5	—	—	27	2
citas tautības	1991	356	74	150	17	20	4	6	—	85
	1992	385	98	161	21	31	5	9	1	59
	1993	310	80	128	20	21	4	10	2	45

Laulībā stājušos skaits samazinās, bet šķirto laulību skaits pieaug. Salīdzinājumā ar 1991. gadu šķiršanās skaits 1992. gadā bija par 3483 lielāks, tiesa, 1993. gadā tas ir samazinājies un kļuvis mazāks nekā iepriekšējos gados. Latvijā vidēji 1991. gadā izšķīra 50 laulības uz 100 noslēgtajām, 1992. gadā —

77, bet 1993. gadā — 71. Šos pēdējos rādītājus mēdz arī vērtēt kā izņēmumus, jo pēdējos gados šķiršanās dokumentus noformēja daudzi no tiem, kuri bija šķīrušies jau iepriekšējos gados.

Latviešiem šķirto laulību īpatsvars ir nedaudz mazāks nekā vidēji valstī. Sievietēm 1991. gadā izšķīra 40 laulības (uz 100 noslēgtajām), 1992. gadā — 68, 1993. gadā — 60, vīriešiem attiecīgi izšķirtas 39, 66 un 59 laulības uz 100 noslēgtajām.

Pirmsskolas iestāžu sadalījums pēc nodarbību valodas*

	Pavisam						Tajā skaitā ar nodarbību valodu																	
							latviešu						krievu						jauktu (latviešu un krievu)					
	1990	1991	1992	1993	1994		1990	1991	1992	1993	1994		1990	1991	1992	1993	1994	1990	1991	1992	1993	1994		
Pastāvīgo pirmsskolas iestāžu skaits	1100	992	740	641	608**		501	448	359	341	342		399	370	249	184	153	200	174	132	116	110		
Tajā skaitā pilsētīpa apdzīvotajās vietās	682	638	521	449	426		205	189	180	176	183		338	317	227	170	142	139	132	111	101	98		
lauku apvidū	418	354	229	192	182		296	259	179	165	159		61	53	22	14	11	61	42	21	15	12		
Bērnu skaits pastāvīgajās izstādēs, tūkst.	111,5	87,8	65,4	60,5	68,5		38,1	30,2	27,2	28,6	35,6		47,1	37,4	22,5	17,2	17,4	26,3	20,2	15,7	14,7	15,2		
Tajā skaitā pilsētīpa apdzīvotajās vietās	92,1	74,8	55,8	50,8	56,7		25,6	21,8	19,8	20,5	25,3		44,6	35,9	21,7	16,7	17,0	21,9	17,1	14,1	13,5	14,2		
lauku apvidū	19,4	13,0	9,6	9,7	11,8		12,5	8,4	7,4	8,1	10,3		2,5	1,5	0,8	0,5	0,4	4,4	3,1	1,6	1,2	1,1		

* Neskaitot pirmsskolas bērnu iestādes, kurās ir kapitālais remonts.

** Bez tam 1 bērnodārzs Daugavpilī, kur nodarbības notiek poļu valodā (125 bērni), 1 bērnodārzs Rīgā, kur nodarbības notiek poļu valodā (67 bērni) un 1 bērnodārzs Liepājā, kur nodarbības notiek lietuviešu valodā (11 bērni).

Pēdējo četru gadu laikā bērnodārzu skaits Latvijā ir samazinājies par 489. Bērnu skaits tajos ir samazinājies par 43 tūkstošiem. Latviešu bērnodārzu skaits ir samazinājies par 159, krievu — par 246, jaukto — par 90. Bērnu skaits, kuri apmeklē latviešu bērnodārzus, ir samazinājies par 2,5 tūkstošiem, krievu — par 29,7 tūkstošiem, jauktos — par 11,1 tūkstoti. Bērnodārzu skaits Latvijā ir strauji samazinājies, un arvien grūtāk kļūst iekārtot bērnus bērnodārzos, kaut arī dzimstība katastrofāli krītas.

13. tabula

Vispārizglītojošās dienas skolas
(mācību gada sākumā)

	1985/86	1990/91	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95
Skolu skaits	856	918	947	988	1010	1038
Tajā skaitā:						
sākumskolas	16	53	69	93	95	115
pamatskolas	451	436	445	464	484	490
vidusskolas	336	373	379	379	380	381
speciālās skolas (bērniem ar garīgās un fiziskās attīstības traucējumiem)	53	56	54	52	51	52
Skolēnu skaits, tūkst.	326,8	340,4	338,9	328,6	327,7	330,9
Tajā skaitā:						
sākumskolās	1,4	2,7	4,4	6,7	8,3	10,8
pamatskolās	68,8	66,0	67,0	68,6	68,5	72,0
vidusskolās	247,7	263,1	259,8	245,8	243,7	240,7
speciālās skolās un klasēs (bērniem ar garīgās un fiziskās attīstības traucējumiem)	8,9	8,6	7,7	7,5	7,2	7,4

Skolu skaits Latvijā ir pieaudzis, it īpaši sākumskolu. Vienlaikus ir samazinājies skolēnu skaits skolās, kurās mācības notiek krievu valodā.

Tomēr izglītības reforma Latvijā nav vēl notikusi. Krievu skolas, sekojot padomju laika tradīcijai, nav nacionālas skolas, bet "internacionālas" skolas, kurās mācības notiek krievu valodā. Tajās bez krieviem mācās arī lielākā daļa no Latvijā dzīvojošiem baltkrievi, ukraiņiem, tatāriem, arī poļiem, ebrejiem un citu tautību bērniem.

Nacionālo minoritāšu skolās mācības nacionālajās valodās notiek poļu un ukraiņu skolās.

Dienas skolu skolēnu sadalījums pa plūsmām

1991./1992. mācību gada sākumā

	Skolēnu skaits	Tajā skaitā pa plūsmām			
		latviešu	krievu	poļu	ukraiņu
Pavisam	338923	183786	154929	172	36
Tajā skaitā: sākumskolās (1.—4. klasē)	4386	2727	1568	91	—
pamatskolās (1.—9. klasē)	66960	52990	13970	—	—
vidusskolās (1.—12. klasē)	259835	123037	136681	81	36
speciālajās skolās	6805	4454	2351	—	—
palīgklasēs	937	578	359	—	—

1992./1993. mācību gada sākumā

	Skolēnu skaits	Tajā skaitā pa plūsmām			
		latviešu	krievu	poļu	ukraiņu
Pavisam	328660	181875	146457	256	72
Tajā skaitā: sākumskolās (1.—4. klasē)	6723	4550	2022	151	—
pamatskolās (1.—9. klasē)	68625	54163	14462	—	—
vidusskolās (1.—12. klasē)	245830	118481	127172	105	72
speciālajās skolās	7482	4681	2801	—	—

1993./1994. mācību gada sākumā

	Skolēnu skaits	Tajā skaitā pa plūsmām			
		latviešu	krievu	poļu	ukraiņu
Pavisam	327745	187053	140231	360	101
Tajā skaitā: sākumskolās (1.—4. klasē)	8341	6062	2232	47	—
pamatskolās (1.—9. klasē)	68482	55121	13176	185	—
vidusskolās (1.—12. klasē)	243711	121282	122200	128	101
speciālajās skolās	7211	4588	2623	—	—

1994./1995. mācību gada sākumā

	Skolēnu skaits	Tajā skaitā pa plūsmām			
		latviešu	krievu	poļu	ukraiņu
Pavisam	330935	195168	135040	601	126
Tajā skaitā:					
sākumskolās (1.—4. klasē)	10837	8230	2476	131	—
pamatskolās (1.—9. klasē)	71939	57470	14156	313	—
vidusskolās (1.—12. klasē)	240723	124664	115776	157	126
speciālajās skolās	7436	4804	2632	—	—

15. tabula

Augstākās mācību iestādes
(mācību gada sākumā)

	1985/86	1990/91	1991/92	1992/93	1993/94
Augstāko mācību iestāžu skaits	10	10	14	14	20
Studentu skaits tajās, tūkst.	43,9	46	46,3	41,1	36,1
Tajā skaitā mācības apguva:					
latviešu valodā	—	25,8	24,2	26,7	—
krievu valodā	—	20,2	19,8	14,4	—
latviešu un krievu valodā	—	—	2,3	—	—

Kaut arī augstāko mācību iestāžu skaits Latvijā ir palielinājies, studentu skaits tajās ir samazinājies. Sākot ar 1993./94. mācību gadu, valsts statistika vairs nesniedz ziņas par mācību valodu augstskolās, jo no otrā kursa mācībām visās augstskolās būtu jānotiek latviešu valodā. Tomēr ne vienmēr tā arī notiek. Pāreju uz mācībām valsts valodā apgrūtinā cittauniešu studentu nepiecieamās latviešu valodas zināšanas.

Studentu skaits atsevišķās augstākajās mācību iestādēs
(mācību gada sākumā)

	Studentu skaits pavisam			Tajā skaitā apguva mācību priekšmetus					
				latviešu valodā		krievu valodā		latviešu un krievu valodā	
	91/92	92/93	93/94	91/92	92/93	91/92	92/93	91/92	92/93
Latvijas Universitāte	13368	12141	11323	8359	8648	5009	3493	—	—
Rīgas Tehniskā universitāte	10278	9879	7724	3719	6217	4838	3662	1721	—
Latvijas Lauksaimniecības universitāte	5772	5249	4670	5430	5163	342	86	—	—
Latvijas Medicīnas akadēmija	2641	2538	2351	1638	1698	1003	840	—	—
Daugavpils Pedagoģiskā universitāte	2736	2287	2082	947	966	1789	1321	—	—
Liepājas Pedagoģiskā augstskola	2530	2183	1829	1878	1633	652	550	—	—
Latvijas Mūzikas akadēmija	803	569	442	775	569	28	—	—	—
Latvijas Mākslas akadēmija	574	500	518	574	500	—	—	—	—
Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija	1106	920	950	718	668	388	252	—	—
Rīgas Aviācijas universitāte	3948	3802	2610	—	—	3948	3802	—	—
Latvijas Kultūras akadēmija	63	139	227	63	139	—	—	—	—
Rīgas Aeronavigācijas institūts	105	123	396	—	—	105	123	—	—
Latvijas Policijas akadēmija	698	808	1022	110	570	—	238	588	—

Grāmatu un brošūru, žurnālu un laikrakstu izdošana

	1985	1990	1991	1992	1993	1994
<i>Grāmatas un brošūras</i>						
Grāmatu un brošūru skaits (iespiedvienībās)	2306	1564	1387	1509	1614	1677
Tajā skaitā latviešu valodā	1072	883	843	1025	1282	1379
Tirāža, milj. eks.	17,3	20,8	28,5	22,0	14,4	10,8
Tajā skaitā latviešu valodā	12,1	13	13,6	12,2	10,1	8,5
Iespiedlokšņu novilkumi, milj.	220	231	295	231	193	130
<i>Žurnāli un citi periodiskie izdevumi (ieskaitot periodiski izdotos rakstu krājumus un biļetenus)</i>						
Žurnālu un citu periodisko izdevumu skaits:	102	243	224	187	182	213
Tajā skaitā latviešu valodā	58	157	148	142	133	150
Gada tirāža, milj. eks.	55,4	68,3	37,5	15,7	11,2	14,5
Tajā skaitā latviešu valodā	49,1	55	30,4	13,4	9,3	11,8
Iespiedlokšņu novilkumi, milj.	181	237	94
<i>Laikraksti</i>						
Izdevumu skaits	108	172	188	203	242	257
Tajā skaitā latviešu valodā	64	103	113	128	151	175
Vienreizēja tirāža, tūkst. eks.	1796	4396	3676	2975	3865	3272
Tajā skaitā latviešu valodā	1278	2529	2241	1704	1921	1577
Gada tirāža, milj. eks.	341	476	313	234	198	252
Tajā skaitā latviešu valodā	241	240	198	158	127	154

1985. gadā latviešu valodā iznāca mazāk nekā puse no visām Latvijā izdotajām grāmatām. Situācija pakāpeniski mainās. 1992. gadā 68%, 1993. gadā 79% un 1994. gadā 82% no izdotajām grāmatām un brošūrām bija latviešu valodā.

Atšķirīga tendence ir vērojama žurnālu un laikrakstu izdošanā. 1992. gadā 76%, 1993. gadā 73% un 1994. gadā 70% no izdotajiem žurnāliem un attiecīgi 63%, 62% un 68% no laikrakstiem bija latviešu valodā. Raksturīgi, ka Latvijā turpina pieaugt izdoto grāmatu, žurnālu un laikrakstu skaits.

Latviešu valodā tulkoto grāmatu un brošūru skaits

	1985	1990	1991	1992	1993	1994
Tulkojumi — pavisam	209	113	135	193	409	519
Tajā skaitā:						
no krievu valodas	140	55	24	26	33	40
no citām bijušās PSRS tautu valodām	14	5	7	4	6	11
no pārējām valodām	55	53	104	163	370	61
Tajā skaitā:						
no angļu	9	15	34	65	165	234
no vācu	16	6	28	38	57	111
no franču	13	9	13	31	71	62

Kā redzams tabulā, strauji ir samazinājies no krievu valodas tulkoto grāmatu un brošūru skaits. To vietā ir nākuši tulkojumi no Rietumeiropas valodām. Sevišķi strauji ir pieaudzis tulkojumu skaits no angļu valodas. Pieaug arī tulkojumu īpatsvars latviešu valodā izdoto grāmatu vidū — 1992. gadā tas bija 19%, 1993. gadā — 32% un 1994. gadā — 38%.

19. tabula

Profesionālo teātru darbības pamatrādītāji
(gada beigās)

	1985	1990	1991	1992	1993	1994
Profesionālo teātru skaits	9	10	10	10	10	10
Izrāžu skaits	4482	3678	3250	2485	2482	2523
Tajā skaitā latviešu valodā*	...	2623	2533	2007	1912	2112
Teātru apmeklējumu skaits, tūkst.	2434	1559	1233	831	775	690
Tajā skaitā izrādēm latviešu valodā*	...	1140	999	688	599	582
Teātru apmeklējumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem	938	581	462	316	300	271

Neieskaitot datus par Nacionālo operu.

Kopš 1985. gada teātru apmeklējumu skaits ir samazinājies vairāk nekā trīs reizes.

Reģistrēto bezdarbnieku sadalījums pēc tautības

	1.02.93.	1.01.94.	1.08.94.	1.01.95.
Reģistrēto bezdarbnieku skaits	36690	76744	85505	83946
Tajā skaitā:				
latvieši	16592	37363	41600	39585
krievi	15254	28464	31853	32048
baltkrievi	2210	4294	4736	4622
ukraiņi	929	2245	2403	2513
poļi	625	1955	2361	2591
lietuvieši	467	1251	1333	1324
ebreji	151	259	247	194
citas tautības	462	913	972	1069

Šķiet, ka bezdarbs nešķiro cilvēkus pa tautībām. Noteikt bezdarbnieku īpatsvaru katrā tautību grupā būtu iespējams tad, ja būtu zināms darbspējīgo skaits katrā no tām. Tā kā šādu datu nav, precīzus aprēķinus izdarīt nav iespējams.

NATIONAL POLITICS IN THE BALTIC STATES

Zinātne Publishers

Rīga 1995

In Latvian

NACIONĀLĀ POLITIKA BALTIJAS VALSTĪS

Parakstīta iespiešanai 23.05.95. Formāts 60x84/16. Ofseta papīrs. "Taims" garnitūra. Ofseta tehnika. 14,42 uzsk. iespiedl.; 13,41 izdevn. l. Pasūt. Nr. 27. Izdevniecība «Zinātne», Turgeņeva ielā 19, Rīgā, LV-1530. Reģistrācijas apliecība Nr. 2-0250. Iespiesta izdevniecības «Zinātne» operatīvās poligrāfijas nodaļā, Dzērbenes ielā 14, Rīgā, LV-1006.

Nacionālā politika Baltijas valstīs / Red. E. Vēbers, R. Kārklīņa. —
Na 159 Rīga: Zinātne, 1995. — 247. lpp.
ISBN 5-7966-1129-1.

UDK-p 323.1 (474)(08)

42 —

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305029612

Kontroleksemplära

95-3
L 663